

T.C.

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TASAVVUF BİLİM DALI

**ARNAVUT ALAMİYADO EDEBİYATI
LİTERATÜRDE YER ALAN ESERLERDEKİ
TASAVVUFÎ MUHTEVA
(DOKTORA TEZİ)**

Midjit OSMANİ

BURSA – 2023

T.C.

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TASAVVUF BİLİM DALI

ARNAVUT ALAMİYADO EDEBİYATI
LİTERATÜRDE YER ALAN ESERLERDEKİ
TASAVVUFÎ MUHTEVA
(DOKTORA TEZİ)

Midjit OSMANİ

Danışman:

Prof. Dr. Abdullah KARTAL

BURSA - 2023

T.C.
BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalında 711 423 021 numaralı Midjit OSMANİ'nin hazırladığı “**ARNAVUT ALAMİYADO EDEBİYATI LİTERATÜRDE YER ALAN ESERLERDEKİ TASAVVUFÎ MUHTEVA**” konulu Doktora çalışması ile ilgili tez savunma sınavı, .../...../20..... günü .....-..... saatlerini arasında yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin/çalışmasının.....(başarılı/başarısız) olduğuna ..... (oybirliği/oy çokluğu) ile karar verilmiştir.

Üye (Tez Danışmanı ve Sınav
Komisyonu Başkanı)
Prof.Dr. Abdullah Kartal
Bursa Uludağ Üniversitesi

Üye Akademik Unvanı, Adı Soyadı
Üniversitesi
Prof. Dr. Ahmet Ögke
Akdeniz Üniversitesi

Üye Akademik Unvanı, Adı Soyadı
Üniversitesi
Prof. Dr. Abdurrezzak Tek
Bursa Uludağ Üniversitesi

Üye Akademik Unvanı, Adı Soyadı
Üniversitesi
Prof. Dr. Vahit Göktaş
Ankara Üniversitesi

Üye Akademik Unvanı, Adı Soyadı
Üniversitesi
Prof. Dr. Ali İhsan Karataş
Bursa Uludağ Üniversitesi

..... / ..... / 20.....

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
YÜKSEK LİSANS/DOKTORA İNTİHAL YAZILIM RAPORU
BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA

Tez Başlığı / Konusu: **“ARNAVUT ALAMİYADO EDEBİYATI LİTERATÜRDE YER ALAN ESERLERDEKİ TASAVVUFİ MUHTEVA”.**

Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam **283** sayfalık kısmına ilişkin, **20/02/2023** tarihinde şahsım tarafından **TURNİTİN** (Turnitin)* adlı intihal tespit programından aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan özgünlük raporuna göre, tezimin benzerlik oranı **% 13**'tür.

Uygulanan filtrelemeler:

- 1- Kaynakça hariç
- 2- Alıntılar hariç/dahil
- 3- 5 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Özgünlük Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

Tarih ve İmza

Adı Soyadı:	Midjit Osmani
Öğrenci No:	711 423 021
Anabilim Dalı:	Temel İslam Bilimleri
Programı:	Tasavvuf
Statüsü:	Y.Lisans Doktora Sanatta Yeterlik

Prof. Dr. Abdullah Kartal

20.02.2023

YEMİN METNİ

Doktora Tezi olarak sunduğum “**ARNAVUT ALAMİYADO EDEBİYATI LİTERATÜRDE YER ALAN ESERLERDEKİ TASAVVUFİ MUHTEVA**” başlıklı çalışmanın bilimsel araştırma, yazma ve etik kurallarına uygun olarak tarafımdan yazıldığına ve tezde yapılan bütün alıntılarının kaynaklarının usulüne uygun olarak gösterildiğine, tezimde intihal ürünü cümle veya paragraflar bulunmadığına şerefim üzerine yemin ederim.

Tarih ve İmza

Adı Soyadı: Midjit Osmani
Öğrenci No: 711423021
Anabilim / Anasanat Dalı: Temel İslam Bilimleri
Programı: Tasavvuf
Statüsü: Doktora

ÖZET

Yazar Adı ve Soyadı	: Midjit Osmani
Üniversite	: Bursa Uludağ Üniversitesi
Enstitüsü	: Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim/Anasanat Dalı	: Temel İslam Bilimleri
Bilim/Sanat Dalı	: Tasavvuf
Tezin Niteliği	: Doktora Tezi
Sayfa Sayısı	: xvii + 271
Mezuniyet Tarihi	: 22 / 03 /2023
Tez Danışman(lar)ı	: Prof. Dr. Abdullah Kartal

ARNAVUT ALAMİYADO EDEBİYATI LİTERATÜRDE YER ALAN ESERLERDEKİ TASAVVUFÎ MUHTEVA

Arnavutlar, Balkanların kadim topluluklardan biridir. Osmanlı Devleti'nin Balkanları fethetmesiyle İslâm dinini benimsemenin yanı sıra Türk-İslâm kültüründen etkilenmeye başlamışlardır. Nitekim bu etkileşimin, kültürün en önemli unsuru olan dil ve edebiyattaki etkisine bakıldığında bunun “Arap harfleriyle Arnavutça kelimeler” anlamına gelen “*Alamiyadosu*”nun ortaya çıkması olduğu söylenebilir.

XVII. ve XVIII. yüzyıllar, Arnavutların, ekonomik açıdan olduğu gibi kültürel açıdan da önemli gelişmeler kaydettiği asırlar olarak bilinir. Arnavut toplumu Arapçayı din dili, Osmanlıca'yı kamu dili, Farsçayı ise edebiyat dili olarak kullanmışlardır. Arnavutlar arasında Farsçayı bilenlerin azlığından dolayı edebiyat eserleri yeterince halkın ilgisini çekmemiştir. Medresede tahsil gören Arnavutlarda Arapça ve Osmanlıca bilip Farsçaya hâkim olmayan fakat edebiyat dünyasını seven ve yazmak isteyen kişiler olmuştur. Bu şahıslar, Arnavut halkının yazdıkları edebiyat eserlerini daha kolay okuyabilmeleri için “Arap harflerini kullanarak” Arnavutça eserler yazmaya başlamışlardır. Böylece Arnavutlarda “Alamiyado” veya “Beyteçiler” adı verilen bir edebiyat geleneği ortaya çıkmıştır.

Arap harfleriyle Arnavutça edebiyatı geleneğinin ilk yazısı 1724 yılında Muçi Zade tarafından kaleme alınmıştır. Arnavutlar arasında ortak bir alfabe oluşturmaları için

1908 yılında Manastır Kongresi'nde harf inkılabı kararı alınarak Latin harflerine geçilmiştir. Alamiyado edebiyatı genellikle dinî, özellikle tasavvufî içerikli yazılardan oluşmaktadır. Bu edebiyatın en önemli temsilcileri olan Nezim Frakulla, Hasan Züko Kamberi, Zenel Bastari, Muhammed Küçük Çami, Dalip Fraşırı, Süleyman Naibi ve Derviş Hasani gibi şair ve edebiyatçılar; şiir, mesnevi, ilahi, gazel, mersiye gibi nazım veya nesirle Arnavut edebiyatına farklı bir tür olan Alamiyado ile katkıda bulunmuşlardır.

Alamiyado edebiyatçıları XVIII-XX. asırlar arasında edebi metinlerini yazmışlardır. Bazı eserler baştan sona tasavvufî içeriğe sahiptir, bazıları ise kısmen tasavvufî hayat ve düşünce ile ilgilidir. Çalışmamızda Alamiyado edebiyatı eserlerinde tasavvufî muhteva konuları tespit edilmiş ve tasavvufî perspektifle yorumlanmıştır.

Anahtar sözcükler: Arnavut, Alamiyado, Tasavvuf, Edebiyat, Şiir.

ABSTRACT

Name and Surname : Midjit Osmani
University : Bursa Uludag University
Institution : Social Science Institution
Field : Basic Islamic Sciences
Branch : Sufism
Degree Awarded : PhD
Page Number : xvii + 271
Degree Date : 22 / 03 /2023
Supervisor/s : Prof. Dr. Abdullah Kartal

THE MYSTICAL CONTENT IN THE WORKS OF ALBANIAN ALAMIYADO LITERATURE

Albanian population is one of the oldest in the Balkans. With the Ottoman conquest of the Balkans, Albanians began seeing the influence of the Turkish-Islamic culture and the adoption of the Islam. This takeover had a major impact on two of the most significant elements of a culture, language and literature. This is noticeable by the appearance of “Albanian Alamiyado”, which is translated as “Albanian words with Arabic letters”.

XVII and XVIII centuries are known as a time with immense and crucial cultural and economic growth. At this time there were three languages used for various purposes. Ottoman was the public tongue, Arabic was used as the language of the religion and Persian was used for literature. Considering that only a few people among Albanians knew Persian, literature was not given enough attention from the community.

A great deal of Albanians at the madrasah understood Arabic and Ottoman, but not Persian, which was hindering them to appreciate literature and write their own. This motivated them to write their art in “Albanian words in Arabic letters”, which made it simple for the general public to read their work. Thus, a literary tradition called “Alamiyado” or “Beyteçiler” emerged in Albania.

The first article of the Albanian literature tradition in Arabic letters was written by Muçi Zade in 1724. In order to create a common alphabet for Albanians, in 1908, at

the Monastery Congress, the decision to switch to Latin letters was made. Albanian alamiyado literature was mainly used for mystical religious writings. Writers such as Nezim Frakulla, Hasan Züko Kamberi, Zenel Bastari, Muhammed Küçük Çami, Dalip Fraşiri, Süleyman Naibi and Derviş Hasani were the most influential representatives. They contributed to Albanian literature with Alamiyado, in verse or prose, hymn, ghazal, elegy.

Albanian scholars of XVIII – XX century wrote their texts in Alamiyado. Some of their work had only mystical content, while other were partially related to mystical life and thought. In this study the mystical content of the Albanian Alamiyado literature was determined and interpreted from a mystical perspective.

Key words: Albanian, Alamiyado, Sufism, Literature, Poetry.

ÖNSÖZ

Arnavutlar, Balkan ulusları içerisinde Osmanlıların Balkanlardaki beş asra yakın hâkimiyetinin önemli manevi mirasçıları olarak kabul edilebilir. Osmanlıların Balkanları fethinin akabinde İslâmiyet’i benimseyen, uzun ve çileli bir sürecin sonunda tüm zorluklara rağmen sahip oldukları milli ve dinî hususiyetleri günümüze kadar taşıyan müstesna bir millettir. Osmanlılarla tanışmaları ve İslâmiyet’i benimsemeleri Arnavutların, Balkanlarda yaşayan diğer Ortodoks ve Katolik Slav topluluklar arasında farklı bir etnik topluluk olarak teşekkül etmelerine vesile oldu.

Bu yeni etnisite dil gibi kendi kadim kültürünün etkisiyle bütünleşmiş bir kültür yarattı. Arnavutlar, Balkanlarda yaşayan diğer milletlere nazaran yeni bir edebî anlayış ile kendilerine has bir tarzda Arap alfabesiyle kaleme alınan, büyük ölçüde tasavvuf anlayışından beslenen ve Doğu menşeli binlerce sözcüğü bünyesinde barındıran Alamiyado edebiyat geleneğini vücuda getirdiler.

Araştırmamızda öncelikli olarak Arnavut halkının ve edebiyatın tarihiyle alakalı genel bilgiler verdiğimiz bölümün ardından Alamiyado edebiyatı literatürü başlığı altında başlangıçtan günümüze kadar bu edebiyat geleneğiyle alakalı yapılan çalışmalar ve bu çalışmalara imza atan araştırmacılar üzerinde durulmuştur. Alamiyado edebiyatının teşekkülü ve yapısal hususiyetleri başlığı altında “Alamiyado” sözcüğünün etimolojisini açıkladıktan sonra bu edebiyat geleneğinin belli başlı karakteristik ve ideolojik özellikleri hakkında değerlendirmeler yapılmıştır.

Alamiyado edebiyatının belli başlı temsilcileri ve bunlara ait eserler başlığı altında ilk temsilcilerden XXI. yüzyıla kadar vücuda getirilen manzum ve mensur eserler ile bu gelenek içerisinde değerlendirilen şair ve yazarlar hakkında bilgi verilmiştir. Örnek metinler başlığı altında manzum ve mensur metinlerin bir kısmını Arnavutça, bir kısmı da Türkçe tercümeleriyle birlikte verilmiştir.

Araştırmamız giriş ve sonuç haricinde üç ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Arnavut milletinin kısaca tarihçesine, İslamlaşmasına, dil ve edebiyatına yer verilmiştir. Akabinde, Osmanlı Devleti’nin Arnavut dili ve okulları hakkındaki tutumu ve Arnavut alfabesinin teşekkülünde Arnavut Müslüman din adamlarının katkıları ele alınmıştır.

Araştırmamızın ikinci bölümünde Alamiyado edebiyatının doğuşu, bu edebiyat

geleneğinde kullanılan kavramlar, yayılmasındaki zorluklar gibi konular ele alınmıştır. Müteakiben Türkçe yazan ilk Arnavut kökenli yazarlar ile Alamiyado edebiyatının başlıca temsilcilerin hayatları ve eserleri incelenmiştir.

Araştırmamızın üçüncü bölümünde ise Alamiyado edebiyat geleneği üzere yazılan eserler tasavvufî perspektiften incelenmiştir. Örneğin, tevhid, münacaat, nefis, Kerbelâ mâtemî, halvet, zikir, şariat, tarikat, hakikat, marifet, fenafillah, mürşid-mürid ilişkisi, mürşid-i kâmil ve benzeri konular ele alınmıştır. Bununla yetinmeyip günümüzde Alamiyado geleneğinin canlılığını korumasındaki en önemli unsur olan Arap harfleriyle yazılan Arnavutça mevlidlerin yazarları ve mevlitler de incelenmiştir.

Başta bu çalışmanın ortaya çıkmasında, himmetini eksik etmeyen, tezimi sabır ve titizlikle yöneten danışman hocam Prof.Dr. Abdullah KARTAL'a, müşkillerimin hallinde yardımlarını esirgemeyen ve eğitimimde pek çok emeği olan muhterem hocam Prof.Dr. Abdurrezzak TEK'e, tezimi yazma sürecinde manevi desteğini eksik etmeyen pek muhterem Prof.Dr. Mustafa KARA ve Prof.Dr. Metin İZETİ'ye ile doktora öğrencisi olan Furkan ŞABAN'a yardımları ve destekleri için sonsuz teşekkürlerimi sunmayı bir borç bilirim. Ayrıca bana her daim maddi-manevi destek olan aileme, dostlarıma ve eşim Nesibe KAMBERİ'ye de müteşekkirim.

Midjit Osmani

Bursa 2023

İÇİNDEKİLER

YEMİN METNİ	iii
ÖZET	vi
ABSTRACT	viii
ÖNSÖZ	x
İÇİNDEKİLER	xii
KISITLAMALAR	xviii
GİRİŞ	1
Araştırmanın Konusu	2
Araştırmanın Amacı ve Önemi	3
Araştırmanın Sınırlılıkları ve Araştırma Metodu	4
Araştırmamızla İlgili Şimdiye Kadar Yapılan Çalışmalar	6

BİRİNCİ BÖLÜM

ARNAVUT MİLLETİNİN VE EDEBİYATININ KISA TARİHÇESİ

1. Arnavut Milletinin Kökeni, Kısa Tarihçesi ve İslâmlaşması	10
1.1. Arnavutların Kökeni ve Tarihçesi	10
1.2. Arnavutların İslâmlaşması	14
1.2.1. Anadolu'dan Balkanlara Giden Gönüllü Seyyah Dervişler	15
1.2.2. Bogomil Hareketinin Etkisi	16
1.2.3. Derebeylerin Siyasi Gücünü Kaybetmeme Arzusu	17
1.2.4. Devşirme Usulü	18
1.2.5. Gönüllü İslâmlaşma	19
1.2.6. Haraç ve Cizyeden Kurtulmak	19
2. Arnavut Dili ve Edebiyatı	20
2.1. Arnavut Edebiyatının Dönemleri	20
2.2. Eski Arnavut Edebiyatının Doğuşu	21
2.3. Tarihte İlk Arnavutça Yazılar	22
3. XVI. Yüzyıldan İtibaren Arnavut Edebiyatının Başlangıcı	24
3.1. Gjon Bozuku ve İlk Arnavutça Kitabı	25
3.2. Lekë Matrënga ve “Hristiyan Doktrini”	26
3.3. Pyetër Budi ve “Hristiyan Doktrini”	27
3.4. Frang Bardhi ve “Latince-Arnavutça Sözlüğü”	27

3.5. Pjetır Bogdani ve “Elçiler Silsilesi”	28
4. Osmanlı Devleti’nin Arnavut Dili ve Okulları Hakkındaki Tutumu.....	30
4.1. Ortak Arnavut Dili Oluşturma Çalışmaları	31
4.2. Arnavutça Eğitim Veren Okulların Kapatılması	34
4.3. Ortak Arnavutça Alfabenin Tespiti	35
4.4. Arnavut Okullarının Yeniden Resmen Açılması.....	39
5. Arnavutça Alfabesinin Teşekkülünde Arnavut Müslüman Din Adamlarının Katkıları.....	41
5.1. Arap Harfleriyle Arnavut Alfabeti.....	41
5.1.1.Hasan Tahsini Hoca (1811-1881).....	42
5.1.2.Daut Boriçi (1825-1896)	44
5.1.3.Hafız Ali Ulqinaku (1853-1913)	45
5.1.4.Abdulhâkim Hikmet Doğânî (1881-1955).....	46
5.2. Latin Harfleriyle Arnavut Alfabeti	47
5.2.1.Said Naydeni (1864-1903).....	47
5.2.2.Hafız Ali Korça (1874-1957)	48

İKİNCİ BÖLÜM

ARNAVUT ALAMİYADO EDEBİYATININ TEŞEKKÜLÜ, TARİHİ GELİŞİMİ VE BAŞLICA İSİMLERİ

1. Alamiyado Edebiyatının Doğuşu	51
1.1. “Alamiyado” Kavramı.....	54
1.2. “Beyteciler Edebiyatı” Kavramı.....	55
2. Alamiyado Edebiyatının Tarihi Gelişimi.....	58
3. İlk Dönemdeki Alamiyado Edebiyatının Yayılmasındaki Zorluklar	61
3.1. Din ve Tasavvuf	63
3.2. Siyasi ve Sosyal Konular.....	65
3.3. Vatanseverlik ve Arnavutça Dil Vurgusu	69
4. Türkçe Yazan ilk Arnavut Kökenli Yazarlar	74
4.1. Priştineli Mesih (1470 – 1511).....	74
4.2. Dukakinzade Yahya Bey (1498 – 1582)	75
4.3. Dukakinzade Ahmed Bey (XVI. yy – XVII.yy).....	75
5. Alamiyado Edebiyatının Başlıca Temsilcileri	77
5.1. Bektâşî Tarikatına Mensub Olanlar	77

5.1.1.Hasan Züko Kamberi (XVII. yy – XVIII. yy).....	79
5.1.2.Leskovik Baba Abidin (XVIII. yy – XIX. yy).....	80
5.1.3.Ergirili Nesibe (XVIII – XIX. Yy.).....	81
5.1.4.Zenel Bastari (1767 – 1840).....	82
5.1.5.Dalip Fraşiri (XVII. yy – 1842).....	84
5.1.6.Melçanlı Baba Abdullah (1782-1852).....	85
5.1.7.Muharrem Mahzuni Babaî (1794-1867).....	86
5.1.8.Naim Bey Fraşiri (1846 – 1950).....	88
5.2. Halvetî Tarikatına Mensub Olanlar.....	92
5.2.1.Muçi Zade (1637-1725).....	93
5.2.2.Berat'lı İbrahim Nezim Frakulla (1680 – 1760).....	94
5.2.3.Süleyman Naibi (1692 – 1772).....	96
5.2.4.Derviş Hasan (XVII. yy – XVIII. yy).....	97
5.2.5.İpek'li Mulla Derviş (1765 – XIX. yy.).....	98
5.3. Rifâî Tarikatına Mensub Olanlar.....	99
5.3.1.Şeyh Ahmed İškodrevî (XVIII – XIX. Yy.).....	99
5.4. Kâdirî Tarikatına Mensub Olanlar.....	100
5.4.1.Derviş Salih Muçaj (1821 – 1891).....	101
5.5. Sâ'dîlik Tarikatına Mensup Olanlar.....	102
5.5.1.Şeyh Emin Sa'diyye (1789 – 1918).....	103
5.5.2.Yakova'lı Tahir Efendi Boshnjaku (1770 – 1858).....	104
5.6. Melâmîlik Tarikatına Mensub Olanlar.....	106
5.6.1. Şeyh Yonuzi – Haydari (1848 – 1909).....	108
5.6.2. Şeyh Hilmî Maliki - Abdülmalik Hoca (1865 – 1952).....	110
5.7. Tarikata Mensub Olmayanlar.....	112
5.7.1.Muhammed Çami - Küçüku (1784 – 1844).....	113
5.7.2.Kalkandelen'li Recep Voka (1847 – 1917).....	114
5.7.3.Faik Efendi Maloku (1900 – 1935).....	115
5.7.4.Hafız İmer Şemsü (1895 – 1945).....	117
5.7.5.Tahir Popova (1856 – 1949).....	118
5.7.6.Mulla Hysein Hysni Statovci (1900-1972).....	118

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ARNAVUT ALAMİYADO EDEBİYATINDA TASAVVUFÎ MUHTEVA

1. İslam’da Tasavvufun Yeri ve Önemi	121
2. Tasavvufî Muhteva	125
2.1. Allah Sevgisi	126
2.2. Fenâ – Bekâ	131
2.3. Gaflet	135
2.4. Halvet	139
2.5. Melâmî	140
2.6. Münacat	143
2.7. Mürşid – Mürid	146
2.8. Nefs	158
2.9. Peygamber Efendimize Duyulan Sevgi	164
2.10. Râbıta	169
2.11. Şeriat	171
2.12. Tarikat	177
2.13. Hakikat	179
2.14. Marifet	180
2.15. Vahdet-i Vücut	181
2.16. Zikir	185
3. Alamiyado Edebiyatında Ehl-i Beyt Sevgisi	189
3.1. On İki İmam	194
3.2. Kerbelâ ve Mâtem Anlayışı	200
4. Günümüzde Alamiyado Geleneğinin Kullanımı: Arnavutça Mevlidler	208
4.1. Arnavutça Mevlid Hakkında Yapılan İlmî Araştırmalar	209
4.2. Arap Harfleriyle Yazılan Arnavutça Mevlidler	210
4.2.1. Hasan Züko Kamberi’nin Mevlidi	212
4.2.2. İsmail Fıloqi’nin Mevlidi	213
4.2.3. Çam Mevlidi	214
4.2.4. İşkodralı Şeyh Ahmed’in Mevlidi	215
4.2.5. Hafız İslâm Çelebi’nin Mevlidi	215
4.2.6. Tahir Popova’nın Mevlidi	216
SONUÇ	218
EKLER	222
KAYNAKÇA	250
ÖZGEÇMİŞ	270

KISITLAMALAR

AİİTC:	EnstitüsüAlbanian İnstitute of İslamic Thought and Civilization (Arnavutluk İslam Düşüncesi ve Medeniyeti)
b.y.:	Basım yeri yok
Bkz. :	Bakınız
BOA :	Başbakanlık Osmanlı Arşivi
bs. :	Baskı, basım
C. :	Cilt
çev. :	Çeviren
d. :	Doğum
der. :	Derleyen
DİA :	Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
DİB :	Diyanet İşleri Başkanlığı
ed. :	Editör
H. :	Hicri
haz. :	Hazırlayan
H.z. :	Hazreti
İBB :	İstanbul Büyük Şehir Belediyesi
İSAM :	Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi
İLEM:	İlmî Etüdler Derneği
İRCİCA:	İslam Tarihi Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi
M. :	Miladi
öl. :	Ölümü
s. :	Sayfa
S. :	Sayı
s.a.v. :	Sallallâhu aleyhi ve sellem
S.B.E.:	Sosyal Bilimler Enstitüsü
UKİD:	Uluslararası Kalkınma ve İşbirliği Derneği
T.T.D.S.:	Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü
TİKA:	Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı
TTK:	Türk Tarih Kurumu
T.C. :	Türkiye Cumhuriyeti

ter. : Tercüme eden
TDV : Türkiye Diyanet Vakfı
ts. : Tarih yok
vd. : ve diğerleri
vs. : Vesaire
yy. : Yayın yeri yok

GİRİŞ

Tarih boyunca edebiyat ve sanatın din ile olan münasebeti bazen dinî bir ritüelin dışavurumunda, bazen güzel duyguların ifadesi olarak şiirde ve güzel sanatlarda bazen de dinin bir yayılma aracı olarak kullanılması esnasında karşımıza çıkmaktadır. Tüm toplumların edebiyat tarihlerinde mensubu olunan dinin propagandası edebiyat aracılığıyla yapılmıştır. Bilhassa yeni bir din ve kültürün nüfuzu altına girme, toplumların sosyo-kültürel yaşantısında, düşünce yapısında ve dillerinde köklü değişikliklerin meydana gelmesine, o toplumun edebiyatlarının dinin yörüngesine girmesine sebebiyet verir. Dolayısıyla bir taraftan da zengin bir edebî külliyat meydana çıkmış olur.

Balkanların kadim topluluklardan biri olan Arnavutların yaşadığı bölgenin Osmanlılar tarafından fethi akabinde, İslâmiyet ve Osmanlı kültürü bölgeyi nüfuzu altına almaya başlamıştır. Bölgede diğer dinî gruplar, farklı yöntemlerle İslâmiyet'i kabul ettiler. Akabinde, yeni dinin getirmiş olduğu farklı sosyal yapının örneğin din, kültür, edebiyat, dil, sanat, mimari ve benzer unsurları Osmanlı kültüründen aktarılmıştır.

Müslüman Arnavutlar, Osmanlı'nın medrese, mektep, tekke gibi eğitim kurumlarının bölgede yayılmaya başlaması, Türkçe konuşma ve yazma (Osmanlıca) yoluyla benimsedikleri Arap harfleriyle yeni bir yazı sistemi geliştirmişlerdir. Osmanlı medreselerinde yetişen hocalar ve edipler, Türkçe, Arapça ve Farsçada edebî eserler kaleme alırken aynı zamanda Arap harfleriyle yazılan Arnavutça edebî eserler kaleme almaya başlamıştır. Dolayısıyla Alamiyado edebiyatı dediğimiz edebiyat geleneği aslında Arnavut edebiyat araştırmacıları tarafından Arnavutların Osmanlı hâkimiyetinde yaşadığı dönemde şair ve yazarlarca manzum ve mensur olmak üzere Arnavut halk dilinde Arap harfleriyle vücuda getirilmiş edebiyat geleneğine verilen addır.

Alamiyado edebiyat kültürünün beslendiği en önemli kaynak, İslâm dininin öğretileri başta olmak üzere Osmanlı kültürünün etkisiyle oluşan Arnavut halk kültürüdür. Bu geleneğe mensup şair ve yazarlar, Arnavut toplumun gündelik yaşantılarında kullandıkları Arnavutçayı, edebî eserlerinin dili olarak tercih etmişlerdir.

Alamiyado olarak adlandırılan edebiyat geleneğinin bir diğer önemli hususiyeti dinî-tasavvufî bir karakter taşımasıdır. Arnavutların İslâm'ı kabulü ve Türk-İslâm tasavvuf hareketinin Arnavutlar arasında da yayılması neticesinde tekke şiiri ile aynı karakteristik yapıda dinî-ahlakî öğütler içeren şiir geleneği de yayılmaya başlamıştır.

Tarih kitaplarında, edebiyatın yayılcı işlevinden faydalanan mutasavvıf ediplerin, tasavvuf düşüncesinin ve İslâm'ın öngördüğü yaşam kurallarının halk arasında yayılması noktasında edebiyatı bir araç olarak kullandıkları açıkça görülmektedir.

Arnavut toplumunun tarihî süreçte Osmanlılarla temasları neticesinde sosyal, siyasi, dinî ve kültürel yaşantılarında önemli değişimler söz konusudur. Arnavutların vücuda getirdikleri Alamiyado edebiyat geleneği, bu edebiyat geleneği içerisinde yetişmiş edipler ve bunların eserlerini farklı yönleriyle ele almadan evvel Alamiyado edebiyatının teşekkülüne zemin hazırlayan sâikleri ortaya koymak için Arnavutların kısaca tarihine, İslâmlaşmasına ve edebiyatın yapısal hususiyetine göz atmak icap etmektedir.

Fakat yukarıda belirtilen konulara geçmeden önce araştırmamın konusu, amacı, önemi, sınırlılıkları ve metodu ile şimdiye kadar araştırmamızla ilgili yapılan çalışmalar hakkında bilgi verilecektir.

Araştırmanın Konusu

Tarikatlar, müntesiplerine sağladığı ruhî terbiye ve tezkiyenin yanı sıra onlara çeşitli sanat dallarında yetiştirme imkânı da vermiştir. Yüksek duygu ve düşünce zemini barındıran tekkeler, birçok ilim, fikir ve sanat erbâbı da yetiştirmiştir. Zamanla bu bölgelerde yaşayan dervişler bir yandan toplumsal hayatın sıkıntılarını ifade eden, diğer yandan da sanatsal değerleri olan bir tekke edebiyatı geliştirmişlerdir. Balkanların genelinde ve özellikle çalıştığımız bölgelerde şeyh ve dervişlerin sanat dallarından en çok ilgi gösterdikleri alan tartışmasız şiiirdir alanıdır. Araştırma yaptığımız alanda, XVII. ve XVIII. yüzyıla kadar şiiirler genelde Türkçe ve Farsça yazılırken bu yüzyıllardan itibaren Türkçenin ve Farsçanın yanı sıra şiiir dili olarak Arnavutça da kullanılmıştır.

Türk-İslâm tasavvufu ruhunda terbiye görmüş, şark lisanlarını öğrenmiş ve edebiyatından nasibini almış bazı Arnavut şeyh ve dervişler halka daha çok yaklaşmak ve düşüncelerini anlatmak için Arap harflerini kullanarak, Türkçenin yanı sıra, kendi lisanlarında da şiiir yazmaya başlamışlardır. Onlar Türk-İslâm edebiyatının şekillerini, temalarını hatta bazıları aruz vezni bile kullanmıştır. Böylece Arap harflerini kullanarak Arnavutça kelimeler üretmişlerdir. İşte bu edebiyat geleneğini bizler “*Arnavut alamiyado*

edebiyatı” olarak ifade etmekteyiz.

Bu edebiyat kültürü XVIII. yüzyıldan itibaren Arnavutça olarak ortaya çıkmıştır. İşte tam bu edebiyat kültüründe kaleme alınmış olan eserleri tasavvufi perspektiften incelemek amacıyla araştırmamızın konusunu “*Arnavutça Literatürde Arap Harfleriyle Yazılan Eserlerdeki Tasavvufî Muhtevâ*” olarak seçtik.

Şu bir gerçektir ki bu edebiyat geleneğinin asıl karakterini belirleyen unsur, tasavvufî konular barındırmasıdır. Dolayısıyla araştırmamızda, Arnavut milletinin kısa tarihi, Alamiyadonun ortaya çıkışı ve temsilcilerinin yanı sıra bu edebiyat geleneğinin tasavvufî muhteva barından şiirleri de incelenmiştir.

Alamiyado edebiyatı bolca tasavvufî konuları barındırmaktadır. Buna rağmen şimdiye kadar üzerinde bir çalışma yapılmaması ve bu edebiyat geleneğinin başlangıçtan günümüze kadar bölgedeki yönetimlerin baskılarına maruz kalması konuyu tez olarak seçmemize sebep olmuştur.

Bu düşünceden hareketle, şimdiye kadar araştırılmayan bir konu olarak Alamiyado edebiyatının tasavvufî muhtevalı şiirlerini inceleyerek hem Türkiye’deki hem Arnavut tasavvuf kültürü üzere araştırma yapacak olan araştırmacılara veya okuyuculara önemli bir kaynak kazandıracacağımızı amaçlayarak bu konuyu seçtik.

Araştırmanın Amacı ve Önemi

Alamiyado edebiyatı, şekil bakımından daha çok şiirsel olarak kaleme alınmıştır. Şiir ise bu edebiyatta daha çok beyitler hâlinde kendini göstermektedir. Bu edebiyat geleneği, Arnavutların İslâm’ı kabul etmelerinden sonra İslâm medeniyetinin ilim, inanç ve kültürünün etkisiyle ortaya çıkan bir edebiyat türüdür. Alamiyado edebiyatı içeriği bakımından Kur’ân, hadis, tasavvuf, sosyal hayat, gelenek, millî kültür unsurları gibi çok geniş kaynaklardan beslenen genel Arnavut edebiyat tarihinin en önemli parçasıdır.

Araştırmamızda daha verimli sonuçlar edebilmeme açısından muhakkak ki Arnavutça diline, tarihine, kültürüne, edebiyatına ve bölgedeki İslâm tarihine ana çizgileriyle hâkim olunması gereklidir. Dolayısıyla bu, İlahiyat disiplininin yanı sıra tasavvufî açısından Alamiyado edebiyat üzerine yapılan ilk ve tek çalışmadır. Zira ister Türk isterse Batılı olsun, Arnavut diline, kültürüne hâkim olmayan kişilerin yapacakları

alan araştırmaları her zaman eksik kalacaktır.

Arnavutlarda tasavvuf kültürü gibi bazı konularda kısmen, bazı konularda ise tamamen dışarı kapalı bir toplulukla ilgili araştırma yapılırken, bu kültüre hâkim olmak önemli bir avantaj sağlamaktadır. Ancak sadece dil bilmek veya dinine, tarihine ve tasavvufa hâkim olmak da yeterli değildir. Bugün Arnavutluk'ta Kosova'da veya Kuzey Makedonya'da yaşayan Arnavut tarihçilerin ve edebiyatçılardan en büyük eksikliği dinî-İslamî bilgidен yoksun olmalarıdır. Salt edebiyat tarihçilerinin Alamiyado edebiyat geleneğinin özüne nüfuz edip anlamaları güçtür. Salt ilahiyatçılar ise genelde Alamiyado edebiyat geleneğini dinî-tasavvufi boyuttan değerlendirmekte ve anlamaya yönelik bir çabaya girmemektedirler. Bu açıdan baktığımızda çalışmamızın ayrı bir ehemmiyet taşıdığı kanaatindeyiz.

Araştırmamızın asıl amacı dinî-tasavvufi bir yaklaşımla Alamiyado edebiyat geleneğini tanıtılabilmek, bu verilerle bilim dünyasına katkı sağlayabilmektir. Dolayısıyla bu gibi konuların hiç araştırılmadığı göz önünde bulundurulduğunda araştırmamızın önemi ve ehemmiyeti ortaya çıkmaktadır.

Araştırmanın Sınırlılıkları ve Araştırma Metodu

Araştırmamız, tasavvufi unsurlar barındıran Şiirler bağlamında Arnavut bölgelerde yaşayan müelliflerin Alamiyado edebiyat geleneğinde XVIII. ile XX. yüzyıllar arasında yazılan eserlerin incelenmesiyle sınırlı kalmıştır.

Araştırmamız, kapalı ve kolay bulguların araştırılması bakımından zor bir konu olduğunu söyleyebiliriz. Çalışmanın başlangıcında Alamiyado eserlerin tespit edilmesi ve bulunması araştırmamızın en zor kısmını teşkil etmiştir. Akabinde bu eserlerin bazılarına ulaşılmasıyla bu zorluk açıldı.

Uzun ve yorucu uğraşlar neticesinde, disiplin olarak tasavvufun kendisine ait terminolojisinin ve söz/Şiir ile anlatılan yönünün tespit edilmesiyle ikinci problem de çözüldü. Sonuçta, çeşitli kelime, kavram ve mecâzî ifadelerden oluşan tasavvufi terminolojinin Alamiyado edebiyat geleneğinin Şiirine yansıyan görüntülerini ortaya koyduk.

Çalışmamızda tasavvufi Şiirlerde tespit edilen bütün konulara yer vermekle

birlikte, örneklemede bir sınırlamaya gitmenin bilimsel yarar açısından uygun olacağını düşündük. Bu sebeple, yaklaşık iki asırlık bir zaman diliminde manzum ve mensur olarak birçok ürün veren Alamiyado geleneğinin müelliflerinin bütün eserlerini incelemek mümkün olmadığından, kuruluş ve gelişme yüzyılları olması ve daha sonra yapılacak çalışmalara mukayese imkânı sağlaması amacıyla bu dönemin genel karakteristik özelliklerini yansıtacak nitelikte iki divanda yoğunlaştık. Biri *Şeyh Mala'nın Divanı*, diğeri *İbrahim Nezim Frakulla'nın Divanı*'dır. Bu divanlar araştırmamıza öncülük etmişlerdir.

Alamiyado edebiyat geleneğinin şiirinde tasavvuf konusunu inceleyen müstakil eserler ve bu alanda model oluşturacak yeterli bilimsel araştırmalar bulunmadığından, çalışmamızın teknik, tasnif, araştırma ve inceleme usulleri gibi bütün unsurları tarafımızdan tespit edilmiştir. Dolayısıyla Alamiyado edebiyatının tarihi, ortaya çıkışı, yazılışı, korunması, halktaki etkisi gibi konular da incelenmiştir.

Çalışmamızda konuyu en iyi açıkladığını düşündüğümüz şiirlerdeki beyit şekillerini örnek olarak verdik. Konuyla ilgili verilen örnek şiirleri, değişik divan veya el yazmalardan aldık. Araştırmamızın, Arnavut tasavvuf tarihini açıklama gibi bir amacı olmadığından, tasavvufun kendi içindeki tartışmalardan uzak kalarak şiirlerin tahlil ve yorumunda tasavvufi perspektiften hareket ettik.

Çalışma boyunca yararlandığımız ve dipnotta gösterdiğimiz eserlerin tam künyesini kaynakça bölümünde verdik. Araştırmamızın sonunda, Alamiyado edebiyat geleneğinin nasıl yazıldığına örnek teşkil etmesi amacıyla bu geleneğin müellifi olan Derviş Peşa'nın "*Vasiyetname*"sinin orijinal el yazmasını, transkriptini ve de Türkçe tercümesini ek bölümünde çalışmamızdan faydalanacak olan araştırmacılara Alamiyado edebiyatının nasıl yazıldığına yanı sıra nasıl okunduğunu görmek amacıyla aktardık.

Araştırmamız daha nitelikli olması için Tiran'da "*Arnavutluk Milli Kütüphanesini*" ("Biblioteka Kombëtare e Shqipërisë"), Priştine'de "*Kosova Milli Kütüphanesini*" ("Biblioteka Kombëtare e Kosovës"), Üsküp'te "*Aziz Klimend Ohridski Milli ve Üniversite Kütüphanesi*" ("Biblioteka Nacionale dhe Universitare Shën Klimend Ohridski"), İstanbul'da "*İslâm Araştırmalar Merkezi*" (İSAM) gibi daha nice kütüphanelerden yararlandık. Fakat şu da bir gerçektir ki bazı Alamiyado edebiyat eserlerine Arnavutluk ve Kosova'da bazı eski camilerin kütüphanelerinde ve bu edebiyat geleneğine sempati duyan kişilerin şahsi kütüphanelerinde de rastlanmıştır.

Örnek alınacak araştırmaların yetersizliğinden dolayı, bu alanda ilk olma özelliği taşıyan çalışmamızda, gösterdiğimiz bütün dikkat ve titizliğe rağmen, bütün ilklerde görülebilecek olan hata ve eksikliklerin yapıcı eleştirilerle düzeltilmesi en büyük dileğimizdir.

Araştırmamızla İlgili şimdiye Kadar Yapılan Çalışmalar

Alamiyado edebiyat geleneğiyle ilgili bazı çalışmalar mevcuttur. Bu çalışmaların büyük bir kısmı Alamiyado edebiyat tarihiyle ilgilidir. Bu edebiyat kültürünü tasavvufi perspektiften araştıran herhangi çalışma henüz kaleme alınmamıştır. Burada yapılan araştırmaların bazıları hakkında bilgi verilecektir.

Alamiyado edebiyatı hakkında en belirgin kaynak *Skēnder Rusi* tarafından kaleme alınan “*Poezia e Bejtexhinjve*”¹ adlı eseridir. Bu eserde Alamiyado edebiyat tarihinin başlangıçtan günümüze kadar tarihi akışını ele alır. Akabinde, bu geleneğin içeriği hakkında bilgi verir. Kitabın en önemli kısmı ise bu edebiyatta eser üreten müelliflerin hayatları hakkında kısa bilgi verdikten sonra müelliflere ait olan bazı şiirler de aktarır. Eser, daha verimli neticelere ulaşmak için araştırmamıza öncülük eden en önemli kaynaklardan bir olmuştur.

Alamiyado edebiyatı hakkında bir diğer önemli kaynak *Mahmud Hysa* tarafından kaleme alınan “*Alamiada Shqiptare I - II*”² eserlerdir. Bu eserler iki cilt halindedir. Eserler Alamiyado edebiyat tarihinin yanı sıra, müelliflerin yazmış oldukları şiirleri milli ve ulusal perspektiften değerlendirilmiştir. Bu eserler, Alamiyado edebiyatı hakkında yazılan pek değerli eserler olarak yer almaktadırlar.

Araştırmamızla ilgili olan bir diğer kaynak *Mahmud Hysa* tarafından “*Alamiada Shqiptare – Studime Letrare*”³ eseridir. Bu eser, yukarıda yazar tarafından yazılmıştır. Her ne kadar farklı bilgiler içerse de yukarıda zikredilen eserin özeti gibidir.

Araştırmamızla ilgili olan bir diğer kaynak, araştırmacı *Prof.Dr. Metin İzeti* tarafından yazılan “*Balkanlar’da Tasavvuf*”⁴ adlı Türk okuyucular tarafından da bilinen

¹ Skēnder Rusi, *Poezia e Bejtexhinjve*, (Tiran: Uegen, 2010).

² Mahmud Hysa, *Alamiada Shqiptare I – II*, (Üsküp: Logos-A, 2000).

³ Mahmud Hysa, *Alamiada Shqiptare – Studime Letrare*, (Üsküp: Logos-A, 1997).

⁴ Metin İzeti, *Balkanlarda Tasavvuf*, (İstanbul: İnsan Yayınları, 2014), 2.b..

bir eserdir. Eserde, tasavvufun Osmanlılardan önce Balkanlara girişi, Osmanlılar zamanındaki durumu, XVIII ile XIX. yüzyıllar arası Balkanlarda tasavvufi akımların gelişmesi ve yayılması hakkında bilgi verilmektedir. Eserin son bölümünde Alamiyado edebiyatının ortaya çıkışı ve bazı önemli müellifler hakkında da bilgi verilmektedir.

Araştırmamızla ilgili birkaç makale de bulunmaktadır. Örneğin *Osman Myderrisi*'nin “*Letërsia Shqipe Me Alfabetin Arab*”⁵ makalesi, 1955 yılında yazılan bu edebiyat türü hakkındaki ilk araştırmalar arasında yer almaktadır. Bu makalede, Alamiyadonun tarihi, gelişimi ve bazı müelliflerin hayatı hakkında kısaca bilgi verilmiştir.

Muhamed Pirraku'nın “*Gjurmë të Veprimtarisë Letrare Shqipe Me Alfabet Arab në Kosovë*”⁶ adlı makalesi, Alamiyado edebiyatı hakkında araştırmaların daha yoğun yapıldığı zamanda kaleme alınmıştır. Bu makalede, diğer makalelere nazaran, Kosova'da bu gelenek hakkında yapılan ilk araştırma olarak bilinmektedir. Dolayısıyla bu edebiyatın Kosova'da nasıl geliştiği, kimler tarafından temsil edildiği ve gelenek üzere bazı şiirler hakkında bilgi verilmektedir.

Hasan Kaleşi'nin “*Alamiyado Edebiyatı*”⁷ makalesi, bu edebiyat hakkındaki bütün eserlerde öncü ana kaynak olarak geçmektedir. Bu geleneğin tarihi gelişimi, Arnavut topraklarında hayat bulması, müellifler ve birkaç şiir hakkında yorumda bulunmaktadır.

2010 yılında 15-16 Aralık tarihlerinde, Tiran'da “*Balkanlarda Arap Alfabeti ile Kültürel Miras*” adıyla ana konu hakkında uluslararası bilimsel konferans düzenlenmiştir.⁸ Bu bildiri kitabında, sadece Alamiyado hakkında değil, diğer Alamiyado edebiyat geleneğinin Balkanlardaki diğer topluluklarda nasıl geliştiği, yayılması ve nasıl korunduğu aktarılır. Aynı zamanda bu kültür hakkında kullanılan kavramlarla ilgili bilgi de verilmektedir. Bu bildiri kitabı, Alamiyado edebiyatı hakkında yapılan son çalışmalar arasında yer almaktadır.

Son olarak; İstanbul'dak Millet Kütüphanesi'nde Ali Emir'in koleksiyonunda

---

⁵ Osman Myderrizi, “*Letërsia Shqipe Me Alfabetin Arab*”, *Buletin i Shkencave Shoqërore*, Priştine, (1955), 148-155; Osman Myderrizi, “*Hasan Zyko Kamberi*”, *Arkivi i Institutit të Gjuhësisë*, Tiran, (1955), 33-38.

⁶ Muhamed Pirraku, “*Gjurmë të Veprimtarisë Letrare Shqipe Me Alfabet Arab në Kosovë*”, *Dituria 1-2*, Priştine, (1978), 98-99.

⁷ Hasan Kaleşi “*Albanska Alamiyado Knjizevnost*”, *Sarajevo*, S. 16, (1970), 57.

⁸ *Trashëgimia Kulturore Me Alfabet Arab Në Ballkan*, (Balkanlarda Arap Alfabeti ile Kültürel Miras), (Tiran: AİİTC, 15-16 Aralık, 2010).

keşfedilen bir el yazmasındaki şiirler, Abdullah Hamiti ve Abdullah Rexhepi editörlüğünde “*Arap Alfabeti ile Arnavutça Şiirler*” (Poezi Shqipe Me Alfabet Arab) ismiyle 2022 yılında Tiran’da kitap olarak yayımlanmıştır. Bu eser, *Arap alfabetiyle yazılmış Arnavut şiirlerin yer aldığı el yazmanın transkripsiyonudur. Başlıksız olan el yazma, editörler tarafından kitap hâline getirildiğinde “Arap Alfabeti ile Arnavut Şiirler” olarak isimlendirilmiştir. Toplam 135 sayfadan oluşan eserin 90 sayfası Arnavutça, kalan sayfaları ise Türkçe ve Farsça şiirlerden oluşmaktadır.*

El yazmada yer alan şiirler, on beş farklı yazar tarafından kaleme alındığı ve yazarların çoğunun Güney Arnavutluk, özellikle Ergiri (Gjirokastra) şehrinden oldukları tespit edilmiştir. Şiirlerde; Türk-Fars şiir türünde yazılmış olan edebiyat, tasavvufî ve İslam felsefesi konularının kavramlarına, arketipler ve sembollerine rastlanmaktadır. Ayrıca el yazmada, Kerbelâ ve Mâtem hâdisesiyle ilgili şiirlerin yer aldığı görülmektedir.⁹

Eserde yer alan şiirlerin bir diğer özelliği ise bâtinî bir akım olan Hurûfilik’in kavramlarından ve felsefesinden geniş bir şekilde bahsedilmesidir.

---

⁹ Abdullah Hamiti vd., *Poezi Shqipe Me Alfabet Arab*, (Tiran: Akademia e Shkencave e Shqipërisë, 2022), 7.

BİRİNCİ BÖLÜM

ARNAVUT MİLLETİNİN VE EDEBİYATININ KISA TARİHÇESİ

1. Arnavut Milletinin Kökeni, Kısa Tarihçesi ve İslâmlaşması

1.1. Arnavutların Kökeni ve Tarihçesi

Arnavutlar, Balkanlardaki en kadim topluluklardan biridir.¹⁰ Soyları, Hint-Avrupa kökenli eski bir toplum olan İliiryalılara¹¹ kadar dayanıp Avrupa ile Asya arasında bir “köprü” olarak nitelendirilmektedir.¹²

Eski kaynaklara bakıldığında, Arnavutlar farklı isimlerle adlandırılmışlardır. Örneğin Latince “Arbaneoses”, Slavca “Arbanaci”, Yunanca ise “Arbanitai” olarak geçen bu halkın adı, “Arvanid” şeklini almıştır. “Arnavut” kelimesi Türkçenin fonolojisine uydurularak “Arnavud” veya “Arnavut” şeklinde kullanılmaktadır.¹³ Arnavut kelimesinin İşkombi Nehri’nin kuzeyinde Gegalar ile güneyinde bulunan Toskalardan meydana gelen iki önemli temel gruptan oluşmaktadır.¹⁴

Arnavutlar, tarihte kendilerini “Alban”, “Epirot”, “Arban”, “Arbëresh”, “Arbër” gibi isimlerle adlandırmışlardır. Günümüzde ise Arnavutlar kendilerini “Şkipitar” (Shqipëtar) ismiyle isimlendirmektedirler.¹⁵

Orta çağda Arnavutlar Doğu ve Batı Roma İmparatorluklarının sınırında yaşamlarını sürdürüyorlardı. VI. yüzyıldan itibaren ise Arnavutlar İslavlaşma tehlikesiyle karşı karşıya kaldılar.¹⁶ Bundan dolayı kendilerini korumaları adına Venedik’in himayesine girmiş ve Katolikliği tercih etmişlerdir. Kosova bölgesi ve Sırbistan bölgelerinde yaşayan Arnavutlar ise Ortodokslaşma ve İslavlaşmaktan kendilerini koruyamamışlardır.¹⁷

Sırp İmparatorluğu VII. yüzyılda o dönemdeki Kuzey Arnavut topraklarını işgal etmiştir. Bu bölgeleri 1360 yılına kadar Güney vilayeti olarak yönetmiştir. Orta ve Güney

¹⁰ Georges Castellan, *Balkanların Tarihi*, (İstanbul: Milliyet Yayıncılık, 1992), 19.

¹¹ Sokol Brahaj, *Arnavutluk'ta Demokratikleşme Süreci ve Avrupa Birliği'nin Yapıcı Etkileri*, (İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2009), 5.

¹² Akademia Shqiptare e Shkencave, *Historia e Popullit Shqiptarë*, (Tiran: Toena, 2002), 1/20.

¹³ Şemseddin Sami, “Arbanya”, *Kâmûsü'l-Âlâm*, (İstanbul: Mihran Matbaası, 1889/1306), 1/86.

¹⁴ Mustafa L. Bilge, “Arnavutlar”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3/384.

¹⁵ Necip P. Alpan, *Bugünkü Arnavutluk*, (Ankara: Um Yayınları, 1975), 19.

¹⁶ Hysamedin Feraj, *Skicë e Mendimit Politik Shqiptarë*, (Tiran: Koha Yayınları, 1998), 42; Süleyman Külçe, *Osmanlı Tarihinde Arnavutluk*, (İzmir: İzmir Yayınları, 1940), 10.

¹⁷ Mustafa Balcı vd. “Arnavut Edebiyatı Tarihi”, *Balkanlar El Kitabı*, (Ankara: KaraM & Vadi Yayınları, 2007), 3/58.

Arnavutluk IX. asırda Bulgarların işgaline maruz kalarak Bulgarların eline geçmiştir. Nitekim, yapılan bu işgallerden sonra Arnavutlar, Bizans'ın Batı Rumeli'yi istilasından sonra "Epir" ve "İlirya" adlarıyla tanınan bu bölgeler, "Albania" ismiyle zikredilmeye başlanmıştır.¹⁸

Bilgin Çelik'in "İttihatçılar ve Arnavutlar" eserinde zikredildiği gibi, bölgedeki hâkimiyetini sürdüren Roma ve Bizans güçleri, baskılarını artırarak, XIII. yüzyıla Kuzey'de yaşayan Arnavutlar, Katolik mezhebini Latin kültürüyle birlikte benimserken diğer bölgelerdeki Arnavutlar, Ortodoksluğu ve Bizans kültürüyle birlikte benimsemişlerdir.¹⁹

Osmanlılar Balkanları fethettiğinde, hâkimiyet ve kültürel güçleri de artmıştır. Bölgede yaşayan Hristiyan Arnavutlar, Osmanlıların gelmeleriyle birlikte bölgeden göç etmişlerdir. Yapmış oldukları göçlerin çoğu İtalya'nın Sicilya ve Kalabriya bölgesine olmuştur. Günümüzde hâlâ o bölgelerde yaşayan Arnavutlara rastlanabilir. Kendilerini "Arbıreş" ismiyle bilinmektedirler.²⁰

Arnavutluk bölgesi, 1340-1355 yıllar arası Sırp Kralı Stefan Duşan tarafından işgal edilmiştir. On beş yıl işgalinden sonra, Sırp Kralı Stefan Duşan Osmanlı Devleti ile muharebeye girer ve savaş Osmanlıların zaferiyle sonuçlanır. Osmanlılar, Arnavutları Sırp Kralı Stefan Duşan'dan kurtarır kurtarmaz, bölgedeki yaşayan Arnavut feodallerin başkaldırılarıyla karşı karşıya kaldılar. Akabinde, Arnavut feodaller Osmanlılarla çatışmaya girmişlerdir.²¹

Arnavut feodallerin askeri bakımından en donanımlısı II. Balşalar'dı. Bu feodal güçler, Osmanlılara karşı gelerek 1385'te tarihte Voissa Savaşı olarak adlandırılan savaş, Osmanlıların zaferiyle sonuçlanmıştır.²² Bu savaş sonucunda Balşalar, Kastriotlar, Dukacinler, Topialar gibi Arnavut feodaller Osmanlı Devleti'nin hâkimiyetini kabul edip tanımışlardır.²³

Yukarıda ismi geçen feodaller, Osmanlı Devleti'ni tanımakla birlikte, Osmanlı Devleti'ne karşı faaliyetler organize etmeye başladılar. Öncelikle Balkan güçleriyle

---

¹⁸ Ali Musa Basha, *İslami Nə Shqipëri Gjatë Shekujve*, (Tiran: Biblioteka Islame, 2000), 15.

¹⁹ Bilgin Çelik, *İttihatçılar ve Arnavutlar*, (İstanbul: Büke Kitapları, 2004), 17.

²⁰ Balcı vd., "Arnavut Edebiyatı Tarihi", 3/58.

²¹ Hasan Kaleşi, "Türklerin Balkanlara Girişi ve İslamlaştırma", *Tarih Enstitüsü Dergisi*, 10/11 (1979-1980), 181.

²² Basha, *İslami Nə Shqipëri Gjatë Shekujve*, 57; Said Olgun, *Arnavut Milliyetçiliğinin Gelişiminde Mektepler 1878-1912*, (Ankara: Gece Kitaplığı, 2016), 28.

²³ Bilge, "Arnavutlar", 3/385.

ardından Avrupa'nın önemli devletleriyle iş birliği yaparak Osmanlı Devleti aleyhinde faaliyet yürüttüler. Bu hazırlıkların sonucunda Osmanlı Devleti'ne karşı savaşılması gerektiği sonucuna varıldı. I. Kosova Savaşı olarak bilinen bu savaş, 1389 yılında yapılmıştır ve Osmanlı'nın zaferiyle sonuçlanmıştır. Bu yenilgiden sonra Arnavut beyleri tekrar Osmanlı Devleti'ne bağlılıklarını bildirmiş ve vergi vermeyi kabul etmişlerdir.²⁴

Osmanlılar ile Arnavutlar arasında o dönemdeki en uzun isyan İskender Bey (ö.1468) isyanı olarak bilinmektedir. Bu isyan 25 yıl sürecek ve sonunda Osmanlıların zaferiyle sonuçlanacaktır. Fakat İskender Bey, günümüzde Arnavut milliyetçiler tarafından en önemli bir ilham kaynağı olarak kabul edilmektedir. İskender Bey, hem o dönem hem günümüzde Hristiyan Batı tarafından iftihar kaynağı olarak görülmektedir.²⁵

İskender Bey, iç oğlan sistemiyle dokuz yaşında saraya götürülmüştür. Orada eğitim alıp İslâm'ı kabul etmiştir. İskender Bey, kendi memleketinde faaliyet göstermek için asker olarak yetiştirilmiştir.²⁶

1443 yılında İzladi muharebesinden yenilgiyle ayrılmıştır. Bundan dolayı askeri birliklerden kaçıp Kuzey Arnavutluk'taki babasının topraklarına tekrar dönmüş ve orada Osmanlı'ya karşı isyanlar başlatmıştır. İskender Bey'in babası olan İvan'ın (Yovan) ölümünden sonra II. Murad, Kastriotlar'ın idaresi altındaki prensliği İskender Bey'e vermek istemiştir. Fakat İskender Bey, Akçahisar kalesini ele geçirerek isyanlarına devam etmiştir. 1443 yılında Hıristiyanlık dinine geçip aynı yıl Arnavut Prenslığının başına geçmiştir.²⁷

İskender Bey, Venedik ve Napoli krallar tarafından özellikle Papa V. Nicolas tarafından "Papalığın Generali" olarak unvanına sahip olmuştur. Batı'nın İskender Bey'e desteği durmaksızın devam etmiş, bu destek onun 1468 yılında ölümüyle birlikte duraksamıştır.²⁸

Osmanlı Devleti, İskender Bey'in ölümüyle birlikte Kuzey Arnavutluk'u fethederek tekrardan himayesine almıştır. Arnavutluk, Osmanlı'nın himayesine tam anlamıyla 1571 yılında Sultan II. Selim (ö.1574) döneminde Ülgün ve Bar şehirlerinin

---

²⁴ Çelik, *İttihatçılar ve Arnavutlar*, 20.

²⁵ Nathalia Nathalia, *Arnavut Milliyetçiliğinin Kökenleri Avrupa'da Çoğunluğun Müslüman Bir Ulusun Doğuşu*, (İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2013), 417-419.

²⁶ Bilge, "Arnavutlar", 3/385.

²⁷ Bilge, "Arnavutlar", 3/386.

²⁸ Halil İnalçık, "İskender Bey", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV, 2000), 22/561.

fethedilmeleriyle birlikte girmiştir.²⁹

Arnavutlar için dönüm noktası olarak bilinen antlaşma 13 Temmuz 1878'de Berlin'de imzalanan "Berlin Kongresi"dir. Bu antlaşmadan³⁰ çıkan kararlara göre, Arnavutluk'un bazı bölgelerinin Karadağ'a verilmesi gerekmektedir. Bu karar antlaşmanın 2. maddesinde yer almaktadır. Bu karara Arnavutlar şiddetle karşı çıkmışlardır. Bunun üzerine 10 Haziran 1878 yılında Kosova'nın Prizren şehrinde Osmanlı Devleti'nin desteğiyle "Prizren İttifakı" olarak bilinen ittifak kurulmuştur.³¹

Prizren İttifakı, Arnavutlar için büyük bir umut ışığı ifade etmekteydi. Bu umut ışığı altında İşkodra, Yanya, Kosova ve Manastır vilayetlerini elde tutabilmek ve bunları birleştirerek bağımsız bir Arnavutluk devletini kurmaktı.³² Buna varabilmek için öncelikle dağlık bölgelerde yaşayan Arnavutlarla (Prizren İttifakına karşı olanlar) ve Yunanlılarla mücadele etmeleri gerekmektedir. Bu mücadelelerden Osmanlı desteği eksik olmamıştır.³³

Fakat ne acıdır ki, Mayıs 1881'de bir dizi Prizren İttifak önderlerinin tutuklanmasından sonra bu ittifak görevini tamamlayamadan tarihe karıştı.³⁴ Aslında Prizren İttifakı, bir anlamda ilk defa bütün Arnavutları birleştirerek seslerini uluslararası arenada duyurabilmişti. Prizren İttifakı, araştırmacılar tarafından Arnavutları bağımsızlığa götüren bir kıvılcım olarak görülmektedir.³⁵

4 Eylül 1912 yılında yeni Osmanlı hükümetinin kurulmasıyla birlikte Arnavutlar kendi bağımsızlığını ilan etmek için Osmanlı Devleti'ne baskı kurdular. 28 Kasım 1912 yılında İsmail Kemal'in önderliğinde Arnavutluk'un Vlora şehrinde Arnavutluk'un bağımsızlığı ilan edilmiştir.³⁶

Balkanlarda yaşayan topluluklar arasında Osmanlılarla en fazla özdeşleşen toplum

---

²⁹ Peter Bartl, *Milli Bağımsızlık Hareketleri Esnâsında Arnavutluk Müslümanları (1978-1912)*, (İstanbul: Bedir Yayınları, 1998), 22.

³⁰ Metin Menekşe, "Berlin Konferansı Sonrasında Osmanlı- İngiliz İlişkilerinde: 'Kıbrıs Meselesi' (1878-1923)", *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, 12/6 (2013), 309.

³¹ Nexhat İbrahimi, *Dimensioni İslam dhe Kombëtar i Lidhjes së Prizrenit më 1878*, (Üsküp: Logos-A, 2013), 2/9; Xhafer Belegu, *Lidhja e Prizrenit Dhe Veprimet e Sajë, 1878 – 1881*, (Tiran: Shtëpia Botuesi Kristo Luarasi, 1939), 56.

³² Bilge, "Arnavutlar", 3/386.

³³ Yücel Yiğit, "Milliyetçilik Çağında Prizren İttihat Cemiyeti", *Turkish Studies*, 4/8 (2009), 2478. Bkz.: BOA, Y.PRK.MYD, 2/1-2.

³⁴ Yiğit, "Milliyetçilik Çağında Prizren İttihat Cemiyeti", 2476. Bkz.: BOA, A.MKT.MHM, 486/60-79

³⁵ Jacob Landau, *Politics of Pan-Islam*, (London: Oxford University Press, 1990), 48-49.

³⁶ Kristo Frashëri, *Shpallja e Pavarësisë së Shqipërisë: 28 Nëntor 1912*, (Tiran: Akademia e Shkencave e Shqipërisë, 2008), 42.

olarak Arnavutları gösterebiliriz. Bunun en son örneği olarak, Arnavutların ulusal bilincinin geç oluşmasını verebiliriz. Osmanlılar ile Arnavutlar hem kültürel hem de dinsel bakımından bir birlik ve sıkı bağlar üzerinde yaşamlarını sürdürmüşlerdir. Bundan dolayı Arnavutlar, Osmanlılara karşı diğer toplumların yaptıkları gibi kendi siyasi birliğini XX. yüzyılın başlarına kadar kurmamışlardır.³⁷

Aslında Osmanlı Devleti fanatik dindar bir İslâm devleti olma yönünde değil; uluslararası savaş kurallarına, bilhassa fethedeceği bölgenin anlaşmalarına riayet eden bir devlet olmaya yönelik politikalar takip etmiştir.³⁸

Osmanlı Devleti'nin yönetiminde Arnavutlar kadar saygı gören başka Balkan kökenli bir millete rastlamak zordur. Bu fikre önem vermemizin en önemli argümanı, Osmanlı yönetiminde Koca Davud Paşa, Koca Sinan, Gedik Ahmed Paşa gibi otuz iki Arnavut sadrazam getirilmiştir.³⁹

Böylece tarih içerisinde Osmanlı Devleti'nin Arnavutlarla ilişkisini, küçük sürtüşmeler haricinde, uyumlu bir şekilde sürdürdüğünü söyleyebiliriz. Aslında Arnavutlar - bilhassa Müslüman olanlar - tarih boyunca aslî unsurlar bakımından Osmanlı Devleti ile sıkı geleneksel ve dinî bağlılık içinde olmuşlardır. Arnavutlar, Balkanlardaki Hıristiyan unsurlardan ayrı olarak Osmanlı'yı kendilerinden farklı ve "işgalci" olarak değil, bir "kurtarıcı" olarak görmekteydiler.

1.2. Arnavutların İslâmlaşması

Arnavutların İslâmlaşma sürecine baktığımızda İslâmlaşma, ferdî olarak XIV. yüzyıldan önce, yani Osmanlı Devleti'nin Balkanlara girmesinden önce başlamıştır.⁴⁰ IX. yüzyıldan XIII. yüzyıla kadar geçen sürede Endülüs'ten Sicilya'ya ve oradan Arnavutluk'a geçen İslâm davetçilerinin bölgede İslâm'ı anlatırken Arnavutlarla hemhâl olarak onların Müslümanlaşmasında katkı sahibi oldukları kaynaklarda bildirilmektedir.⁴¹

³⁷ Barbara Jelavich, *Balkan Tarihi: XVIII ve XIX. Yüzyılı*, (İstanbul: Küre Yayınları, 2006), 1/392-393.

³⁸ Milazim Krasniqi, *E Kujt Është Kjo Kulturë*, (Üsküp: Logos-A, 2015), 44-45.

³⁹ Kaleşi, "Türklerin Balkanlara Girişi ve İslamlaştırma", 188.

⁴⁰ Aleksandre Popoviç, *Balkanlarda İslam*, (İstanbul: İnsan Yayınları, 1995), 17.

⁴¹ Tüccarlar ve İslam davetçileri ile ilgili delil olarak Arnavutluk'un farklı bölgelerinde (örneğin Mostar köyünde) bulunan paralar önemlidir. Bu paraların II. Mervan el-Himar 744-750 zamanına ait olduğu ve bir taraftan Kur'an'dan "İhlas" Suresi'nin yazılı olduğu, ortada Tevhid sözcüğü (La ilahe illallah) ve diğer

Akabinde, Osmanlı Devleti'nin Balkanlara adım atmasıyla birlikte İslâmlaşma süreci günden güne hızlanmıştır. Arnavutların Osmanlı yönetimine girdiği XV. yüzyıl başlarından XVII. yüzyılın sonlarına İslâmlaşma oldukça yavaş bir gelişme izlemiştir. Toplumsal olarak İslâm'ın yayılmasının ise ancak XVII. yüzyıldan sonra başladığı kaynaklarda geçmektedir.⁴²

Balkanlarda İslâmlaşma politikalarına bakıldığında Arnavutların ve Boşnakların İslâm'ı diğer milletlerden daha fazla benimsemelerindeki en büyük etkenin, Osmanlı'nın bunlara karşı sürdürdüğü İslâmlaşma siyasetinden ziyade iktisadi, ictimai ve siyasi sebepler olduğu söylenmektedir.⁴³

Aslında Osmanlı, Balkanlarda İslâmlaşma politikası üzerine yürümemiştir. Bunun en önemli örneği yerli feodallerin tımar yoluyla devlete katılmasında, Müslüman olmaları şartının aranmamış olmasıdır.⁴⁴ İslâmlaşma sürecinin XV. yüzyılın başlarından XVII. yüzyılın sonlarına kadar daha yavaş olduğunu söyleyebiliriz. Oysa XVII. yüzyıldan sonra feodallerin İslâmlaşmasıyla birlikte, Müslüman nüfuzu hızla artmaya başlamıştı.⁴⁵

1.2.1. Anadolu'dan Balkanlara Giden Gönüllü Seyyah Dervişler

Osmanlı Devleti, Balkanlara yöneldiğinde, bölgede yaşayan Hristiyan önderlerinin, mezhep ve hanedan tartışmalarıyla boğuştuğu bir gerçektir. Bu kargaşa ortamı halkı bezdirmişti. Bölgede yaşayan farklı milletler, Balkanlarda hüküm süren devletlerin zorbalık ve yöneticilerin baskıcı davranışlarından, boş ve tenha yerlere yerleşen seyyah dervişlerin sundukları dinî yaşam tarzını büyük ölçüde benimsemiştir. Müslüman dervişler, bir yandan İslâm'ın güzelliklerini anlatıp diğer yandan bölgedeki yaşayan halka alternatif bir din sunuyorlardı. Halk da pek çok zulme ve baskıya maruz kaldığı için İslâm'ı kabul etmişlerdir.⁴⁶

---

tarafından Tevbe Sûresi'nin 33. ayetinin yazılı olduğu görülmüştür. Bkz. Nexhat İbrahimi, *İslami në Ballkan para shekullit XV*, (Prizren: Zëri İslam, 2000), 44.

⁴² Basha, *İslami Në Shqipëri Gjatë Shekujve*, 35.

⁴³ Nuray Bozboru, *Osmanlı Yönetiminde Arnavutluk ve Arnavut Ulusçuluğunun Gelişimi*, (İstanbul: Boyut Kitapları, 1997), 66.

⁴⁴ Halil İnalçık, "Arnavutluk'ta Osmanlı Hâkimiyetinin Yerleşmesi ve İskender Bey İsyanının Menşei", *Fâtih ve İstanbul* (İstanbul: b.y., 1953), 170.

⁴⁵ Bajrush Ahmeti, *Perandoria Osmane, Përhapja E Islamit Në Trojet Shqiptare Dhe Në Viset Fqinje*, (Priştine: Rinia, 1997), 80-85.

⁴⁶ Federick William Hasluck, *Anadolu ve Balkanlarda Bektaşilik*, (İstanbul: Ant Yayınları, 1995), 155-156.

Nitekim, İslâm dinî, Balkanlara Osmanlılar gelmeden önce dervişler vasıtasıyla gelmiştir. Oysa yönetim bakımından Osmanlılar birlikte yaygınlaşmıştır. Kısacası halk, Osmanlılar gelmeden önce seyyah dervişler, örneğin Sarı Saltuk (öl.1264)⁴⁷ tarafından psikolojik bakımdan hazır hale getirilmişlerdir.⁴⁸ Seyyah dervişlerin, bölgede yaşayan halk arasına karışıp dil, din vs. farkı ayırmaksızın halkı yönlendirme bakımından büyük ölçüde başarılı oldukları söylenebilir.⁴⁹

1.2.2. Bogomil Hareketinin Etkisi

Osmanlı Devleti Balkanları fethettiğinde, İslâmlaşma sürecinin içsel bir boyutuna rastlayabiliriz. Bu boyuta bakıldığında bunun IX-X. yüzyıllarda Balkanlarda yayılmış olan Bogomil hareketinin barındırdığı irfânî anlayışı olduğu ortaya çıkmaktadır.⁵⁰

Bogomiller, aslında o bölgedeki din iktidarına bir tepki olarak ortaya çıkmıştır. Katolik ile Ortodoks Kilisesinin baskıcı gücüne daha fazla dayanamayıp karşı çıkmışlardır. Bunlar aslında Tek Tanrı'ya inanıp, Hz. İsa'nın tekrar bir peygamber olarak geleceğine dayanan kendi inanç sistemini kurmuşlardır.⁵¹

Bogomil hareketine gönül veren muhibbanlar, Sırbistan ve Bulgaristan bölgelerinden göç etmeleri için insanlara baskı kurmuşlardır. Bunlar, o baskıya dayanamayıp Bosna ile Makedonya bölgelerine yerleşmişlerdir. Böylece, kendilerine zulüm uygulayanlardan kurtaracak bir gücü beklemeye girmişlerdir.⁵² Dolayısıyla Osmanlıların bölgeleri fethettiğinde aslında Bogomillerin asırlarca bekledikleri yönetimi beklemiş oluyorlardı. Bu bakımından İslâm'ı topluca olarak kabul etmişlerdir.⁵³

Bogomil hareketin yayılma sahasına bakıldığında Ermenistan bölgelerinden

---

⁴⁷ Ebu'l Hayr-ı Rûmi, *Saltıknâme*, 2. b. (İstanbul: UKİD, 2013), 21; Olgun, *Arnavut Milliyetçiliğinin Gelişiminde Mektepler 1878-1912*, 30.

⁴⁸ İzeti, *Balkanlarda Tasavvuf*, 47.

⁴⁹ Tekke ve zaviye etrafında oluşan yerleşim bilimleri kurucu dervişlerin adlarıyla veya tekke/tasavvuf isimlerini kullanan yerler görebiliriz. Örneğin Şeyhler Köyü, Dervişler Köyü, Tekke mahallesi, Dereköy gibi isimler kullanılmıştır. Daha geniş için bkz: İzeti, *Balkanlarda Tasavvuf*, 48.

⁵⁰ Kadir Albayrak, *Bogomilizm ve Bosna Kilisesi*, (Adana: Bakî Kitabevi, 2004), 90.

⁵¹ Dimitri Obolensky, *The Bogomils: A Study in Balkan Neo-Manichaeism*, (Cambridge: Cambridge University Press, 1948), 52.

⁵² Ahmed S. Aliçiq, "Hersek'te İslam'ın Yayılması", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, çev. Hatice Oruç, 2/46 (2006), 248.

⁵³ Mensur Nuredini, "Balkanlarda İslâmiyet'in Yayılmasında Tekke, Zaviye ve Ziyaretgâhların Önemi", *Balkanlarda İslam Miladi Dolmayan Umut*, (Ankara: TİKA Yayınları, 2016), 2/156.

Güney Fransaya kadar yayıldığını görebiliriz. Aslında bu hareket bölgedeki yönetimlerin adaletsizlik ve baskıcı davranışların sonucu bilhassa kilisenin lüks ve israfa kaçmaları, Bogomiller, iç dünyaya (mistik) tecrübeye yönelmişlerdir.⁵⁴

Bogomillerin İslâm'ı kabul etmelerinde en belirgin faktör hiç şüphesiz barındırdıkları gnostik tecrübeye yani tasavvufi/irfânî tecrübeye benzerlikler taşıdıkları için söyleyebiliriz.⁵⁵

Balkanlarda Arnavutların İslamlaşmasını Bogomilliğin etkisinden bakıldığında iki nedene indirgeyebiliriz:

Birinci neden siyasi nedenlerdir. Bogomiller, Hristiyan'ın dinini en temel ayinlerini birlikte Kilise yönetimine karşı çıkmışlardır. Dolayısıyla kilise tarafından sapkın bir din/mezhep olarak sınıflandırılıp düşman olarak ilan edilmiştir.⁵⁶

İkinci neden ise dinseldir. Bogomiller, Hristiyan ayinlere ve sembollerine karşı çıkmıştır. Bu karşı çıkmak kilise tarafından kabul görmeyip Bogomilleri kendi çevrelerine kabul etmemişlerdir.⁵⁷

Aslında Bogomillerin İslâm dinine geçmelerini kolaylaştıran ve dinsel bakımdan bir unsur olarak görülen özellik, İslâm'ın içsel dünyasıyla gösterilen benzerlik çizgisidir. Bogomil hareketinde mistisizm anlayışı ağır bastığı gibi tasavvufi anlayışla تنها yerlere dağılan Müslüman dervişlerle neredeyse aynı anlayışı benimsedikleri için onlara karşı sevgi gösterip İslâm'ı kabul etmelerine sebep olmuştur.⁵⁸

1.2.3. Derebeylerin Siyasi Gücünü Kaybetmeme Arzusu

Büyük derebey Arnavutları, Osmanlı yönetiminde güçlerini kaybetmemek suretiyle İslâm'ı kabul ederek tekrar önderlik makamında durmuşlardır. Bundan dolayı Osmanlı yönetiminin verdiği desteği kaybetmemek, yönetim hiyerarşisinde yükselme

---

⁵⁴ Mustafa İmamoviç, *Historija Bošnjaka*, (Sarajevo: Preporod, 1998), 89; İsmajil Hodziç, *Bogomilizm ve Bosna - Hersek Bogomilleri*, (Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2007), 9.

⁵⁵ Metin İzeti, "Balkanlarda İslâm'ın Yapıcı ve Evrensel Paradigması ve Osmanlı Döneminden Günümüze İrfan Ocakları: Tekkeler ve Tarikatlar", *Balkanlarda İslâm Miladi Dolmayan Umut, Balkanlar'da İslâm Miladi Dolmayan Umut*, ed. Muhamem Savaş Kafkasyalı, (Ankara: TİKA Yayınları, 2016), 2/187.

⁵⁶ Altan Çetin, Galip Çağ, "Bosna'nın Osmanlı İdaresine Geçişinde Bogomilliğin Etkisi", *İzmir: Tarih Okulu*, 9 (2011), 30.

⁵⁷ Hüdai Şentürk, *Osmanlı Devleti'nde Bulgar Meselesi (1850-1875)*, (Ankara: TTK, 1992), 3.

⁵⁸ İzeti, *Balkanlarda Tasavvuf*, 20.

veya güçlerini koruma babında İslâm'ı seçerek kendi makamlarını korumuşlardır.⁵⁹

Aslında feodal beylerin İslâmlaşması, Arnavut toplumunda büyük bir yankı uyandırmıştır. Bu devrim halkta olumu karşılıp halk arasında da ihtida eden çokça kişi olmuştur. Zira Osmanlılar eğer feodal beylerin iktidarını kaldırma yoluna gitseydi, kendi gücünü halk nezdinde pekiştiremeyecekti. Dolayısıyla Osmanlının bölgedeki kültürel etkinliğinin yayılmasıyla Arnavutların İslâmlaşma süreci hızlanıp bir bakıma daha kolay olmuştur. Bu uygulama XV. yüzyıl boyunca sürmüş ve yerli Arnavut feodal elemanlarının İslâmlaşması süreci XVI. yüzyılların başlarında son bulmuştur.⁶⁰

1.2.4. Devşirme Usulü

Osmanlı Devleti, Arnavutların İslâmlaştırma metodu olarak “gulam” sistemini de kullanmıştır. “Gulam” sistemi, aileden bir erkek çocuğun alınarak saraya götürülmesidir. Bunlar, orada eğitimlerini tamamladıktan sonra tekrar memleketlerine hizmet vermek için iade edilmişlerdir. Bu süre zarfında çocuklar İslamî dersler üzere eğitilmiş, dolayısıyla çocuklar İslam'ı benimsemiş ve onu kendi dinleri olarak görmüşlerdir. Bu sistem XV. yüzyıldan itibaren başlamış ve çokça uygulanmıştır. İşte bu sisteme “gulam” veya “kulluk” sistemi denmektedir.⁶¹

Bu çocuklar kendi memleketlerine döndüklerinde, öz babalarının tasarrufundaki toprakların tımar yoluyla sahipliğini devralmak üzere memleketlerine dönüp faaliyetlerde bulunmuşlardır. Bunun en güzel örneğın olarak; Arnavut sancağındaki vali ve askeri komutanlardan Yakup Bey, Theodor Muzaka'nın oğluydu; Hamza Bey, Gjın Zenebish'in oğlu ve İshak Bey bir başka Hıristiyan babanın oğluydu.⁶²

Dolayısıyla, Osmanlının bölgeleri fethettiğinde, ikinci kuşak tımar sınıfındaki ilk Müslüman Arnavutlar bu yoluyla ihtida etmişlerdir. Kısaca Arnavut tımarlıları arasında İslâmlaşma fetihler sonrası ikinci ve üçüncü kuşaklarda başlamıştır.⁶³

---

⁵⁹ Popoviç, *Balkanlarda İslam*, 17.

⁶⁰ Ferit Duka, “XV.-XVIII. Yüzyıllarda Arnavut Nüfusunun İslamlaşması Sürecinin Gidişatı Üzerine Gözlemler”, *OTAM Ankara: Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi*, 2 (1991), 64-65.

⁶¹ Bartl, *Milli Bağımsızlık Hareketleri Esnasında Arnavutluk Müslümanları (1978-1912)*, 24.

⁶² Bartl, *Milli Bağımsızlık Hareketleri Esnasında Arnavutluk Müslümanları (1978-1912)*, 25.

⁶³ Bozboru, *Osmanlı Yönetiminde Arnavutluk ve Arnavut Ulusçuluğunun Gelişimi*, 67.

1.2.5. Gönüllü İslâmlaşma

Yapılan araştırmalara göre, Arnavutların İslâm dinini benimsemelerindeki en yaygın metot gönüllü İslâmlaşmaydı. Yerel yöneticilerin âdil yönetim ve davranışları, Müslüman halkın ahlakî davranışları, gayrimüslim Arnavutları, kendi istek ve arzuları doğrultusunda İslâm'ı seçerek din değiştirmeye teşvik etmiştir.⁶⁴

Osmanlılar, ihtida eden gayrimüslim Arnavutları teşvik ederek, onları motive etmiş ve ödüllendirmiştir. Bu gibi teşvikler çok yaygındı.⁶⁵

1.2.6. Haraç ve Cizyeden Kurtulmak

Bölgede yaşayan Arnavut gayrimüslimler ve bazı Arnavut Hristiyanlar, uygulanan haraç ve cizye gibi vergilerden muaf tutulmak için İslâm'ı kabul etmişlerdir. Örneğin XVI. yüzyılın başlarında cizye miktarı 40-50 akçe idi. Fakat XVII. yüzyılda vergide büyük bir arttırmaya gidilmiştir. Diğer bölgelerde değiştirmeden veya çok az arttırılarak bu miktar Arnavutlar arasında 305 akçeye ve kısa bir süre içinde 395 ile 780 akçeye çıkarılmıştır.⁶⁶ Dolayısıyla bölgede yaşayan gayrimüslimler İslâm dinine geçerek bu vergilerden muaf tutulmuştur.⁶⁷

---

⁶⁴ Arşiv belge için bkz.: BOA. DH. MKT. 1565/22 (13 Rabiülevvel 1306/17 Kasım 1888)

⁶⁵ Havva Selçuk, "Tapu Tahrir ve Maliyeden Müdevver Defterlere Göre Rumeli'de İhtidâ Hareketleri (1432-1482)", *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12 (2002), 90-91.

⁶⁶ Bartl, *Milli Bağımsızlık Hareketleri Esnâsında Arnavutluk Müslümanları (1978-1912)*, 29.

⁶⁷ Duka, "XV.-XVIII. Yüzyıllarda Arnavut Nüfusunun İslamlaşması Sürecinin Gidişatı Üzerine Gözlemler", 65.

2. Arnavut Dili ve Edebiyatı

Arnavutça, Arnavutluk'un anadilidir ve 2.8 milyon kişi tarafından kullanılmaktadır. Bunun haricinde 1.7 milyon Kosova'da, 500 bini aşkın Kuzey Makedonya'da, 70 bin Türkiye'de, 65 bin Sırbistan'da, 32 bin Karadağ'da, 24 bin Kanada'da, 17 bin Hırvatistan'da, 10 bin Romanya'da, 8 bin Slovenya'da, 5 bin Bosna-Hersek'te Arnavutçayı kullanan bulunmaktadır. Kosova'daki iki resmi dilden biridir. Kuzey Makedonya Cumhuriyeti'nde ise nüfusun %20'sinden fazlasını oluşturduğu belediyelerde, ikinci resmi dil olarak tanınmaktadır. Karadağ'da üç belediyede (Ulcinj, Plavë ve Tuz), aynı zamanda Sırbistan'da da üç belediyede (Pirëseva, Buyanovaç ve Medveda) resmi dil olarak tanınmaktadır. Balkanlarda Sırpça-Hırvatçadan sonra en yaygın kullanılan dildir.⁶⁸

Belirtilen bölgelerde yaşayanların dışında Arnavutça XV. yüzyıldan XVI. yüzyıla kadar İtalya'ya göç eden ve kendilerini Arbireş olarak adlandıran halk tarafından da kullanılmaktadır. Günümüzde Arbireşler İtalya'nın Güneyinde yaşamaktadırlar. Nüfusları ise 90 bin ile 100 bin kişi arasındadır.⁶⁹

Arnavutça, Balkan yarımadasının yanı sıra Balkanlardan Avrupa ülkelerine çoğu ekonomik sebeplerden dolayı göç eden 500 bini aşkın Arnavut tarafından da kullanılmaktadır. Bu göç dalgası, 1960'larda başlayıp günümüzde de hâlâ devam etmektedir.⁷⁰

Avrupa ve Asya kıtaları hariç Amerika Birleşik Devletleri, Kanada, Avustralya gibi ülkelerde de Arnavutça konuşan ailelere rastlanabilmektedir. Yukarıda yer verdiğimiz tüm bu bilgilerin sonucunda diyebiliriz ki; Arnavutlar, tarih içerisinde farklı imparatorlukların altında kalmış olsalar da kendi dillerini korumayı başarmışlardır.⁷¹

2.1. Arnavut Edebiyatının Dönemleri

Her bir edebiyat tarihi dönemlere ayrıldığı gibi Arnavut edebiyatı da farklı

---

⁶⁸ Rrahman Paçarizi, *Gjuha Shqipe*, (Priştine: Thesis Kosova, 2008), 1/93.

⁶⁹ Robert Elsie, *Historia e Letërsisë Shqiptare*, (Tiran: Dugagjini, 1987), 12.

⁷⁰ Eric P. Hamp, *Studime Krahasuese Për Shqipen*, (Priştine: Akademia e Shkencave dhe e Arteve të Kosovës, 2007), 115.

⁷¹ Jacques Bourcart, *Shqipëria Dhe Shqiptarët*, (Tiran: Dituria, 2004), 24.

dönemlere ayrılmaktadır. Arnavut edebiyat tarihi beş ana döneme ayrılmaktadır. Bu dönemleri şu şekilde tasnif edebiliriz:

1. **Eski Arnavut Edebiyatı** - XV. yüzyıldan – XVII. yüzyıl sonlarına kadarki dönemi kapsamaktadır.

2. **Beyteçi Edebiyatı** - XVIII. yüzyıldan – XX. yüzyılın ilk yıllarına kadar devam etmiştir.

3. **Rönesans Edebiyatı** - İlk adımları XIX. yüzyılın orta çeyreğinde atılmış ve 1912 yılında Arnavutluk'un bağımsızlığını ilan etmesine kadar devam etmiştir.

4. **Bağımsızlık Edebiyatı** - İlk adımları Faik Konica ile XIX. yüzyılın son çeyreğinde atılmış ve 1950'lere kadarki dönemi kapsamaktadır.

5. **Çağdaş Arnavut Edebiyatı** - 1950'lerden başlayarak günümüze kadar devam eden dönemi kapsamaktadır.⁷²

Yukarıda tasnif edilen dönemlerden ikinci dönem olan Beyteçi edebiyatı, araştırmamızın konusunu oluşturmaktadır. Beyteçi edebiyatına geçmeden önce Eski Arnavut edebiyatının temsilcileri ve eserleri hakkında bilgi verilecektir.

2.2. Eski Arnavut Edebiyatının Doğuşu

“Eski Arnavut Edebiyatı”, ilk Arnavutça yazılardan başlayarak XVII. yüzyıl sonlarına kadarki dönemi kapsamaktadır. Eski Arnavut edebiyatı, milli bir kültür, geleneklerin var olması ve aynı zamanda edebiyatın gelişmesi bakımından Arnavut edebiyat tarihinde çok mühim bir yere sahiptir.⁷³ İlk yazılı Arnavut edebiyatının ne zaman başladığı kesin olarak bilinmemesine rağmen bazı kaynaklarda XIII. yüzyılın sonuna doğru başlamış olabileceği belirtilmektedir.⁷⁴

Eski edebiyat yayınları ilk başlarda tamamen Hristiyan dinî kültürü üzere idi. Sonraki dönemlerde dinî konular haricinde de yazılar yazılmaya başlandı. Eski edebiyatın yayılma yöntemlerine bakıldığında, genellikle el ile kopyalama yönteminin kullanıldığı

---

⁷² Shaban Demiraj, *Gjuha Shqipe Dhe Historia e Saj*, (Tiran: Akademia e Shkencave Të Republikës Së Shqipërisë, Onufri, 2013), 274-281.

⁷³ Dhimitër S. Shuteriqi vd., *Historia e Letërsisë Shqipe*, (Tiran: Folklori Shqiptarë Letërsia e Vjetër Shqipe, 1959), 1/139.

⁷⁴ Dhimitër S. Shuteriqi vd., *Historia e Letërsisë Shqipe*, 139-140.

görülür. Bu önemli eserlerin sadece el yazması olarak kalması, çoğu eserin ortadan kaybolmasının nedenini de açıklamaktadır.⁷⁵

Eski Arnavut edebiyatı, yukarıda zikrettiğimiz gibi genellikle Hristiyan dinî ideoloji ile karakterize edilmektedir. Dolayısıyla dinî liderler, bölgenin kültür tekelinin gelişmesini ve eğilimini elinde tutarak kontrol altında tutuyorlardı. Bölgenin bilgili insanları genellikle dinî liderlerin saflarından gelirdi ya da onlar tarafından yetiştirilmekteydi. Edebiyat, esas olarak dinî merkezlerde yapılırdı. Bu yüzden eski edebiyat yazarlarının çoğu din adamlarıydı ve büyük ölçüde Hristiyan dinî kutsal yazıları üzere araştırmalardan ibaretti. Oysa Arnavut edipler İslami yazıları ancak XVIII. yüzyıldan sonra ortaya koymaya başladılar.⁷⁶

2.3. Tarihte İlk Arnavutça Yazılar

Diğer Avrupa dilleriyle kıyasladığımızda, Arnavut yazı edebiyatı uzun bir geleneğe sahip değildir. Aslında Arnavutça, Avrupa'nın yazı bakımından belgelenmiş son ulusal dili konumuna sahiptir. Bu durum, sadece edebi bakış açısından değil, aynı zamanda dilsel olarak da büyük bir talihsizliktir. Yani, Arnavut diline ait XV. yüzyıldan öncesine dayanan neredeyse hiçbir önemli yazılı kaynak bulunmamaktadır.⁷⁷

Bazı araştırmacılar, XV. yüzyılın başlangıcında Arnavut alfabesinin başlangıç noktası olabilecek derecede önemli bir metin ortaya koymaktadırlar. Bu yazının, ilk Arnavutça yazı olduğu söylenmektedir. Yazı Paris'in kuzeyinde, Konde Müzesi'nde korunan Bellifortis metnidir. 1405 tarihli olan bu belge, 29 satırlık bir el yazmasıdır. Silah, askeri talimatlar ve vaftiz törenlerini ele alan bir metindir. Fakat yapılan son araştırmalara göre Bellifortis metni çok karmaşık olduğu ve Arnavutça olduğuna dair net bilgiler barındırmadığı için birçok araştırmacı buna tarihte ilk Arnavutça yazı olarak yer vermemektedir.⁷⁸

İlk Arnavut yazılar XV. yüzyıldan itibaren ortaya çıkmıştır. Neredeyse bütün

---

⁷⁵ Vehbi Bala vd., *Historia e Letërsisë Shqiptare, Që Nga Fillimet Deri Te Lufta Antifashiste Nacionalçlirimtare*, (Tiran: Akademia e Shkencave e RPS të Shqipërisë Instituti i Gjuhësisë dhe i Letërsisë, 1983), 18; Shuteriqi vd., *Historia e Letërsisë Shqipe*, 1/140.

⁷⁶ Shuteriqi vd., *Historia e Letërsisë Shqipe*, 1/141.

⁷⁷ Elsie, *Historia e Letërsisë Shqiptare*, 21.

⁷⁸ Elsie, *Historia e Letërsisë Shqiptare*, 22.

Arnavut edebiyat tarihi kaynaklarında ilk yazılar hakkında üç önemli belge bulunmaktadır. *Birincisi*, 1462 yılında Dıraç Başpiskoposu Pal Engli (Pal Engjëlli 1417-1469) tarafından yazılan “Vaftiz” (Formula e Pagëzimit), bulunan en eski Arnavutça yazıdır. Pal Engli, İskender Bey’in danışmanıydı. Kendisine bağlı olan müritlerine ihtiyaç halinde, ebeveynlerin çocuklarını kendilerinin vaftiz edebilmeleri için bu “vaftizi” Latin harflerini kullanarak Arnavutça yazmıştır.⁷⁹

“Vaftiz”, Türkçede, “Tanrı, Oğul ve Rûhu'l-kudüs adına vaftiz ediyorum” anlamına gelmektedir. İlk Arnavut yazıların *ikinci* belgesi, Alman gezgin Arnold von Harf’in sözlüğüdür. Arnold von Harf, Filistin’e giderken Ulçin, Dıraç, Sazan gibi Arnavut sahillerinde mola verip Arnavut halkıyla tanışmıştır. Kendisi burada yol ihtiyaçları için 26 kelime, 8 kısa cümle ile 12 Arnavutça rakamı Almancaya tercüme ederek kaleme almıştır. Dolayısıyla ilk Arnavutça kelimelerin geçtiği mühim bir kanıttır. Bu el yazma sözlük 1860 yılında yayınlanmıştır.⁸⁰

Üçüncü önemli belge olarak Aziz Matta İncil’inden (27: 62-66) tercüme edilen on beş satırlı Yunan harfleriyle yazılan sözde Paskalya İncili veya diğer adıyla Perikles (Perikopeya) metnidir. Bu metnin XV. yüzyılın sonları veya XVI. yüzyılın başlarında yazıldığı varsayılmaktadır.⁸¹

Bu eski belgeler edebi bir değere sahip değildirler. Ancak dilsel ve tarihsel bakımdan son derece önemlidirler, zira XV. yüzyılın Arnavutçasından bize kanıt niteliği taşıyan bu yazılar, eski Arnavut edebiyat tarihinin bir başlangıcı olarak değerlendirilmektedir. Bazı eski belgelerde Arnavutça, Arnavutluk’un Kuzey bölgesinin Latin kültüründen etkilenmesi hasebiyle Latin harfleriyle, Güney bölgesinin ise Yunan kültürünün etkisi altında olduğu için Yunan harfleriyle yazılmıştır. Kaynaklara göre bu eski belgeler, bölgedeki Ortodoks Kilisesi’nin, Osmanlı fethinden önce dinî hizmetlerde Arnavutçayı kullandığına dair belgelerdir.⁸²

---

⁷⁹ Mahmud Hysa, *Hyrje në Letërsinë Shqiptare, Dëshmitë, Humanizmi Shqiptarë, Neoklerikalizmi Shqiptarë dhe Alamiada Shqiptare*, (Priştine: Enti i Teksteve dhe i Mjeteve Mësimore të Kosovës, 2000), 132-133.

⁸⁰ Dhimitër S. Shuteriqi, *Tekstet Shqipe Dhe Shkrimi i Shqipes Në Vitet 879-1800*, (Tiran: Akademia e Shkencave - Instituti i Gjuhësisë dhe i Letërsisë, 2005), 130.

⁸¹ Elsie, *Historia e Letërsisë Shqiptare*, 24.

⁸² Bala vd., *Historia e Letërsisë Shqiptare, Që Nga Fillimet Deri Te Lufta Antifashiste Nacionalçlirimtare*, 146-147.

3. XVI. Yüzyıldan İtibaren Arnavut Edebiyatının Başlangıcı

Arnavutların yaşadığı dağlık bölgelerdeki kabileler, kendi halk kültürüne ve zengin sözlü edebiyatlarına sahip olsalar da herhangi bir alfabe kullanmaya teşvik edilmemiş ve neticede Arnavutça hiçbir yazı yazılmamıştır. Hal böyle olunca, bir edebiyatın yaratılmasına yol açacak düzenli eğitim ve entelektüel kültür fırsatına maalesef sahip olamamışlardır.⁸³

Osmanlı Devleti XIV. yüzyılda Arnavutluk'u fethettiğinde, Arnavutların yaşadığı bölgelerde Arnavutçanın kullanımı üç alana ayrılmıştır. Bir yandan Müslüman Türkler, bir yandan Yunan Ortodoksları ve diğer yandan Latin Katolikleri bu dili kullanmıştır. Fakat XV. yüzyıldan sonra Osmanlı Devleti bölgedeki kültürel gücünü hissettirmeye başladığında Arnavutluk'ta artık kültür ve bilgi dili Türkçe (Osmanlıca), edebiyat dili Farsça ve din dili Arapça olmuştur. Türk dili eğitimi sadece dinî kariyer için değil, aynı zamanda Bab-ı Âli hizmetindeki siyasi veya askeri kariyer için de her zaman fırsat sağlamıştır.⁸⁴

Eski Arnavut edebiyatı, özellikle XVI. ve XVII. yüzyıllarda dinî karakterli bir edebiyattı. İlk başta, Latince ve İtalyancadan Hristiyan dinî metinleri tercüme ederek oluşmuş, daha sonra orijinal dinî kitaplar, bölgedeki halkın anlayacağı dillere tercüme edilmiştir. Bu edebiyatın dinî karakterli olmasında iki sebep etkili olmuştur:

Birincisi, XVI. ve XVII. yüzyıllarda “Latin” Arnavutluk'ta okuyucuların neredeyse tamamı İtalya'da eğitim görmüş din adamlarıydı.

İkincisi ise kilise, Arnavutluk'un tamamında dinî olmayan metinleri yayınlamaya sınır getirmekteydi.⁸⁵

O dönemde Arnavutluk'ta bir eserin yayınlanması kolay bir iş değildi. Yayınevleri sadece İtalya'da veya Aziz Marco'nun Cumhuriyeti'nde bulunabilirdi. Ayrıca yayınlanmak istenen eserlerde kilisenin mührünün olmasını şarttı.⁸⁶

Arnavut halkı açısından neredeyse bütün dönemlerde Arnavutçayla yazı yazmak, Arnavutluk kültüründe hâkim olan yabancı güçlere karşı bir direnişin sembolü olduğu

⁸³ Demiraj, *Gjuha Shqipe Dhe Historia e Saj*, 199.

⁸⁴ Elsie, *Historia e Letërsisë Shqiptare*, 27.

⁸⁵ Demiraj, *Gjuha Shqipe Dhe Historia e Saj*, 282.

⁸⁶ Nitekim, kilise tarafından “tehlikeli” veya halka “manipulasyona” sebebiyet verecek yayınları yayınlamaya izin vermezdi veya yayınladıysa aniden kaldırılırdı. Bkz. Elsie, *Historia e Letërsisë Shqiptare*, 28.

için her zaman zorluklar taşımaktaydı. Yayınlama araçlarının kısıtlı olması bir yana Arnavutça konuşmaya cesaret eden ilk yazarların karşısına farklı engeller çıkararak seslerini kısmışlardır.⁸⁷

Arnavut ediplerin farklı zorluklarla karşı karşıya kalmalarına iki sebep gösterebiliriz:

Birincisi, Arnavutça dil fonetiğine uygun bir alfabenin ortaya çıkmaması/çıkarılmaması. Her dönemlerde güçlü bir inisiyatif ve büyük bir çaba göstermelerine rağmen bu sorun ancak XX. yüzyılın başında çözülebilmiştir.

İkincisi ise çok az sayıda edibin ve akademisyenin olması.⁸⁸

3.1. Gjon Bozuku ve İlk Arnavutça Kitabı

1479'da Osmanlılar Arnavutluk'u fethettiğinde birçok aile gibi Bozuku'nun ailesinin de Kuzey Adriyatik'teki Aziz Marku'nun devletinde bilhassa Venedik'e yakın bir yere göç ettiği söylenmektedir. Bozuku, Venedik'e, Arnavutluk'a nazaran rahip olabilmek için daha iyi bir fırsat sunacağı amacıyla da göç etmiştir.⁸⁹

Gjon Bozuku, eski Arnavut edebiyatının ilk temsilcisi olarak bilinmektedir. Yazarı hakkında pek az şey bilinmektedir. Bozuku'yu özel kılan Arnavut edebiyatında ilk yazılı kitabı kaleme almasıdır. Kitabın ismi "Meşari"dir. Meshari, 220 sayfadan oluşan el yazması bir kitaptır. "Meşar" kelimesi, "yıl boyunca yapılan dua ve ayinler" anlamına gelmektedir. Dolayısıyla kitabın içeriği de yıl boyunca Katolik'te yapılması gereken dua ve ayinlerden oluşmaktadır. Kitabın büyük bir kısmı İncil'den ve Tevrat'tan yapılan tercümelemler barındırmaktadır.⁹⁰

Bu kitap, içeriğinin yanı sıra dilsel ve kültürel bakımdan Arnavut edebiyat tarihinde çok mühim bir yere sahiptir. Meşari, 110 sahifeden oluşmaktadır. Eserin, günümüze kadar gelmiş olması büyük bir başarıdır. Fakat günümüze kadar gelen tek nüshada ilk 16 sayfa eksiktir. Eserin ilk 16 sayfasının bize ulaşmaması, kitabın başlığı ve

⁸⁷ Skënder Anamali, Kristaq Prifti, *Historia e Popullit Shqiptar*, (Tiran: Toena, 2002), 588-589.

⁸⁸ Elsie, *Historia e Letërsisë Shqiptare*, 29.

⁸⁹ Eqrem Çabej, *Gjon Buzuku Dhe Gjuha E Tij*, (Tiran: Studime Gjuhësore, 1977), 6/34.

⁹⁰ Çabej, *Gjon Buzuku Dhe Gjuha E Tij*, 36.

yayın yerinin bilinmesini imkânsız kılmaktadır.⁹¹ “Meşari”, genel görüşe göre Venedik’te yayınlanmıştır.⁹²

Yıllar içinde farklı baskıları yapılan “Meşari” en nihayetinde ilk kez tam olarak 1958'de Namik Ressuli (d.1908 – öl.1985) tarafından bir fotokopi ve transkripsiyon dâhil olmak üzere yayınlanmıştır. On yıl sonra dilbilimci Eqrem Çabej (d.1908 – öl.1980) “Meşari” hakkındaki yayını Tiran'da iki ciltte yayınlamıştır. Birinci cilt “Meshari” hakkında çalışmasını ve metnin transkripsiyonunu barındırır. İkinci cilt ise fonetik transkripsiyonu ve orijinal metnin fotokopisini içermektedir. Bu, Bozuku'nun yazımının anlaşılması için büyük bir kolaylık sağlamamıştır.⁹³ Bozuku'nun ilk Arnavutça kitabın yazarı olması nedeniyle edebi Arnavutçayı kuran kişi olduğu söylenebilir.

3.2. Lekë Matrînga ve “Hristiyan Doktrini”

Lekë Matrînga, 1567 yılında İtalya'nın Sicilya kentinde doğdu. Ortodoks Sicilya Arbireşlerin din adamıydı. 1582-1587 yılları arası Roma'daki St. Athanasius Yunan Koleji'nde okumuş ve ardından Ortodoks mezhebi üzere hizmet vermek için Sicilya'ya dönmüştür. Lekë Matrînga'nın 6 Mayıs 1619'da Başrahip olarak vefat ettiği bilinmektedir. Arnavut yazar, 1592 yılında Roma'da “Embsuame e krështerë” (Hristiyan Doktrini) adlı Arnavutça eserin yazarıdır. Bu eser Arnavut edebiyat tarihinde büyük iz bırakmıştır.⁹⁴

Lekë Matrînga, eserlerinde sadece Latin alfabesini kullanmıştır. Matrînga “Hristiyanlık Doktrini” eserinde “Manevi adanmışlık” adlı bir şiir yazmıştır. Bu şiir Arnavutçada yazılan ilk şiir unvanını taşımaktadır.⁹⁵

⁹¹ “Meshari”, aslen 110 sayfa veya 220 sayfadan oluşuyordu ; bunların 94 sayfa veya 188 sayfası bize ulaştı. Eser sadece yıl boyunca ibadet ve törenleri kapsayan bir kitap değil, aynı zamanda Katolik dua kitaplarından, Mezmurlardan ve tercüme edilen birçok pasaj içerir. Bu nedenle, eserin çoğu Eski Ahit'ten yapılan çevirilerden oluşmaktadır. Bkz. Robert Elsie, *Historia e Letërsisë Shqiptare*, 30.

⁹² Dhimitër S. Shuteriqi, *Tekstet Shqipe Dhe Shkrimi i Shqipes Në Vitet 879-1800*, 131-132.

⁹³ Skënder Anamali, Kristaq, *Historia e Popullit Shqiptar*, (Tiran: Toena, 2002), 590.

⁹⁴ Mahmud Hysa, *Hyrje në Letërsinë Shqiptare, Dëshmitë, Humanizmi Shqiptarë, Neoklerikalizmi Shqiptarë dhe Alamiada Shqiptare*, Priştine, 2000, 144; Elsie, *Historia e Letërsisë Shqiptare*, 31.

⁹⁵ Shuteriqi, *Tekstet Shqipe Dhe Shkrimi i Shqipes Në Vitet 879-1800*, 120-121; Hysa, *Hyrje në Letërsinë Shqiptare, Dëshmitë, Humanizmi Shqiptarë, Neoklerikalizmi Shqiptarë dhe Alamiada Shqiptare*, 145-146; Elsie, *Historia e Letërsisë Shqiptare*, 32.

3.3. Pyetır Budi ve “Hristiyan Doktrini”

Pyetır Budi, 1566 yılında Guri i Bardhë⁹⁶’da doğan eski Arnavut edebiyatının üçüncü büyük şahsiyetidir. Budi’nin, başta Hristiyanlıkla ilgili olmak üzere hem siyasi hem de edebiyat alanında çalışmaları olmuştur. İlk eğitimini İtalya’nın Ankona şehrinde almıştır. 1610’da Üsküp’te ve 1617’de Prokuplje’de⁹⁷ Katolik papazı olarak hizmet vermiştir.⁹⁸

Budi, dinî faaliyetlerini, sadece siyasi amaçlarına ulaşmak için bir araç olarak kullanmıştır. Budi’nin siyasi faaliyetlerinin ana hedefinin Osmanlı’yı Balkanlarda itibarsızlaştırmak olduğu görülmektedir. Aralık 1622’de Budi’nin Drini Nehri’ni geçerek siyasi faaliyetlerinden dolayı suikasta kurban gittiği iddia edilmektedir.⁹⁹

Pyetır Budi, tamamı Hristiyanlık üzere olan dört eser kaleme almıştır. Budi’nin en büyük edebi faaliyeti, “Hristiyan Doktrini” adlı eserine 53 sayfalık yaklaşık 3000 mısralık Arnavutça şiirler eklemesidir. Bu mısralar Gegı lehçesindeki ilk şiirini oluşturmaktadır. Bu mısraların birçoğu Latince veya İtalyancaya çevrilmiştir.¹⁰⁰

Budi’nin diğer üç Arnavutça eseri şunlardır: 1. “Roma ritüelleri”, 2. “Kim ayin yaparsa şu kurallara riayet etmelidir” 3. “Yansımaların aynası” (Pasëqyra e t’rrëfyemit). Budi, Arnavutluk’ta kendini şiire adanmış ilk yazardır. O aynı zamanda döneminin en özgün ve en verimli yazarıydı.¹⁰¹

3.4. Frang Bardhi ve “Latince-Arnavutça Sözlüğü”

Frang Bardhi, 1606 yılında Arnavutluk’un Lezha kentinde doğdu. Eski Arnavut edebiyatının dördüncü önemli figürüdür. 1635 yılında Roma’da yayınlanan ilk Arnavutça

---

⁹⁶ Guri i Bardhë “Beyaz Taş” anlamına gelmektedir ve Arnavutluk’un başkenti Tiran’ın yakınlarında bir ildir.

⁹⁷ Sırbistan’ın güneyinde olan bir şehir.

⁹⁸ Hysa, *Hyrje në Letërsinë Shqiptare, Dëshmitë, Humanizmi Shqiptarë, Neoklerikalizmi Shqiptarë dhe Alamiada Shqiptare*, 152.

⁹⁹ Elsie, *Historia e Letërsisë Shqiptare*, 34.

¹⁰⁰ Hysa, *Hyrje në Letërsinë Shqiptare, Dëshmitë, Humanizmi Shqiptarë, Neoklerikalizmi Shqiptarë dhe Alamiada Shqiptare*, 153.; Elsie, *Historia e Letërsisë Shqiptare*, 34.

¹⁰¹ Vehbi Bala vd., *Historia e Letërsisë Shqiptare, Që Nga Fillimet Deri Te Lufta Antifashiste Nacionalçlirimtare*, 34; Hysa, *Hyrje në Letërsinë Shqiptare, Dëshmitë, Humanizmi Shqiptarë, Neoklerikalizmi Shqiptarë dhe Alamiada Shqiptare*, 155.

sözlüğün yazarıdır. Bu sözlük, eski Arnavut edebiyat tarihinde dinî içerik taşımayan ilk eser olarak da bilinmektedir.¹⁰²

Bardhi, 1635 yılında Roma’da 238 sayfalık Latince-Arnavutça sözlüğünü yayınlattı. Sözlük, Latin-Epirotik günlük kelimelerden oluşuyordu. Sözlükte diyaloglar, vaazlar ve atasözleri de mevcuttur.¹⁰³

Bu sözlüğün en önemli amaçlarından biri Arnavutçayı yabancı kelimelerden temizlemektir. Aynı zamanda Arnavut Hristiyan din adamlarına Latinceyi öğrenmelerinde yardımcı olmaktır.¹⁰⁴ Kısa, fakat faaliyet bakımından dolu bir hayatı olan Bardhi, Hristiyan dini figürü ve yazar olarak anılmaktadır.¹⁰⁵

3.5. Pjetır Bogdani ve “Elçiler Silsilesi”

Pjetër Bogdani, 1630 yılında Prizren’in yakınlarında bir köyde doğdu. Hayatını adadığı Katolik kilise gelenekleri üzere eğitim aldı. Eski Arnavut edebiyatının son temsilcilerinden olduğu bilinmektedir. Bogdani, Arnavut edebiyat dünyasına önem katan, çeviri olmayıp doğrudan Arnavutça yazılan “Elçiler Silsilesi” (Cuneus prophetarum) adlı eserin yazarıdır.¹⁰⁶

Bogdani, İtalya’nın başkenti olan Roma’da felsefe ve teoloji alanlarında doktora derecesini aldı. 1656 yılında İşkodra Piskoposu görevine atandı. Aynı zamanda 1671'e kadar Tiber Başpiskoposluğunun yöneticiliği de yaptı. Bogdani, özellikle Kosova’da Osmanlı Devleti’ne karşı düzenlenen direnişleri her zaman desteklemiştir.¹⁰⁷

“Elçiler Silsilesi” eseri, Arnavut edebiyatının başyapıtı olarak kabul edilir ve Arnavutçanın tam edebi ve sanatsal özelliklerini barındırmaktadır. Felsefe, teoloji, bilim, coğrafya, astronomi, fizik ve tarih gibi çok farklı yönleri içeren bir şah eseridir.¹⁰⁸

---

¹⁰² Shuteriqi, *Tekstet Shqipe Dhe Shkrimi i Shqipes Në Vitet 879-1800*, 196.

¹⁰³ Bala vd., *Historia e Letërsisë Shqiptare, Që Nga Fillimet Deri Te Lufta Antifashiste Nacionalçlirimtare*, 38.

¹⁰⁴ Bazı kaynaklarda Bardhi, Katolik rahiplerin “Allah, Allah” kelimelerini hayranlık ifadesi olarak kullanmasından çok rahatsız olmuş ve sözlüğü yazmasında bu gibi sebepler etkili olmuştur. Elsie, *Historia e Letërsisë Shqiptare*, 39.

¹⁰⁵ Hysa, *Hyrje në Letërsinë Shqiptare, Dëshmitë, Humanizmi Shqiptarë, Neoklerikalizmi Shqiptarë dhe Alamiada Shqiptare*, 175.

¹⁰⁶ Rexhep İsmaili, *Tekste Të Vjetra*, (Pejë: Dugagjini, 2000), 281.

¹⁰⁷ İsmaili, *Tekste Të Vjetra*, 282.

¹⁰⁸ Elsie, *Historia e Letërsisë Shqiptare*, 35.

Bogdani'yi diğer Arnavut yazarlardan ayıran özellik, onun Arnavutçayı akıcı kullanmasıdır. Eski, unutulmuş sözcüklerin yanı sıra yeni kavramları ifade etmek için ustaca kullandığı zengin bir sözlüğe sahipti. Bogdani ilk defa “edebî dil” diyebileceğimiz bir eserle karşıımıza çıkmıştır. Bu yüzden onu ilk Arnavut düzyazısının mucidi olarak da tanımlayabiliriz. Bogdani 1685 yılında Priştine'de vefat etmiştir.¹⁰⁹

---

¹⁰⁹ Bala vd., *Historia e Letërsisë Shqiptare, Që Nga Fillimet Deri Te Lufta Antifashiste Nacionallirimitare*, 42-43.

4. Osmanlı Devleti'nin Arnavut Dili ve Okulları Hakkındaki Tutumu

Osmanlı Devleti Arnavutlara karşı Arnavutçada eğitim görme hususunda tarih içerisinde farklı tutumlar sergilemiştir. Osmanlı Devleti, toplumu dinî bakımından Müslüman ve gayrimüslim olarak ikiye ayırmıştır. Arnavutlar, Osmanlı Devleti'nin millet sistemi anlayışıyla en iyi bütünleşmiş etnik toplumuydu. Fakat bu bütünleşme, farklı sebeplerden dolayı XIX. yüzyılın sonlarına doğru değişime uğramıştır. Osmanlı döneminde Avrupalılar, Müslüman Arnavutlara “*Türk*” diye hitap ediyorlardı. Bu hitabet şekli 1950'lere kadar devam etmiştir. Oysa Osmanlı yönetimi, Müslüman Arnavutları, İslam'ın bir parçası olarak görüp onları benimsemişti. Diğer taraftan Osmanlı yönetimi, Arnavutlardan ister Ortodoks ister Katolik olsun Hristiyan olanları “*azınlık*” olarak kabul ediyordu. Buna göre Ortodoks Arnavutları Rum olarak, Katolik Arnavutları da Latin olarak sayılıyordu.¹¹⁰

Arnavutlar, tarih boyunca çeşitli alfabeler kullandılar. VII. yüzyılda Latin alfabetesini, VIII. yüzyılda Grekçe, XIV. yüzyılda ise Slavca'yı dil olarak benimsemişlerdir.¹¹¹

Arnavutça, XIV. yüzyıla kadar, sadece konuşma dili olarak halk arasında kabul görmüştür. Oysa XIV. Yüzyıldan sonra yazı dili olarak kullanımı için de ilk adımlar atılmaya başlanmıştır. İlk Arnavutça yazıların Arnavut din adamların tarafından ortaya konması ve o dönemde bölgede Latin ve Yunan kültürlerinin daha etkili olması sebebiyle Yunan ve Latin alfabelere kullanmasına sebep olmuştur. Buna ek olarak XVII. asırdan itibaren Arnavutlar arasında Arap harfleri de kullanılmaya başlandı. Kullanım açısından bakıldığında, Müslüman Arnavutlar Arap harfleriyle eğitim görürken, Ortodoks Arnavutları Yunan harfleriyle, Katolik Arnavutlar da Latin harfleriyle eğitim almaktaydı. Kısaca, Güney Arnavutluk'ta Yunan kültürü daha etkili olduğu için Arnavutlar Yunan alfabeti kullanmaktaydılar. Kuzeyde Katolik Arnavutlar Latin Alfabetesini Müslüman Arnavutlar ise Arap alfabetesini kullanmaktaydılar.¹¹²

¹¹⁰ Gülnihai Bozkurt, *Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu*, (Ankara: TTK, 1989), 9-11.

¹¹¹ Bkz. Çelik, *İttihatçılar ve Arnavutlar*, 269-270.

¹¹² Daha geniş için bkz: Kemal Yakut, “Arnavutluk Bağımsızlık Hareketinde Alfabe ve Eğitim Tartışmaları”, *Balkanlarda İslam Medeniyeti II. Milletlerarası Sempozyumu Tebliğleri*, (İstanbul: IRCICA, 2006), 30.

Arnavutçaya bir alfabe kazandırma konusunda çalışmaları olan araştırmacılar arasında şunları zikredebiliriz:

- XVIII. yüzyılda yaşayan Elbanasan'lı Theodor Haxhi Filipit;¹¹³
- 1844 yılında “*Evetor*” adlı eserinde yeni bir alfabe hazırlayan ve kullanmasını tavsiye eden Naum Vekilharci;
- 1844 yılında 32 harf içeren bir alfabe hazırlayan Naum Bythakuqi;
- 1867 yılında İstanbul’da hazırladığı “*Yunanca-Silirik*” alfabesini oluşturan Konstandin Kristofordhi;
- 1878’de Latince Arnavut alfabesini hazırlayan İşkodralı Vasa Paşa.
- *Kamusu'l-A'lam* eserinin müellifi olan Şemseddin Sami, “*Arnavut Dilinin Alfabeti*” (*Alfabetarja e Gjuhës Shqipe*) adlı eserinde 36 Latin kökenli harf kullanarak bir alfabe hazırlamıştır. 1879’da bu alfabeyi Arnavutluk’a ve Arnavutların yaşadığı ülkelere dağıtmıştır. Fakat Şemseddin Sami’nin alfabeti 1879’da ulusal bir alfabe arayışlarına kesin bir çözüm getirememiştir.¹¹⁴

4.1. Ortak Arnavut Dili Oluşturma Çalışmaları

Osmanlı yönetiminde Türkçenin dil bakımından konumunu ortaya koyan en mühim belli eden en önemli hamle, Kânûn-i Esâsî’de resmi dil olarak kabul görmesiydi. Dolayısıyla bu, bütün resmi makamlarda, belgelerde, resmî yazışmalarda vs. Türkçenin zorunlu hâle gelmesi ve kullanılması anlamına gelmektedir.¹¹⁵

Bu bakımından, dönemin Arnavut aydınları kendi dil ve kültürlerini geliştirmek için bu sorunu ele aldılar. Dolayısıyla, İstanbul’da yaşayan Arnavut aydınlar 1864 tarihinde, İstanbul’da, “Arnavut Kültür Derneği” kurdular. Arnavut toplumunun ana çizgileri olan tarih, dil ve kültür hakkında faaliyet ve çalışmalar yapmak için bu dernek etrafında toplanıp faaliyet göstermeye başladılar.¹¹⁶

Arnavut aydınların yaptığı ilk şey, yeni bir Arnavut alfabeti hazırlamak olmuştur.

¹¹³ Engin Yılmaz, “Osmanlı Devleti Arnavutçayı Yasakladı mı?”, *International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turic*, 7/9 (2014), 4.

¹¹⁴ Nuray Bozbora, *Osmanlı Yönetiminde Arnavutluk ve Arnavut Ulusçuluğunun Gelişimi*, 162-163.

¹¹⁵ Bkz. Yılmaz, “Osmanlı Devleti Arnavutçayı Yasakladı mı?”, 5.

¹¹⁶ Necip P. Alpan, *Prizren Birliği ve Arnavutlar*, (Ankara: Çağdaş Basımevi, 1978), 31-32.

Onlar bu konu hakkında Maarif Nezaretini de bilgilendirmişlerdir. Bu isteği yerine getirmeleri için bir komisyon kurdular ve Latin alfabesine uygun bir alfabe hazırladılar. Amaçlarına çok yaklaşımlarına rağmen dönemin Tanzimat yöneticileri, Müslüman olan Arnavutların Arap harfleriyle, Ortodoks Arnavutlar Yunan harfleriyle, Katolik Arnavut ise Latin harfleriyle eğitim görmelerine karar vermiştir.¹¹⁷

Kendi dillerinde okumaktan mahrum kalan Arnavutlar, Devlet-i Âliye'den izin almak için bütün resmi yollara başvurular. Örneğin; 1877 yılında Abdül Bey Fraşiri önderliğinde Yanya'da toplanıp Osmanlı Devleti'ne bir muhtıra hazırladılar. Muhtırada yazılan taleplerin beraberinde yargı alanında Arnavutçanın benimsenmesini istediler. Bu istekleri Abdül Bey'in ve Şemsettin Sami'nin de katıldığı ve Haziran 1878'de İstanbul'da yapılan "Arnavut Halkları Savunma Komitesi"nde tekrarlandı.¹¹⁸

Söz konusu kongrenin sonunda kurulan "Prizren Arnavut Birliği"nin 1879 yılın Ocak ayında Osmanlı Hükümetine 5 maddeden oluşan bir talepte bulundular. Sundukları bu 5 maddelik taleplerinde, Arnavut dilin resmi kurumlarda ve okullarda kabul edilmesi, Türkçe'nin sadece İstanbul'daki merkezi hükümetle olan bağlantılarda kullanılması isteği de vardı.¹¹⁹

Girişimlerin sonunda Arnavut aydınlar, alfabe hazırlanmasına hız verdi. Ancak Osmanlı yönetiminin Prizren Arnavut Birliğini dağıtması sonucunda bölgedeki Arnavutlar eskiden kullandıkları harflere geri döndüler ve alfabe hazırlama hayalleri bir kez daha suya düştü.¹²⁰

Arnavutların bu isteklerine Osmanlı hükümeti karşı çıkmıştır. Sebebi ise Arnavutlara Latin alfabesi kullanma hakkının verildiği takdirde, bunun Osmanlı Devleti'nin parçalanması sürecine sebep olacağı gerekçe olarak gösterilmiştir. Bu görüşü destekleyenlerden en önde gelen isim olan Namık Kemal olmuştur.¹²¹ Namık Kemal, Müslüman olmayanlara lisan dikte etmeyi uygun görmediğini, fakat Arnavut, Laz ve diğer Müslüman etnik gruplara lisan dikte etmenin mümkün olduğunu savunmuştur.¹²²

Söz konusu alfabe tartışmaları neticesinde II. Abdülhamid'in rızası ile Şemsettin

---

¹¹⁷ Yakut, "Arnavutluk Bağımsızlık Hareketinde Alfabe ve Eğitim Tartışmaları", 30.

¹¹⁸ Bozbora, *Osmanlı Yönetiminde Arnavutluk ve Arnavut Ulusçuluğunun Gelişimi*, 190; Çelik, *İttihatçılar ve Arnavutlar*, 67.

¹¹⁹ BOA, Yıldız Tasnifi Sadaret Hususi Maruzat Evrakı (Y.A. Hus.) 159/109.

¹²⁰ Yakut, "Arnavutluk Bağımsızlık Hareketinde Alfabe ve Eğitim Tartışmaları", 32.

¹²¹ Masami Arai, *Jön Türk Dönemi Türk Milliyetçiliği*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 1994), 18.

¹²² Yakut, "Arnavutluk Bağımsızlık Hareketinde Alfabe ve Eğitim Tartışmaları", 31.

Sami başkanlığında 30 Eylül 1879 yılında “*Arnavut Cemiyet-i İlmiye*”si kuruldu. Bu cemiyetin hedefi bütün Arnavutların anlayacağı kitaplarda, dergilerde, gazetelerde kullanılacak standart bir dil oluşturmaktı.¹²³ Kısacası bu Cemiyet, Arnavut kültürünün gelişimine büyük bir katkı sağlamıştır.

Şemsettin Sami'nin yaptığı diğer çalışmaların yanında üzerinde durduğu en önemli husus, ortak bir alfabe üzerinde Arnavutları birleştirmektir. Şemseddin Sami, 26'sı Latin ve 10'u Yunan harflerden oluşan “*İstanbul Alfabeti*” adıyla bir alfabe daha oluşturdu. Bu alfabe Osmanlı hükümetinin desteğini almasının yanı sıra hem Müslüman hem de Hıristiyan Arnavutların ortak ilk alfabeti olması bakımından da milli bir alfabe olarak vasıflandırılmıştır.¹²⁴ Bu alfabe önce Müslümanlar arasında olmak üzere bütün Arnavutlar arasında yayılmaya başladı.¹²⁵

Prizren Birliği'nin durdurulmasıyla birlikte,¹²⁶ siyasi faaliyetler kültürel alana yönelmek zorunda kaldı. Dilin geliştirilmesi ve eğitimde kullanılmasının sağlanmasına büyük önem verilmekteydi. 1878 yılında en gelişmiş Ergiri, Berat ve Avlonya sancaklarında 80 Türk okulu, 163 Rum okulu vardı; fakat hiç Arnavutça ders verilmiyordu. Yalnızca İşkodra'daki iki Katolik Kurumu bu dilde eğitim veriyordu. Fakat İtalyancaya göre ikinci dildi. 1879'da İstanbul'da Arnavutça Basın ve Yayın Derneği'nin kurulmasıyla Arnavut kültürel gelişimine büyük bir destek geldi. Şemsettin Sami'nin yanı sıra, kardeşi, büyük Bektaşî şairi olan Naim Fraşeri, teşkilatta önemli rol oynadı ve Arnavutça ders kitapları hazırladı. Kültürel anlamda diasporada yaşayan Arnavutlar tarafından da kuvvetli destek bulan kitaplar, yazılar, dergiler basılmaya başlandı. Kısaca milli gurur ve bilinç büyük anlamda arttı.¹²⁷

Osmanlı Hükümeti, Arnavutlar için 1885 yılında Korçe'de (Koritsa) açılan ilk Arnavutça erkek okulunu 1887'de açılmasına destekleyerek aynı zamanda da tanımıştır.¹²⁸ Bunu takiben başka okullar da açıldı. Ayrıca 1891 tarihinde kızlar için Arnavutluk'un Korçe şehrinde ikinci bir okul daha açılmış ve bütün bu okullar Osmanlı

---

¹²³ Charles Jelavich vd., *The Establishment Of The Balkan National States, 1804-1920*, (Washington: University of Washington Press, 1986), 225-226.

¹²⁴ Mustafa L. Bilge, “Arnavutlar”, 3/389.

¹²⁵ Bozboru, *Osmanlı Yönetiminde Arnavutluk ve Arnavut Ulusçuluğunun Gelişimi*, 223.

¹²⁶ Yücel Yiğit, “Milliyetçilik Çağında Prizren İttihat Cemiyeti”, 2476.; Ayrıca daha geniş için bkz: BOA, Y.PRK. MYD, 2/1-5

¹²⁷ Barbara Jelavich, *Balkan Tarihi: XVIII. ve XIX. Yüzyılı*, (İstanbul: Küre Yayınları, 2006), 1/394-395.

¹²⁸ Hysni Myzyri, *Shkollat E Para Kombëtare Shqipe: 1887-Korrik 1908*, (Tiran: Shtëpia Botuese “8 Nëntori”, 1978), 69-70.

hükümeti tarafından desteklenmiştir.¹²⁹

Müslüman Arnavut aydınların çabalarıyla Arnavutça eğitim, Katolik Misyoner okullarının prangalardan kurtulup, Osmanlı Devleti'nde serbest olan özel okullar bünyesinde yaşatılmaya başlandı. Osmanlı Devleti Arnavutlara özel alfabe hazırlamaları konusunda izin vermesinin yanında bu alfabeyle kitap, dergi ve gazete basmalarına da destek vermiştir.¹³⁰

1897 tarihinde Girit isyanı olarak bilinen isyanda, Osmanlı Hükümeti'nin Arnavut kuvvetleri Yunanlılara karşı kullanması, Yunan, Bulgar, Sırp ve Karadağlı milletlerin Arnavutlar üzerinde önemli bir tehdit oluşturmasına neden olmuştur. Akabinde Arnavutlar kendi aralarında İpek şehrinde Kasım 1897 ve Ocak 1899 tarihlerinde olmak üzere 2 defa toplandılar.¹³¹ Bu toplantılarda yapılan görüşmelerde iki farklı görüş ortaya çıktı:

Birincisi, ılımlı vilayet olarak gözüken Selanik de dâhil olmak üzere dört vilayetin (Kosova, İşkodra, Yanya ve Manastır vilayetleri) tek bir yere/bölge olarak birleştirilmesi, Türkçe ve Arnavutçanın okullarda birlikte okutulması ile Türkçe'nin resmi dil olarak devam etmesi.

İkincisi ise dört vilayetin birleşmesi ve tam bağımsız idare verilmesiydi. Aynı zamanda Arnavutçanın idare ve eğitim dili olarak kullanılmasını istediklerine dair görüş bildirdiler. Arnavutların çoğu ikinci görüşü desteklediler. Başlıca destekçilerden olan Hacı Molla Zekâ yeni "Arnavut Birliği'nin başkanı oldu. Osmanlı Hükümeti derhal ulusal muhalefete karşı harekete geçerek 1902'de Hacı Molla Zekâ'yı idam ederek bu hareketi sonuçsuz bıraktı.¹³² Bu olaylardan sonra, özellikle 1904'den sonra Arnavutların Osmanlı Devleti'ye yumuşak bir dil ve uyum içerisinde ilişkileri sağlamak için yeni bir komite kurulmuştur.

4.2. Arnavutça Eğitim Veren Okulların Kapatılması

Osmanlı hükümetinin sınırları içerisinde okulların resmi dilinin Arnavutça olması

---

¹²⁹ Jelavich, *Balkan Tarihi: XVIII. ve XIX. Yüzyılı*, 1/395.

¹³⁰ Ali Arslan, "Arnavutça Eğitime Geçiş ve Buna Karşı İslamî Yönetimin Tavrı", *Balkanlarda İslam Medeniyeti II. Milletlerarası Sempozyumu Tebliğleri*, (İstanbul: IRCICA, 2006), 60.

¹³¹ Arslan, "Arnavutça Eğitime Geçiş ve Buna Karşı İslamî Yönetimin Tavrı", 61.

¹³² Jelavich, *Balkan Tarihi: XVIII. ve XIX. Yüzyılı*, 1/91.

konusu tartışılırken, 1897 yılında İtalya’da yaşayan Arnavutlar, Osmanlı Devleti’ne bu konu hakkında bir mektup yazdılar. Fakat bu istekleri Sultan II. Abdülhamid’in “*Osmanlı Devletinin dili Lisan-ı Osmani olduğu sürece Arnavud lisaniyla tedrisat edilecek mekteplerin açılması asla caiz olmayacak*” sözleriyle cevaplayarak reddedilmiştir.¹³³ Kısaca, Arnavut lisaniyla öğretim yapacak mekteplerin açılmasına gerek görülmediğine karar verilmiştir.

Osmanlı Devleti’nin Arnavut okullarına karşı tavrı daha çok siyasi idi. Özellikle Avrupa kökenli misyonerlerin Arnavut okullarını Osmanlıya karşı yayılma aracı olarak kullanması sonucunda hükümet kesin bir karar almıştır. Başta Korça’da açılan ilk Arnavut erkek okulu da dâhil olmak üzere bölgedeki diğer tüm Arnavut okulları yapılan incelemelerin ardından bir sonraki karara kadar Sultan’ın emriyle kapatılmıştır.¹³⁴

1902 yılında Osmanlı Devleti Arnavutça okumalara yasak getirmekle kalmayıp Arnavutça kitapların, dergilerin, gazetelerin veya herhangi bir yazının yazılmasını, basılmasını veya ülkeye girmesini de yasaklamıştır. Arnavutça kitaplarının gümrüklerden geçirilmesini ve satılmasını uygun görmeyip bu tür kitapların da kabul edilmeyerek bölgeye iade edilmesine dair bir karar çıkarmıştır.¹³⁵

Bu yasaklardan ve kapatılan okullardan sonra Arnavutlar okullarını kendi dillerinde tekrar açmak için yurtdışındaki Arnavut önderlerle görüşerek bir çözüm aradılar. Diğer taraftan Osmanlı hükümeti, yabancı misyonerlerin, imtiyazlarından faydalanarak açmak istedikleri bu okulların tekrar gündeme gelmemesi için yoğun bir çaba harcamıştır.

4.3. Ortak Arnavutça Alfabenin Tespiti

Arnavutçanın ortak alfabesinin olmaması sadece dilsel ve kültürel olarak değil, aynı zamanda Arnavutların birleşmesini engelleyen siyasi bir sorun olarak da

¹³³ Arşiv belgesi için bkz.: BOA, İrade-i Hususiye, 1315 RA 26, 55/94.

¹³⁴ Necip P. Alpan, *Arnavut Alfabeti Nasıl Doğdu, (100-Vjetori i Abecesë Shqipe)*, (Ankara: Eskiçim Kitabevi Yayınevi, 1979), 13; Myzyri, *Shkollat E Para Kombëtare Shqipe: 1887-Korrik 1908*, 220; Jelavich, *Balkan Tarihi: XVIII. ve XIX. Yüzyılı*, 1/90. Arşiv belgesi için bkz.: BOA, Maarif Nezareti, Mektubi Kalemi, 1314 Muharrem 23, no:323/34.

¹³⁵ Arslan, “Arnavutça Eğitime Geçiş ve Buna Karşı İslamî Yönetimin Tavrı”, 62-63. Arşiv belgesi için bkz.: BOA, Meclis-i Vükela Mazbataları, 1325 Zülhicce 25, no:117/70

görülmektedir. Dönemdeki yöneticiler, ortak alfabe sorunu çözümlerse Arnavut dili ve edebiyatının yanı sıra Arnavut halkının ulusal ve siyasi bir birlik oluşturabileceğinden de pek emindiler.¹³⁶

Bundan dolayı, 14-22 Kasım 1908 yılında Manastır şehrinde Mithat Fraşiri önderliğinde “Klubi Bashkim” (Birlik Toplumu) tarafından organize edilen Arnavut Alfabe kongresi düzenlendi. Kongrede 4 alfabe üzerinde tartışılar ve *25 harfli Latin alfabesi* ile *İstanbul alfabesine* yakın olan bir diğer alfabeden ibaret iki alfabenin kullanılmasına karar verildi.¹³⁷

26 farkı Arnavut ilinden kongreye katılan 32 delegenin oy kullanma hakkının bulunduğu, 18 delegenin ise oy kullanma hakkının bulunmadığı bir kongre icra edildi. Delegeler, Arnavut dilinin en tanınmış laik ile din ağırlıklı yazarlarından oluşuyordu. Manastır Kongresi ise Arnavutluk'un her kesiminden; Manastır, Kosova, Yanya ve İşkodra vilayetlerinin yanı sıra Arnavut halklarının şehirlerinden toplam 50 delegenin katıldığı gerçek bir Arnavut ulusal meclisi çerçevesinde icra edilmişti. Kongrenin ana konusu, bütün Arnavutları kapsayacak ortak bir alfabenin oluşmasıydı. İlk günlerde gerçekleşen tartışmalar sırasında delegelerin çoğu alfabenin *Latin harflerinden* oluşması gerektiğine dair izlenimlerini dile getirdiler.¹³⁸

Fakat delegelerin görüşleri bölünmüştü, bu yüzden kongrenin üçüncü gününde, Gjergj Fişta başkanlığında 11 kişilik bir komisyon kuruldu. Komisyona bu konuda karar vermek için tam yetki verildi. Birçok tartışmadan sonra komisyon, Latinceye dayalı yeni bir alfabe oluşturmak için Latin fonetiğine uygun olarak hazırlanan Arnavut alfabesine harfler ekledi.¹³⁹

Üç gün süren tartışmadan sonra (17-19 Kasım) komisyon üyeleri, Arnavut dili için tek bir alfabe oluşturamadılar. Neticede iki alfabenin kabulüne karar verildi:

Birincisi, 25 Latince harfli bir alfabe. Ancak burada, hususi Arnavutça sesliler, çift sessiz ile ifade ediliyordu.

---

¹³⁶ Nuray Bozbora, “Arnavut Milliyetçiliğinin Gelişimi”, *Balkanlar El Kitabı*, (Ankara: KaraM & Vadi Yayınları, 2006), 1/582; Jelavich, *Balkan Tarihi: XVIII. ve XIX. Yüzyılı*, 1/92; Arslan, “Arnavutça Eğitime Geçiş ve Buna Karşı İslamî Yönetimin Tavrı”, 65.

¹³⁷ Peter Bartl, *Milli Bağımsızlık Hareketleri Esnasında Arnavutluk Müslümanları (1978-1912)*, 279.

¹³⁸ Said Olgun, *Arnavut Milliyetçiliğinin Gelişiminde Mektepler 1878-1912*, (Ankara: Gece Kitaplığı, 2016), 259-260.

¹³⁹ Satvro Skendi, *The Albanian National Awakening (1878-1912)*, (Princeton Legacy Library-Princeton University, 2016), 370; Bartl, *Milli Bağımsızlık Hareketleri Esnasında Arnavutluk Müslümanları (1978-1912)*, 280; Çelik, *İttihatçılar ve Arnavutlar*, 271.

İkincisi ise İstanbul alfabesi.

İstanbul alfabesi taraftarı olanlar Midhat Frasheri, Sahin Kolonja, Nüzhet Vrioni ve Katolik din adamı Ndre Mjeda idi. Alınan bu kararlar, Arnavutluk'un milli birliğine giden çok önemli bir adımdı. 25 Latince harfli bir alfabenin destekleyenleri ise Gjergj Fishta, Nikollë Kaçori, Gjergj Qiriazi, Thoma Avrami, Sotir Peci gibi aktivist ve ulusal hareketin önderleri idiler.¹⁴⁰

İki alfabeyle birlikte kullanma kararı, genel olarak delegeler ve Arnavutlar arasında anlaşmazlıklara yol açmasın diye alınmıştı. Aynı zamanda, gelecekte tek bir alfabe kullanımına geçmek için geçici bir çözüm olarak görülmekteydi.

Manastır Kongresi'ndeki Müslüman Arnavut delegelerin bir kısmı, Latin harflerinin kabul görmesine tepki gösterdiler ve bu tepkilerini örgütlü bir biçimde savunmak üzere Ocak ve Şubat 1909'da cemiyetler kurarak Arnavutların ancak Osmanlı harfleriyle lisanlarını kullanmalarının daha uygun olduğu fikrini savundular.¹⁴¹

Aslında bir bakımdan bu kongrenin asıl amacı alfabe meselesi değildi. Asıl hedef, her konuşmada ve her toplantıda bütün Arnavut vilayetlerini birleştirme meselesiydi. Nitekim bu istek ve arzu kulislerde konuşulan en önemli husustu.¹⁴²

Gazetelerde, Arnavutların Osmanlı hükümetine karşı ayrılıkçı hareketin içinde olduğuna dair yazılara yer verilmeye başlanmasına karşın birlik ve beraberlik mesajı vermek amacıyla Meşrutiyet'in birinci yıl dönümünde (23-28 Temmuz 1909) Makedonya'nın Debre ilinde bir kongre daha düzenlendi.¹⁴³

Kongrede alfabe ve eğitim yoğun bir şekilde tartışıldı. Fakat hükümet taraftarları Arnavutça eğitimin gerekli olmadığını, Türkçe'nin yeterli olduğunu ve okullarda sadece Türkçe okutulması gerektiğini savundular.¹⁴⁴ Buna göre genele bakıldığında Debre Kongresi'nde alınan kararlar Arnavutları pek memnun etmemiştir.

Manastır ve Debre Kongreleri ile kalmayıp Arnavutlar daha da kararlı bir şekilde Elbasan'da 2-8 Eylül 1909 tarihleri arasında başka bir kongre daha düzenlediler. Elbasan Kongresi sonunda, Arnavutların nizamnâmesini hazırlayacakları ve destek verecekleri bir Dârülmualim'in açılmasına karar verdiler. Bu kararda çıkan başka sonuçlar ise Arnavut

¹⁴⁰ Bartl, *Milli Bağımsızlık Hareketleri Esnâsında Arnavutluk Müslümanları (1978-1912)*, 280.

¹⁴¹ Çelik, *İttihatçılar ve Arnavutlar*, 224; Yakut, "Arnavutluk Bağımsızlık Hareketinde Alfabe ve Eğitim Tartışmaları", 33.

¹⁴² Bartl, *Milli Bağımsızlık Hareketleri Esnâsında Arnavutluk Müslümanları (1978-1912)*, 281.

¹⁴³ Bkz. Faruk İlikan, "Debre Kongresi", *Simurg Dergisi*, 1 (1999), 226-228.

¹⁴⁴ "İttihad-ı Osmanî Arnavud Maarif Mahfili", *Yeni Tasvir-i Efkâr*, 22 Şubat 1325, No: 276, 3.

okullarına gerektiğinde yardım yapılması amacıyla “Arnavut Mekâtibi Cemiyeti”nin kurulmasıdır. Ayrıca kongrede bütün okullarda eğitim dilinin Arnavutça olması ve benzeri ulusal kimliği öne çıkarmayı hedefleyen kararlar alınmıştır.¹⁴⁵

Hükümet taraftarları yine tepkilerini ortaya koyup Kur’an-ı Kerim’in harflerini bırakıp Latin harflerine geçmelerinin, Müslüman Arnavutların Hıristiyanlığa geçmeleri anlamına geleceği, farkında olmadan gün geçtikçe İslâm dinini terk edecekleri gibi itirazlarla karşı çıkmışlardır.¹⁴⁶

Tartışmalar durmaksızın devam etmiş ve bu kongrelerden sonra Arnavutlar, harf belirleme konusunda belirgin bir biçimde ikiye ayrılmışlardır: Latin alfabesini destekleyenler ile Osmanlı alfabesini destekleyenler olmak üzere ikiye ayrılmışlardır.¹⁴⁷

Hükümet tarafı, Arnavut milliyetçiliğinin İtalya ve Avusturya tarafından kışkırtıldığı, alfabe değişikliğinin de bunun sonucu olduğu fikrini savundular. Bazı bölgelerde örneğin Görice’de, Arap harflerini destekleyen veya Manastır’da Latin harflerinin kabulünü isteyen çok sayıda miting yapılmaya başlandı ve Bab-ı Âli’ye mektuplar gönderildi.¹⁴⁸ Latin harflere geçilmesi konusunda da devam edilmesine dair hem lehte¹⁴⁹ hem de aleyhte¹⁵⁰ mitingler düzenlendi.¹⁵¹

Ortak alfabe tartışmaları üzerine Arnavutlar aralıksız hükümete yazılar göndererek, toplantılar ve farklı faaliyetler yaparak ciddiyetlerini gösterdiler. 2 Nisan 1910 yılında Manastır’da bir kongre daha düzenlendi. Kongrede alınan kararlar yine harf ve eğitim üzerineydi.¹⁵²

Bu kararları hükümete bildirdiklerinde hükümet, Maarif Nezareti’nin kararını beklemeleri gerektiği şeklinde cevap verdi. Kongreden çıkan kararların en bariz

---

¹⁴⁵ Ayrıca hükümet tarafından bakıldığında okullarda Arnavutça eğitim verilmesine ve Elbasan’da darülmualimin açılmasına sıcak bakıldığı, bu son kongrede Arnavutların milli uyanışında bir dönüm noktası olarak da değerlendirilebilir. Bkz: Olgun, *Arnavut Milliyetçiliğinin Gelişiminde Mektepler 1878-1912*, 268-69.

¹⁴⁶ Bkz. İpek Mebusu Mahmud Bedri, “Arnavutlara açık mektup”, *Yeni Tanin*, 29 Kanun-i Evvel 1325, no.489-20. “Tanin” gazetesinin elektronik arşiv ulaşımı: <http://gazeteler.ankara.edu.tr/detail.php?id=60> (17/Aralık/2021).

¹⁴⁷ Yakut, “Arnavutluk Bağımsızlık Hareketinde Alfabe ve Eğitim Tartışmaları”, 37.

¹⁴⁸ Arnavutların düzenlemiş oldukları bu mitinglerle ilgili bkz: BOA, Dâhiliyye, Muhaberat-ı Umumiyye İradesi, no:117/70.

¹⁴⁹ Bkz. BOA, Dâhiliyye, Muhaberat-ı Umumiyye İdaresi, 16 Safer 1328 Hicri, no:84/49.

¹⁵⁰ Manastır’da Arnavutçanın Latin harfleriyle yazılması aleyhinde miting tertip edildiği. Sıhhiye Müfettişi Abdurrahman Efendi’ni Manastır’da halkı tahrik ettiğinden Anadolu’ya nakli. Bkz. BOA, Dâhiliyye, Muhaberat-ı Umumiyye İdaresi, 16 Safer 1328 Hicri, no: 65/48.

¹⁵¹ Süleyman Külçe, *Osmanlı Tarihinde Arnavutluk*, 394.

¹⁵² Olgun, *Arnavut Milliyetçiliğinin Gelişiminde Mektepler 1878-1912*, 269.

örneklerinden biri de Eczacı Besim Bey'in tutuklandığında elde edilen belgelerden kongrenin 6 maddelik gizli bir programıdır. 2. ve 3. Maddeler alfabeyle ilgiliydi ve şöyle denilmekteydi: “*Arnavutluk mekteplerinde Arnavutça Latin harufuyla mecburi bir surette talimi*”, 3. maddesinde “*Arnavutluk'ta icra edilecek muamelat-ı resmîyete Arnavutçanın cezbedilmesi ve lisan-ı resmî add olunması*” kararlarına yer verilmiştir.¹⁵³

1910 yılının ortalarında Arnavutlarda hükümetin ters tepkisiyle ayaklanmalar baş göstermeye başlamıştır. Bölgede Latin harflerine karşı olanlar tarafından Arnavutluk'un kırsal bölgelerinde dinî ahkâmı telkin etmek amacıyla her kazaya birer vâiz tayin edilmesi hükümetten talep edildi. Bu vâizlerin Arap harfleri taraftarı olan kişiler arasından seçilmesinin de daha uygun olacağı belirtildi.¹⁵⁴

Hükümet, Arnavutluk'ta hutbe yüzünden halkın ikiye ayrıldığı, bir kısmının Arabî dildeki hutbeyi, bir kısmının ise Arnavut lisanı ile okunmasını istemesi üzerine hutbenin Arnavutça okunmaması kararını aldı.¹⁵⁵

Hükümet, Arnavutların baskılarına dayanamayıp Mart 1911'de Kosova, Manastır, Yanya ve İşkodra valiliklerine gönderdiği yazılarda, Arnavutlar arasındaki gerilimi azaltmak ve bütünlüğü sağlamak için (Kur'an-ı Kerim ve diğer din derslerinin Arap harfleriyle okutulması şartıyla) Arnavutların istedikleri harfleri seçmede serbest olduklarını belirtti. Kapatılan okulların yeniden açılması ve yenilerinin de inşa edilmesi üzere karar alındı.¹⁵⁶

4.4. Arnavut Okullarının Yeniden Resmen Açılması

Arnavut okulları ancak 1908 yılından yani II. Meşrutiyet'in ilanından sonra açılmaya başlanmıştır. Hükümetten olumlu kararın gelmesi Arnavutları hareketlendirdi ve Arnavutça eğitim yapan okulların kurulması için faaliyetlere başlandı. Ağustos 1908 yılında Elbasan'da bir Arnavut okulu açıldı ve Elbasanlılar tarafından gönüllü olarak desteklendi. Hâlihazırda Korç'e kapatılan ilkokul da açıldı. Aynı şekilde daha önce II. Abdülhamid döneminde Arnavutluk'un Korçe şehrinde kapatılmış olan iki okul da

¹⁵³ Yakut, “Arnavutluk Bağımsızlık Hareketinde Alfabe ve Eğitim Tartışmaları”, 42-43. Ayrıca bkz. BOA, Dâhiliye, Muhaberat-ı Umumiyye İdaresi, 7 Cemaziyelahir 1328 Hicri, no:102/3

¹⁵⁴ BOA, Dâhiliye, Siyasi Kısım, H.19.10.1328, no:44/1.

¹⁵⁵ BOA, Yıldız, Meşihat Dairesi Maruzatı, H. 14.03.1310, no:4/22.

¹⁵⁶ BOA, Dâhiliye, Siyasi Kısım, 24 Cemaziyelahir 1330 Hicri, no:20/5.

yeniden açıldı.¹⁵⁷

Fakat Arnavutların asıl istekleri olan otonom bir devlet fikri, Osmanlı Devleti'ni rahatsız etmişti. Akabinde 1910 yılının Mart ayında başlayan isyanlar bir kaç ay içinde bütün Kosova'ya yayıldı. Sultan Mehmed Reşat, 1911 yılında çıkmış olduğu Rumeli gezisinde eğitimde bazı tavizler verdi. Buna ilaveten vergileri azaltmak için de karar çıkarttı. Ayrıca bu bölgeden alınan askerlerin Arnavut vilayetlerinde görev yapmalarının daha uygun olacağı ve Osmanlı devleti tarafından Arnavutların yaşadığı bölgelerde görevlendirilen memurların Arnavutça dilini bilmesi şartı kabul edildi. Bu önemli tavizlerin dışında yeni bir gelişme daha gerçekleşti. O da, Arnavutların kendi aralarında kullanmaları üzere bir Latin alfabesi kabul edilmesiydi.¹⁵⁸

Çok geçmeden Balkanlar'da Balkan Savaşı'nın patlak vermesi sonucunda Arnavutlar, 28 Kasım 1912 yılında Avlonya şehrinde toplanan Arnavut Milli Meclisi'nde İsmail Kemal önderliğinde bağımsızlıklarını ilan ettiler. Böylece 50 yıldır sürdürülen milli hareket bir bakıma başarıyla sonuçlandırılmış oldu.

---

¹⁵⁷ Myzyri, *Shkollat E Para Kombëtare Shqipe: 1887-Korrik 1908*, 241; Jelavich, *Balkan Tarihi: XVIII. ve XIX. Yüzyılı*, 1/92.

¹⁵⁸ Jelavich, *Balkan Tarihi: XVIII. ve XIX. Yüzyılı*, 1/93.

5. Arnavutça Alfabetesinin Teşekkülünde Arnavut Müslüman Din Adamlarının Katkıları

5.1. Arap Harfleriyle Arnavut Alfabetesi

XIX. yüzyılın sonlarından XX. yüzyılın başlarına kadar Arnavutça dilinin teşekkülü ve eğitimin anadilde olmasında, diğer dinî inanç sahiplerinin din adamlarıyla birlikte kuşkusuz Arnavut Müslüman din adamlarının katkıları olmuştur. Yakın zamanlara kadar ideolojik nedenlerden ötürü “okul”, “dil” ve “eğitim” gibi konular “din adamları” veya özellikle “hocalar” kavramlarıyla sürekli karşı karşıya getirilmeye çalışılsa da gerçek bunun tam aksidir. Nitekim ilk Arnavut alfabelerinin din adamlarının katkılarıyla meydana geldiği belgelerle kanıtlanmaktadır. Arnavut Müslüman din adamları, Arnavutça alfabenin oluşmasında katkı sağlayanların içinde çoğunluğu teşkil etmeseler de Arnavut dilinin gelişimini, öğrenilmesini önemsemişler ve bu hususta çok fazla çaba sarf etmişlerdir.¹⁵⁹

XX. yüzyılın 30’lu yıllarının sonlarında yayın hayatına başlayan ve günümüze kadar devam eden “Zani Naltë” isimli dergide konuyla alakalı birçok makale yazılmıştır. Derginin bir makalesinde, Arnavut Müslüman din adamlarının çeşitli alanlardaki rolünü vurguladıktan sonra, söz konusu Arnavut dilinin yazılması hakkında şu bilgiye yer verilmektedir: “Belki birileri diyebilir ki; ‘bunlar Arap alfabetesi ile yazılmışlar.’ Olsun, Arnavutça yazılmış olması yeterlidir. Önemli olan şudur ki; bu millete Arnavutça dilinin yazılabilecek nitelikte bir dil olduğunu kanıtlamışlardır. Bu nedenle, Arnavutçanın henüz alfabetesinin oluşmadığı zamanlarda, yazı yazan eski yazarların suçları nedir ki? Hayır! Tıpkı Yunanca ve diğer alfabeleri kullananların suçları olmadığı gibi onların da kesinlikle suçu yoktur.”¹⁶⁰

---

¹⁵⁹ Hasan Bello, “Kontributi i Klerit Mysliman Shqiptarë Në Hartimin E Alfabetëve Dhe Të Abetareve Të Gjuhës Shqipe”, *Kontributi i Prijësve Myslimanë Në Formësimin e Vetëdijes Dhe Identitetit Kombëtar*, (Tiran: Bashkësia Fetare Islame e Republikës së Maqedonisë së Veriut, Komuniteti Mysliman i Shqipërisë, Bashkësia Islame e Kosovës, 2013), 147.

¹⁶⁰ Hasan Bello, “Kontributi i Klerit Mysliman Shqiptarë Në Hartimin E Alfabetëve Dhe Të Abetareve Të Gjuhës Shqipe”, 147-148

5.1.1. Hasan Tahsini Hoca (1811-1881)

Naim Fraşiri'nin belirttiği gibi Arnavut halk tarihinde Hasan Tahsini Hoca (1811-1881) “Göksel Bir Gül” olarak isimlendirilmektedir. Hasan Tahsini Hoca, kendi zamanında olduğu gibi günümüze kadar ondan bahsedilen eserlerde takdir edilen şahsiyetlerdendir. Buna ilaveten birçok ilmî çalışmalara konu olmaya devam eden bir şahsiyettir.¹⁶¹

1857 yılında Osmanlı Devleti hükümeti ilk Üniversitenin açılışına hazırlanmaktaydı. Üniversitenin kadrosunun daha donanımlı ve tecrübeli olmasının önemine binaen Paris’e iki hoca gönderilmişti. Bu iki hocadan birisi Hasan Tahsini idi. Hasan Tahsini, Paris'te bir yıl içinde gerekli görülen tüm bilgileri edinmeyi başarmıştı. Doğa bilimleri fakültesine kaydolmuş ve orada eğitimine devam ederken, diğer fakültelerdeki çalışmalara misafir olarak katılmıştı.¹⁶²

Çağdaşları eserlerinde Hasan Tahsin'in Fransızca dilini çok güzel öğrendiğini ve fizik, matematik, kimya, biyoloji, felsefe, fizyoloji, botanik, jeoloji, sosyal bilimler ve özellikle felsefe, kozmoloji ve psikoloji bölümlerinde derin bilgiye sahip olduğunu ifade etmektedirler. 1869 yılında İstanbul'a dönüşünde İstanbul Üniversitesi'nin (Darülfünunu Osmanî) ilk rektörlüğüne atanmıştır. Sübjektif nedenlerden dolayı kısa bir süre rektörlük makamından ayrılmıştır. Osmanlı Devleti'nin en ilmî şahsiyetlerinden biri olarak kabul edilmektedir.¹⁶³

Prof. Dr. Tomor Osmanî'ye göre Hasan Tahsini, Arnavut dilinin yazı tarihine ve özellikle ortak Arnavut alfabesinin teşekkülüne katkı sağladığını ifade etmektedir. En önemli katısı 1867-1879 yılları arasında İstanbul'da konuyla ilgili yapılan çeşitli toplantılara katılması, diğeri ise özel bir alfabenin derleyicisi olmasından kaynaklanmaktadır.¹⁶⁴

Hasan Tahsin'in yurtsever ve eğitim faaliyetleri yabancı diplomatların da dikkatini çekmiştir. Nitekim Fransız Konsolosluğu August Dozan, Arnavutluk'taki siyasi

---

¹⁶¹ Gazmend Shpuza, “Hasan Tahsini Rilindas i Shqar dhe Shkencëtar i Madhë”, *Buletini Shkencor*, 1 (1987), 67.

¹⁶² Ömer Faruk Akgün, “Hoca Tahsin (1811-1881)”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1998) 18/198.

¹⁶³ Akgün, “Hoca Tahsin (1811-1881)”, 18/199.

¹⁶⁴ Tomor Osmanî, Simon Pepa, *Udha e Shkronjave Shqipe: Histori e Alfabetit*, (Tiran: Shtepia Botuese “Idromeno”, 1999), 41.

hareketin en önemli temsilcilerinin ve aynı zamanda Arnavutçayı yazı dili düzeyine getirmeye, eğitimi anadilde yaygınlaştırmaya çalışan Hasan Tahsini ve Kostandin Kristoforidhi olduğunu Fransız Dışişleri Bakanlığı'na bildirdiği görülmektedir. Ayrıca bu bildiriye Arnavutların anadilde eğitim görmelerinin yaygınlaştırılmasındaki amacın “Helenizm kültürünün engellenmesi” olduğu ifade edilmektedir. Hasan Tahsini, Arnavut vatanseverleriyle birlikte gerçekleştirdikleri toplantılarda Arnavut alfabesinin temeli konusunda özgün bir görüş dile getirmişti. Komünist tarihçiliğin bugüne kadar ileri sürdüğü iddia ve suçlamaları çürüten bu görüş, Müslüman din adamları ve kategorik olarak Arnavut dilini Arap harfleriyle yazmak içindi.¹⁶⁵

Hasan Tahsini, “Basiret” isimli gazetesinde yazdığı bir yazıda, Arnavut dilinin yazılmasının, Arnavut milletinin bilgi birikiminin yayılmasının ve gelişmesinin öneminden bahsetmektedir. Buna ilaveten yazısında, farklı alfabelerin kullanılmasının Arnavutlar arasında oluşması gereken birliğe verdiği zararlarını da şu şekilde zikretmektedir: *“Bu tür mektuplar (ortak alfabe oluşturmaları), Arnavut diline uymadığından ve bazıları ağır ve kusurlu olduğundan, aslında asıl amacın gerçekleşmesinin önünde büyük bir engel oluşturmaktadırlar.”*¹⁶⁶

Tahsini’ye göre meydana getirilecek alfabe hem Arnavut dilinin fonetiğine uygun hem de herhangi bir siyasi etkiden uzak olmalıydı. Ayrıca yaşadığımız yüzyıla uygun ve siyasi etkilerden arınmış bir dil için alfabe oluşturulmadığı takdirde harfler ve kelimelerin yabancı olarak görüleceği ve böylece arzu ettikleri gayeye ulaşamayacaklarını ifade etmektedir.

Hasan Tahsini Hoca, Arnavut dilinin orijinal alfabesinin yazarı olarak da bilinir. Bazı bilim adamları bu alfabenin 60’ların sonlarında XIX. yüzyılda yazılmış olabileceği görüşündedirler, fakat alfabesini 1858’de derlediğine dair görüşler de mevcuttur. Yazıldığı dönemde bu alfabe hemen hemen tüm Arnavutluk’a yayılmıştır. Hasan Tahsini özel alfabesi ile, Arnavutların kadim bir dil, tarih ve kültüre sahip oldukları gibi özgün bir alfabeyle de sahip olmaları gerektiğini, sadece Arnavut halkına değil, yabancı

---

¹⁶⁵ Bello, “Kontributi i Klerit Mysliman Shqiptarë Në Hartimin E Alfabetëve Dhe Të Abetareve Të Gjuhës Shqipe”, 148. Hasan Tahsin’i Arnavutlar hakkında şöyle der: *“Biz özel bir milletiz, kendi dilimiz var, bu yüzden hem kendimizi hem de başkalarını düşünmeliyiz.”* Arnavut dilinin yazımında fonetik ilkenin morfolojik ilkeyle eşleşmesi gerektiği ilkesindeydi. Daha sonra bu ilke Arnavut dilinin yazımında uygulandı.

¹⁶⁶ Shpuza, “Hasan Tahsini Rilindas i Shqar dhe Shkencëtar i Madhë”, 68.

kamuoyuna da göstermek istemiştir.¹⁶⁷

5.1.2. Daut Boriçi (1825-1896)

Daut Boriçi, 20 Aralık 1825 yılında İşkodra şehrinde vatansever gelenekleriyle bilinen eski bir ailede dünyaya gelmiştir. Mayıs 1848 yılında İşkodra Draçin bölgesindeki camide imamlık görevini icra etmeye başlamıştır. Bu yüzden gelecekte Daut Boriçi, Molla Dauti olarak anılacaktı. Yaklaşık iki yıl bu camide görev aldıktan sonra 1850 yılında ünlü “Çifte Baş Kurşun” medresesinde eğitim almak için İstanbul’a gitmiştir. Daut Boriçi, 1858 yılında İşkodra’ya döndüğünde Eski Çarşı’da açılan Rüştüye Mektebi’nde öğretmen olarak göreve başlamıştı. Çok geçmeden eğitim alanındaki çalışmaları ve katkıları sonucunda sadece İşkodralıların değil, Osmanlı Devleti’nin Maarif Nezareti’nin en yüksek makamlarının da saygısını kazanmıştır. Kısa bir süre içinde tüm İşkodra Vilayeti için eğitim başmüfettişi olarak atanmıştır.¹⁶⁸

Vatansever duygularla dolu bir din adamı olan Daut Boriçi, Arnavutluk Prizren Birliği’nin kurucularından biridir ve yerel şubesinin başkanlığını yapmıştır.¹⁶⁹

1861-1869 yılları arasında İstanbul’da basılan Davut Boriçi’nin Arap harfleriyle Arnavutça alfabesi; 28’i Arapça harflerden olmak üzere toplam 37 harften oluşmaktadır. Sadece iki harf Osmanlıcadan alınmış ve Arnavutça dilinin ihtiyacını karşılamak için yedi harf Arnavutçanın ses fonetiğine uygun olarak Daut Boriçi tarafından oluşturulmuştur.¹⁷⁰

Daut Boriçi’nin 1861 tarihli Arnavutça alfabe kitabı, Kuzey Arnavutluk’ta yayınlanan ilk Arnavutça eserdir. Arap harfleriyle yayınlanmasına rağmen eser özgündür, başka bir ifadeyle tamamen Arnavutça içeriğe sahiptir. Bu gelişme, Arnavut diline dayalı ilköğretim alanında farklı bir merhaleye yükselişi temsil etmektedir. Bu kitap 1861 yılında İstanbul’da yayınlanmıştır. Orijinali ve kopyaları bir yüzyıldan sonra bazı İşkodra ailelerinde ve farklı bölgelerdeki okulların kütüphanelerinde bulunmuştur.¹⁷¹

---

¹⁶⁷ Bello, “Kontributi i Klerit Mysliman Shqiptarë Në Hartimin E Alfabetëve Dhe Të Abetareve Të Gjuhës Shqipe”, 149.

¹⁶⁸ Bello, “Kontributi i Klerit Mysliman Shqiptarë Në Hartimin E Alfabetëve Dhe Të Abetareve Të Gjuhës Shqipe”, 149-150.

¹⁶⁹ Apostol Bitraku, *Ëlo Qafëzezi, Një Thesar Ende i Pazbuluar i Kulturës*, (Tiran: Infoarkiva NT, 2015), 15.

¹⁷⁰ İslam Dizdari vd. *Në Kujtim Të Brezave*, (İşkodra: Rozafat, 1997), 58.

¹⁷¹ Xhafer Belegu, *Lidhja e Prizrenit Dhe Veprimet e Sajë, 1878 – 1881*, (Tiran: Shtëpia Botuesi Kristo Luarasi, 1939), 25.

5.1.3. Hafız Ali Ulqinaku (1853-1913)

Hafız Ali Ulqinaku, 1853 yılında Karadağ'ın Ulqin isimli şehrinde doğdu. İlk tahsilini şehrin medresesinde almıştır. Bu yıllarda Ulqin'nin savunma savaşlarına denk gelmektedir. Hafız Ali genç olmasına rağmen savaşta yer almıştır. Hasan Ali, Ulqin şehrinin Karadağ'ın denetimine girmesinin ardından ailesiyle birlikte İşkodra'ya taşındı.

Hafız Ali, dinî eğitimden icazetnâme aldıktan sonra şu ifadeleri kullanmıştır: “*Dilimiz Arnavutçadır. Arapça, Türkçe ve Arnavutça yazıp konuşuyorum.*” Hafız Ali'nin oğlu, “*Mevlud-i Şerif*” kitabının önsözde babasını şöyle anlatmaktadır: “*Rahmetli babam Hafız Ali, yüksek bir teolojik kültüre, keskin bir şiirsel tabiata ve temiz bir vicdana, İslâm ilkelerine göre eğitim görmüş büyük bir ruha sahipti.*”¹⁷²

Hafız Ali Ulqinaku 1882 yılında Dudas mahallesinde ilkokul öğretmeni olarak göreve başlamıştı. 1884 yılından Lezha'da önce öğretmen ve imam olarak hizmet etmiş, ardından vefatına kadar yani 1913 yılına kadar şehrin müftüsü olarak görev yapmıştır. Hafız Ali Ulqinaku'nun faaliyetleri edebiyat, dilbilim, çeviri, eğitim ve din gibi birkaç ana alanı kapsamaktadır.¹⁷³ 1884 yılında üç ayrı eserden oluşan bir koleksiyon yayınlamıştır:

1. “*Huda Rabbim*” eserinin Türkçeden Arnavutçaya çeviri kitabı.
  2. Dört ana başlıktan ve 634 beyitten oluşan Arap harfleriyle Arnavutça “*Mevlid-i Şerif*.”¹⁷⁴
  3. “*Nje-Ferrëfenjës*” (*Bir-Din bilgisi*) 804 satırlardan oluşan dinî kitaptır.
- Yayımlanan bu eserlerin yanı sıra bir el yazması kitabı ve üç farklı sözlüğü vardır:
- İlk sözlüğü manzumdur ve Türkçe-Arnavutçadır.
  - İkinci sözlük Türkçe-Arnavutça Alfabetik Sözlüktür.

¹⁷² İslam Dizdari vd. *Hafız Ali Ulqinaku - Jeta Dhe Veprat*, (Üsküp: Logos-A, 2005), 27.

¹⁷³ Bello, “Kontributi i Klerit Mysliman Shqiptarë Në Hartimin E Alfabetëve Dhe Të Abetareve Të Gjuhës Shqipe”, 151.

¹⁷⁴ Zenepe Dibra, “Kontributi i Disa Autorëve Shkodranë Në Përkthimet Në Gjuhën Shqipe”, *Bashkia Shkodër Biblioteka “Marin Barleti”*, 8 (2019), 207.

- Üçüncü sözlük ise 4.000 kelimedenden oluşan Arnavutça - Türkçe sözlüğüdür. Bu sözlüklerin tamamı 1.334 sayfalardan oluşmaktadır.¹⁷⁵

Kısacası Hafız Ali-Rıza Ulqinaku'nun Arnavut dilinin düşman bir dil olarak görüldüğü bir dönemde yapmış olduğu çalışmalarıyla Arnavut dilini korumaya ve geliştirmeye çalıştığını söyleyebiliriz.

5.1.4. Abdülhâkim Hikmet Doğanî (1881-1955)

Abdülhâkim Hikmet Doğanî, 1881 yılında Kuzey Makedonya'nın Gostivar şehrinde dünyaya geldi. Babası uzun yıllar Gostivar müftüsü olarak görev yapmıştır. Abdülhâkim Hikmet Doğanî, yükseköğrenimini İstanbul'da tamamladıktan sonra öğretmen olmuştur. 1911'de yaklaşık altı ay boyunca Üsküp'teki Darul-muallimin'de Arnavut dili hocası olarak görev almıştır. Kısa bir süre içinde ikinci Osmanlı Meclisi'nde Gostivar temsilcisi olarak milletvekili seçilmiştir. Doğanî'nin Türkçe yazılmış en az on altı ders kitabı bulunmaktadır.¹⁷⁶

Abdülhâkim Hikmet Doğanî'nin 1946 yılında "Arap harfleriyle Arnavut alfabesi" adlı bir Arnavutça alfabe hazırlamıştır. Doğanî'nin, bir Arnavut Müslüman din adamı olarak, Arnavutçanın yazılması, öğretilmesi ve yayılmasında önemli bir rol oynadığı ifade edilmelidir. Ayrıca kitap, sözlük ve ders kitaplarıyla Arnavut dilinin gelişimine muazzam katkıları ve ele aldığı konularda etkisi olduğu zikredilmelidir.¹⁷⁷

Doğanî, Eski Yugoslavya döneminde, Müslüman çocuklara yönelik din dersleri için okul kitapları yazmıştır. Bu kitaplar arasında Türkçe elifbâlar ile Arnavutça elifbâ da yayınlamıştır. Ayrıca şu bir gerçektir ki Doğanî, II. Dünya Savaşı'ndan sonra Eski Yugoslavya döneminde ilk Arnavutça Latin harfli alfabe kendisi tarafından hazırlanmıştır. Abdülhâkim Hikmet Doğanî 22 Şubat 1955 yılında Kuzey Makedonya'nın Gostivar şehrinde vefat etmiştir.¹⁷⁸

---

¹⁷⁵ Bello, "Kontributi i Klerit Mysliman Shqiptarë Në Hartimin E Alfabetëve Dhe Të Abetareve Të Gjuhës Shqipe", 152-153.

¹⁷⁶ Hamdi Hasan, "Doğan, Abdülhakim Hikmet (1881-1955)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 9/487.

¹⁷⁷ Bello, "Kontributi i Klerit Mysliman Shqiptarë Në Hartimin E Alfabetëve Dhe Të Abetareve Të Gjuhës Shqipe", 154-155.

¹⁷⁸ Hasan, "Doğan, Abdülhakim Hikmet (1881-1955)", 9/487.

5.2. Latin Harfleriyle Arnavut Alfabeti

5.2.1. Said Najdeni (1864-1903)

Said Najdeni (Najdeni), 1864 yılında Dibra şehrinde doğdu. Arnavut tarihinde vatansever ve milli davanın önde gelen aktivisti olarak bilinmektedir. Saidi, ilk ve orta öğrenimini 1882 yılında memleketi olan Dibra'da başarıyla tamamladıktan sonra Edirne'ye, ardından İstanbul'daki Hacıdar Paşa Medresesine devam etmiştir.¹⁷⁹ Said Najdeni Arnavutça'nın yanı sıra Arapça ve Türkçe dillerine de hâkimdi.¹⁸⁰

1888 yılında İstanbul'da eğitimini tamamlayan Said, milli duyguları ilham kaynağı addederek memleketine dönmüş, memleketinde ilk Arnavut okulunu açma arzusuyla İstanbul Cemiyeti'nden çok sayıda kitap almıştı. Böylece Arnavutça eğitim faaliyetlerine titiz bir şekilde memleketinde devam etmiştir.¹⁸¹

1893 yılında yıllarca hayalini kurduğu okulunu açmış olsa da bir yıl sonra okul kapatılmıştı. İşte bu olay, Said Najdeni'nin İstanbul'a dönmesine neden oldu. İstanbul'a giderken onunla aynı derdi paylaşan Hamdi Ohrid ile birlikte tutuklandı ve 15 ay hapis cezasına çarptırıldı. Hapisten çıktıktan sonra ulusal hareketi daha yakından tanımak için Bükreş, Sofya, İtalya gibi şehir ve ülkelerdeki Arnavut kolonilerini ziyaret etti.¹⁸²

1899 yılında İpek Meclisi'ne temsilci olarak katıldı. Ardından tekrar hapse atıldı ve İstanbul'a gitmemek şartıyla serbest bırakıldı. Said, Türk-Yunan savaşı döneminde savaşın sonucunu tahmin ettiği için Debre'ye dönmüştür. Debre'de bulunan hocalarla savaş sonucunda oluşacak bölgesel tehlikeler hakkında fikir alışverişleri yaptı. Sonuç olarak, Arnavutların ulusal çıkarlarının öncelenmesi ve bölgede kültürlerinin yok olmaması için siyasî bazı karar aldılar. Konumuzla ilgili yönü ise bu görüşmenin sonucunda Arnavutçanın kendi alfabetiyle öğretilmesi gerektiği sonucuna hep birlikte varılmasıdır.¹⁸³

---

¹⁷⁹ Mahmud Hysa, *Alamiada Shqiptare I, Studime Letërare*, (Üsküp: Logos-A, 2000), 44.

¹⁸⁰ Muhammed Aruçi, "Najdeni, Said (1864-1903)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/320.

¹⁸¹ Aruçi, "Najdeni, Said (1864-1903)", 32/320.

¹⁸² Mahmud Hysa, *Said Najdeni-Hoxhë Voka, veprimtar i Lëvizjes dhe Rilindjes Kombëtare*, (Michigan: Harper Woods: Albanian Islamic Center, 1992), 3-5.

¹⁸³ Bello, "Kontributi i Klerit Mysliman Shqiptarë Në Hartimin E Alfabetëve Dhe Të Abetareve Të Gjuhës Shqipe", 155.

Arnavutça alfabesinin öğretilmesi gerektiği hakkındaki ortak görüşün somut bir sonucu 1900 yılında Debre’de üçüncü kez Arnavut okulunu açılması idi. Aynı yıl içinde Sofya’da yazarın adı bilinmeyen “*Abetare e gjuhesë shqip: nde të fole gegënisht*”¹⁸⁴ ve “*Fe-rrëfenjesja e myslimanëve*”¹⁸⁵ yazıları yayınladı.

Said Najdeni, Latin harflerden oluşan “İstanbul alfabesi”nin tasarlanmasında önderlik etmiştir. Alfabe, Fransız ve Yunan alfabelerine dikey ve yatay olarak yerleştirilmiş 36 harften oluşmaktadır. Debre, İşkodra, Tiran, Elbasan lehçesinde gramer alıştırmaları ve okuma bölümleri alfabede yer almaktadır. Said Najdeni, Arnavutça yazı yazmak için en uygun alfabenin Latin alfabesi olduğunu düşünen din adamlarından biridir.¹⁸⁶

5.2.2. Hafız Ali Korça (1874-1957)

Hafız Ali Korça, Arnavutluk’un Korçe şehrinde dünyaya gelmiştir. Çocukluğun ilk yaşlarında hâfız olan Ali Korça, ilk ve orta eğitimini Korça’da tamamlamış, ardından İstanbul’a gitmiştir. İstanbul’da dinî ilimler alanında tahsil görmüştür. Bu dönemde Arapça, Farsça ve Fransızca dillerini geliştirmiştir. Eğitimini tamamladıktan sonra Korça’ya dönen Hafız Ali Korça, kurulmasına öncülük ettiği ilkokullarda matematik, coğrafya ve Türkçe öğretmenliği yaptı. Hafız Ali Korça, Arnavut vatanseverlerin en önde gelen şahsiyetlerinden ve Arnavutların en büyük dinî âlimlerinden biridir. Hafız Ali Korça’nın yaşadığı dönemden günümüze kadar ilmî çalışmalarının 6.733 sayfaya ulaştığı söylenebilir.¹⁸⁷

1909 yılında Arnavutluk halkının önemli şahsiyetlerinin katıldığı (115 kişi) Debre Kongresi’nde,¹⁸⁸ Arnavut dilinin öğrenilmesi, medreselerin iyileştirilmesi ve modernleşme sorunu ve bunun yanında diğer birçok önemli konuyu Hafız Ali Korça gündeme getirmiştir. Yapılan konuşmaların sonucunda, Arnavutçanın Arnavutluk’taki

¹⁸⁴ Said Najdeni, *Abetare e Gjuhesë Shqip: Nde Të Folë Gegënisht*, (Sofya: Mbrothësia, 1900).

¹⁸⁵ Said Najdeni, *Fe-Rrëfenjesja e Myslimanëve*, (Sofya: Mbrothësia, 1900).

¹⁸⁶ Bello, “Kontributi i Klerit Mysliman Shqiptarë Në Hartimin E Alfabetëve Dhe Të Abetareve Të Gjuhës Shqipe”, s. 156.

¹⁸⁷ İsmail Ahmedi, “Korça, Hâfız Ali (1873-1956)”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 26/197.

¹⁸⁸ Abdyl Ypi, *Kongresi i Dibrës dhe Hafız Ali Korça*, (Tiran, 1918), 12.

tüm okullarda resmi olarak okutulmasının zorunlu kılınması için Osmanlı hükümetinin gerekli adımlar atılmasına dair karar çıktı.¹⁸⁹

Hafız Ali Korça, Arnavut halkının milli değerlerine öncülük veren ve aynı zamanda yaşadığı zamanın ilmî gelişmelerine önem veren birisi idi. Bu yüzden 1910 yılında yayınladığı Arnavutça Alfabetesi hakkındaki eserinde, 1884 yılı versiyonu olan İstanbul Alfabetesine ve 1908 yılında Manastır Kongresi tarafından onaylanan alfabeye yer vermiştir.¹⁹⁰

Hafız Ali Korça, alfabeyi Arnavutçanın fonetiğine uygun bir şekilde uyarlamış ve dilin daha anlaşılır olması için gramerini başlıklar altında açıklamış, harflerden sonra kitaba bazı bölümler eklemiştir. Bu bölümlerde ahlakî ve eğitici bilgilerin yanında Arnavut atasözlerine ve deyimlerine de yer vermiştir. Yazarın Arnavut Alfabetesi hakkındaki kitabı 48 sayfadan oluşmaktadır. Bu kitap, yıllarca Arnavut halkının kendi dillerini öğrenmeleri ve doğru yazmaları için kaynak olmuştur.¹⁹¹

---

¹⁸⁹ Ahmedî, “Korça, Hâfız Ali (1873-1956)”, 26/197.

¹⁹⁰ Sadik Bega, “Hafız Ali Korça - Pasqyrë Atdhetarzime Për Brezin e Ri”, *Kultura Islame*, 3/4 (1941), 102.

¹⁹¹ Shefik Osmani vd., *Abetaret Shqipe Dhe Trajektorja E Tyre Historiko-Pedagogjike*, (İşkodra: Idromeno, 2000), 171.

İKİNCİ BÖLÜM

ARNAVUT ALAMİYADO EDEBİYATININ TEŞEKKÜLÜ, TARİHİ GELİŞİMİ VE BAŞLICA İSİMLERİ

1. Alamiyado Edebiyatının Doğuşu

Osmanlı Devleti'nin Balkanları fethinden sonra İslam dinini benimseyen Arnavutlar, yüzyıllardır karşılaştıkları farklı politikalarına rağmen kendi milli değerlerini ve kültürlerini muhafaza etmeyi başarabilen Balkan milletlerinden biridir. Arnavutlar, Balkanlarda yaşayan Ortodoks ve Katolik Slav toplulukların aksine Osmanlı İslam kültürünü kendi kültürleri ile mezc etmiştir.¹⁹²

Arnavutların İslam kültürü ile tanışmaları XVI. yüzyılda küçük aşiret liderleri, ardından askerler arasında İslam dininin benimsenmesiyle olmuştur. XVII. yüzyıla gelindiğinde, İslam dininin etkisi toplumun bütün sosyal yapısında görülmeye başlamıştır.

Osmanlı kamu yönetimi, XVII. yüzyılın sonlarına doğru adem-i merkeziyetçilik ilkesine göre yetkileri bölgedeki yerel makamlara devretmiştir. Bu önemli adım, bölgedeki yaşayan halkın İslam'ı kabul etmesine zemin hazırlamıştır. Ayrıca yerel halkın subay, yönetici, kamu personeli gibi bilinen devlet makamlarında yer almasına katkıda bulunmuştur.

XVI ile XVII. yüzyıllarda Osmanlı Devleti'nin geniş topraklara sahip olmasında - Balkanlar özelinde düşünüldüğüne- Arnavut feodallerin katkısı çoktur. Osmanlı hâkimiyeti altında olan Sırp, Romen, Bulgar ve Yunan milletlerin, Osmanlı Devleti'ne entegre olma sürecinde Arnavut milletinden daha isteksiz ve verimsiz bir görüntü verdikleri bilinmektedir. Bu istek sayesinde Arnavut halkı, Osmanlı'da etnik bir bütünlüğe kavuşmuştur.¹⁹³

Arnavutlar, Osmanlı Devleti'nin hâkimiyetine girmeden önce de kendine has ve zengin bir halk kültürüne ve sözlü edebiyatına sahipti. Her ne kadar kendilerine özgü bir alfabeyle sahip olmasalar da günümüze ulaşan Arnavutça ilk metinlerin, Yunan ve Latin alfabesi kullanılarak yazıldığı görülmektedir. Osmanlı Devleti'nin Balkanlarda hüküm sürmeye başlamasıyla Türk-İslam kültürü ile tanışan Arnavutlar, dil bakımından Türkçe, Arapça ve Farsça ile de tanışma fırsatını yakalamışlardır. Böylece Arnavutların yaşadığı bölgelerde kültürün ve bilginin dilleri olan Latince ve Yunancaya Türkçe, Arapça ve

---

¹⁹² Peter Bartl, *Milli Bağımsızlık Harekâtı Esnasında Arnavutluk Müslümanları*, 25.

¹⁹³ Hasan Kaleshi, "Albanska Alamiado Knjizevnost", 16/17 (Sarajevo: Prilozi za Orijentalnu Filologiju, 1970), 52.

Farsça da katılmıştır.¹⁹⁴

Arnavutça dilinin kaybolmaması adına farklı dillerde olsa da Arnavutça alfabeyi yazanlar, bu dilin muhafaza edilmesinde ve günümüze kadar ulaşmasında çok önemli bir yere sahiptirler. İlk Hristiyan Arnavut yazarlar Yunanca ve Latince; Müslüman yazarlar ise Farsça, Arapça ve Türkçeyi kullanarak önemli edebi eserler vermişlerdir. Örneğin, Türk edebiyatının bazı önemli eserleri Arnavut kökenli yazarlar tarafından yazılmıştır.¹⁹⁵

Arnavutların kendi alfabelerinin olmamasının nedenlerinden birincisinin yüzyıllardır bölgede güçlü devletlerin hüküm sürmesi olduğu ifade edilebilir. Bir diğer neden ise Arnavut Ortodoks, Katolik ve Müslümanların, mensup oldukları dinî kültürde kendilerini edebi açıdan geliştirmeleridir. Bu yüzden, Arnavutlar arasında ortak bir alfabe zemini hazırlanamamıştır. XVII ve XVIII. yüzyılda Arnavut bölgelerinde ekonomik açıdan büyük bir kalkınma ve istihdam yaşanmıştır. Ekonomik refah, Arnavutların kültürel açıdan da ilerlemelerine katkı sağlamıştır. Nitekim birçok medrese açılmış ve medreselerde din dersleri yanında teknik dersler de okutulmaya başlanmıştır. Böylece Arnavutlar arasında Arapça din dili, Osmanlıca devlet (kamu) dili, Farsça ise edebiyat dili olarak kullanılmaya başlanmıştır.¹⁹⁶

Toplumun, bilim ve sanatkâr kesimi olan din âlimleri, edebiyatçılar, çarşı esnafı ile kamu çalışanları kendi alanlarında ilerlemek için Arapça, Osmanlıca ve Farsçayı geliştirmişlerdir.¹⁹⁷ Böylece dil bilen birçok eğitimli birey yetişmiştir. Eğitimleri sonunda üstün başarı gösterenlerin bir kısmı kendi memleketlerinde görev alıp hizmet etmiştir.

İşte tam da toplumun bu eğitim görmüş kesimi, kendi eserlerini Doğu dillerinden birinde yazmışlardır. Bu mentaliteye göre yazılan dinî eserler Arapça dilinde, edebiyata dair eserler Farsça dilinde kaleme alınmıştır. Ancak bütün bu eserlerin, toplum tarafından pek ilgi görmediğini söyleyebiliriz. Bunun asıl nedeninin halkın çok az bir kesiminin bu dilleri bilmesi olduğu söylenebilir.¹⁹⁸

Doğal olarak her bir yazarın asıl amacı, yazmış olduğu eserin halk tarafından okunması, benimsenmesi ve anlaşılmasıdır. Bundan dolayı medrese tahsili gören bir kısım Arnavutlar, Arapça ve Osmanlıca edebi eserler üretmeye başladılar. Nitekim bu

---

¹⁹⁴ Robert Elsie, *Historia e Letërsisë Shqiptare*, 19.

¹⁹⁵ İsa Memiş, “Balkanlardaki Osmanlı İdaresi Süresince Arnavut Yazı Dili”, *Dede Korkut Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmalar Dergisi*, 5/9 (2016), 63.

¹⁹⁶ Shaban Demiraj vd., *Kongresi i Manastirit*, (Tiran: Mësonjëtorja, 2004), 13.

¹⁹⁷ Hasan Kaleshi, “Albanska Alamiado Knjizevnost”, 53.

¹⁹⁸ Nehat Krasniqi, “Gjurmë të Zanafillës së Letërsisë Shqipe Alamiado”, *Edukata Islame*, 17 (2003), 75.

yazarlar, yazmış oldukları eserlerin Arnavut halkında karşılık bulabilmesi ve okunup anlaşılması amacıyla Arapça ve Farsçadan vazgeçip Arap harflerini kullanarak Arnavutça kelimelerle edebi eserler üretmişlerdir. İşte bu edebiyat türüne “*Alamiyado Edebiyatı*” denilmektedir¹⁹⁹ ve Arap alfabesiyle yazılan Arnavutça metinlerin; Arapça, Farsça ve Türkçe gibi Doğu dillerinden Arnavut diline geçişini temsil eder.²⁰⁰

XVIII. yüzyılda ortaya çıkan Alamiyado edebiyatı, Arnavut edebiyat tarihinde çok az bilinmektedir. Başka bir ifadeyle Alamiyado edebiyatının en az araştırılan edebiyat türü olmaya mahkûm edildiği görülmektedir.

Tarihsel süreçte Arap harfleriyle yazılan Arnavut edebiyatının farklı isimlendirildiğine şahit olmaktadır.²⁰¹ Örneğin, o dönemdeki edebiyatçıların Müslüman olmalarından dolayı “*XVIII. yüzyılda Müslüman Edebiyatı*”; Arap harfleriyle yazıldığı için “*Arap Harfleriyle Yazılan Arnavut Edebiyatı*” olarak isimlendirilmiştir. Ayrıca Arapça bir ifade olan “*el-Acemiyye*”den yola çıkarak Arapça harflerle yazılan, fakat “*Arapça olmayan*” kelimelerin kullanıldığı edebiyat türüne “*Alamiyado Edebiyatı*” denilmiştir. Beyitler şeklinde yazılan Arap harfleriyle Arnavutça şiirler için ise “*Beyteci Şairleri*” veya “*Beyteciler Edebiyatı*” tanımlaması kullanılmıştır.²⁰²

Alamiyado edebiyat geleneğinin en önemli özelliklerinden biri, dinî - tasavvufi bir karakter taşımasıdır. Türk-İslam medeniyetinin en önemli ayağı olan tasavvufun Arnavutlarda tanınması ve bilinmesi, dinî-ahlaki öğütler içeren şiir geleneğinin ve tekke şiirinin Arnavut yazarlar tarafından benimsenmesini sağlamıştır. Böylece Arnavut yazarlar da bu tür şiirler kaleme almışlardır.

Arnavut şair ve yazarlar, edebiyatı bir vasıta olarak kullanmışlardır. Böylece İslam’ın öngördüğü yaşam öğretileri ile tasavvuf meselelerini halka edebiyat vasıtasıyla aktarmışlardır.²⁰³

Alamiyado edebiyatı yeni bir edebi ve kültürel miras olarak değil, ölü bir edebî gelenek muamelesi görmüştür. Bu edebiyat geleneğinde şiirdeki dinî karakter son derece

¹⁹⁹ Muhamed Pirraku, “Gjurmë të Veprimtarisë Letrare Shqipe Me Alfabet Arab në Kosovë”, *Dituria 1-2*, (Priştine: 1978), 67.

²⁰⁰ Memiş, “Balkanlardaki Osmanlı İdaresi Süresince Arnavut Yazı Dili”, 66; Ignjac Zamputi, *Relacione Mbi Gjendjen e Shqipërisë Veriore Dhe Të Mesme Në Shekullin XVII (1610-1634)*, (Tiran: b.y., 1963), 65.

²⁰¹ Genciana Abazi-Egro, “Letërsia Shqipe Me Alfabet Arab Dhe Historiku i Fjalës Bejtexhi”, *Trashëgimia Kulturore Me Alfabet Arab Në Ballkan*, ed. Ramiz Zekaj, (Tiran: AİTC, 2010), 87.

²⁰² İsa Memiş, “Balkanlardaki Osmanlı İdaresi Süresince Arnavut Yazı Dili”, *Dede Korkut Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmalar Dergisi*, 5/9 (2016), 67.

²⁰³ Abdullah Hamidi, *Nezim Frakulla dhe Divani i Tij Shqip*, (Üsküp: Logos-A, 2008), 14.

belirgindir. Bu geleneğin, insan ve sosyal ve yaşamı gibi konuları da tarihsel olarak ele aldığı bilinmektedir. Çünkü bu edebiyat geleneği hoca, şeyh, müderris, derviş gibi eğitilmiş kişilerden alınmıştır. Dolayısıyla halkın bütün sorunlarını ele almaya çaba gösterilmiştir.²⁰⁴

Alamiyado edebiyat geleneğinin içerisinde yetişmiş şair yazar ve bunların eserlerini farklı yönleriyle ele almadan evvel bu edebiyat geleneği hakkında kullanılan en önemli iki kavramı ele alacağız:

1.1. “Alamiyado” Kavramı

İslam dininin dünyanın dört bir yanına yayılmasıyla birlikte Müslümanlığı benimseyen toplumlarda birçok alanda olduğu gibi edebî da alanda yeni gelişmeler yaşanmıştır. Nitekim İslâm medeniyetinin Anadolu, Balkanlar ve Asya topraklarında olduğu gibi Avrupa'nın güneybatısına başka bir ifadeyle İber Yarımadası'na (günümüzdeki İspanya) yerleşmesi ve toplumlar tarafından benimsenmesiyle birlikte, zamanla toplumların kullandıkları yazı sistemlerini de etkilenmiştir.

Babanın Arap annenin İspanyol olduğu evliliklerden doğan çocukların çoğalması, bazı İspanyolların İslâm'ı kabul etmeleri, İslâm'ı kabul etmeseler de Endülüs İslâm medeniyetinin inşa ettiği kültürde nesillerin yetişmesi, konuşma ve yazı dillerinde yerel kültürün İslâm kültürüyle etkileşim sürecini hızlandırmıştır. Bölgede yavaş yavaş siyasî üstünlüğü kaybetmeye başlayan Endülüs Arapları, birçok bölgede azınlık durumuna düşmüş ve yasaklamalardan dolayı Endülüs Arapları ana dilleri olan Arapçayı unutmaya başlamışlardır.²⁰⁵

İslâm kültürünün İspanya'da konuşma ve yazma biçimine yansımaları Endülüs'ün Müslümanlar tarafından fethedilmesinden hemen sonra başladı, bu durum toplumun farklı kesimlerine yansıdığı ve uzun sürede geliştiği görülmektedir. “*Aljamia*”nın yazı dili hâline gelmesinin ve yeni bir edebiyat türü olmasının, XI. yüzyılda Endülüs'te Arap olmayanların Arap alfabesini kullanmaya başlamasından sonra olduğu söylenebilir.²⁰⁶

²⁰⁴ Mahmud Hysa, *Shjellime Letrare*, (Tetovë: Aza-SEsoft, 1996), 96.

²⁰⁵ S.M. İmamuddin, *Muslim Spain*, (Holanda: Leiden E.J. Brill, 1981), 192.

²⁰⁶ Anëar G. Chejne, *Muslim Spain: Its History and Culture*, (Minnesota: University of Minnesota Press, 1974), 107.

Bu kavramın ortaya çıkmasının asıl nedeni öncelikle Arapların Endülüs Emevi Devleti'nin sınırları dışında kalan Kuzey İspanya'daki Galicia, Castilla, Aragon ve Catalunya gibi bölgelerde konuşulan İspanyol diyalektleri ile Portekizceyi, genel anlamda "İspanyolca" yerine söylenmek üzere "*el-Acemiyye (العجمية)*" yani "*yabancı dil*" olarak isimlendirmeleri kabul edilmektedir.²⁰⁷

Zamanla bu ifadenin anlam değişikliğine uğradığı ve Latin alfabeye yazılan dilleri değil, Arap harfleriyle yazılan farklı dillerin kastedilmeye başlandığı söylenmektedir. Sonuç itibarıyla, Arap alfabesi kullanılarak kendi dillerinde yazılan edebiyata "*Alamiyado edebiyatı*" denilmektedir.²⁰⁸

Geniş anlamıyla "*Alamiyado*" ise Arapça hariçinde ve Avrupa dillerinde Arap harflerinin iletişim, edebiyat ve iletişim dili olarak kullanılmasıyla ortaya konan metinleri ifade eden bir kavramdır.²⁰⁹ Bu kavramı, diğer araştırmacılara nazaran en çok tarihçi Hasan Kaleşi kullanmıştır.²¹⁰

1.2. "Beyteciler Edebiyatı" Kavramı

Arap harfleriyle yazılan Arnavut edebiyatı tarihi eserlerinde "*Beyteciler*" kavramı en çok kullanılan kavram olarak karşımıza çıkmaktadır.²¹¹ Bu edebiyat geleneği, halk arasında pek yaygınlık göstermeyip sadece ağızdan ağıza aktarılmıştır. Bazı eserlerin el yazmalarıyla sınırlı kalıp günümüze kadar canlılığını korumuştur. Bu edebiyat geleneği Arap harflerini kullanarak Arnavutça kelimeler üretip ortaya çıktığı ilk yıllarda "*Alamiyado*" edebiyatı olarak isimlendirilmiştir. XX. yüzyıldan itibaren "*Beyteciler*" edebiyatı ismiyle de anılmaya başlamıştır.²¹²

²⁰⁷ Sargon Erdem, "Aljamia", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2/465. Farklı bir görüşe göre bu ifadenin Mavrlar tarafından ortaya atıldığı söylenmektedir. Mavrlar, İspanyolca harfleri yerine Arap harflerini kullanarak "*Alamia*" kelimesinden türeyen bu edebiyat türüyle İspanyolca şiirler ve edebî metinler üretmişlerdir. Bkz. Mahmud Hysa, *Alamiada Shqiptare I, Studime Letërare*, 10.

²⁰⁸ Mahmud Hysa, *Hyrje në Letërsinë Shqiptare, Dëshmitë, Humanizmi Shqiptarë, Neoklerikalizmi Shqiptarë dhe Alamiada Shqiptare*, 309; Ömer Aksoy, *Boşnak Alhamiyado Edebiyatı, Dini-Tasavvufî Türk Halk Edebiyatının Boşnak Edebiyatındaki Yansımaları*, (Ankara: Bengü, 2018), 53.

²⁰⁹ Levi Provençal, "Aljamia", *Encyclopedia of İslam*, (New York: New Edition, 1960), 2/404.

²¹⁰ Hasan Kaleshi, "Albanska Alamiado Knjizevnost", 65.

²¹¹ Genciana Abazi-Egro, "Letërsia Shqipe Me Alfabet Arab Dhe Historiku i Fjalës Bejtexhi", 87.

²¹² Xhemile Abdiu vd., "Osmanlı Döneminde Türk Edebiyatının Arnavut Edebiyatına Etkisi", *International Journal of Language Academy*, 3 (2015), 5.

Son yarım asrı aşkın Arap harfleriyle yazılan Arnavut edebiyatı, ülkedeki komünizmin etkisiyle güya şiirin kendine has prensiplerine uymadığı için aşağılanmıştır. Bir taraftan İslam muhtevalı olması, diğer taraftan “*Arap harfleri*” ile yazılması (“Doğu kaynaklı” olması hasebiyle) bu edebiyata daima “mahcubiyetle” ve “önyargıyla” yaklaşmıştır. Neticede “*Beyteciler*” kavramına aşağılayıcı bir anlam yükledikleri aşikârdır.²¹³

Beyteci kavramına baktığımızda, *beyit* kelimesi, Türkçe’de ek olan *-ci* eki almaktadır. Fakat *Beyteci* kelimesi Türkçede olmayan bir Arnavutça oluşumdur. XX. yüzyıldaki Arnavut edebiyat araştırmalarına bakıldığında, *Beyteciler* kavramına iki anlam yüklendiği tespit edilmiştir. Birinci anlamı, kolayca şiir üreten halk şairleri; ikincisi ise XVIII. yüzyılda Arnavutçayı Arap harfleriyle yazan şairlerdir.

“*Beyit*”, iki satırlı şiirler için kullanılan kavramdır. Diğer adıyla “*distik*” kavramı aynı zamanda klasik Doğu edebiyatını oluşturan en temel unsurdur. XX. yüzyılın ilk çeyreğinde hazırlanan sözlüklere bakıldığında, bu tür şiirler için “*Beytar*” veya “*Beyteci*” kelimeleri kullanılmıştır.²¹⁴ Fakat XX. yüzyılın son çeyreğine gelindiğinde, bu dönemdeki Arnavutça edebiyatı “yabancı” kelimelerden özellikle Türkçe ve Farsçadan temizleme çalışmaları çerçevesinde “*beyteci*” yerine “*beytar*” kelimesi kullanılmaya başlandı.²¹⁵

Arnavut edebiyat literatüründe “*Beyteci*” kelimesi, ilk defa 1930’larda kolayca şiir üreten, anından şiir yazan halk şairleri için kullanılmıştır.²¹⁶ Oysa aynı kavram 1960’larda resmi Arnavut edebiyat tarihi kitaplarında XVIII. yüzyılda Arap alfabesi ile yazan Arnavut şairleri kasteden farklı bir anlamda karşımıza çıkmaktadır. Bu kavram, halk şairleriyle doğrudan bir bağlantı kurmanın yanı sıra Arnavutça yazılan şiirlerin yabancı sözcüklerden temizlenmesi konusunda izlenen menfi bir dil politikası barındırmaktadır.²¹⁷

Nitekim, 1980 yılında hazırlanan “*Arnavutça Dil Sözlüğü*”nde *Beyteci* kelimesi, “anında şiir yazan/söyleyen halk şairleri” için kullanılmıştır. Fakat maalesef XX. yüzyılın

²¹³ Osman Karatay vd., *Balkanlar El Kitabı*, (Ankara: KaraM & Vadi Yayınları, 2007), 3/66.

²¹⁴ Tahir N. Dizdari, *Fjalor i Orientalizmave në Gjuhën Shqipe*, (Tiran: b.y., 2004), 218, 293, 413.

²¹⁵ Muhamed Mustafi, “Albanian Literature Written in the Arabic Alphabet”, *Science Publishing Group*, 2/1, (2017), 5.

²¹⁶ Nehat Krasniqi, *Zhvillimi i Kulturës Shqiptare Me Ndikime Orientale Prej Shekullit XVIII Deri Në Fillimet e Rilindjes Kombëtare*, (Pristine: Instituti Albanologjik, 2013), 360.

²¹⁷ Abazi-Egro, “Letërsia Shqipe Me Alfabet Arab Dhe Historiku i Fjalës Bejtexhi”, 89.

sonlarında Beyteci kelimesi, “hiçbir edebiyat değeri barındırmayan, kötü şairler tarafından yazılan/okunan şiirler” için kullanılmıştır.²¹⁸

Genel olarak bakıldığında araştırmacıların çoğu XVIII. yüzyıla ait edebiyat kitaplarında “*Beyteci Şairleri*” kavramını kullansa da Mahir Domi, Osman Myderrizi vb. büyük Alamiyado araştırmacılar “*Arap harfleriyle Arnavut edebiyatı*” kavramını kullanmayı tercih etmişlerdir. Bu kavramın nasıl kullanıldığına baktığımızda, Arnavut halkı, uzun süre devletin baskıcı politikalarına maruz kaldığı için halkın çoğu bu kavramı sadece XVIII. yüzyılda bazı şairler tarafından kullanılan bir kavram olarak bilmektedir. Oysa bu edebiyatın, Arap alfabesiyle yazılanlar dâhil olmak üzere neredeyse hiçbir fikri değer taşımadığı aşikârdır. Nihayetinde günümüzde “*beyteci*” kelimesi, komünist dönemde bir şekilde giydirilen olumsuz renklerden arındırılarak akademik eserlerde “*XVIII. yüzyılda Arap alfabesiyle yazılan Arnavutça şiirler*” için kullanılmaktadır.²¹⁹

---

²¹⁸ Shaban Sinani, “Historishkrimi Letrar dhe Disa Dukuri Ndërkulturore”, *Historia e Letërsisë Shqipe: Materialet e Konferencës Shkencore*, (Tiran: Akademia e Shkencave dhe e Arteve të Kosovës, 2010), 76.

²¹⁹ Shefik Osmani vd., *Alhamiada Shqiptare: Shtirrrja e Literaturës Alamiadiste Në Të Gjitha Territoret Shqipfolës*, (Tiran: Univers, t.y.), 5/198.

2. Alamiyado Edebiyatının Tarihi Gelişimi

İslamiyet'in başka coğrafyalara yayılmasıyla birlikte, Arap alfabesinin kullanım alanı da genişlemiştir. Bu bakımdan birçok toplum kendi dillerini Arap alfabesiyle yazmıştır. Örneğin, İspanyolca, Yunanca, Boşnakça, Fransızca, Bulgarca gibi bir çok dil, tarihin belirli dönemlerinde Arap harflerini kullanarak edebî eserler kaleme almışlardır. Aynı durum Arnavutça için de geçerlidir.

Alamiyado edebiyatı geleneği, yazılı şekil bakımından nazım ve nesir olmak üzere mevlidler, dînî öğütler, tasavvufi konular, özlü yazılar, sözlükler sözlükler gibi oldukça geniş bir yelpazeye sahiptir.²²⁰

Arnavut edebiyatı tarihi araştırmalarına göre, Alamiyado edebiyatının ilk yazılı örneği, 1637-1725 yıllar arasında yaşayan şair Muçi Zade tarafından yazılan “*Rabbim beni kahvesiz bırakma*” (*O Zot im mos më lerë pa kafe*)²²¹ şiiridir.

Bu edebiyat geleneğinin en son yazılı örneği ise 1947 Hüsni Statovci tarafından yazılan “*Arnavut dilinde bir söz*” (*Ni e permenje n'gjuhen Shqipe*) şiiridir. Bu edebiyat geleneği, Arnavutlar tarafından iki asra yakın kullanılmıştır.²²²

Alamiyado edebiyatı, XVIII. yüzyıldan sonra güçlü bir gelişme kaydetti. Fakat bu gelenek, Balkan savaşları ve I. Dünya Savaşı'ndan sonra ancak kendisini toparlayabilmiştir. Çünkü müelliflerin maruz kaldığı baskıların yanı sıra birçok eser, kütüphaneler, el yazmaları vs. çokça tahrip edilmiş ve neredeyse yok olmaya mahkûm edilmiştir.²²³

XVIII. yüzyılda Müslüman Arnavutlar tarafından meydana getirilen bu edebiyat geleneği, o dönemdeki Kuzey Arnavut topraklarında Katolikliğin hâkimiyeti ile Güney Arnavut topraklarında Ortodoks hâkimiyetini kırarak bütün Arnavutlar tarafından en

---

²²⁰ Aksoy, *Boşnak Alhamiyado Edebiyatı, Dini-Tasavvufi Türk Halk Edebiyatının Boşnak Edebiyatındaki Yansımaları*, 52-53.

²²¹ Bünyamin Çağlayan, “*Klasik Türk şiiri etkisinde gelişen Arnavut edebiyatı: Beyteci Edebiyatı*” adlı makalesinde, bu edebiyat geleneğinin ilk yazılı örneği olarak Hz. Ali'yi metheden bir şiirin yine şair Muçizade tarafından yazıldığını söyler. Fakat “Kahve” ile ilgili yazdığı 17 dördlükten meydana gelen bir şiiri bulunmaktadır” diye bir görüş de ortaya koymaktadır. Bkz: Bünyamin Çağlayan, “*Klasik Türk Şiiri Etkisinde Gelişen Arnavut Edebiyatı: Beyteci Edebiyatı*”, 2. *Uluslararası Dil ve Edebiyat Konferansı*, ed. Adem Balaban vd, (2013), 92.

²²² Meral Jahjai, “*Osmanlı Yazısı ile Yazılan Arnavut Edebiyatının Dini Karakteri*”, *Avrasya Etüdüleri Balkanlar Özel Sayısı - TİKA*, 2/50 (2016), 394.

²²³ Mahmud Hysa, *Shjtjellime Letrare*, (Tetovë: Aza-SEsoft, 1996), 53.

yaygın edebiyat geleneği olup benimsenmiştir.²²⁴

Bu dönemin en önemli temsilcileri Beratlı İbrahim Nezimi ve Hasan Züko Kamberi'dir. Muçi Zade, Beratlı Süleyman Naibi, Derviş Hasani, İşkodralı Hüseyin Efendi, Beratlı Süleyman Temanit, Ömer Sadettin Efendi vb. dönemin diğer önemli temsilcileridir.²²⁵

XIX. yüzyılda Alamiyado edebiyatı bir önceki yüzyıla nazaran daha çok edip ortaya çıkarmış ve eser üretilmiştir. Bu dönemin en önemli temsilcileri Gjakovalı Tahir Efendi Boshnjaku, Derviş Salihu, Dalip Fraşiri, Şeyh Yonuzi vb.dir. Oysa sadece birer şiirle tarih kitaplarında yer alan edipler de bulunmaktadır. Örneğin Mulla Derviş, Şeyh Emimi, Şeyh Dalipi, Prizrenli Şeyh Hüseyin, Ergirili Nesibe, Muharrem Mahzuni ve daha niceleridir.²²⁶

XX. yüzyıl, Alamiyado edebiyatı için bir kısıtlama yüzyılı olarak görülmektedir. Dönemin siyasi rejimlerinden dolayı, bilhassa Arnavutluk bölgesinde yazılması yasaklanan bu edebiyat geleneği, sadece Kosova bölgesinde yaşamını sürdürmüştür. 1908 yılından itibaren Arnavutça yazılarda Arap alfabesi değil, Latin alfabesi kullanılmaya başlanmasına rağmen, dönemin Kosova medreseleri Arap harflerini kullanmakta ısrar etmişlerdir. Bu durum, daha çok edip ve eserin ortaya çıkmasını sağlamıştır.

Bu edebiyat geleneği II. Dünya Savaşı'ndan sonra da devam etmiştir. Dönemin en önemli temsilcileri Rahoveçli Şeyh Mala, Hüsnî Statovci, Derviş Veseli, Hafız İmer Şemsiu, Faik Efendi, Derviş İdrizi, Şeyh Osmani ve benzerleridir.²²⁷

Yukarıda zikredildiği gibi Alamiyado edebiyatı, içerik bakımından farklı konular barındırmaktadır. Bunlardan en belirginini dînî-tasavvufî içerikli şiirlerdir. Akabinde mevlidler, sosyal içerikli konular, ders kitapları, divanlar vb. birçok eser meydana getirilmiştir. Bu edebiyat geleneği sadece Arnavutluk sınırlar içerisinde yaygınlık göstermemiş, Arnavutça konuşulan bütün bölgelerde yayılmıştır.

Örneğin Kosova, Güney Karadağ, Makedonya'nın edebiyatlarının da taşıyıcısı olmuştur. Arnavut Alamiyado edebiyatı, XVIII. ile XX. yüzyıllar arası Arnavutların kültürel değerlerini en belirgin bir şekilde koruyan bir unsur olarak görülmüştür.

²²⁴ Machiel Kiel, "Aljamiado", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 1991), Ek-1/83.

²²⁵ Rusi, *Poezia e Bejtexhinjve*, 6.

²²⁶ Çağlayan, "Klasik Türk Şiiri Etkisinde Gelişen Arnavut Edebiyatı: Beyteci Edebiyatı", 13.

²²⁷ Rusi, *Poezia e Bejtexhinjve*, 7-8.

Oysa modern Arnavut tarihinde bu husus kasten olarak ihmal edilip kâle alınmamaktadır. Bu edebiyat geleneğinin barındırdığı konuları genel mânada ele aldığımızda, Arnavut milletinin İslamiyet'i kabul ettikten sonra kimliğini kaybetmediğinin en açık delilidir.²²⁸

---

²²⁸ Rusi, *Poezia e Bejtexhinje*, 8.

3. İlk Dönemdeki Alamiyado Edebiyatının Yayılmasındaki Zorluklar

İlk defa XVIII. yüzyılda ortaya çıkan Alamiyado edebiyatı, XX. yüzyılın başlarında neredeyse tamamen ortadan kalktı. Yayıldığı dönem içinde de birçok zorlukla karşılaşan edebiyatın, karşılaştığı zorlukların en önemlisi geniş kesimlere yayılamamasıydı. Her şeyden önce okuyucularla iletişim kurma konusunda büyük bir güçlükle karşılaşmıştır.

Bu edebiyat geleneği her ortamda değil, belli kesimlerde gelişmiştir. Bu ortamlar içinde genellikle dinî meclisler ön plana çıkmıştır. Örneğin medreselerde, tekkelerde, camilerde, dinî merasim mekânları vb. yerlerde hocalar, şeyhler veya dinî liderlerin konuşmaları nazım veya nesir şeklinde cemiyetlerde bulunanlar tarafından kaleme alınıp Alamiyado edebiyatının gelişmesine hizmet etmiştir.²²⁹

Alamiyado edebiyatının İlk dönemlerde zor yayılması yine de onun halk tarafından bilinmediği veya çeşitli dillerde ifade edilmediği anlamına gelmemektedir. Çünkü bu edebiyat geleneği, genellikle şeyhler, dervişler veya dinî liderler tarafından sarf edilen sözler veya kaleme alınan eserlerdi. Şeyhlere, dervişlere veya dinî liderlere toplumun belli kesiminin gönül bağı kurduğu açık bir gerçektir. Halk, bir yandan hayatlarını sürdürüp diğer yandan önderin sunmuş olduğu fikirlere, şiirlere ve ondan gelen tavsiyelere de bağlı kalmıştır. Bu halk edebiyatı, toplum tarafından öğrenme, ezberleme, dinî merasimlerde okunma veya okutulma yöntemleriyle ihya edilmiş ve yayılmıştır.²³⁰

Alamiyado geleneği ile yazan yüzlerce edibin isimleri maalesef bilinmemektedir. Bunlardan her ne kadar az bir kısmı günümüze ulaşmış olsa da bunların tamamı el yazmaları ve şahsi kütüphanelerde, tekkelerde, camii kütüphanelerinde ve bilhassa devlet kütüphanelerinde bulunmaktadır. Buna rağmen orijinal olarak kabul edebileceğimiz güçlü ve tutarlı argümanlarla sahip olan eserler maalesef çok nadirdir. Sadece son yüzyılda yazılan birkaç eserlerin orijinalliği koruduğunu söyleyebiliriz.²³¹

---

²²⁹ Rusi, *Poezia e Bejtexhinje*, 12.

²³⁰ Hysa, *Hyrje në Letërsinë Shqiptare, Dëshmitë, Humanizmi Shqiptarë, Neoklerikalizmi Shqiptarë dhe Alamiada Shqiptare*, 310.

²³¹ Hysa, *Hyrje në Letërsinë Shqiptare, Dëshmitë, Humanizmi Shqiptarë, Neoklerikalizmi Shqiptarë dhe Alamiada Shqiptare*, 311.

Bu edebiyat geleneğini araştırmak ve belgelemek için bir başka önemli kaynak, orijinal eserlerden aktarılmış veya tasvir edilmiş yazılardır. Müstakil sayfalarda ve eski defterlerde yazılan bilgilerin, eserin yazıldığı zamana ve kullandığı lehçeye göre tutarlı ögelerden oluştuğunu söyleyebiliriz.²³² Alamiyado edebiyatının eserlerinin çoğu bu geleneğe ilgi duyan kesimler tarafından aynı eserler kendi şahsi notlarına aktararak korunmaya çalışılmıştır.²³³

Araştırmacı ve tarihçi Osman Müderris, Arnavutluk'un Ergiri şehrinde yapmış olduğu araştırmalarda Beratlı İbrahim Nezimi, Muhamed Küçüku, Hoxhë Dobi, Ergirili Nesibe gibi farklı dönemlerde yaşayan ediplerin (XVIII-XIX. yüzyıllar arası) aynı defterlerde yazıldığına dair bulgulara rastlamıştır. Kısacası bu geleneğin eserleri tekkelerde, yazarların vârislerinde ve sevenleri tarafından ihya edilmeye çalışılmıştır. Nadir de olsa bazı orijinal eserlerden yapılan aktarımlarda, aktarıcının yetersizliğinin bir sonucu olarak veya bazı durumlarda içinde yaşadıkları zaman ve ortamın dil seviyesi icabı metne bilinçli veya bilinçsiz bir şekilde müdahaleler yapılmıştır.²³⁴

Arnavutlar, 1908 yılında Latin alfabelerine geçtiklerinde bu edebiyat geleneğini kullanmayarak bir anlamda onu tarih olmaya mahkûm etmişlerdir. Bu edebiyat üzerinde ancak 1950'lerden sonra üzerinde araştırmalar yapılmaya başlanmıştır.²³⁵ Araştırmaların bu kadar geç yapılmasını üç sebebe indirgeyebiliriz:

Birincisi: Alamiyado edebiyatının içeriği İslami unsurlar taşıdığı için birçok edebiyat araştırmacısı tarafından küçümsenerek aşağılanmıştır. Dolayısıyla bu edebiyat türü her zaman arka planda tutulmuştur.

İkincisi: Alamiyado edebiyatı, bütün Arnavutlar tarafından ilgi odağı değildi. Yıllar sonra Müslümanlık, tasavvuf gibi konulara ilgi gösteren araştırmacılar, örneğin M. Pirraku, O. Müderrisi, Dh. Shuteriqi vb. edebiyatçılar bu edebiyatı da araştırmışlardır.

Üçüncüsü: Arnavut topraklarına hâkim olan siyasi rejimlerin ağır baskısı, Alamiyado edebiyatını da etkilemiştir. Bu nedenle Alamiyado edebiyatı üzerine araştırma yapmak isteyen araştırmacılar, dönemin siyasileri tarafından engellenmiş, araştırmacılar tehdit edilmiştir.

---

²³² Xhemile Abdiu vd., "Osmanlı Döneminde Türk Edebiyatının Arnavut Edebiyatına Etkisi", *International Journal of Language Academy*, 3 (2015), 6.

²³³ Hajdar Salihu, *Poezia e Bejtexhinje*, (Prishtinë: Rilindja, 1987), 15.

²³⁴ Pirraku, "Gjurmë të Veprimtarisë Letrare Shqipe Me Alfabet Arab në Kosovë", 83.

²³⁵ Hysa, *Shtjellime Letrare*, 92.

Alamiyado edebiyatının bütün tarihî dönemlerini ele aldığımızda içerik bakımından üç ana konuyu kapsadığını söyleyebiliriz:

- I. Din ve Tasavvuf**
- II. Siyasi ve Sosyal Konular**
- III. Vatanseverlik ve Arnavutça Dili Vurgusu**

3.1. Din ve Tasavvuf

Araştırmamızın ana konusunu Alamiyado edebiyatının tasavvufî muhtevası teşkil etmektedir. Dolayısıyla bu başlık altında özet bilgi verilip, araştırmamızın üçüncü bölümde detaylı olarak ele alınacaktır.

Arnavutlar, İslam'ı benimsemenin yanı sıra Osmanlı Devleti'nin kültürüyle asırlarca yoğrulmaları nedeniyle İslam kültürünün öngördüğü şekilde yaşamlarını sürdürmüşlerdir. Dolayısıyla dinî-tasavvuf, Osmanlı halk edebiyatında olduğu gibi Alamiyado edebiyatının da temel ideolojisini oluşturur. İslam dininin ve tasavvufun ön gördüğü bireysel ve toplumsal yaşantı, bunu tesis etmek için ortaya koymaya çalıştığı ideal insan tipi ve tüm dünyevi ve gayr-i ahlakî hasetlerden arınmış kâmil bir insan olmak Arnavutlar için de geçerlidir.²³⁶

Alamiyado edebiyatı, Doğu dillerinde teşekkül eden Doğu kaynaklı edebiyat geleneği ile Arnavutlarda iki asra yakın (XVIII.-XX. yüzyıl) bir süre zarfında gelişme göstermiştir. Bu edebiyat geleneği içerisinde edebî değeri yüksek ürünler vücuda getiren isimler yetişmiştir. Nitekim XVIII. asırdan itibaren bazı Arnavut araştırmacılar, bu geleneğe mensup olan edebiyatçıların kaleme aldıkları şiirlerde ve mensur eserlerde Arnavut halkının konuştuğu gündelik Arnavutçayı kullanmaları nedeniyle bu edebiyat ürünlerinin içerik, estetik ve edebiyat değeri bakımından daha değersiz olduğunu iddia etmişlerdir. Bu iddiaya delil olarak, bu geleneğe mensup ediplerin aldıkları eğitimlerin sınırlı, edebi açıdan daha basit olmasını göstermişlerdir.²³⁷

---

²³⁶ Aksoy, *Boşnak Alhamiyado Edebiyatı, Dini-Tasavvufî Türk Halk Edebiyatının Boşnak Edebiyatındaki Yansımaları*, 63.

²³⁷ Memli Krasniqi, *Shoqëria Biblike Britanike Për Të Huajt Dhe Bektashizmi (1814-1897)*, (Tiran: İnstituti Albanologjik, 2013), 48.

Bu gibi araştırmacıların göz ardı ettikleri bir konu vardır ki o da bu edebiyat geleneğine mensup olan edebiyatçıların bu edebiyatı bir anlamda halkı; dinî, ahlaki yönde geliştirecek, ilerletecek bir araç olarak kullanma gayeleri içerisinde olmalarıdır. Bu sebeptendir ki, bu edebiyata mensup ediplerin, halkın anlayabileceği sade bir dille şiirler kaleme almaları, Alamiyado edebiyatının ideolojisiyle yakından ilişkidir.²³⁸

Bu gelenekteki ediplerin çoğu, dönemin sınırlı eğitim imkânlarına rağmen çok yararlı hizmetler yapmışlardır. Bunlar, eğitimlerinin bir bölümünü İstanbul gibi dönemin kültür, sanat, edebiyat merkezinde tamamlamış kişilerdir. Örneğin Nezim Frakulla, Muhammed Küçük gibi edipler, Osmanlı-Türk edebiyatını çok yakından tanımış, hatta Arnavutçanın yanında bir de Türkçe ve Arapça şiirler de kaleme almışlardır.²³⁹

Şu bir gerçektir ki; bu edebiyat geleneğinin içerisinde manzum türler ağırlıktadır. Bu, edebiyatı dilden dile yaymak suretiyle daha geniş kitlelere ulaşması, yani şiirselliğın verdiği akılda kalıcılığı kolaylaştırmak için seçmiş oldukları bir yöntemdir. Binaenaleyh geniş halk kitlelerine hitap edebilmenin ve aynı zamanda ezberlenebilmesi de daha kolay olan manzum tarzda eserler üretmek makul görölmektedir. Bu, ediplerin istedikleri değerleri daha geniş halk kitlelerine ulaştırma isteğiyle ilişkidir. Nitekim Alamiyado edebiyatının bazı şiirlerinin çok geniş bir alana yayıldığına ve birçok farklı türün ortaya çıktığına tanık olmaktadır.²⁴⁰ Dinî-tasavvufi düşünceden beslenen Türk-halk edebiyatı gibi Alamiyado edebiyatı da aynı kaynaktan beslenmektedir.²⁴¹

XVIII ve XIX. yüzyıl Alamiyado edebiyatının temsilcilerinin neredeyse tamamının bir tarikata bağlı olduğunu söyleyebiliriz. Bunu, ediplerin sadece dinî karakter taşıyan şiir kaleme almalarından değil, bilhassa tasavvufi konular ve kavramlar üzere şiirler yazmalarından öğrenebiliriz. Aslında bu tasavvufi şiirlerle, toplumun dinî düşüncesini şekillendirerek aynı zamanda dinî konularda tanıştırmayı amaçlamışlardır. Her şeyden önce, edipler, topluma ve mürşidlere, Allah sevgisini aşlamayı amaçlayarak bu konuda yol, derece vb. konularda nelere dikkat etmeleri gerektiği noktasında önderlik etmişlerdir. Bu nedenle talipler, tüm bu aşamaları, özel bir dikkatle ve itaatkâr olarak

---

²³⁸ Aksoy, *Boşnak Alhamiyado Edebiyatı, Dini-Tasavvufi Türk Halk Edebiyatının Boşnak Edebiyatındaki Yansımaları*, 64.

²³⁹ Rusi, *Poezia e Bejtexhinje*, 77.

²⁴⁰ Hysa, *Shtjellime Letrare*, 91-92.

²⁴¹ Abdullah Hamidi, “Tematika e Misticizmit İslam në Poezinë e Bejtexhinjevë”, *Studime Orientale* 2, ed.Fetih Mehdiu vd., Priştine: Shoqata e Orientalistëve të Kosovës, (2002), 59.

mürşidlerin gözetimi altında geçirirler.²⁴²

Alamiyado edebiyatı, Türk-İslam edebiyatında tekke mensubu mutasavvıf şairler öncülünde gelişen ve temel ideolojisi didaktik kaygılarla bir çeşit yayma aracı olarak kullandığı dinî-tasavvufî Türk-İslam edebiyatının ürünü olarak gelişme göstermiştir. Dinî-tasavvufî Türk halk edebiyatı, tamamen İslam ve tasavvuf düşüncesinden beslenmiştir. Bu ekole mensub olan edipler ortaya koydukları temel ürünlerin ideolojileri, İslam dini ve bu bünyede gelişen ve bir İslam'ın mistik bir yorumu olan tasavvuftur.²⁴³

3.2. Siyasi ve Sosyal Konular

Edebi eserlerin tam olarak anlaşılması için kaleme alındıkları zamanın, mekânın ve sosyal yapının bilinmesi önem arz etmektedir. Nitekim tamamen şahsî görüş, duygu ve düşüncesini kaleme alan yazarlarda bile yaşadığı dönemin izlerini görmek mümkündür.

Edebî eserler, genellikle inancı, görüş, adet ve örf gibi bir çok farklı sosyal durumları malzeme olarak alıp üzerinde eser üzeretirler. Diğer taraftan, herhangi bir anlayışı kabul ve ya redderek bir duruş gösterebilirler. Dolayısıyla toplumdaki değişimleri, düşünüş ve değişimler doğal olarak edebiyata da yansır. Şunu belirtmemize fayda var ki şairler, toplumdaki herhangi bir anlayışı benimsenmesine ve ya yangınlaşmasına çok büyük görev oynarlar. Akabinde kendi düşüncelerini topluma aktararak yön verirler ve onun şekillenmesine neden olabilirler.²⁴⁴ Dolayısıyla şairler kendileri benimsedikleri bir fikri topluma kabul ettirebilirler. Bundan dolayı toplumlardaki dönüşüm ve değişimlerde şair ve yazarların öncü olduklarını görüyoruz. Bütün bunlara rağmen edebi eserler bir sosyoloji, psikoloji, felsefe, tarih veya gelenek kitabı değildir. Edebiyatın gayesi bunların çok ötesindedir.²⁴⁵

Edebiyatın bu geniş perspektifinden yola çıkarak Alamiyado edebiyatında yer alan hem yazılı eserlerde hem de sözlü bilgilerde, tarihte gerçekleşmiş olaylar ile bu

---

²⁴² Rusi, *Poezia e Bejtexhinje*, 80.

²⁴³ Aksoy, *Boşnak Alhamiyado Edebiyatı, Dini-Tasavvufî Türk Halk Edebiyatının Boşnak Edebiyatındaki Yansımaları*, 65.

²⁴⁴ Kemal H. Karpat, *Çağdaş Türk Edebiyatında Sosyal Konular*, (İstanbul: Varlık Yayınevi, 1962), 8.

²⁴⁵ Salihu, *Poezia e Bejtexhinje*, 42.

olayların doğurduğu neticelerin işlendiği görülmektedir. Arnavutlar, İslamiyet'i samimi bir şekilde kabul ettikten sonra İslam medeniyetinin ortaya koyduğu güzel ilkelerle sosyal ve kültürel hayatlarını zenginleştirmişlerdir. İnsanların bu ilkeleri tatbik etmeye başlamasıyla toplumun dokusunda doğal olarak birtakım değişim ve gelişimler gerçekleşmiştir. Böylece İslam dininde yer alan ilkelerin uygulanmasıyla gerçekleşen güzellikleri anlatmak bir ihtiyaç olmuştur. Edebi eserler, İslam'ın sunduğu ilkeler ve güzellikleri anlatılmak için en iyi yollardan biridir. Edebi eserlerle toplumdaki insanlara ulaşılmakta ve bunlar onların anlayacağı şekilde açıklanmaktadır.

Edebi eserler milletlerin kültürel kimliğinin oluşumuna, tarih bilinçlerinin canlı kalmasına yardımcı olmaktadır. Edebi eserlerin ve şiirlerin kaleme alınmasının gayesi toplumda yaşanan siyasi olaylar, kutuplaşmalar, savaşlar, göçler, doğal afetler, kölelik, düşmanla mücadele, halkın milli hareketler için ayaklanmasını sağlamak, yöneticilerin adaletsizliğini vurgulamak gibi konuları ortaya çıkarmaktır.²⁴⁶

Hasan Zyko Kamberi, Nezim Frakulla, Derviş Salihu, Muhammed Küçüku, Naim Fraşiri gibi yazarların kaleme aldıkları şiirlerde kendi dönemlerinde gerçekleşen tarihî olaylardan bahsedilmekte, toplum bilinçlendirilmekte ve toplumun ihtiyaç duyduğu duygu ve düşünceler ele alınmaktadır.²⁴⁷

Bu bakış açısıyla edebi eserlerin yazarlarının yaşadıkları dönemde toplumu etkilemeleri kaçınılmazdır. Aynı şekilde bu yazarların eserlerinden yola çıkarak bir milletin edebiyatı ve edebiyat tarihi öğrenilmekte, bir anlamda bir milletin sosyal hayatı anlaşılakta ve okuyuculara toplumun gelişme aşamalarını adım adım izleme fırsatı sunulmaktadır.²⁴⁸

Bütün edebi eserde toplumun ihtiyaçları, sosyo-kültürel seviyesi, düşünce dünyaları ve yaşayış tarzları göz önünde bulundurulur, eleştirilir veya takdir edilir. XVII. yüzyıldaki Arnavutça edebi eserlerin daha çok toplumun düşünce ve fikrî dünyasını zenginleştirme, sosyo-kültürel hayatına katkı sağlamak gayesiyle yazıldığı söylenebilir. Bu dönemde Arnavutların yaşadığı bölgelere dünyadaki ekonomik, askerî, siyasî değişimin ve yeniliklerin yansıdığı ve toplumu etkilediği görülür. Bu değişim ve yenilik karşısında bireylerin tavrının nasıl olması şiirlerde işlenmiştir. Toplum üzerine olumlu etkileri olan bu şiirlerin içinden en önemlilerinden biri Hasan Zyko Kamberi'nin "Para"

---

²⁴⁶ Rusi, *Poezia e Bejtexhinjve*, 57.

²⁴⁷ Ahmet Hamdi Tanpınar, *Edebiyat Üzerine Makaleler*, (İstanbul: Dergâh Yayınları, 1997), 15.

²⁴⁸ Rusi, *Poezia e Bejtexhinjve*, 59.

şiiiridir. Hasan Zyko Kamberi, bu şiiirinde parayı; hükümdarlar, müftüler, kadılar ve şeyhler de dâhil olmak üzere sosyal sistemi altüst eden bir unsur olarak tanımlar.²⁴⁹ Bu değerli şiiirinden iki dörlük mısra aktaracağız:

Para

(...)

“Mbreti që urdhëron dunjan

që ka vënë taraphane

e i presëne paranë

Ja di kimenë parasë

Dhe veziri qeshtë veqil

ze sikur të bënet adil

e mos thot dot kaly-kil

ja di kimenë parasë²⁵⁰

(...)

Para

Dünyaya hükmeden hükümdar

Taraphaneye dönüştüren

Parayı da basar

Paranın kıymetini bilir

Vezir olan vekil

Sanki âdil olmak ister

Hiç kil u kal demesin

Paranın kıymetini bilir

Alamyado edebiyatının bir diğer önemli yazarı Beratlı İbrahim Nezim Frakulla, “*Teferiç në Bilçë*” (*Bilçe’de Piknik*) şiiirinde, dönemindeki beylerin ve zenginlerin boş ve asalak hayatlarını ele alır. Şair, Bilçe köyünde bir pikniği betimleyerek, derebeylerin ve zenginlerin zevklerini ve lüks hayatlarını, sınırsız harcamalarını, halkın sırtından biriktirdikleri mal ve zenginlikleri anlatır.²⁵¹ Uzun olmasına rağmen “*Teferiç në Bilçë*” şiiirinin tamamını aktarmanın okuyucular için uygun olacağı kanaatindeyiz.

Teferiç në Bilçë

(...)

Përmi beglerët të parë

Patnë Miri Sulejmanë.

Jakup Hoxha prej Permeti

Bilçe’de piknik

Beglerden önde gidenleriydi

Miri Süleyman idi.

Permetli Yakup Hoca

²⁴⁹ Muhamed Pirraku, “Gjurmë të Veprimtarisë Letrare Shqipe Me Alfabet Arab në Kosovë”, 85.

²⁵⁰ Hysa, *Hyrje në Letërsinë Shqiptare, Dëshmitë, Humanizmi Shqiptarë, Neoklerikalizmi Shqiptarë dhe Alamiada Shqiptare*, 333

²⁵¹ Rahim Ombashi, “Interpretation Without Scientific Violence of a Poem About 3 Century Teferiçi in Belça”, *3rd International Conference On Humanities “Socio-Economic Dimensions of Peace Building”*, (Tiran: Proceedings Books, 2014), 219.

*Nasib ju bëft xhenneti
Me bylyqet e tij si deti
Me shenllëk mbushi dynjanë
Kalemi se bën isharet
Veç kush e pa këtë hikmet,
Ky shenllëk veç në xhennet
Në u bëftë, o jaranë
Një me këngë, një me saze
Të përzierë me shumë naze,
Edhe pleqt u bënë taze
Me shenllëk zunë mejdanë.²⁵²
(...)*

*Cennet nasib olsun ona
Deniz gibi derinliği
Dünyayı şenliğe boğdu
Kalem işaret etmez
Ancak bu hikmeti görenler
Bu şenlik ancak cennete
Nasib olsun bize ey yar
Sazla ve türküyle
Nazla mezc edilsin
İhtiyarlar da gençleştiler
Şenlikle meydan tuttular*

Alamiyado edebiyat yazarları, bazı dönemlerde toplumdaki dinî duyguların zayıfladığını gördüklerinde çok rahatsız olmuşlardır. Yazarlar bu kaygıyı şiirleriyle ve o dönemde ellerine geçen imkânlarla dile getirmişlerdir. Bunun için Derviş Salihu'nun dünya hayatını insan için bir imtihan olarak ifade eden şu şiiri önemlidir:

*Mos ep sevda n'ket dynja,
Veç idhnimit çeter s'ka...*

*Bu dünyaya sevdalanma
Izdıraptan başka bir şey yoktur...*

*Se n'dynja rahat nuk ka
Dert e gajle vinë pa da...*

*Dünyada rahatlık yoktur
Çünkü dert ve keder durmadan gelir*

*Mall evlad ne ket dynja
Kujton kush qi gzim i ka,
Dert e gand mushet zemra...²⁵³*

*Malı ve evladı bu dünyada olanın
Sanıyor ki sevinçtir
Oysa dert ve kederle kalb doluyor*

²⁵² Hasan Kaleşi, "Prilog Poznavanja Arbanaske Knjizevnosti is Vremena Preporoda", *Godisnjak: Balkanoloskog Instituta u Sarajevu*, 1 (1956), 360.

²⁵³ Rusi, *Poezia e Bejtexhinjve*, 73.

3.3. Vatanseverlik ve Arnavutça Dil Vurgusu

Buldukları kötü şartlara rağmen biyografik eserlerden, hatıratlardan, faaliyet gösterdikleri yerlerin geleneklerinden ve günümüze kadar gelen şiirlerinden anlıyoruz ki; Arap alfabesiyle yazan Arnavut yazarların çoğu ilim, öğretim ve kültürün ana dilde yayılmasına dikkat etmiş ve bunun için çaba sarf etmişlerdir. Bu ilmî faaliyetleri yayan kahir ekseriyetle tekke, mektep ve medreseler olurdu. Dersler, bilgili şeyh ve dervişler ve eğitilmiş hocalar tarafından verilirdi. Eğitimciler, bilinç ve eğitim düzeyleriyle, yaşadıkları dönem ve bölgelerindeki eğitim, kültür, ilim ve dinî alanda birer örnek şahsiyet olarak halk tarafından benimsenip halkı bilgilendirmişlerdir.²⁵⁴

Ahlaki ve entelektüel kimlikleriyle onlar, Arnavutçanın yazılmasında ve zamanın okullarına girmesinde etkili olmuşlardır. Kur'anı ve diğer dinî kitapları Arnavutça açıklayarak ve öğretmek, aynı zamanda kendileri bu dilde orijinal eserler ve şiirler telif edip onu önemli bir mevkie yükseltmişlerdir. Bu şekilde onlar halkı da bilinçlendirip milletin aidiyetini güçlendirmişlerdir. Halk tarafından sevilen ve sayılan bu edip ve âlimler, milletin mânevi ve kültürel önderleri olarak kabul ediliyorlardı. Kaleme almış oldukları eserlerde halkın dil ortaklığı, toprak (vatan) beraberliği ve din aidiyeti gibi ortak değerlerine vurgu yaparlardı.²⁵⁵

Alamiyado edebiyatında dikkat çeken bir diğer konu olan “kardeş” kavramının yanında sık sık, Müslüman Arnavutları ifade etmek için kullanılan “Türk” kavramına da rastlamaktayız. Arap alfabesiyle yazan birçok şairin eserinde bu gibi örnekleri görebiliriz. Örneğin Derviş Salih, Prizren Antlaşması (10 Haziran 1878) tarihinde yazdığı “*Bismillah ile başladım*” şiirinde hitap ettiği kitleye “Türk” ismiyle hitap eder:

(...)

Me dyqind e nandhet e kater

İki yüz doksan dörtte (Hicri)

Me dushman na u nis nizaja

Nizamımız düşmanla başladı

*Kush t'jen Turk ja hak le te thrasin!*²⁵⁶ *Kendini Türk bilen Ya Hak ile haykırsın*

(...)

²⁵⁴ Robert Elsie, *Albanian Literature in the Moslem Tradition XVIII-XIX Century - Albanian Writing in Arabic Shariya*, (New York: Oriens, 1992), 33/300-301.

²⁵⁵ Rusi, *Poezia e Bejtexhinjve*, 46.

²⁵⁶ Rusi, *Poezia e Bejtexhinjve*, 50.

Alamiyado edebiyatında kullanıldığında “Türk” ifadesi Türk milletine vurgu yapmaktan ziyade daha geniş bir anlam taşımaktadır. Müslüman Arnavutlar kendilerine Türk ismiyle hitap ederlerdi. Bu ismi kullanmalarının asıl sebebi Osmanlı Devleti’nin Müslüman bir devlet olması ve kendilerini bu devletin bir parçası gibi hissetmeleridir. Bu nosyon bağımsız Arnavut devleti kurulduktan sonra da Şeyh Mala örneğinde olduğu gibi, Kosovalı müellifler tarafından kullanılmaya devam edilmiştir. Sosyal ve ulusal her türlü ağır baskılar karşısında onlar, milli hürriyet yokluğunda kendilerine Türk diyeceklerdi.²⁵⁷ Örneğin, tasavvuf şairi olan Şeyh Mala da “*Türk kardeş duyuyor musun?*” şiirinde buna vurgu yapmaktadır:

A ndëgjoni Turk e vëlla

Me fol bejte nuk sevda

Terë i madh fort na ka ra,

Zoti na hoqt këta bela

Një herë Turku drit me pa²⁵⁸

Türk (Müslüman) kardeş duyuyor musun

Beyit söylemeye sevdam kalmadı

Büyük bir karanlık çöktü bize

Allah kurtarsın bizi bu beladan

Türk (Müslüman) de bir kere de ışık görsün

Alamiyado şiirlerinde, bazen korkudan bazen de tarihi şartlar müsait olmadığından ulusal bütünlük ve beraberlik için Arnavut milliyetçiliği nadiren de olsa ifade edilmiş, dahası; müellifler anadil konusuna ayrı bir ehemmiyet vermişlerdir.

Yazarlar, Arnavutçayı mümkün olduğunca çok kullanırlardı. Böylece dili güzel bir şekilde kullanarak Arnavutçaya olan hasretlerinin eksikliğini gidermiş oluyorlardı. Arnavutça yazdıklarını vurgulamaları, Arap alfabesiyle yazan birçok müellifin özelliğidir. Bu metot, anadilde okuma yazma, ilim, kültür, eğitim ve aydınlanma fikrinin yayılması gayesiyle kullanılırdı. Bu akımın ilk müellifi, Arnavutça yazdığını gururla söyleyen Beratlı İbrahim Nezim’dir.²⁵⁹ Kendi Divan’ında şu beyitle devam eder:

Divan kush pat folur në shqip?

Ajan e bëri Nezimi.

Bejan kush e pat folurë shqip?

Kim Arnavutça divan yazdı ki?

Bunu ayan yapan Nezim’di

Kim Arnavutçayı konuşarak beyan etti ki

²⁵⁷ Hysa, *Shtjellime Letrare*, 96; Shaban Sinani, *Prurje Kulturore Orientale*, (Tetovë: Albas, t.y.), 59.

²⁵⁸ Rusi, *Poezia e Bejtexhinje*, 51.

²⁵⁹ Abdullah Hamiti, *Nezim Frakulla dhe Divani i Tij Shqip*, (Üsküp: Logos-A, 2008), 139.

Insan e bëri Nezimi.

Onu insan yapan Nezim 'di.

Ve konuya şöyle devam eder:

Kjo gjuhë qe bërë harab

Bu dil (Arnavutça) harab idi

*Me qeder, me shumë hixhap.*²⁶⁰

Kederli ve çok hicablıydı

Kosovalı müellifler arasında Arnavutçayı yazma aracılığıyla işleme ve geliştirme gereğini vurgulayan Derviş Salih'dir. Prizren Antlaşması günlerinde yazılan “*Elifi hak kim okur*” şiirinde şöyle der:

Ajn alimat e zahirit

Bütün zahiri âlimler

Merr prej letres qit në gjuhë

Al kâğıttan dile aktar

Gaj gajret zjerm po na bojn

Ha gayret bizleri ateş ettiler

*Boll qi jemi n'derin ton*²⁶¹

Yeter ki kendi namusumuzla yaşayalım

Bu dizelerden anlıyoruz ki müellifler birçok zorluğa rağmen, Arnavutçanın yaşatılmasının önemini vurgulamaktadırlar. Zamanın mektep ve medreselerinde metinlerin anadilde okunması daha eski bir geleneğe dayanıyorsa da bu, yazma konusunda geçerli değildir. Müelliflerin dikkat çektikleri gibi bu, vasat bir uygulamaydı, çünkü sadece okumaya dayalı idi. Bundan dolayı onlar aynı zamanda daha çok Arnavutça yazma taraftarıydı.

Beratlı İbrahim Nezim Frakulla, vatanseverlikle ilgili duygularını, bazı arkadaşları İstanbul'a giderken “Gurbeti” adlı şiirinde de tarif eder.²⁶²

Arap alfabesiyle yazan müellifler yazılarında, Arnavutçaya olan sevgilerini başka bir şekilde basit ve açık, mümkün olduğunca güzel ve akıcı bir şekilde vurgulamaya dikkat ederlerdi. Misal, Bosnalı Tahir Efendi, eserinin son kısmında şöyle diyor:

“Rahmet i kof Tahir efendis u bje me than se ja vendoi shqipen me kalem e

²⁶⁰ Vehbi Bala vd., *Historia e Letërsisë Shqiptare, Që Nga Fillimet Deri Te Lufta Antifashiste Nacionalçlirimtare*, 65.

²⁶¹ Hysa, *Alamiada Shqiptare I, Studime Letërare*, 24.

²⁶² Daha geniş için bkz.: Hysa, *Shtjellime Letrare*, 96.

Vehbijen me vezen”²⁶³

“Tahir Efendi’ye rahmet olsun, Arnavutçayı kaleme döktü demem lazım size, ayrıca ‘Vehbiye’yi (eserin ismi) vezin ile yazdı”.

Şeyh Mala da Divan’ına bu cümle ile giriş yapar:

*“Ky divan i Hilmi osht në guhen Shqip”*²⁶⁴

“Bu Hilmi’nin divanı Arnavutçadır”

Arap alfabesiyle yazan müelliflerin, bu tarzda şiirlerini tamamlamaları, bunun bir gelenek olduğunu gösterir. Örneğin Ergirli Nesibe, şiirini şöyle tamamlar:

Xhim, xhefaja na u bë vaxhib

Si vakia e Qerbelasë

Me këtë bejtë që fola Shqip

*Jepni rahmet shuhedasë.*²⁶⁵

Cefamız vacib olduğuna göre

Kerbela vak’ası gibi

Bu beyitle Arnavutça konuştum

Şühedalara rahmet olsun

Kosovalı büyük tasavvuf şairi olan Baba Meleqi, şiirinde Arnavutça meselesine milliyetçi duygularla yer vermektedir. “*Kalbim gürlüyor*” şiirinde Arnavutçayı Allah’ın bir hediyesi olarak tanımlar:

Këtë gjuhë të bekuar

Kush ia dha kshtu Shqipërisë

Kjo është lule uruar

*Qindisur prej Perëndisë*²⁶⁶

Bu mübarek dili

Kim böyle Arnavutluk’a verdi

Bu kutsanmış bir çiçektir

Tanrı tarafından nakşedilmiş

Sonraki satırlarda, dilin tarihi ve siyasi şartlardan dolayı ne gibi çileler çektiğini kısaca aktarır:

²⁶³ Nehat Krasniqi, “Tahir Efendi Boshnjaku - Djakova (1770-1850)”, *Edukata Islame*, (Priştine: Kosova İslam Birliği, 2009), 40.

²⁶⁴ Jahja Hondozi, *Sheh Hilmi Maliqi Dhe Divani i Tij Shqip*, (Tiran: Logos-A, 2014), 35.

²⁶⁵ Rusi, *Poezia e Bejtexhinjve*, 56.

²⁶⁶ Rusi, *Poezia e Bejtexhinjve*, 57.

*Rreth e rrotull na pushtuar
Si lugati të pangosur,
Gjuhën Shqipe na i ndruat
E përpqi për të sosur.*

*Etrafımız kuşatıldı
Doymamış bir öcü gibi
Arnavutçamızı değiştirdiniz
Onu bitirmek için çabaladınız*

Diğer bir şiirinde şöyle devam eder:

*Kurr' s' kënaqet Perëndia
Gjuhën Shqipe t'a humbasë,
E mban Madhëri e Tia
Armiku le të pëlçasë.²⁶⁷*

*Tanrı hiçbir zaman razı olmaz
Arnavutça dili kaybetmek
Onun Yüceliği korur
Düşman çatasın.*

---

²⁶⁷ Rusi, *Poezia e Bejtexhinjve*, 58.

4. Türkçe Yazan ilk Arnavut Kökenli Yazarlar

4.1. Priştineli Mesih (1470 – 1511)

Osmanlı Devleti döneminde Arnavutlar, birçok alanda olduğu gibi edebiyat alanında da Türkçe eserler vermişlerdir. Türkçe yazan Arnavut edebiyatçıların önde gelen isimlerinden biri büyük şâir İsa ya da Mesih'tir.²⁶⁸

Priştine şehrinde doğduğu için Priştineli Mesih (1470-1511) şeklinde meşhur olmuştur. Priştineli Mesih, çocukluğunu ve ilk gençlik yıllarını Rumeli'de geçirmiştir. Ardından öğrenim görmek için İstanbul'a gitmiştir.²⁶⁹

Priştineli Mesih, İstanbul'da medrese öğrenimi sırasında hattatlığa başlamış ve hat sanatında ustalığı ile ün yapmış devrin sadrazamı Hadım Ali Paşa'nın divan kâtipliğinde görev almıştır. Âşık Çelebi'nin *Meşâirü'ş-Şuâra* isimli eserinde Mesih'in, mesleğinde ilerlemekten çok dünyevî zevklerin peşinde koştuğu belirtilmektedir.²⁷⁰

Hedonist bir yaşam tarzı benimsemesiyle kariyerinde ilerlemesi mümkün olmamıştır. Bununla birlikte yaşadığı dönemde Osmanlı şâirlerinin en iyilerinden biri sayılacak yeteneğe sahipti. Nitekim Mesih'in en ünlü şiiri “*Murabba-i Bahar*”dır. 1774 yılında *Murabba-i Bahar* şiiri, şarkiyatçı Sir William Jones tarafından Latinceye tercüme edilmiş ve tercüme edilişinden itibaren uzun süre Avrupa'nın en ünlü Türk şiiri olmuştur.²⁷¹

Birçok kaynakta Priştineli Mesih'in Divan edebiyatındaki klasik tarzda şiirlerin gelişmesine katkıda bulunduğu zikredilmektedir. Ayrıca Divan şiirinin gelişimi için açtığı çığırda dolayı kendi çağında ve daha sonraki yüzyıllarda onun etkisinde kalmış şairler olmuştur. Şairin en önemli eserleri şunlardır: *Divan*, *Şehrengiz* ve *Gül-i Sad-Berg*. Priştineli Mesih, 1511 yılında vefat etmiştir.²⁷²

²⁶⁸ Sehi Beg, *Heşt Bihişt*, ed. Haluk İpekten, (Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2017), 109.

²⁶⁹ İrfan Morina, *Rumeli Şairi Priştineli Mesih*, (Priştine: Bay Yayınları, t.y.), 7.

²⁷⁰ Aşık Çelebi, *Meşâ'irü'ş-Şuâra*, ed. Filiz Kılıç, (Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2018), 344.

²⁷¹ Mine Mengi, *Mesihî Divanı*, (Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 2014), 110.

²⁷² Mine Mengi, “Mesihî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1987), 29/312.

4.2. Dukakinzade Yahya Bey (1498 – 1582)

Dukakinzâde Yahya Bey, Arnavut asıllı Dukakin isimli ailenin bir çocuğu olarak 1498 yılında doğmuştur. Dukakin ailesinin geldiği yer taşlık bir bölge olduğu için Yahya Bey, Taşlıcalı olarak da anılmıştır. Eğitim almak için Kuzey Arnavutluk'tan İstanbul'a gelmiştir. Birçok âlim ve şâirden ders alma fırsatı yakalayan Dukakinzâde Yahya Bey, gençlik yıllarında Uryanî Mehmed Dede'ye intisabının ardından kaleme almaya başladığı gazellerin ana konusu dinî-tasavvufî konular olmuştur.²⁷³

Kaynaklarda Dukakinzâde Yahya Bey'in net vefaati tarihi ve yeri ile bilgiler maalesef bulunmaktadır. Fakat, yaşı doksanı aşmış olduğu ve 1582 yılında vefat ettiği bilgisi bazı araştırmacılar tarafından kabul edilmektedir.²⁷⁴

Taşlıcalı Yahya'nın *Divan* isimli eseri dışında *Yusuf-u Zeliha*, *Hams'e*, *Şah-u Gedâ*, *Gülşen-i Envâr* (dinî, tasavvufî, ahlakî ve yerel hikâye ve kıssalardan oluşan eser), *Gencine-i Râz*, *Kitab-ı Usûl*, *Şehrengiz-i Edirne* ve *Şehrengiz-i İstanbul* gibi daha nice eserleri bulunmaktadır.²⁷⁵

4.3. Dukakinzade Ahmed Bey (XVI. yy – XVII.yy)

Dukakinzâde Ahmet Bey'in hayatı hakkında günümüze net bir bilgi ulaşmamıştır. Bazı belgelerden yola çıkarak Dukaginzâde Ahmet Bey'in Arnavut Dukası Jean'ın soyundan gelen bir aileye mensup olduğu belirtilmektedir.²⁷⁶

Dukakinzâde Ahmed Bey'in tasavvufa yöneldiği ve güzel şiirler yazdığı konusunda tereddüt yoktur. *Divan*'ındaki birçok şiiri, mecmualarında Dukakinzâde Ahmed Paşa veya Ahmed Sarban'ın ismiyle kaydedildiğini kaynaklarda geçmektedir.²⁷⁷

Dukakinzâde Ahmed Bey, daha çok tasavvuf ağırlıklı şiirler yazmış bir şâirdir.

²⁷³ Filiz Kılıç, *Şair ve Eser Üzerine Değerlendirmeler*, (İstanbul: Akçağ Yayınları, 1998), 255.

²⁷⁴ Mehmed Çavuşoğlu, "Dukaginzade Yahya Bey", *İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı, 1986), 13/343.

²⁷⁵ Bayram Ali Kaya, "Taşlıcalı Yahya", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 40/156.

²⁷⁶ Müjgan Cunbur, "Ahmed Bey (?-1557)", *Türk Dünyası Edebiyatçıları Ansiklopedisi*, (Ankara: AKM Yayınları, 2002), 1/155.

²⁷⁷ Atilla Özkırmırlı, "Dukakinzade Ahmet", *Türk Edebiyatı Ansiklopedisi*, (İzmir: Cem Yayınevi, t.y.), 2/402.

Duygularını sâde ve akıcı bir dille ifade etmiştir. Şiirlerin üslûbu ve şiirlerindeki tasavvufî muhteva dikkate alındığında Ahmed Bey'in mutasavvıf bir şâir olduğu söylenebilir. Divan şiirinin inceliklerine vâkıf olan ve divan şiirinin mazmunlarını başarıyla kullanabilen Ahmed Bey'in, kendisinden önce yetişen şâirleri incelediği ve onların ilmî birikimlerinden istifade ettiği anlaşılmaktadır. *Divan*'ında Hz. Ali ve Ehlibeyt'i metheden manzumeler yanında diğer halifelere sevgi ve saygı ifade eden manzumelere de sıkça rastlanır. Dukakinzâde'nin şiirlerindeki konuları ele alışı, vezin ve Türkçeyi kullanma yönünden oldukça başarılı bir şâir olduğu söylenebilir.²⁷⁸

---

²⁷⁸ Nejat Sefercioğlu, "Dukakinzade Ahmed Bey", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 9/549.

5. Alamiyado Edebiyatının Başlıca Temsilcileri

Yukarıda belirttiğimiz gibi, Arnavut Alamiyado edebiyatı, XVIII. yüzyılın başlarında İslam dininin ve tasavvufun etkisiyle Arnavutlar arasında ortaya çıkan bir edebiyat geleneğidir. Bu edebiyat geleneğinin birçok temsilcisi vardır. Temsilcilerin çoğu tarikatlarda yetişmiş şeyh veya dervişlerdir. Fakat aralarında hiçbir tarikata mensup olmayan da vardır. Temsilcilerin çoğu Bektaşî, Halvetî, Melâmî, Rifâî gibi tarikatlara mensupturlar.

Aşağıdaki Alamiyado edebiyat temsilcilerini tarikat mensuplarına göre tasnif edeceğiz. Fakat tasnif etmeden önce, temsilcinin mensup olduğu tarikatın Arnavut bölgelerdeki varlığından kısaca söz edeceğiz.

5.1. Bektâşî Tarikatına Mensub Olanlar

Bektaşilik, XVIII ile XIX. yüzyıllar arasında Balkanlarda etkili olan ve hâlâ etkisi devam eden en önemli tarikattır. Bu tarikatın kurucusu Hacı Bektâş-ı Velî (öl.669/1270-1271)'dir.²⁷⁹

Balkanlarda yaşayan halkın, özellikle Arnavutların mensup olduğu mevcut tarikatlar arasında kültürel, siyasi ve sosyal yaşantısında Bektâşilik özel bir konuma sahiptir.²⁸⁰

Bektâşiliğin Balkanlara yayılmasını ve yerleşmesinin üç yolla olduğu söylenebilir.²⁸¹

Birincisi: XIII. asrın başlarında, henüz Osmanlı Devleti'nin bölgelere yerleşmeden önce gezici dervişlerin tenha ve boş olan bölgelere yerleşip zaviye ve tekkelerini inşa etmesiyle olmuştur. Bunun en iyi örneği, araştırmamızın birinci bölümünde zikrettiğimiz şahsiyetlerin başında gelen ve birçok tarikat ve tekkenin sahiplenip onu kendilerinden göstermeye çalıştığı Sarı Saltık gelir.²⁸²

²⁷⁹ Gülağ Öz, *Özkaynaklarından Alevilik-Bektaşilik Araştırmaları*, (İstanbul: Can Yayınları, 1999), 7.

²⁸⁰ Avni Lala, *Arnavutluk'taki Bektâşî İnanç ve Ritüellerinin Sosyolojik Analizi*, (Bursa: Bursa Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2015), 164-165.

²⁸¹ İzeti, *Balkanlar'da Tasavvuf*, 280.

²⁸² Hasan Kaleşi, *Legjendat Shqiptare Per Sarı Saltukun*, (Priştine: Përparimi, 1967), 82.

Bektâşilik tarikatının Balkanlarda yayılmasının *ikinci* yolu ise Osmanlı Devleti'nin bu toprakları tamamen fethettiğinde, zamanla ve farklı vesilelerle bölgeye intikal eden Bektâşi babalarıdır. Bu yolun en ünlü simalarından bir hiç şüphesiz seyyah bir derviş olan Seyyid Ali Sultan Doğu'dur. Kendisi Doğu Bulgaristan, Yunanistan ve Güney Romanya'da vaazlar vererek, halka hem İslam'ı hem de Bektâşîliği anlatmış ve aynı zamanda yaşatmıştır.²⁸³

Bektâşîliğin, Arnavutların yaşadıkları topraklarda yayılmasının bir diğer neden ise Yeniçeri-Bektâşi ilişkisiydi. Dolayısıyla yeniçeriler, gittikleri her yerde Bektâşîliğin güzelliklerini anlatarak onu yaymışlardır.²⁸⁴

Arnavutların yaşam sürdürdüğü neredeyse bütün topraklarda Bektaşî tarikatının önde gelenlerin türbelerine, tekkelerine ve çeşitli simgelerine rastlamak mümkündür. Neticede bu tarikatın, Arnavutlar arasında en yaygın tarikat olduğu tartışmasız bir gerçektir.

Arnavutların dinî hayatlarında mevcut olan esneklikle Bektaşîlikteki bu esnekliğin zamanla bağdaştırıldığı ve birbirine uyum sağladıkları söylenebilir. Arnavutların Bektaşîliğe girmeleriyle eski inançlardan fazla uzaklaşmaları gerekmediği de ifade edilmiştir.²⁸⁵ Bu ve benzeri değerlendirmeler genelde 1880 yıllarından sonra Arnavut toplumu ve özellikle Arnavut tarikat ve tasavvuf hayatı değerlendirilerek varılan sonuçlardır.²⁸⁶

Daha önceki yüzyıllarda durumun böyle olmadığı da söylenebilir. Bektaşîliğin Arnavutluk'un en yaygın tarikatı olduğu son dönemlerde bile Arnavut Müslümanlarının %15'ni geçememiştir.²⁸⁷

Bektaşîliğin Arnavutlar arasında yaygınlaşmasının *üçüncü* sebebi siyasî olaylardır. Örneğin, XIX. yüzyılda Arnavut milliyetçilerin Bektâşi tekkeleri etrafında toplanmaları, Yanya Valisi Tepedelenli Mehmet Ali Paşa'nın Osmanlı Devleti'ne karşı Arnavut Bektaşîlerin çok bulunduğu Güney Arnavutluk'ta bağımsızlığını ilan etmesi önemli bir unsur olarak görülmektedir. Sultan II. Mahmud'un Bektaşî tekkelerini

---

²⁸³ Machiel Kiel, "Sarı Saltuk ve Erkan Bektaşîlik Üzerinde Notlar", *Türk Dünyası Araştırmalar Dergisi*, 2/9 (1980), 25.

²⁸⁴ Ethem Ruhi Fırlı, *Türkiye'de Alevilik Bektaşîlik*, (İzmir: İzmir İlahiyat Vakfı Yayınları, 2021), 154.

²⁸⁵ Ahmet Yaşar Ocak, *Alevi ve Bektâşi İnançlarının İslam Öncesi Temelleri*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 1992), 376.

²⁸⁶ İzeti, *Balkanlar'da Tasavvuf*, 294.

²⁸⁷ Fatmire Musaj, "'Organizimi İnstitucional i Bektashizmit në Shqipëri në vitet 1920-1939'", *Feja, Kultura dhe Tradita Islame Ndër Shqiptarët*, (Priştine: Kosova İslam Birliği, 1992), 227.

kapatmasıyla birçok Bektaşî babasının Arnavutluk'un köylerine yerleşmesi, Bektaşîlerin Arnavutlar arasında yayılmasında bir diğer önemli unsur olarak görülmektedir.²⁸⁸

Bektaşîlik Arnavutlar arsında en yaygın tarikat olarak görülmektedir. Bu tarikatın daha çok mensubunu bulunması doğal olarak karşılanmalıdır. Aşağıdaki Arnavut Alamiyado edebiyat temsilcilerini Bektaşî tarikatına mensubiyetleri nedeniyle aktaracağız:

5.1.1. Hasan Züko Kamberi (XVII. yy – XVIII. yy)

Arap alfabesinde Arnavut edebiyatının en önde gelen temsilcilerinden Hasan Züko Kamberi'dir. Kamberi, sadece dinî şiirler yazmayıp farklı şiirler kaleme almıştır. Eski edebiyatın bu yetenekli yazarı hakkındaki bilgilerimiz çok sınırlıdır. Hayatı, tıpkı onun eseri gibi tamamen bilinmiyor. Bugünkü Güney Arnavutluk'ta bulunan Kolonya kasabasının Starje köyünde dünyaya gelmiştir. Kaynaklarda XVIII yüzyılda Tepedelenli Ali Paşa döneminde yaşadığına yer verilmektedir. Muhtemelen şehirde medresede okudu, ama bilindiği kadarıyla yaşamını köyünde sürdürmüştür. Yazılarından anlaşıldığı kadarıyla çok fakir ve zor bir hayat geçirmiştir.²⁸⁹ Hasan Züko Kamberi'nin, bir Bektaşî olarak Alamiyado edebiyat geleneğinde eser veren ilk yazarlardan biri olduğu bilinmektedir.²⁹⁰

Çok seyahat ettiğinden yaşadığı dönemin kültürünü çok iyi tanırdı. Bu tecrübesini eserlerinde ustaca aktarır. Bugün ona atfedilen 50 şiir, bir kısa Arnavutça mevlid ve 10 dinî şiirden başka elimizde bir şey bulunmamaktadır. Ömrünün sonuna doğru, Hasan Züko Kamberi, derviş hırkası giydi (biat aldı) ve doğduğu köyde bir türbe yaptırmıştır. Doğup büyüdüğü köyünde vefat etmiştir. Türbenin yanında defnedildiğine kaynaklarda yer verilmektedir.²⁹¹

Kamberi, şiirlerinde XVIII. yüzyılda Arnavut köylülerin yaşamını, çektiği acıları,

---

²⁸⁸ Metin İzeti, *Çeşitli Yönleriyle Kerbelâ*, (Sivas: T.C. Başbakanlık Tanıtma Fonu Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2010), 2/405.

²⁸⁹ Hysa, *Hyrje në Letërsinë Shqiptare, Dëshmitë, Humanizmi Shqiptarë, Neoklerikalizmi Shqiptarë dhe Alamiada Shqiptare*, 329.

²⁹⁰ Arshi Pipa, *Albanian Literature: Social Perspectives*, (Münih: Dr. Rudolf Trofenik, 1978), 104.

²⁹¹ Bala vd., *Historia e Letërsisë Shqiptare, Që Nga Fillimet Deri Te Lufta Antifashiste Nacionalçlirimtare*, 71.

güvensizlikleri ve memnuniyetsizliklerini yansıtır.²⁹² Şair, aynı zamanda hayatın zorluklarına ve kendi sözleriyle belirttiği bahtsız kaderine karşı isyanını, kaleme aldığı “*Bahti im*” (Benim bahtım) şiirinde dile getirmektedir.²⁹³

Hasan Züko Kamber’in en önemli şiiri “*Para*” adlı şiiridir. Şair, bu şiirinde parayı hükümdarlar, müftüler, kadılar, şeyhler de dâhil olmak üzere bütün sosyal sistemi altüst eden bir unsur olarak tanımlar. Kamberi, dinî içerik taşımayan şiirler de yazmıştır. Bu tür şiirlerinde ele aldığı konular ilgi çekicidir. Çünkü ızdırabın ve vahşi feodal sömürünün ağırlığını taşıyan köylü kitlelerinin ruh halini, memnuniyetsizliğini ve vermiş olduğu rahatsızlığı şiirlerinde aktarmıştır. Hasan Züko Kamber’in diğer önemli eserleri ise “*Seferi Hümajun*” (*Sefer-i hümayun*), “*Tarhani*” (*Tarhan*), “*Ty bota zili të ka*” (*Dünya seni kaskanyor*)’dir.²⁹⁴

5.1.2. Leskovik Baba Abidin (XVIII. yy – XIX. yy)

XIX. yüzyılın ünlü şairlerinden biri olan Baba Abidin, Arnavutluk’un Leskovik şehrinde doğup büyümüştür. Leskovik Baba Abidin, Durbalı’yı methettiği nefeslerinin birinde, Baba Mahsûnî Muharrem’in kerameti ile Durbalı Tekkesinde ilham almaya ve gönül gözünün görmeye başladığını ifade etmektedir.²⁹⁵ Böylece Baba Muharrem’in icazeti ile derviş olan Baba Abidin, tekke kurmak için Leskovik şehrine gönderilmiştir. Nitekim Leskovik Baba Abidin Tekkesi, Baba Abidin tarafından 1887 yılında kurulmuştur.²⁹⁶

Baba Abidin’in hayatında edebiyat ve şiir özel bir yere sahipti. Nitekim Türkçe ve Arnavutça dilinde birçok şiiri vardır. Abidin Baba hem Türkçe hem de Arnavutça şiir yazmıştır. Kendisi Bektaş tarikatına mensup olduğu için şiirlerin çoğu Bektaşiliğin iç dünyasıyla ilgilidir.²⁹⁷ “*Erdhi Zati Paq Hunqar*” (*Geldi Seyyid Pâk Hünkâr*) şiiri halk

---

²⁹² Bala vd., *Historia e Letërsisë Shqiptare, Që Nga Fillimet Deri Te Lufta Antifashiste Nacionalçlirimtare*, 335.

²⁹³ Rusi, *Poezia e Bejtexhinjve*, 115.

²⁹⁴ Hysa, *Hyrje në Letërsinë Shqiptare, Dëshmitë, Humanizmi Shqiptarë, Neoklerikalizmi Shqiptarë dhe Alamiada Shqiptare*, 341.

²⁹⁵ Metin İzeti, *Çeşitli Yönleriyle Kerbela*, 2/406.

²⁹⁶ Baba Rexhepi, *Miticizmi İslam Dhe Bektashizmi*, (Tiran: Urtësia Bektashiane, 2006), 318.

²⁹⁷ Yahya, *Makedonya’da Dini Musiki Geleneği*, 140.

tarafından en çok bilinen şiiiridir.²⁹⁸

5.1.3. Ergirili Nesibe (XVIII – XIX. Yy.)

Arnavut Alamiyado Edebiyatı'nın ilk kadın şairi Ergirli Nesibe'dir. Hayatı hakkında maalesef Ergirli olmasının dışında günümüze kadar hiçbir bilgi ulaşmamıştır. Meşhur olduğu epik türü şiiiri veya güftesi 31 dörtlü beyitten oluşmaktadır ve 1897 yılında yazılmıştır. Şiiirinin yazılmasının asıl nedenine gelince; o dönem Yunanistan'ın Türkiye'ye savaş²⁹⁹ açma hazırlıklarının olduğu ve Güney Arnavutluk'un da savaş bölgesi olup Yunanlıların Saranda şehrini bombaladığı ve bunun bir sonucu olarak Ergirli şehrinin de bombalanma riski altında olduğu bir döneme denk gelmesiydi. İşte memleketinin bombardıman altında kalma riskinin bulunduğu bu zaman diliminde Nesibe, Ergirliilerin Yunanlılara karşı savaşmanın önemini dile getirmesi için bir kaside ele almıştır.³⁰⁰ Ergirli Nesibe'nin "Gäfte-i Nesibe" şiiiri uzun bir şiiiridir. Biz burada birkaç dörtlü beyit aktaracağız:

Gjyfte-i Nesibe

*Bismillah do të bej bejan,
Seneja në trembëdhjetë,
Në pesë Prill u bë ilan,
Junani mesul të jetë.*

*Elif, Allah në iptida,
Që zunë muharebenë,
Mirë e zunë, hidhën topa,
E treta ditë u prenë.*

Nesibe'nin Güftesi

*Bismillah bir beyanda bulunacağım,
Sene on üç (1313 Hicri),
Beş Nisan'da ilan oldu,
Yunan mesul olsun.*

*Elif, Allah ile iptida,
Muharebeye tutuştular,
Çok sert idi, toplar fırlatıyorlar,
Üçüncü günde durdular.*

²⁹⁸ Rexhepi, *Miticizmi İslam Dhe Bektashizmi*, 320-321.

²⁹⁹ Savaş 5 Nisan 1313 Hicrî (18 Nisan 1897 miladi) yılında başlamıştır. Savaşın galibi Ergirliiler olup Yunanlıları mağlup etmişlerdir.

³⁰⁰ Osman Myderrizi, "Tekstet e Vjetra Shqip me Alfabet Arab", *Konferenca e Parë e Studimeve Albanologjike*, (Tiran: 1965), 172.

*Be, bil-lah në atë vakt,
Kur frikuanë hurdhinë,
Kumandani u ndoll murtat,
Dhe valiu në Janinë.*

*Be, billah o zamanda,
Düşmanı korkuttukları anda,
Kumandanları mürtet çıktı,
Vali de Yanya'da.*

*Te, tek ne vetë është vaxhib,
Dua për sulltan Hamidnë,
Që e gjeti munasib,
E ua dërgoi Ganinë.*

*Te, bize yalnız vacipti,
Sultan Hamidun için dua,
Layığını buldular,
Ganina'ya gönderdi.*

*The, thonë për sheh Alinë,
O djem, të kërrejme bajrakë,
Të mbjedhimë gjogël-linë,
Se këta janë murtatë.*

*The, Şeyh Ali için dediler,
Ey yiğitler, bayrağı göndere çekelim,
Güzel sözler söyleyelim,
Çünkü bunlar mürtettir.*

*Xhim, xhefaja na u bë vaxhib,
Si vaki-a e Qerbelasë,
Në këtë bejtë që fola Shqip,
Jepni rahmet shuhedasë.³⁰¹*

*Cim, cefa nasip oldu,
Kerbela vakası gibi,
Bu beyitte Arnavutça konuştum,
Şühedalara rahmet dileyin.*

5.1.4. Zenel Bastari (1767 – 1840)

Zenel Bastari, 1767 yılında Tiran'da doğdu. Alamiyado edebiyatının en önemli müelliflerden biridir. XVIII. yüzyılın sonlarına doğru o dönemde Tiran İşkodra Sancağı'nın bir parçasıydı. Bastari'nin, Tepedelenli Ali Paşa döneminde yaşadığından kaynaklarda söz edilmektedir. Müellif, ilk tahsilini Tiran'daki medresede almıştır. Medreseyi bitirdikten sonra ömrünün sonuna kadar hoca olarak çalıştı. Eserinden tasavvufa hâkim olduğu, Bektaşî mezhebine mensup olduğu anlaşılmaktadır. Zenel Bastari'nin 1840 yılında vefat ettiği bilinmektedir.³⁰²

³⁰¹ Rusi, *Poezia e Bejtexhinjve*, 229.

³⁰² Krasniqi, *Zhvillimi i Kulturës Shqiptare Me Ndikime Orientale Prej Shekullit XVIII Deri Në Fillimet e Rilindjes Kombëtare*, 73.

Şairin; edebiyat, felsefe, edebiyat politikası, aşk, İslam dini ve felsefe gibi alanlara hâkim olduğu kaynaklarda geçmektedir. Bastari'nin "Aşk-ı Perverdigar" (Allah'ın aşkı) şiiri, onun tasavvufa bilhassa mürşidi olan Hacı Ünçari'ye ne kadar bağlı olduğunu "Mbi Bektashizmin" (Bektaşiler üzere) göstermektedir.³⁰³ Örneğin;

<i>Ashku perverdigjarit</i>	<i>Perverdigârın aşkı</i>
<i>Më ka bamun mu shahir</i>	<i>Beni şair eyledi</i>
<i>Nuri i Haxhi Ynçarit</i>	<i>Hacı Ünçar'ın nuru</i>
<i>S'e di punën ti zahir</i>	<i>Sen zahir bunları bilmezsin</i>

<i>E pash nurin, ila-nur</i>	<i>Nuru gördüm, ila-nur</i>
<i>E më tha ti je qebir</i>	<i>Bana sen kibirlisin dedi</i>
<i>Ne dedike ka ba zuhur</i>	<i>Ne dediği de zuhur etti</i>
<i>Ke fakiri, Allah-Bir</i>	<i>Fakirde, Allah Bir</i>

<i>Gjithë alemin baj sehir,</i>	<i>Bütün âleme büyüye kaplandın derler</i>
<i>Dhe alemi qesh me mu,</i>	<i>Âlem de benimle alay eder</i>
<i>Njikshtu paska qenë takdir,</i>	<i>Takdir de böyle idi</i>
<i>Për m'u djegë, m'u përvlu.</i> ³⁰⁴	<i>Aşkından yanalım da kül olalım</i>

Şiirlerinde, mevcut yönetimin uygulamalarına karşı olan isyanını "Tirana jonë si mësoj" (Tirana bizlere ne öğretti) şiirinde anlatmaktadır. Buna mukabil, aynı şiirde devlet adamlarının yanı sıra egemen sisteme karşı seslerini çıkarmadıkları için din adamlarını da eleştirmektedir.³⁰⁵ Şair, şiirine şu sözlerle devam eder:

<i>Kajmak e kadilerë</i>	<i>Kaymakam ve kadılar</i>
<i>Miletin po marrin për kamë</i>	<i>Milleti ayaklar altında alırlar</i>
<i>Muderriza e efendilerë</i>	<i>Müdrisler ve efendiler</i>

³⁰³ Bala vd., *Historia e Letërsisë Shqiptare, Që Nga Fillimet Deri Te Lufta Antifashiste Nacionalçlirimtare*, 72.

³⁰⁴ Hysa, *Hyrje në Letërsinë Shqiptare, Dëshmitë, Humanizmi Shqiptarë, Neoklerikalizmi Shqiptarë dhe Alamiada Shqiptare*, 367.

³⁰⁵ Hysa, *Alamiada Shqiptare*, 157.

<i>Mjellin zi e mjellin gjamë</i>	<i>Diken ve karanlık ekmektedirler</i>
(...)	
<i>A po thu se vet Kudreti</i>	<i>Acaba kudreti (güçleri) kendisi mi</i>
<i>U dha atyne rusat – açık</i>	<i>Onlara açık ruhsat verdi</i>
<i>E na zu neve kismetit</i>	<i>E bizlere kismet oldu</i>
<i>T'rrojm n'dynja pa rehatllëk?</i> ³⁰⁶	<i>Dünyada rahatsız yaşamaya.</i>

5.1.5. Dalip Fraşiri (XVII. yy – 1842)

Şair Dalip Fraşiri, “*Hadikaja*” eseriyle Arnavut edebiyatını “*Dini Destan*” tipolojisiyle zenginleştirdi. Müellifin hayatıyla ilgili çok az bilgi bulunmaktadır. Bilinen o ki Fraşiri köyünde doğmuş ve bir Bektaşî dervişi olarak köyündeki dergâhında hizmet etmiştir. Fraşiri köyünde bir Bektaşî tekkesi vardı. O tekkenin şeyhi olan Tahir Nesibi’den icazet aldığı kaynaklarda geçmektedir. Kısa bir zaman sonra Fraşiri köyünden uzaklaşmak zorunda kaldı. Oradaki vatandaşlarıyla yaşadığı birkaç anlaşmazlık sebep gösterilerek Şeyh Nesibiu onu Konica dergâhına gönderdi. Aileden ve köyünden uzaklaşması Dalip Bey’i çok üzdü. Yine Konica’da yabancılık çekmedi, oradaki tekkenin şeyhi ona sahip çıktı. Taşınan yeni şehirde ömür boyu kendini bir muhacir olarak hissetti. Bundan dolayı “*Hixhretiu*” (*Hicretli*) olarak soyadını değiştirmiştir.³⁰⁷

Hayatının çoğunu Konica tekkesinde geçirmiştir. Orada Fuzuli’nin “*Hadikaya*” eserini okutmuştur.³⁰⁸ Bu eser çok eski bir Türkçeyle yazıldığı için orada bulunan dervişler eseri anlamakta zorluk çekiyorlardı. Bunun için Dalip Bey, onu Arnavutçaya tercüme etmeye başlamıştır. 1842 yılında eseri Alamiyado edebiyatına kazandırdı.³⁰⁹

³⁰⁶ Hysa, *Hyrje në Letërsinë Shqiptare, Dëshmitë, Humanizmi Shqiptarë, Neoklerikalizmi Shqiptarë dhe Alamiada Shqiptare*, 365.

³⁰⁷ Hysa, *Hyrje në Letërsinë Shqiptare, Dëshmitë, Humanizmi Shqiptarë, Neoklerikalizmi Shqiptarë dhe Alamiada Shqiptare*, 374.

³⁰⁸ Hysa, *Hyrje në Letërsinë Shqiptare, Dëshmitë, Humanizmi Shqiptarë, Neoklerikalizmi Shqiptarë dhe Alamiada Shqiptare*, 375.

³⁰⁹ Bala vd., *Historia e Letërsisë Shqiptare, Që Nga Fillimet Deri Te Lufta Antifashiste Nacionalçlirimtare*, 74.

5.1.6. Melçanlı Baba Abdullah (1782-1852)

Melçanlı Baba Abdullah (Baba Abdullah Melçani) XIX. yüzyılın en önemli ve tanınmış bir diğer Bektaşî şeyhlerinden birisidir. Korça (Göriçe) Melçan Bektaşî Tekkesinin (Büyük Tekke) kurucusudur. Arnavutçanın Gegece lehçesi konuşulan bölgesinden gelen Baba Abdullah Melçani, Kruya (Akçahisar) Tekkesinin Babası olan Şememî Kemaluddin Baba'dan etkilenmiş bir dervıştır. Baba Abdullah, hayatı boyunca yaptığı faaliyetler ile tekkesinin vatanperverliğin sembolü olmasını sağlamıştır. Baba Abdullah Melçani, 1852 yılında tekkede vefat etmiş ve orada defnedilmiştir. Şair olan Baba Abdullah'ın Arnavutçada pek çok şiiri vardır.

Baba Abdullah Melçani Bektaşî Derviş'i olması hasebiyle “*Do të bëhem derviş me aba*” (*Âbalı derviş olacağım*) şiiri en önemli şiirlerden biridir:

<i>Do të bëhem dervish me aba</i>	<i>Âbalı derviş olacağım</i>
<i>Do të bëhem dervish me aba</i>	<i>Âbalı derviş olacağım</i>
<i>Shpirtin tim do ta bëj xhaba</i>	<i>Canımı feda edeceğim</i>
<i>Për ty Sari Salltuk baba</i>	<i>Senin uğruna Sarı Saltuk baba</i>
<i>Të them madhërinë tënde, Ja Shah</i>	<i>Senin yüceliğini söyleyeyim, ey Şah</i>
<i>Të them bukrin tënde, Ja Nur³¹⁰</i>	<i>Senin güzelliğini dile getireyim, ey Nûr</i>
(...)	
<i>Ti je Ahmeti Nebi,</i>	<i>Sen Ahmet Nebi'sin</i>
<i>Perëndia Tyn t'ka Veli,</i>	<i>Tanrı seni veli kıldı</i>
<i>Dhe Hunqar Haxhi Bektashi,</i>	<i>Ve Hünkâr Hacı Bektaşî</i>
<i>E tha Madhrin t'ënde, Ja Shah!</i>	<i>Senin yüceliğini söyledi, Ya Şah!</i>
<i>E tha bukrin t'ënd ka bër' zuhur,</i>	<i>Senin güzelliğini zuhur kıldığını söyledi</i>
<i>Ti je një nuri ala nur,</i>	<i>Sen Nur ala Nur'sun</i>
<i>Në hak t'ënd ka bër' zuhur,</i>	<i>Senin hakkında zuhur kıldı</i>
<i>Kur'an, İnxhil, Tevrat, Zebur</i>	<i>Kur'an, İncil, Tevrat, Zebur</i>
<i>Që thon' madhrin t'ënde, Ja Shah!</i>	<i>Senin yüceliğini söyleyenler, Ya Şah!</i>

³¹⁰ Abbas Yahya, *Makedonya'da Dini Musiki Geleneği*, (İstanbul: Dört Mevsim Kitap, 2019), 139.

Që thon' bukrin t'ënde, Ja Nur   *Senin güzelliğini söyleyenler, Ya Nur*

Ajo hënë a ay diell,   *O ay ile o güneş*
Që bëjn' devran në qiell,   *Semada devran edenler*
Tek Ay Zot që vrën' e kthjell,   *Her şeyi berrak gören Rabb'lerin*
Tregon madhrin t'ënde, Ja Shah!   *Senin yüceliğini gösterir, Ya Şah!*
Tregon bukurin t'ënde, Ja Nur!   *Senin güzelliğini gösterir, Ya Nur!*

Edhe yjt bëjn' dritë,   *Yıldızlar da ışık saçarlar*
Në Qabe që ven Haxhitë,   *Kâbe'ye giden hacılara*
Mysafirë Bektashitë,   *Bektaşiler misafir,*
Tregon' bukrin t'ënde, Ja Shah!   *Senin güzelliğini gösterir, Ya Şah!*
Tregon' bukrin t'ënde, Ja Nur!   *Senin güzelliğini gösterir, Ya Nur!*

Un' fakir Bab' Abdullah,   *Ben fakir Abdullah Baba*
Fukara i Shemimisë,   *Şemim'in fukarası*
Këtë bejt e bëra xhaba   *Bu beyti icra ettim*
Për hak të Xhaferisë.   *Caferiliğin hakkına*
Të them trimin t'ënde, Ja Shah!   *Senin yiğidini söylerim, Ya Şah*
*Të them Madhrin t'ënde, Ja Nur!*³¹¹   *Senin yüceliğini gösterir, Ya Nur!*

5.1.7. Muharrem Mahzuni Babaî (1794-1867)

Muharrem Mahzuni Babaî, XIX. yüzyılın en büyük Bektaşî şeyhlerinden biridir. 1794 yılında Arnavutluk'un Ergiri³¹² şehrinde doğup büyümüştür. 1845 yılından 1867 yılında ahirete irtihal edene kadar yaklaşık yirmi iki yıl Büyük Durbalı Tekkesinde postnişin görevini icra etmiştir.³¹³

Bölgenin en eski tekkelerinden biri olan Büyük Durbalı Tekkesi, Durbalı Sultan tarafından kurulmuştur. Durbalı Sultan, aynı zamanda Seyyid Ali Sultan'ın Balkanlara

³¹¹ Rexhepi, *Miticizmi İslam Dhe Bektashizmi*, 283.

³¹² Arnavutça Gjirokastër olarak bilinir.

³¹³ Rexhepi, *Miticizmi İslam Dhe Bektashizmi*, 285.

görevlendirdiği müritlerinden biridir. Durballı Sultan, Balkanlara Bektaşiliği yayan ilk kişilerden biri olarak bilinir. Nitekim Balkanların en eski Bektaşi tekkelerinden biri olan Yunanistan'ın Thesalia (Farsalla) bölgesinde kalan Durballı (Türbe-i Ali) Tekkesini 1480 yılında kurmuştur. Arnavutluk'ta faaliyet gösteren birçok baba ve dervişin yetiştiği tekke olan bu tekkede Durballı Sultan, 1522 yılına kadar yaklaşık kırk iki yıl hizmet etmiştir.³¹⁴

Edebî yönü güçlü olan Mahzun Babaî'nin Türkçe ve Arnavutçada birçok şiiri mevcuttur. Babaî'nin en önemli şiir ise "Zot'në t'on' e njojmë" (*Bizim Rabbimizi biliriz*) şiiridir. Örneğin:

"Zot'në t'on' e njojmë"

Bizim Rabbimizi biliriz

Xhahilia thonë

Cahiller der ki

Ne jemi qustah,

Biz küstahız

Vehten nuk e njohnë

Kendilerini bilmezler

Elhuqmu lil-lah

Elhukmu lillah

Kush na shfaqte neve

Bizleri ifşa eden

At' Zoti e dashtë,

Allah onları sevsin

Ne jemi qemterë

Bizler kemteriz

Me Vallah-Bil-lah

Vallah Billah ile

Zot' në t'on' e njojmë

Bizim Rabbimizi biliriz

İmami Zeman,

Zamanın imamını

Kush nuk e ka njohur

Kim bilmez ise

Mbet hajvanullah!

Hayvanullah kalır

Në namaz, nijaz

Namaz ile niyazla

Daima falemi,

Daima kılarız

Hizmetin e bëjmë

Hizmeti de yaparız

Hasbeten lil-lah!

Hasbeten lillah!

---

³¹⁴ Rusi, *Poezia e Bejtexhinjve*, 194.

*Mahzuni! Ti thirrë:
Muhammed – Ali!
Ballëmn edhe Pirë
Edhe Ali Baba.³¹⁵*

*Mahzuni! Sen çağır:
Muhammed – Ali!
Balmı ve Pîrî
Baba Ali 'yi de.*

5.1.8. Naim Bey Fraşiri (1846 – 1950)

Naim Bey Fraşiri, 25 Mayıs 1846 yılında Fraşır bölgesinde dünyaya geldi. Diğer kardeşleri gibi Abdül ve Sami (Şemsettin Sami'nin ağabeyidir) gibi Bektaşî aile geleneğinde yetişti. Naim Bey, Arnavut'un en önde gelen tarihçilerinden, şairlerinden ve yazarlarından bir edebiyatçıdır.³¹⁶

Naim Bey Fraşiri, çok büyük şair ve edebiyatçı olmanın yanı sıra Fraşır'da bulunan Bektaşî tekkesinde tasavvufî ilimleri ve Fars edebiyatını da öğrendi.³¹⁷ Bektaşî tekkesinde tahsil görürken, Fars ve Türk edebiyatından etkilenerek Naim Bey küçük yaştan itibaren şiir yazmaya başladı. Genel Arnavut edebiyatının ve bilhassa Arnavut Alamiyado edebiyatının en meşhur simalarından biri olan Naim Bey Fraşiri'nin, farklı konularda yazdığı şiirler arasında tasavvufî içerikli şiirleri de bulunmaktadır.³¹⁸

Naim Bey Fraşeri, değişik konularda yazdığı şiirlerin arasında tasavvufî içerikli olanları da vardır. Naim Bey, büyük mutasavvıflar ve Bektaşî şairlerinin eserlerinden en çok etkilenen Arnavut şairlerinden biridir. O, eserlerinde vahdet-i vücudu, ilahi aşkı, insanı işlerken tasavvuf şiirinden oldukça etkilendiği açıkça ortadadır. Bu etki en iyi şekilde Naim Bey'in "Fyelli" (Kaval) şiirinde görünmektedir.³¹⁹ Naim Bey'in bu şiiri *Mesnevi*'nin ilk on sekiz beytine çok benzemektedir.³²⁰ Bu şiirin tamamını Türkçe tercümesiyle aktaracağız:

³¹⁵ Rexhepi, *Miticizmi İslam Dhe Bektashizmi*, 278.

³¹⁶ Rexhep Qosja, *Porosia e Madhe: Monografi Mbi Krijimtarinë e Naim Frashërit*, (Tiran: Toena, 2000), 34-42.

³¹⁷ İzeti, *Balkanlar'da Tasavvuf*, 357.

³¹⁸ Midhat Frashëri, "Naim Bej Frashëri-Studime dhe Kujtime", *Kalendari Kombiar*, (Sofya: 1926), 43-59.

³¹⁹ Naim Fraşiri, *Vepra*, s.123.

³²⁰ Daha geniş için bkz: Metin İzeti, "Naim Bey Fraşeri'nin Bektaşîliği ve Düşüncesi", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 52 (2009), 64.

Fyelli

*Pa degjo fyellin ç' thote
Tregon mergimet e shkreta
Qahet nga e zaza bote
Me fjale te verteta
Qe kur se me kane ndare
Nga shok e nga miqesia
Gra e burra kane qare
Nga ngasherimet e mija!
Kraherore e kam cpuar
E kam bere vrime vrime
Dhe kam qarre e kam renkuar
Me mijera psheretima
Dhe me boten e gezuar
Behem shok edhe marr pjese
Dhe me njerez te helmuar
Behem mik me besa bese
Puna si do qe te bjere
Une qanj me mallengjime
Me cdo vent e kurdohere
Psheretin zemra ime
Gjithe bota me degjojne
Po se jashtmi me shohin
Deshiren sma kuptojne
Zjarr e brendeshme sma njohin
Njerezit me mua rrine
Une qaj e mallengjohem
Po dufn e pshehte sma dine
Andaj kurre sperdellehem
Gjith ata qe jane ndare
Fyellit shoke ju bane*

Kaval

*Dinle kaval ne söyliyor
Perişan ayrılıktan anlatıyor
Hakikat dolu sözlerle
Kara dünyadan şikâyet ediyor
Eş ve dosttan beni
Ayırdıkları zamandan beri
Feryatlarımdan ağlamayan
Kadın erkek kalmadı.
Sinemi deldim geçtim
Delik deşik ettim
Ağladım, inledim
Binlerce ah çektim
Neşeli dünya ile
dost olur katılırum
zehirlenmiş insanlarla ise
söz vererek dost olurum
Durum ne olursa olsun
Ben acı ile feryad ederim
Her yer ve zamanda
Kalbimle inlerim.
Dünya feryadımızı duydu
Sadece dışardan gördü
İsteğimi anlayamadı
İçimdeki ateşi tanıyamadı
İnsanlar benimle oturdu
Ben ağladım sızladım
İçimdeki ahı bilemediler
Ve asla anlayamadılar
Ayrı düşenlerin tamamı
Kavala dost oldular*

*Shkallet e tij disa fare
Na shkalluan mendjen tane
O rremet ı njerezise
Zeri ı fyellit seshte ere
Ky eshte zjarr ı dashurise
Qe ı ra kallamit mjere
İ ra qiellit e ndriti
İ ra zemris e nxehu
İ ra veres e buçiti
İ ra shpirtit dhe e dehu
İ dha ere trindafilit
İ dha drite bukurise
İ dha kenge bilbilit
İ dha shije gjuthisise
Ay zjar ra ni qiej
Edhe duke perveluar
U bene kaq yj e diej
Qe ı mba Zoti nder duar
Nga ky zjarr Zoti ı vertete
Qe ka ngrehur gjthesine
Hoth nje shkendije ne jete
Dhe beri soje njerine
O morre zjarr ı bekuar
Une me ty jam perzjere
Pa jam tretur e kulluar
Po te kam shpirt mos me lere³²¹*

*Onun değişik perdeleri
Aklımızi perdeledi
Ey insanlar kalabalığı
Kavalın sesi rüzgâr değildir
Aşkın ateşidir
Zavallı kavala düşen
Semaya düştü aydınlattı
Kalbe düştü ısıttı
Şaraba düştü çoşturdu
Cana düştü sarhoş etti
Güle koku verdi
Güzelliğe ışık verdi
Bülbüle türkü verdi
Kâinata tat verdi
O ateş semaya düştü
Düştüğü yeri yakıp kavurdu
Bunlarca yıldız ve güneş oldu
Hepsini Allah elinde tutuyor
Kâinatı yarattığı
Bu ateşten Yüce Allah
Bir kıvılcım dünyaya attı
Ve insanı yarattı
Ey mübarek ateş
Ben seninle karıştım
Sende eridim sızıldım
Canımsın beni bırakma*

Naim Bey, “Kaval” isimli tasavvufî şiirler arasında büyük bir yer kaplamaktadır. Bu şiire baktığımızda Hz. Mevlana’dan etkilendiği aşikâr görülmektedir. Arnavutların milli meselelerini işlerken bile Hz. Mevlana’nın

³²¹ Naim Fraşiri, Vepra, (Tiran: Toena), 123.

Mesnevi'sinin birçok yerinde hissedilen sosyo-kültürel arka planı yansıtmaktadır.³²²

Naim Bey, aynı zamanda Arnavut Bektaşilerine el kitabı şeklinde “*Fletore e Bektashinjet*” (*Bektaşilerin Defteri*) ismini taşıyan, “*Tarikat-i Aliyye-i Bektaşiyye*”nın öğretilerini içeren, büyük bir bölümü manzum yazılmış küçük bir risalesi de vardır.³²³ Bu risale içerisinde de “*Qerbelaja*”, (*Kerbela*) şiiri de bulunmaktadır.³²⁴

Aşağıda vereceğimiz metinlerde Naim Bey, Bektaşi muhiplerinin inanışlarını, erkânını, davranış biçimini ve iyi davranma usullerini içermektedir. Arnavutça nesir ve nazım şeklinde yazılan bu eserin değişik yerlerinden bazı örnekler:

“...*Bektaşilerin inancı bir geniş yoldur. Önünde hikmet, kardeşlik, dostluk, muhabbet, insanlık ve bütün iyilikler ışık saçmaktadır. Bir tarafta ilim çiçekleri diğerinde hakikat gülleri. İlimsiz hakikatsiz ve kardeşliksiz insan gerçek Bektaşi olamaz...*

... *Bektaşilerin yolu açık ve düzdür, akli olanlar için hikmet ve iyilik yoludur.*

İnsan engellenmemiştir, bütün şeylerde hürdür ve işlerin tamamı onun elindedir.

Ancak anlayan, marifet sahibi olan ve temyiz eden akli, kendisini yaşatan ruhu, ayırt eden kalbi ve bütün işleri tartan vicdanının farkında olması gerekir...

... *Kadın ve erkek birdir, ayrıları gayrıları yoktur.*

Erkek kadından ancak kötülük sonucu ayrılır ve kadın ancak büyük ihtiyaç sonucunda kapatılır.

Eğer işi yoksa kadın erkeklerden ne kadar uzak durursa o kadar iyidir.

Bektaşilerin yolunda kadın örtünmez, gizlenmez, onun örtüsü utanma ve iffettir.

Bektaşilerin yolunda utanma ve iffet, insanlık, hikmet ve bütün iyilikler inanç esasıdır...

... *Tekkedeki insan dışardakilerden dahaiyi olmak zorundadır.*

Tekkede olanlardan derviş olmak isteyende yine Baba'dan el alır.

Bundan sonra artık elbisesini çıkarmaz, çünkü yol müsaade etmez.

Derviş insanlığın hizmetkarıdır, mütevazi, hikmetli ve mülayimdir. Biri ona küfretse, vursa bile el kaldırmasın, söz söylemesin, sabırlı olsun.

Derviş eğer hırkayı giymeden önce evli imiş ise hırkayı giydikten sonra da evinde

³²² İzeti, “Naim Bey Fraşeri'nin Bektaşiliği ve Düşüncesi”, s. 69.

³²³ Robert Elsie, *The Albanian Bektashi: History and Culture of a Dervish Order in the Balkans*, (London, 2019), 30-36.

³²⁴ Muhammed Aruçi, “Naim Fraşeri”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 13/159.

çocuklarıyla oturur.

Evlenmeyeceğine dair söz vermek istiyorsa yine el alır ve bundan hiçbir zaman geri dönemez.

Evlenmeyen dervişler tekke ve dergahlarda oturur...

... Bu nedenle yola giren kişi bütün kötülükleri bırakıp, iyiliklere sarılır. Kötü kalpli, kötü ruhlu ve çirkin sıfatlı insanlar iyilerin arasına katılamaz ve Tanrıya yaklaşılamazlar.

Bu yolda insan kendini tanımalıdır, çünkü kendini tanıyan insan Tanrıyı da bilir.

İnsan yumuşak kuzu huylu olmalı, canavar değil. İnsan iyi huylu, doğru, bilgili, seven olmalıdır ve insanı süsleyen bütün iyilikler onda bulunmalıdır.

Bu yol iyiliğin, dostluğun, hikmetin ve kardeşliğin yoludur.

Güzel çiçeklerle dolu olan bu yola, cahiller yaptıkları gibi, diken ve pislik atmak büyük günahdır.

Zira bu yol iyilikten başlayıp iyilikle biter...

... Hakikate ve iyiliğe teslim olan, yalan ve kötülüklerden uzak duran müridler için bütün insanlar birdir. Bu müridler Muhammed-Ali'nin yolunun takipçileridir. Bundan dolayı akıllı, hikmetli, eğitilmiş olmaları gerekir. Zira eğitimsiz, görgüsüz insan yontulmamış ağaca benzer, cahil insan çocuk gibidir.

Mürşitler hakikat insanları olmalıdır.

Kusurlardan uzak, iyi sıfatlarla donatılmış, hırstan, kibirden, kinden, içkiden, desiseden, yalandan ve yolsuzluktan uzak olmalıdırlar...³²⁵

Naim Fraşeri, 20 Ekim 1900 yılında İstanbul'da vefat etmiştir. 1950'lere kadar naaşı Türkiye'de kalmıştır.³²⁶ 1950'lerde Türk hükümeti, nâşının Arnavutluk'a gönderilmesine izin vermiştir.

5.2. Halvetî Tarikatına Mensub Olanlar

Halvetîlik, Osmanlı döneminde Balkanlarda tasavvuf anlayışını ve İslamiyet'i yayan en önemli tarikatların önde gelenidir. XVI. yüzyıldan başlayıp Osmanlı'nın

³²⁵ İzeti, "Naim Bey Fraşeri'nin Bektaşiliği Ve Düşüncesi", s. 69.

³²⁶ Elsie, *The Albanian Bektashi: History and Culture of a Dervish Order in the Balkans*, s. 30-36.

yıkılışına kadar etkinlik ve yaygınlık bakımından bütün tarikatların başında gelen Halvetilik, Ömer Halveti (öl. 750/1359)³²⁷ tarafından kurulmuştur.

Tarikat esaslarının tespiti ve tarikatın Anadolu'ya, oradan da Balkanlara yayılışı daha çok “pîr-i sâni” olarak bilinen Seyyid Yahyâ Şîrvânî (öl.862/1457 veya 868/1463-64) ve halifeleri tarafından gerçekleştirilmiştir.³²⁸

Seyyid Yahyâ Şîrvânî'den sonra Halvetilik Cemaliyye (kurucusu Cemal Halveti (öl.899/1493)), Ruşeniyye (kurucusu Dede Ömer Ruşeni (öl.892/1486)), Ahmediyye (kurucusu Ahmed Şemseddin b. İsa Marmaravi (öl.910/1504)) ve Şemsiyye (kurucusu Şemseddin Ahmed Sivasi (öl. 1006/1597)) olarak dört ana kola ayrılmış, bu kollardan çeşitli şubeler meydana gelmiştir.³²⁹

Halvetilik, Arnavut topraklarında birçok tekke ve zaviyeye sahiptir. Fakat günümüzde yaygınlığını en çok kaybeden tarikatlardan biridir. Bunun en mühim sebebi ise Osmanlı hükümetinin getirdiği istikrar ve barış ortamının zayıflayarak yıkılması, bölgedeki din savaşlarının büyük acılara sebep olmasıdır.³³⁰

Alamiyado edebiyatında Halvetilik tarikatına mensup olan birçok yazar vardır. Bunlardan en önemlileri şunlardır:

5.2.1. Muçi Zade (1637-1725)

1137 yılında doğan büyük şair ve sufi Muçi Zade, Alamiyado edebiyatının ilk şairidir. Hayatıyla ilgili çok az bilgi bulunmaktadır. Kaynaklarda edinen bilgilere göre Muçi Zade, Beratlı şairler ekolünden gelmektedir.³³¹

Aynı zamandan ünlü Beratlı İbrahim Nezimi zamanında yaşamıştır. 1725 yılında Arap harfleriyle Arnavutça kelimeler kullanarak, Alamiyado edebiyatının ilk örneği olan

³²⁷ Osmanzâde Hüseyin Vassaf, *Sefîne-i Evliya*, (İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2015), 3/93-94; Mustafa Kara, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2013), 288-289.

³²⁸ İzeti, *Balkanlar'da Tasavvuf*, 186.

³²⁹ Süleyman Uludağ, “Halvetiyye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 15/394.

³³⁰ Nedim Bakırcı vd., “Tekke ve Zaviyelerin Balkanlar'daki Rolü ve Önemi”, *Türk - Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*, 1 (2013), 152.

³³¹ Osman Myderrizi, “Letërsia Shqipe Me Alfabetin Arab”, *Buletin i Shkencave Shoqërore*, 1 (1955), 150-151.

“*Rabbim bizi kahvesiz bırakma (İmzot, mos na lerë pa kave)*” adlı şiiri yazmıştır.³³²

Şiir sekiz heceli ve AAAB düz kafiye şeklinde yazılmıştır. Şiir 17 kıtadan (dörtlük) oluşmaktadır, fakat elimizde sadece ilk 6 kıta bulunmaktadır. Muçi Zade, dinî unsurlar kullanarak şiirini dua şeklinde kaleme almıştır.³³³

Şair Muçi Zade, 1725 yılında vefat etmiştir. Şairin, yukarıda zikrettiğimiz şiiri en meşhur şiiridir ve şöyle devam etmektedir:

İmzot, mos na lerë pa kave

Rabbim bizi kahvesiz bırakma

*Për sa rrëfejnë myxhizatë,
për shenjtërit që janë vatë,
mos më le bë iftar thatë,
Imzot, mos më lerë pa kahve!
(...)*

*Peygamberlerin tebliğ ettikleri kadar
Evliyaullahın kabul gördükleri kadar
Kuru kuruna iftar yaptırma
Rabbim beni kahvesiz bırakma*

*Lutiu Zotit Muçi Zade,
se heq bari shumë derde,
se s'ka as pilaf as zerde,
Imzot, mos më lerë pa kahve!³³⁴*

*Rabbine dua et Muçi Zade
Çünkü pek çok derde dermandır
Ne pilav ne de zerde kaldı
Rabbim beni kahvesiz bırakma.*

5.2.2. Berat'lı İbrahim Nezim Frakulla (1680 – 1760)

Nezim Frakulla veya İbrahim Nezim Berati,³³⁵ 1680 yılında Fier'deki Frakull köyünde küçük bir feodal ailede doğdu. Arnavut edebiyatını Arap alfabesiyle yazan en önemli yazarlarından biri ve bu edebiyat geleneğinde ilk dîvân yazan müelliftir. Yaşadığı ve faaliyet gösterdiği ortamlarda bu edebiyat geleneğinin gelişmesinde önemli rol

³³² Hysa, *Hyrje në Letërsinë Shqiptare, Dëshmitë, Humanizmi Shqiptarë, Neoklerikalizmi Shqiptarë dhe Alamiada Shqiptare*, 311.

³³³ Hysa, *Hyrje në Letërsinë Shqiptare, Dëshmitë, Humanizmi Shqiptarë, Neoklerikalizmi Shqiptarë dhe Alamiada Shqiptare*, 311.

³³⁴ Salihu, *Poezia e Bejtexhinjve*, 103.

³³⁵ Nezim Frakulla, kendi Arnavutça divanında “*Benim mahlasım “Nezim”dir*. Anlaşılan, ismi İbrahim’dir, Beratta doğduğu için Beratlı İbrahim olarak bilinmektedir. Nezim mahlası kullanmasının sebebi, şairlerin genellikle divanlarda farklı mahlaslar kullanmasıdır. Nezim de böyle bir isim kendisine uygun bulmuştur. Bkz.: Hamidi, *Nezim Frakulla dhe Divani i Tij Shqip*, 38.

oynamıştır. Nezimi, ilk eğitimi kendi memleketinde aldıktan sonra İstanbul'a taşınıp orada eğitimine devam etmiştir. İstanbul'da on yıl kaldıktan sonra 1730 yılında tekrar Berat'a dönmüştür.³³⁶ İstanbul'da Türkçe, Farsça ve Arapça dillerini öğrenip eserler vermiştir.³³⁷

Araştırmacı Hasan Kaleşi'ye göre Nezim Frakulla Halveti tarikatına mensuptu. Eğitimi tamamlayıp Berat'a döndükten sonra hayatının büyük bir bölümünü halvette geçirmiştir.³³⁸

Nezim Frakulla'nın İstanbul'da nasıl bir eğitim gördüğü bilinmemektedir. İstanbul'dan döndüğünde ekonomik açıdan sefildi. Fakir bir ailenin çocuğu olması hasebiyle kâhya olarak bir çiftlikte çalışmaya başladı. Bu süre zarfında, Doğu şiirinin ruhuna uygun olarak Arap alfabesiyle Arnavutça şiirler yazmaya başladı. Nezim Frakulla'nın yazmış olduğu Divan'ından günümüze sadece belli bölümleri ulaşabilmiştir.³³⁹

Dönemin en ünlü kültür merkezlerinden biri olan Berat şehrinde edebiyat alanında çok büyük rekabet vardı. Nitekim, siyasi ve sosyal adaletsizliğe ve düzensizliğe karşı olan Nezim, Berat'ın müftüsü olan Mulla Ali ile münakaşa girmiştir. Bu münakaşanın sonucunda Nezim, Elbasan'a taşınmak zorunda kalmıştır.³⁴⁰ Aşağıdaki şiirde suçsuzluğunu dile getirmektedir:

*Ç'faj ju paç o Mulla Ali
Pse ju burra me nasihat,
A ujdís t'i bëhesh asi
Shehut që ke marrë bejat*

*Ti me mos qenë axhami
Hakut si bëheshnje razi
Ku të gjejmë ndonjë kadi*

*Ey Mulla Ali hatam neydi ki
Siz nasihatle olan beyler
Bizleri inkâr etmek yakışır mı
Beyat aldığın Şeyhten*

*Sen acemi de değilsin
Hakka razı olmuyorsun
Nerede bir kadı bulalım ki*

³³⁶ Namik Ressuli vd., *Shkrimtarët Shqiptarë: Histori e letërsisë Shqipe (1462-1878): nga Buzuku tek Arbëreshët e Greqisë*, (Tiran: Pakti, 2007), 107.

³³⁷ Bala vd., *Historia e Letërsisë Shqiptare, Që Nga Fillimet Deri Te Lufta Antifashiste Nacionalçlirimtare*, 66.

³³⁸ Kaleşi, "Albanska Alamiado Knjizevnost", 57.

³³⁹ Metin İzeti, "Balkan Tekkelerinde Yunus Emre", *Tasavvuf Kültüründe Yunus Emre*, (İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültürel ve Sosyal İşler Daire Başkanlığı Kültür Müdürlüğü Yayınları, 2010), 94.

³⁴⁰ Hamidi, *Nezim Frakulla dhe Divani i Tij Shqip*, 131.

Besarabya'ya (Moldavya'nın bir Őhri) ve Ukrayna'ya hangi Şartlar altında gönderildiği bilinmemektedir. Nitekim 1760 yılında 80 yaşında İstanbul'un bir hapishanesinde vefat ettiği bilinmektedir.³⁴¹ Nezim'in, "*O Nezim Fjale Xhevahir*" "*Cevahir Sözlü Nezim*" adlı bir başka Şiirde, Allah'ın Bir olduğu ile hikmeti ve ilhamı kendisinde bulunduğunu belirtir.³⁴²

5.2.3. Süleyman Naibi (1692 – 1772)

Arap harfleriyle yazılan Arnavut edebiyatın bir diğer önemli temsilcisi, 1692 yılında dünyaya gelen Süleyman Naibi'dir. Süleyman Ramazani diye de bilinmektedir. Naibi, Nezim Frakulla'nın çađdaŐıydı ve Alamiyado edebiyatının yetenekli bir Őairiydi. Şairin, Elbasan'da evlendiği, Türkiye'de veya Orta Doğu'da biraz zaman geçirdiği düŐünülüyor. Bu bilgiler dışında, hakkında çok az Şey bilinmektedir. Şairin, Arnavutçada yazılan bir divanı olduğunu bilinmektedir. Bu divanın 1944 yılına kadar Arnavutluk'un Fier Şehrinde olduğu kaynaklarda belirtilmektedir. O tarihten bu yana maalesef divana ulaŐılamamaktadır.³⁴³

Nitekim, Süleyman Naibi'nin Şiirlerine farklı Şairlerin el yazmalarında yer verilmiştir. "*Süslü Mahmude (Mahmudeja e stolisur)*", "*Nevruzi*", "*Yanan yakıŐıklı*" (*Bandilli i djegur*)" gibi Arnavut halk Őarkılarında sözlü olarak hayatta kalan birkaç Şiirden başka elimizde eseri bulunmamaktadır.³⁴⁴

Naibi, Şiirlerinde aŐka, doğa güzelliklerine, zevk u sefa gibi konulara vurgu yapmıştır. Naibi, Şiirlerinde sekiz hecelinin yanı sıra on iki heceli mısralara da yer vermektedir. Bu tarz Şiirler Alamiyado edebiyatında ilk defa Naibi tarafından kaleme alınmıştır. Bu da Şairin ne kadar özel olduğunu göstermektedir. Naibi, hayatının  oğunu

³⁴¹ Bala vd., *Historia e Letërsisë Shqiptare, Që Nga Fillimet Deri Te Lufta Antifashiste Nacional lirimitare*, 65.

³⁴² Őiirn tamamını için bkz.: Hamidi, *Nezim Frakulla dhe Divani i Tij Shqip*, 117.

³⁴³ Kristo Frashëri, *Sulejman Naibi Dhe Vendi Që Ai Z  N  Letërsinë Shqipe Të Shekullit XVIII*, (Tiran: Perla, 2012), 62/5.

³⁴⁴ Hysa, *Hyrje në Letërsinë Shqiptare, Dëshmitë, Humanizmi Shqiptar , Neoklerikalizmi Shqiptar  dhe Alamiada Shqiptare*, 325.

Berat şehrinde geçirerek 1772 yılında vefat etmiştir.³⁴⁵

5.2.4. Derviş Hasan (XVII. yy – XVIII. yy)

Derviş Hasan, memleketi Rahovec şehrinin çevresinde bulunan Küçük Kruşa köyünde doğdu. Kendisi hakkında bilgi alınabilecek güvenilir kaynak pek azdır. XVII. yüzyılın 80’li yıllarında Rahovec’te inşa edilen Büyük Halveti Tekkesi’nin kurucusu şeyh Süleyman’ın muasırı olduğu bilinmektedir. Bu tekkenin fakir müntesibi ve onun kurucusu şeyh Süleyman’ın müridi idi. Türbesi de doğduğu yerde, Küçük Kruşa’da bulunuyor. Tekkesi, derviş ve muhipleri tarafından kurulmuştur.³⁴⁶

İyi seviyede en azından medrese düzeyinde eğitim almış olması lazımdır ki şiirlerine bakıldığında tasavvufu iyi bildiği anlaşılmaktadır. Derviş Hasan, Alamiyado edebiyat tarihinde, tasavvuf şiirini en sade ve derin şekilde açıklayan bir müelliftir. Her ne kadar bu türde tek bir şiiri olsa da içerdiği anlama ve üsluba bakılarak daha fazla eser verdiği düşünülebilir. Şiirleri, bugüne kadar Kosova’da Arap alfabesiyle yazılmış Arnavutçanın en eski örnekleri kabul edilmektedir.³⁴⁷

Derviş Hasan’ın “*Ah, un i mjeri kesh tu fjet (Ah ben gariban (sefil) uyuyordum)*” şiiri, Alamiyado edebiyatında tasavvufla ilgili en önemli şiirler arasında yer almaktadır.³⁴⁸

Şiiri, 1732 yılında Rahovec’te inşa edilen Halveti tekkesinin kurucusu Şeyh Süleyman Baba Rahovec’e (öl. 1771) ithaf ettiği düşünülmektedir. Bu başlık altında şiirin sadece ilk kısmını, üçüncü bölümde tamamını aktaracağız.

Ah, un i mjeri kesh tu fjet

Ah ben gariban (sefil) uyuyordum

Ah, un i mjeri kesh tu fjet

Ah ben gariban (sefil) uyuyordum

E m’dul gjumi për ahiret

Ahiret için uyandım

³⁴⁵ Salihu, *Poezia e Bejtexhinjve*, 112.

³⁴⁶ Rusi, *Poezia e Bejtexhinjve*, 135.

³⁴⁷ Nehat Krasniqi, *Zhvillimi i Kulturës Shqiptare Me Ndikime Orientale Prej Shekullit XVIII Deri Në Fillimet e Rilindjes Kombëtare*, 356-357.

³⁴⁸ Rusi, *Poezia e Bejtexhinjve*, 136.

<i>Meni myrshid jom përpjek,</i>	<i>Bir mürşidle uğraşıyordum</i>
<i>Çka m'kallzojti ah medet,</i>	<i>Bana öyle şeyler söyledi ki vah medet</i>
<i>Ai mi çeli katër dyr,</i>	<i>O bana dört kapı açtı</i>
<i>Njonda osh ah shariat</i>	<i>Birisi şeriattı ah</i>
<i>Osht e dyta tarikat</i>	<i>İkincisi tarikattı</i>
<i>Dera tret hakikat,</i>	<i>Üçüncü kapı hakikattı</i>
<i>Edhe njonda osht marifet</i>	<i>Bir diğër marifetti</i>
<i>Lumi ai qi e ka gjet.³⁴⁹</i>	<i>Ne mutlu bunları bulana</i>
<i>(...)</i>	

5.2.5. İpek’li Mulla Derviş (1765 – XIX. yy.)

İpek’li Mulla Derviş veya Molla Derviş Peja, Kosova’nın İpek şehrinin en meşhur Alamiyado edebiyatı temsilcisidir. İpek’li Mulla Derviş, günümüze kadar eksiksiz bir şekilde şiirlerinin ulaştığı nadir Alamiyado edebiyatçılarından. Molla Derviş'in doğum veya ölüm tarihi hakkında günümüze kadar net bir bilgiye ulaşılamamıştır. Kosova Milli Kütüphanesi’nde korunan bir yazma eserde 1765 - 1770 yılları arasında doğduğu zikredilmektedir. Mulla Derviş’in hayatı hakkında ise çok az bilgi mevcuttur. Kaynaklarda Derviş Peja’nın bilge bir âlim, mânevi bir lider ve güçlü bir vatansever olduğu belirtilmektedir. Derviş Peja, 1680 yılında Rahovec'teki Potoçanlı Süleyman Eyüp Dede tarafından yaptırılan büyük Halvetiye tekkesinde dervişti.³⁵⁰

Muhammed Pirraku tarafından yayınlanan Molla Derviş'in “*İlahi*”si Arnavut toplumunda çok meşhurdur. Öyle ki Yakova camilerinin minarelerinde bir kişinin ölümünü duyurmak (selâ) için bile Mulla Derviş’in şiiri okunurdu.³⁵¹

Molla Derviş’in en meşhur eseri “*Vasiyetnâme*”sidir. Bu eseri önemli kılan ve

³⁴⁹ Pirraku, “Gjurmë të Veprimtarisë Letrare Shqipe Me Alfabet Arab në Kosovë”, 91.

³⁵⁰ Nehat Krasniqi, “Vasijetnameja e Mulla Dervish Pejës”, *Studime Orientale* 2, ed.Fetih Mehdiu vd., *Shoqata e Orientalistëve Të Kosovës*, 2 (2002), 13.

³⁵¹ Pirraku, “Gjurmë të Veprimtarisë Letrare Shqipe Me Alfabet Arab në Kosovë”, 98-99.

diğer eserlerden ayırt eden özelliği, Kosova'da Alamiyado edebiyat geleneğinde yazılan en eski Őir eseri olmasıdır. Vasiyetnâme'nin elimizde mevcut olan nüsha 14,5 x 21 cm formatında olup 14 sayfa metin içermektedir. Bu eserde “*Nasihât*” (*Nasihât*) isimli beş Şiir ve 258 beyitten oluşan bir ilahisi bulunmaktadır.³⁵² Araştırmamızın Ek bölümünde bu eserin orijinal yazısını, transkriptini ve Türkçe tercümesini bulabilirsiniz.

5.3. Rifâî Tarikatına Mensub Olanlar

Rifâîlik, Arnavutların yaşadığı topraklarda yaygın ve önemini koruyan bir tarikattır. 1600-1850 yıllar arası Arnavut topraklarına yayılmıştır. Sistemli olarak XVII. yüzyılın ortalarından itibaren Arnavutluk'ta faaliyet göstermeye başlamıştır. Tarikatın ilk girişi Derviş Naga isminde İranlı bir derviş tarafından olmuştur. Bu derviş, Âdem Roda'nın Rifâîlik silsilesindeki ilk müteşebbislerden biridir.³⁵³ 1850 yıllardan sonra tarikat, Arnavutluk'ta birçok kollara ayrılarak daha geniş bir topluma hitap etmiştir.³⁵⁴

Şeyh Ahmed İşkodrevî zamanı, Arnavutluk'taki Rifâîliğin en parlak dönemi olarak bilinmektedir. Şeyh Ahmed İşkodrevî Arnavutluk'un 26 bölgesinde kendi halifeleriyle diğer şeyhleri birleştirmiştir. Bu birleştirmeden, ilk defa onun başkanlığında bir Rifâî Federasyonu kurmuş, Rifâîliğin bölgedeki en ihtişamlı dönemini yaşatmıştır.³⁵⁵

Yakova şehrinde ilk Rifâî tekkesini kuran Hacı Şeyh Musa, tarikatın Arnavutluk'ta yayılmasında önemli katkıda bulunan bir diğer önemli derviş olarak bilinmektedir.³⁵⁶ Alamiyado edebiyatında bu tarikata mensup olan pek az müellif bilinmektedir.

---

³⁵² Krasniqi, “Vasijetnameja e Mulla Dervish Pejës”, 15.

³⁵³ Adrian Uraj, *Arnavutluk'ta Rifâîlik ve Şeyh Ahmed İşkodrevî*, (Bursa: Bursa Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016), 12.

³⁵⁴ Eyüp Salih, *Makedonya'daki Tarikatlar Silsileleri Maneviyat Büyüklerinin Hayatları ve Hizmetleri*, <http://balturk.org.tr/?p=554>, (Erişim tarihi: 15.05.2022).

³⁵⁵ Uraj, *Arnavutluk'ta Rifâîlik ve Şeyh Ahmed İşkodrevî*, 13.

³⁵⁶ Şeyh Âdem Nûri Yakova, *Principe e Rregulla te Dervishizmit, (Erkânâme-i Rifâîyye)*, (Yakova: 2000), s. 115.

5.3.1. Şeyh Ahmed İşkodrevî (XVIII – XIX. Yy.)

Arnavut tasavvuf literatüründe ismi meşhur olmakla birlikte Şeyh Ahmed'in hayatı hakkında günümüze kadar çok az bilgi ulaşmıştır. İşkodralı olan Şeyh Ahmed, Şeyh Rifâî'nin şiirinde ifade ettiği gibi XIX. yüzyılın başında tekkesini Malışi'de inşa eden Yakovalı Şeyh Ahmed'den biat alıp şeyh olmuştur. Şeyh Ahmed'in sadece beş şiirine ulaşılabilirken, kısa bir zaman önce tahrip edilmiş olmakla birlikte yirmi üç şiirinin yer aldığı bir kitap bulunmuştur. Bu kitabın ilk on sayfası ve 110'dan sonraki sayfaları kaybolmuştur. Bu yüzden Şeyh Ahmed'in şiir kitabının ilk ve son şiirleri eksiktir. Şiirlerinde İslâm dini ve vatan sevgisi gibi konuların ön plana çıktığı söylenebilir. Örneğin “*Mirë se erdhe shpirti Revân*” (*Revân olan canım hoş geldin*) şiirler arasında en meşhurdur. Neredeyse bütün Arnavutlar tarafından dinî merasimlerde ilahî olarak söylenmektedir.³⁵⁷

5.4. Kâdirî Tarikatına Mensub Olanlar

Kâdirilik, XVIII ile XIX. yüzyılda Balkanlarda faaliyet gösteren önemli tasavvuf tarikatlarından. Kâdirilik tarikatı, İslam tarihinde en etkili ve en eski tarikatlardan birisidir. Kâdirilik, Bağdat'ta yaşamış olan büyük mutasavvıf Abdülkâdir Geylânî (öl.561-62/1166-67) tarafından kurulmuştur.³⁵⁸

Kâdirilik, Eşrefoğlu Abdullah Rûmî (öl. 874/1469) tarafından Osmanlı Anadolu'suna XV. yüzyılın ortalarında girmiştir. Oysa İstanbul'a ve Balkanlara XVII. yüzyılda İsmail Rûmî (öl.104/1631-1632) vasıtasıyla girmiştir.³⁵⁹

Araştırmalara göre Kâdirilik, Arnavutların yaşadığı bölgelerde daha çok Kosova'da yayılmıştır. Kosova'da ilk ve en eski Kâdiri tekkesi, Prizren Kurili'de bulunan Şeyh Hasan Efendi Kurili Tekkesi'dir.³⁶⁰

Kâdirilik, Arnavutluk'ta Bektaşilik ve Halvetilik tarikatları kadar canlılık

³⁵⁷ Rexhepi, *Miticizmi İslam Dhe Bektashizmi*, 325.

³⁵⁸ Süleyman Uludağ, “Abdülkâdir-i Geylanî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1/234.

³⁵⁹ Nihat Azamat, “Kâdiriyye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 24/131.

³⁶⁰ İzeti, *Balkanlar'da Tasavvuf*, 241.

gösterememiştir. Kâdirilik, Arnavutluk'ta Berat, İlbasan, Tirana ve Peşkopya (Debre) şehirlerde daha çok yayılmıştır.³⁶¹

Kâdirilik, XIX. yüzyılda Balkanlarda kurduğu yeni tekkeler aracılığıyla huzursuzluklarla sarsılan bölge insanına huzur vermeye çalışmıştır. Aynı zamanda bu tarikata mensup olan mutasavvıflar, toplumun tabakaları, değişik ırk ve anlayışlar arasındaki kopukluğu telafi edip yeniden canlanmasına ve bütünleşmesine katkıda bulunmuşlardır. Bunun en iyi örnekleri, Priştine Şeyh Mehmed Sezâi Tekkesi ile Arnavutluk'ta Kadiriliğe mensup dervişlerin toplumda yüksek mevkiler kazananlardır.³⁶²

5.4.1. Derviş Salih Muçaj (1821 – 1891)

Derviş Salih Muçaj, 1821 yılında Prizren'in Lubijd (Arnavutç: Lubizhdë e Hasit) köyünde doğmuştur. Kâdirî tarikatına mensup olan Derviş Salih'in, doğduğu yerde tekkesi ve türbesi bulunmaktadır. Derviş Salih, gençliğini fırıncı olan babası Feyz Rustla beraber Rahofça'da geçirmiştir. Yaşadığı yerin yakınlarında Büyük Halveti Tekkesi bulunuyordu. Tekkenin şeyhi olan Şeyh Yusuf da orada yaşıyordu. Şeyh Yusuf'u Salihler ve ilim adamları ziyaret ettiği için toplum nezdinde seviliyordu. Salih'in de Şeyh Yusuf'un güzel ahlakı ile ahlaklanmak, ilmî müktesebatından istifade etmek ve dostlarını yakinen tanımak için tekkeye sık sık gittiği belirtilmektedir. Bu güzel insanlarla tanışıkça İslâm dini ve tasavvufuyla ilgili merakı artmıştır. Şeyh Yusuf, Salih'in zeki oluşunu ve dinî ilimlere ilgisini fark eder etmez, zâhirî ve bâtinî ilimlerde derinleşmesi için onu Makedonya'nın Koçana kasabasında yaşayan şeyh Mühliz Dede'ye yönlendirmiştir.³⁶³

Salih, Koçana'ya babasıyla birlikte gitmiştir. Babası fırıncılık mesleğini tekke civarında bir fırın satın alarak burada devam ettirmiştir. Böylece Salih, o dönemin insanların ahlaki-ruhî inşasında ve toplumun İslami bir kültüre sahip olmasında etkili olan Mühliz Dede ile tanışma fırsatını yakalamıştır. Bu tekkede derviş olan Salih, kendi doğum yerine döndüğünde tekkesini inşa etmiştir. Böylece memleketinde Kadirî tarikatını yaymaya başlamıştır.³⁶⁴

³⁶¹ Zija Shkodra, *Esnafet Shqiptare - Shekujt XV-XX*, (Tiran: Akademia e Shkencave e R.P. të Shqipërisë, 1973), 148.

³⁶² İzeti, *Balkanlar'da Tasavvuf*, 251.

³⁶³ Rusi, *Poezia e Bejtexhinjve*, 202.

³⁶⁴ Rusi, *Poezia e Bejtexhinjve*, 203.

Derviş Salih, Prizren Birliği veya Prizren İttihat Cemiyeti'nin fikirlerini desteklemiş ve yaşadığı bölgede cemiyetin fikirlerinin yayılmasında aktif rol üstlenmiştir. Ayrıca halkı bilinçlendirip kendi dillerini, tarihlerini ve kültürlerini yok edecek yollara sapmalarını engellemiştir. Bu yüzden yaşadığı bölgede Bayram Curri,³⁶⁵ Botuşalı İslam Aga gibi siyasi ve ilmî toplum önderleriyle iyi bir iletişim kurmuştur.

Yaptığı güzel çalışmalar ve faaliyetleriyle Arnavutların tarihinde güzel izler bırakmıştır. Halkın ona sevgisinin ve muhabbetinin bir göstergesi, Derviş Salih'in şiirlerinin önemli dinî gecelerde veya toplantılarda okunmasıdır. Derviş Salih'in şiirleri bu şekilde korunmuştur. Fakat yazdığı yazılarının çoğu Balkan savaşlarında kaybolmuştur. Derviş Salih, "*Hej dynja dynja e shkretë*" (*Ey dünya ıssız (zalim) dünya*) adlı bir şiirinde, dünyayı değersizleştirip dervişlerin dikkatine sunar. Bu şiir, Derviş Salih'in halk arasında en yaygın şiiridir.³⁶⁶

5.5. Sa'dilik Tarikatına Mensup Olanlar

Sa'dilik tarikatı, Balkanlarda XVIII. ile XIX. yüzyıllarda faaliyet gösteren tasavvuf akımlarından biridir. Sa'deddîn Muhammed el-Cibâvî eş-Şeybânî (öl. 700/1300) tarafından Şam şehrinde kurulmuştur. XVIII. yüzyılın başlarında tarikatın Vefâlik kolu kurucusu olan Şeyh Ebu'l-Vefâî Şâmî ile Selâmîlik kolu kurucusu Seyyid Adbüsselâm Şeybânî (öl.1165/1751) aracılığıyla Anadolu'ya girmiştir.³⁶⁷

Arnavutların yaşadığı bölgelerde Sa'dilik İşkodralı Süleyman Efendi'ye nispet edilen Âcizilik kolu ile yayılmıştır. Aslen İşkodralı olan ve "Âcizî" lakabıyla bilinen İşkodralı Süleyman Efendi, İstanbul'da zahirî ilimlerde eğitim aldıktan sonra tasavvufa intisap etmiş ve ikamet yeri olarak Prizren'i seçmiştir. 1150/1737-38 yılında Prizren'de vefat etmiştir. Büyük kısmı Türkçe, kalanı Arapça ve Farsça olan bir Dîvan'ı ve bazı risâleleri bulunmaktadır.³⁶⁸

³⁶⁵ Bayram Curri (16 Ocak 1862 – 29 Mart 1925) Arnavutluk'un bağımsızlığı için mücadele eden, daha sonra 1913 Londra Antlaşması'nın ardından Kosova ile birleşmek için mücadele eden Arnavut kabile reisi, siyasetçi ve aktivisttir. Ölümünden sonra kendisine Arnavutluk Kahramanı unvanı verilmiştir. Bkz.: Aleks Buda, *Shkrime Historike*, (Tiran: 8 Nëntori, 2000), 171.

³⁶⁶ Salihu, *Poezia e Bejtexhinje*, 240.

³⁶⁷ Hür Mahmut Yücer, "Sa'diyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35/410.

³⁶⁸ Bursalı Mehmed Tâhir Efendi, *Osmanlı Müellifleri*, (İstanbul: Meral Yayınevi, 1338 H.), 1/54.

İşkodralı Süleyman Âcizî Baba, İstanbul'dan döndüğünde ilk önce Yakova şehrine gitmiş ve orada XVIII. yüzyılın başlarında bir tekke kurmuştur. Yakova'da Büyük Tekke'yi kurduktan sonra orada iki büyük oğulları olan Danyal (öl. 1758) ile Lütfullah'ı (öl. 1750) bırakıp küçük oğluyla Prizren'e geçmiştir.³⁶⁹

Yakova Büyük Sa'di Tekkesi'nde ilk şeyhi olan Şeyh Danyal, kendi halifeleri vasıtasıyla Sa'dilik tarikatını Arnavutluk'un Tepedelen, Berat, Avnoyla ve diğer birçok şehrine yaymıştır.³⁷⁰ Alamiyado edebiyatında bu tarikata mensup olan pek az müellif bulunmaktadır.

5.5.1. Şeyh Emin Sa'diyye (1789 – 1918)

Şeyh Emin 1789 yılında Yakova şehrinde doğmuş, 1918 yılında vefat etmiştir. İlk eğitimini doğduğu şehirde alan Şeyh Emin, İstanbul'da hukuk ve mimarlık fakültelerinden mezun olmuştur. Sahip olduğu ilmî birikimi, insan-ı kâmil olma yolculuğunda gösterdiği çaba ve sosyal aktiviteleriyle insanların gönüllerini kazanan Şeyh Emin'in, Yakova şehrinde yetişen en değerli ilim ve irfan ehlerinden birisi olduğu ifade edilebilir. Hayatının büyük bir kısmını Yakova şehrinde geçirmiş ve tekkesinde 75 yıl gibi uzun bir dönem Sadiyye tarikatın postnişini olarak görev ifa etmiştir. Yaşadığı dönemde yaşanan ve Arnavutların varlığı ve tarihi açısından önemli olaylarda aktif rol üstlenmiştir. Nitekim 1878 yılında toplanan “Prizren Birliği” veya “Prizren İttihat Cemiyeti”nin Yakova temsilciğini yapmıştır. Ayrıca 1899'da Kosova'nın İpek şehrinde “Besa Besë” isimli cemiyette yer almıştır.³⁷¹

Şeyh Emin Sa'diyye'nin, edebiyata meraklı olan birisi olduğu bilinmekle birlikte günümüze ulaşan sadece “Thir me zemër” (*Kalb ile davet et*) adlı bir şiiri bulunmaktadır.

Thirr me zemër

Kalp ile davet et

Thirrë me zemër dhe me ashk,

Kalp ve aşk ile davet et

Lâ i lahe ilallah,

La ilahe illallah

³⁶⁹ İzeti, *Balkanlar'da Tasavvuf*, 267.

³⁷⁰ Shejh Muhammed Shehu, *Shejh Shefqeti dhe Teqeja e Madhe*, (Gjakovë:1998), 189-190.

³⁷¹ Rusi, *Poezia e Bejtexhinjve*, 221.

Muhammed Resulullah

Muhammed Resulullah

Hazreti Alija ka urdhnu

Hazreti Ali emretmiş

Tarikatin me zgjanu',

Tarikati yaymaya

La i lahe ilallah

La ilahe illallah

Alijyl Velijullah.

Aliyyun Velijullah

Hazreti Fatimeja ka urdhnu'

Hazreti Fatima emretmiş

Ehlibejtin me naltsu',

Ehlibeyti yüceltmek

La i lahe ilallah

La ilahe illallah

Ja Fatime te Zebra.

Ya Fatimatu'z- Zehra

İmam Hasanin n'dash me pa

İmam Hüseyin'i görmek isteyen

Shpirtat tona n'arshiala.

Bizim ruhlarımızı Arş-i âla'da

La i lahe ilallah

La ilahe illallah

Ja Hyseni Kerbela.³⁷²

Ya Hüseyin-i Kerbela

5.5.2. Yakova'lı Tahir Efendi Boshnjaku (1770 – 1858)

Yakovalı Tahir Efendi, 1770 yılında Yeni Pazar'ın Lukare köyünde doğdu. Tahir Efendi, İstanbul'daki tahsilini tamamladıktan sonra, Osmanlı yazılı kaynaklarında Medrese-i Cedid (Yeni Medrese) olarak bilinen Yakova'nın Yeni Medresesinde müderris olarak çalışmaya başladı. 1807 yılında yapılan bu medresenin ilk müderrisidir.³⁷³

Yakova'lı Tahir Efendi, Arnavut tarih edebiyatında üç soyadıyla bilinir: *Tahir Efendi Boshnjaku* (Bosna'lı Tahir Efendi, Arnavut nüfusun büyük olduğu Yeni Pazar'da doğdu için), *Tahir Efendi Yakova* (Yakovalı Tahir Efendi, Meslek hayatına orada başladığı ve hayatını orada geçirdiği için) ve *Tahir Efendi Madh* (Büyük Tahir Efendi, bıraktığı büyük iz ve eserler için şükran ve minnet olarak böyle isimlendirdiler).³⁷⁴

Tahir Efendi'nin adı belli bir süre sonra 1907'de Sofya'da "*Vehbije*" (*Hediye*) adlı

³⁷² Muhammed Pirraku, "Hafiz İmer Shemsu", Gjurmime Albanologjike, 10/12 (1980), 207.

³⁷³ Rusi, *Poezia e Bejtexhinjve*, 169.

³⁷⁴ Kaleşi, "Albanska Alhamiadi Knjizevnost", 63.

eserinin yayınlanmasından sonra ilmî çevrelerde ve kamuoyunda büyük ilgi uyandırdı. Yakova'lı Tahir Efendi'nin, Alamiyado edebiyat geleneğinde üç eseri bulunmaktadır. Birincisi, Türk-İslam edebiyatındaki birçok eserin örneğini takip ederek şiirsel türde kaleme aldığı ve 1835'te tamamladığı "*Vehbiye*"dir. İkinci eseri ise bir "*Mevliti*"dir. Üçüncüsü ise "*Tafsir-ul-ajat 'ala lisan-il-arnaud*" (*Arnavutça ayetlerin tefsiri*) adlı eseridir.³⁷⁵

Yakova'lı Tahir Efendi'nin diğer eserleri ise şunlardır: "*Kitab-i tenbihijet*" (*Libri i paralajmërimëve*), "*Tenbihler kitabı*"). Bu eser Türkçe yazılmıştır ve 55 beyitten oluşmaktadır. Eserdeki şu ifade dikkat çekicidir: "*Pa u hup nimeti, s'i dihet kimeti*" (*Nimet kaybolmadan, kıymeti bilinmez*). Eserini şu cümleyle tamamlar: "*Unutma, Tahir Efendi iyi bir insandı, Rabbimiz ona daima rahmet eylesin.*"³⁷⁶ Yakovalı Tahir Efendi, 1858 yılında vefat etmiştir. Tahir Efendi, Arnavutça, Osmanlıca ve Arapça dillerinde şiir ve eser üreten bir Arnavut şairi, müderrisi ve âlimidir.

Yakovalı Tahir Efendi'nin "*Vehbiyye*" adlı eseri, günümüze kadar tam olarak ulaşan nadir eserlerden biridir. Eserden birkaç satır aktaralım:

Emni Vehbie

Failatun, failatun, failat

"Bismil-lahi rrahmani rrahim"

Tue nis, thash unë al-lahul-azim

Thash me ty elhamdul-il-lahil Kerim

Koft salat Pejgamberit hem kof selam

Edhe Alit qi me ty jam kan medam

Çynqi shkove Ti Muhammed Mustafa

Neve s'na ban pra dynja hiç vefa

Sa rrim pra njani prej nesh shum me pas

*Akibet vjen dekën aj hem ka me pas*³⁷⁷

³⁷⁵ Hasan Kaleşi, "Prilog Poznavanja Arbanaske Knjizevnosti is Vremena Preporoda", 361.

³⁷⁶ İdriz Ajeti, "Pamje Historike e Ligjërimet Shqip të Gjakovës në Fillim të Shek. XIX", (Priştine: Rilindje, 1960), 125.

³⁷⁷ Rusi, *Poezia e Bejtexhinjve*, 170.

(...)

Vehbiye ismi

Failatun, failatun, failat

“Bismillahirrahmanirrahim”

Başlarken Allahu'l-azim dedim

Seninle elhamdü lillahil-Kerim dedim

Efendimize hem salat hem selam olsun

Medam vermiş olduğun Ali'de

Çünkü sen gittin ey Muhammed Mustafa

Dünya bize hiç vefa etmiyor

Birçok sıkıntıya sahibiz bizler

Akıbeti ölümdür o bizi bulur.

(...)

5.6. Melâmîlik Tarikatına Mensub Olanlar

Melamilik, şer'î hükümlere kesinlikle riayet etmek suretiyle, halkın kınamasını göze alarak, nefislerini aşağılatmak gayesinde olan ehl-i tasavvufun tutmuş olduğu yoldur. Bu konuda yazılmış eserlerin çoğunda “...Onlar, kınayanların kınamalarından korkmazlar. Bu Allah'ın bir lutfudur ki, onu dilediğine verir. Allah, her şeyi kuşatandır, bilicidir”³⁷⁸ ayetinden yola çıkarak kınananlardan maksadın melâmîliği şiar edinmiş kimseler olduğu yer almaktadır. Mutasavvıfların önde gelenlerinden bir kısmı melâmet yolunu tutmuşlardır. Allah'a katkısız, hesapsız ve riyasız bir muhabbet ile bağlanma isteği ve bu isteği taşıyanların meşrebi bu yolu doğurmuştur. Melâmîler, kendilerini kınamakla kalmazlar, âdetlere olan ters tavırlarıyla başkaları tarafından kınanmayı da temin ederler. Bu kınanmalar onların istediği bir durum olduğundan Melâmî neş'eyi ortaya çıkarır.³⁷⁹

³⁷⁸ *Kur'ân-ı Kerîm Meâli*, çev. Halil Altuntaş -Muzaffer Şahin (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2009), el-Mâide, 5/54.

³⁷⁹ Nihat Azamat, “Melâmet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29/24-25.

Melâmîlik'in, tasavvuf tarihi içerisinde başlı başına bir tarikat veya meşrep olup olmadığı konusu zaman zaman tartışılmıştır.³⁸⁰ Bu tartışmaya girmeden, Melâmîlik, VIII. yüzyıldan XIX. yüzyılın sonuna kadar üç ana dönem olarak tasnif edebilir:

Birinci dönem *Melâmîlik veya Kassârilik* olarak isimlendirilen dönemdir. Bu dönem, Ebû Sâlih Hamdun b. Ahmed el-Kassâri (öl. 271/884) ile Abbâsî iktidarının (750/1258) ve esnaf tabakasının lüks yaşamına bir tepki olarak ortaya çıkmıştır. Hamdun Kassârî ve müritleri, sırf Allah rızasını kazanmak için dünyanın bütün ihtiyaçlarından uzak durmak, kendilerini küçük görmek, şahsi kusurlarını ortaya koymak gibi daha nice adımlara başvurmuşlardır.³⁸¹

İkinci dönem *Melâmîlik veya Bayrâmî–Melâmîlik* olarak isimlendirilen dönemdir. Mürid Dede Ömer Sikkîn (diğer adıyla Bıçakçı Ömer Dede, öl. 880/1745) tarafından Hacı Bayrâm-ı Velî'nin Bayrâmî tarikatının bir kolu olarak kurulmuştur. Dede Ömer Sikkîn, tarikatın her türlü âyinlerini, özel tasavvufî kıyafetlerin her türlüşünü reddetmiştir. Aynı zamanda müritler arasındaki sohbeti, tarikatının bir metodu olarak benimsemiştir. Dede Ömer Sikkîn ve müritleri, insan enaniyetinin azmasına sebep olacak tüm yaşantılardan uzak kalmaya özen göstermişlerdir. Tarikatlarının idari teşkilatına da ayrı bir önem vermiştir.³⁸²

Üçüncü dönem *Melâmîlik veya Melâmîlik -Nuriyye*. XIX. yüzyılın ikinci yarısında Seyyid büyük şahsiyet olan Muhammed Nûru'l-Arabî (öl.1882) tarafından sistematize edilmiş ve Balkan yarımadasının birçok bölgesine yayılmıştır.³⁸³

Seyyid Muhammed Nûru'l-Arabî'nin (öl.1887) şahsında üstlenen üçüncü devre Melâmîliği veya diğer adıyla Melâmiyye-i Nûriyye, Kuzey Makedonya, Kosova ve Arnavutluk'a canlılık göstermiştir. Bu bölgelerde Seyyid Muhammed Nûru'l Arabî'nin müritleri tarafından temsil edilmiştir. Seyyid Muhammed Nûru'l Arabî, 1287/1870 yılında Kavadar'da kutub olduğunu ilan etmiş, 1305/1882'de Kuzey Makedonya'nın bir şehri olan Ustrumca'da vefat etmiştir.³⁸⁴

Alamiyado edebiyatında Melâmî tarikatına mensup olan çok az müellif bulunmaktadır. Araştırmalarımız neticesinde iki müellife rastlanmıştır.

³⁸⁰ DİA, "Melâmiyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29/25-26.

³⁸¹ Daha geniş bilgi için bkz. Ferîdüddin Attâr, *Tezkiretü'l - Evliya*, (İstanbul: Semerkand, 2013), 414-427.

³⁸² Bkz. Abdülbaki Gölpinarlı, *Melâmîlik ve Melâmîler*, (İstanbul: Kapı Yayınları, 2022), 3-16.

³⁸³ Ömer Rıza Doğrul, *İslâm Tarihinde İlk Melâmet*, (İstanbul: İnkilab Yayınları, 1950), 15.

³⁸⁴ İzeti, *Balkanlar'da Tasavvuf*, 303.

5.6.1. Şeyh Yonuzi – Haydari (1848 – 1909)

Alamiyado edebiyatının önemli şairlerinden biri de Şeyh Yonuz'dur. İsmi Haydar Yonuzi'dir fakat halk arasında Şeyh Yonuz mahlasıyla bilinir. Melami tarikatı mensubuydu. Belli bir dönem şeyhlik yaptığı için talebeler bu mahlasla hitap etmişlerdir. Şeyh Yonuz, 1848 yılında Toplica'nın Yaşanic köyünde dünyaya gelmiştir. İlk eğitimini kendi köyünde almıştır. Vuçitirna Medresesinden mezun olmuştur. Eğitiminin devamı için İstanbul'a taşınıp eğitimine orada devam etmiştir. Nitekim İstanbul'dan döndükten sonra 1880 yıllarında da kendi memleketinde Arnavutçada dinî ve kültürel faaliyetlerine devam etmiştir.³⁸⁵

Memleketinde bir süre kaldıktan sonra oradan ayrılıp Mitrovica'ya yerleşmiştir. Mitrovica halkı Şeyh Yonuz'a bir tekke inşa edip orada Arnavutçada hem dinî hem ilmi dersler verme imkân sunmuşlardır. Hükümet, Şeyh Yonuz'un Arnavutça ilmi ve dinî faaliyetlerine hoş gözle bakmamıştır, çünkü o dönemde Arnavutça eğitimi vermek ve Arnavutça yazmak kanunen yasaktı. Dolayısıyla Yonuz 1891 yılında Üsküp Vilayet Mahkemesi'ne çıkarılır. Yonuz, bütün suçlamalardan beraat eder, faaliyetlerine tehdit ve baskı altında devam eder. Yonuz'un Alamiyado edebiyat geleneğinde 48 şiiri bulunmaktadır. 1909 yılında vefat eden yazar, kaynaklara göre Mitroviça'nın Suhadoll köyünde defnedilmiştir. Şeyh Yonuz'un diğer önemli şiirlerden şunları zikredebiliriz: “*Nur Muhammed Mustafaja*” (Muhammed Mustafa'nın nuru), “*Nuri qiellës edhe i tokës*” (Yerin ve göğün nuru), “*Kush ta don Allah 108erendin*” (Kim Allah'ı sever), “*Ej vëlla merr vesh mir*” (Ey kardeşim iyi dinle), “*Ndigoni mir ej talibt e hakit*” (İyi dinleyin ey hak talebeleri) ve daha niceleri. Şairimizin, “*Kush din nefsin ai din Zotin*” (Kim nefisini bilir o Rabbini bilir) adlı şiirinin tasavvuf geleneğinde önemli şiirlerden olduğu bilinmektedir.³⁸⁶

³⁸⁵ Rusi, *Poezia e Bejtexhinjve*, 245.

³⁸⁶ Rusi, *Poezia e Bejtexhinjve*, 246.

Kush din nefsin ai din Zotin

*Kush di nefsin aj din Zotin
Hem i gjet xhehliq ilaq
Kush s`din nefsin aj s`din Zotin
Sun i gjonë xhehliq ilaq.*

*Nefsi pa u dit, xhehliq zehher
Nuk i gjindet hic ilaq
Pejgamberve evlija
Qitab Kurani s`ju bo ilaq*

*Nuri hakit Muhammedi
Baba i nurve i dha ilaq
Ebu Xhehliq baba i xhehliq
Se la xheliq me pi ilaq*

*Nuri hakit Muhammedi
Kurr s`ju bo xhehliq ilaq
Qeter send qysh muj i bohet
Xhehliq ilaq*

*Lyp ni insan qi e di nefsin
Hem i gjet xhehliq ilaq
Msoe nefsin merr vesh hakin
Bonu xhyl ti mos rri kaq*

*Gjith cka ka hem teri plehi
Qi e bo robi asht ilaq
Sallde xhehliq s`osht ni send hic
Ne dash Zotin lyp ilaq*

Kim nefisini bilir o Rabbini bilir

*Kim nefisini bilir o Rabbini bilir
Cahilliğine ilaq bulur
Kim ki nefisini bilmez Rabbini de bilmez
Cahilliğine ilaq bulamaz.*

*Nefisini bilmeden, cahillik zehherdir
İlacı da bulunamaz
Hz. Peygamber
Kur`an kitabı da ilaq olunmadı*

*Hak Muhammed nuruna
Nurların babası ilaq verdi
Ebu Cehil, cahilliğin babası
Cahillik bırakmadı ilaq içsin*

*Hak Muhammed nur için
Cahille asla ilaq olunmadı
Başka şey ne yapılır ki
Cahilliğe cahillik ilacı*

*Nefisini bilen bir insan lazım
Cahilliğe ilaq bulsun
Nefisini öğren ki hakkı anlayasın
Sen gönül ol ki bu kadarıyla kalma*

*Her şey ne mevcut ise
Kulun yaptığı ilacıdır
Sadece cahillik bir hiçtir
Rabbini arzuluyorsan ilaq iste*

<i>Me u shortue me gjyl ni kaqë</i>	<i>Azıcık gönlü yıkmak</i>
<i>Bohet gjyl hem tue kon kaq</i>	<i>Felakete maruz kalırsın</i>
<i>Pa hizmet thahen kalemat</i>	<i>Hizmitsiz kalemler kurur</i>
<i>Qet Përej rrangje apet kaq</i>	<i>Akan nehirler durur</i>
<i>Shumë jazëk osht me kusure</i>	<i>Çok yazıktır kusurlarla yaşamak</i>
<i>Gjyl tu e kon ti me u bo kaq</i>	<i>Sen gül iken böyle günahkâr olman</i>
<i>Kujto pak ti gjyl e kaq</i>	<i>Biraz düşün ey gönül</i>
<i>Hem mos ep gjyl ti me marr kaqë</i>	<i>Koca gönlünü verme azıcık şeyler için</i>
<i>Shum durli shumë fjal u fol</i>	<i>Çok farklı şekillerde çok söz edildi</i>
<i>Hem merr vesht pak ti mend në paq</i>	<i>Aklın varsa bir şeyler kap</i>
<i>Borgj e kemi me kallzue</i>	<i>Bunları aktarmak bizim borcumuzdur</i>
<i>Bonu gjyl ti n`dash rri kaq</i>	<i>Sen gönül ehli ol veya burada kal</i>
<i>Në kofsh për veti ti vet je</i>	<i>Kendin için isen sen</i>
<i>Kërkush për ty s`osht hic myhtagj</i>	<i>Sana kimse muhtaç değil ki</i>
<i>Haram osht me zehër të gjehlit</i>	<i>Haramdır cahillik zehriyle</i>
<i>Me e mbyt shpirtin pa ilaç.³⁸⁷</i>	<i>İlaçsız ruhu öldürmek</i>

5.6.2. Şeyh Hilmî Maliki - Abdülmalik Hoca (1865 – 1952)

Şeyh Hilmi Maliki (Şeyh Mala) veya Abdülmalik Hoca, 1865'te Rahovec'te dünyaya gelmiştir. Babası okula gitmesine razı olmamış, buna rağmen Abdülmelik Hoca, Prizren'e kaçarak ünlü Mehmed Paşa Medresesine kaydolup yeni bilgiler öğrenmiştir. Bu okulda 12 yıl çok zor şartlarda eğitim gördü. Medreseyi büyük bir başarı ile tamamladı. Rahove'ye döndükten sonra kapsamlı dinî çalışmalara başladı. Sahip olduğu şiir yeteneği sayesinde tasavvufî konulara yönelip şiirler yazmaya başladı. Sheh Mala, Recep Hulusi Hoca Efendi'den icazet alarak, Melami meşrebi üzere bir tekke kurdu. Bu tekke, sadece tasavvufî faaliyetlerde bulunmamış, aynı zamanda okul olarak da kullanılmıştır. Sheh

³⁸⁷Rusi, *Poezia e Bejtexhinjve*, 253.

Mala, orada sadece hoca veya tasavvuf şeyhi olarak değil, aynı zamanda müftü ve öğretmen olarak da hizmet vermiştir. Şeyh Mala, Rahovec halkını orada toplayıp tasavvufi öğretiler anlatarak halkı doğrudan etkilemiştir. Sheh Mala, Doğu dillerinin neredeyse tamamına hâkimdi.³⁸⁸

Şeyh Mala, tekkesinde yaptığı hutbe ve uygulamalı derslerin yanı sıra hem nesir hem de şiir alanında çokça edebi faaliyette bulunmuştur. Düzyazı olarak birkaç risale yazmıştır. “*Kitabın başlangıcı ezel*”, “*Sofra e hazreti Alisë*”, “*Lulishta e Hilmi makbuli i Perëndisë*”, “*Bejtullahi hakiki*”, “*Minderllëku i brusës hakikat*” gibi eserleri bunlardan bazılarıdır.³⁸⁹

Şeyh Mala'nın düzyazının aksine şiirsel yaratıcılığı, sonraki dönemde edebiyatçılarda merak uyandırmış, bu merak Alamiyado edebiyatını incelemelerine sebep olmuştur.

Yukarıda zikredilen eserler, dervişler tarafından tekkelerde ilahi olarak söylendiği gibi manzum veya mensur birçok eserin müellifi de onlar tarafından bilinmektedir. Bunlardan Abdülmalik Hilmi Hoca ya da Sheh Mala bu alanda büyük katkı sağlayan ve hem nitelik hem de nicelik açısından en yetenekli şairler olarak öne çıkmaktadır. Üstelik bu el yazmaları, vahyin iç boyutunu ortaya koymaya ve manevi hakikat zevklerinin içinde bulunduğu ruh halini önermeye çalışan felsefi-tasavvufi risalelerdir. Risaleler, tasavvuf açısından ele alındığında, bunların daima Ehl-i Sünnet çizgisi üzerinde yürüdüğünü görmekteyiz. Bu, özellikle müminlere şeriatın bir anlam ifade etmediğini vurgulayan şeriat normlarına riayet konusundaki tutumu ile doğrulanır.³⁹⁰ Örneğin, eserinde bu konuda şöyle der:

<i>Sheriat e tarikat,</i>	<i>Şeriat ve tarikat,</i>
<i>Marifet e hakikat</i>	<i>Marifet ve hakikat</i>
<i>Me i dit si farz reqat</i>	<i>Farz rekâtları gibi bilmelisin</i>
<i>Katër dyr me i bo ispat</i>	<i>Dört kapıyı ispatlamalısın</i>
<i>Fjala shejtit shariat</i>	<i>Sözü kutsal şeriat</i>
<i>Puna tina tarikaat</i>	<i>Onun işi tarikat</i>
<i>Hali ti o hakikat</i>	<i>Onun hali hakikattir</i>

³⁸⁸ Hondozi, *Sheh Hilmi Maliqi Dhe Divani i Tij Shqip*, 13.

³⁸⁹ Rusi, *Poezia e Bejtexhinjve*, 330.

³⁹⁰ Hondozi, *Sheh Hilmi Maliqi Dhe Divani i Tij Shqip*, 16.

<i>Me dit vehten marifet</i>	<i>Kendini bilmek marifettir</i>
<i>Me pesë sharte o dera parë</i>	<i>Beş şartlıdır ilk kapı</i>
<i>Ziqri daim dyta farë</i>	<i>Zikri daim ikinci tohumdur</i>
<i>Ashtu fenaja treti qar</i>	<i>Böylece üçüncü fenaya ağlamak</i>
<i>Vehteën me dit asht katar</i>	<i>Kendini bilmek böylece dördüncüdür</i>
<i>Katër dyr ti paa i dit</i>	<i>Bu dört kapı bilmeden sen</i>
<i>Hakikatin s'mun me dit</i>	<i>Hakikati bilemezsin</i>
<i>Në terr jesish hiç pa dritë</i>	<i>Karanlıkta ışıksız kalırsın</i>
<i>Ku ki hakin ti me xhet</i>	<i>Senin haddin ne ki hakkı bulacaksın</i>
<i>Kur s'digjonë Hilmin ça flet...</i>	<i>Hilmi'ye ne dediğine kulak vermeden.</i>

Balkan savaşlarını müteakiben bu toprakların sömürgeleştirilmesine karşı mücadele seferberliğinin başladığı yıllarda, Şeyh Mala halka duyduğu güvenle, sürekli şu vurguda öğütler veriyordu: Ülkemize yapılan haksızlıklara karşı çıkmak. Halka, vatanın terk edilmemesi gerektiğini söyleyerek, “*Evi bir sütunla ikiye bölmek zorunda kalırsanız yapın, ama evlerinizi asla terk etmeyin!*” demiştir. Onun milli faaliyeti, Arnavut Müslümanlarında mutlak hakikat sevgisini uyandırmak için geliştirmiş olduğu kırk yıllık kararlılığı ve yorulmak bilmez çalışmasından ibarettir ki bu, kesinlikle her milli vicdanın kuvvetlenmesinin ön şartıdır. Sheh Mala 1952 yılında Rahovec'te vefat etmiştir.³⁹¹

5.7. Tarikata Mensub Olmayanlar

Arnavut Alamiyado edebiyatında eser veren birçok müellif bulunmaktadır. Aralarında aynı anda birden fazla tarikata mensup olanı da herhangi bir tarikata mensup olmayanları da vardır. Dolayısıyla, tasavvufi şiirler ve eserler üretmelerine rağmen bir tarikata bağlı olmanın müellif üzerinde etkisinin olması çok doğal olarak kabul edilmelidir.

Bir müellif herhangi bir tarikat mensubu olabileceği gibi hiçbir tarikata bağlı olmayabilir de. Onlar Alamiyado edebiyat geleneğini benimseyebilir ve aynı zamanda eser de üretebilirler. Örneğin;

³⁹¹ Rusi, *Poezia e Bejtexhinjve*, 330.

5.7.1. Muhammed Çami - Küçüku (1784 – 1844)

Alamiyado edebiyat tarihinde Muhammed Küçüku önemli bir yer kaplamaktadır. Şair sadece Arap harfleriyle yazılan Arnavut şiirler yazmamıştır. Hem konu hem tarz bakımından farklı şiirler de yazmıştır. Küçüku, yazılı eski Arnavut edebiyattan yeni Arnavut yazılı edebiyat arasında bir köprü olarak bilinmektedir. Aynı zamanda Arnavutlar arasında hacimli şiir yazan ilk müelliftir.

Muhammed Küçüku, 9 Temmuz 1784'te Konispol'de doğdu. Arnavutça kaynaklarında Muhammed Çami ismiyle geçmektedir. İlk tahsilini kendi memleketinde tamamladıktan sonra 11 sene Kahire'de okudu. Kahire'de eğitim gördükten sonra memleketi Konispol'a döndü ve hayatının sonuna kadar memleketinde kurduğu medresesinde hoca ve imam olarak vazife yaptı. Doğu edebiyat eserlerinin bazılarını Arnavutçaya tercüme etmenin yanı sıra, kendisi de eser vermiştir.³⁹²

Muhammed Küçüku, kurmuş olduğu medresesinde Arnavutça dersler veriyordu. Bu okulun ders kitapları Muhammed Çami tarafından Arap harfleriyle Arnavutça yazılmıştır. Müellif, dinî-ahlaki konular, İslam tarihi, Kur'an öğretimi, Hz. Muhammed'in hayatı gibi farklı alanlarda eserler telif etmiştir. Küçüku, Arapça ve Türkçeden çeviriler de yapmıştır. Arnavutçaya en ünlü çevirisi Mısırlı sûfi ve şair olan Muhammed b. Said el-Busiri'nin (öl.1296) "*Kasidetü'l-bürde*" adlı eseridir.³⁹³

Küçüku velud bir şairdi. Örneğin "*Erveheya*" manzum şiiri 1820 tarihinde yazılmış ve halk arasında en popüler olan şiiridir. "*Erveheya*" olarak bilinen manzum şiiri, ilk yıllarında "*Ravda*" (*Bahçe*) adını taşımıştır. Bu eser, 856 satırdan oluşan Alamiyado edebiyatının XIX. yüzyılda yayımlanan ender eserlerinden biridir. Eser Tiran'daki Milli Kütüphanede korunmaktadır.³⁹⁴

Küçüku'nun diğer eserleri ve konuları ise şunlardır: "*Yusuf ve Züleyha*" eserinde erkeklerin yüksek ahlakını ve güzel hasletlerini övüp yüceltir; "*Gurbetçiler*" isimli uzun şiirinde başlığınan anlaşıldığı gibi gurbet konusunu işler; "*Misolong'un işgali*"nde

³⁹² Sabri Hamidi, *Poetika Shqipe : Bioletra; Tematologjia; Albanizma*, (Tiran: Shtëpia Botoese "55", 2010), 25.

³⁹³ Hysa, *Hyrje në Letërsinë Shqiptare, Dëshmitë, Humanizmi Shqiptarë, Neoklerikalizmi Shqiptarë dhe Alamiada Shqiptare*, 343.

³⁹⁴ Hysa, *Alamiada Shqiptare I, Studime Letërare*, 153.

Yunan milli ayaklanması zamanındaki bir tarihi olayı ele alır; “*Bekri*” eserinde ise şarap, rakı ve onlara düşkün olanları dinî ve ahlaki normlara dayanarak lanetler. Muhammed Küçükü’nün eserlerinin tamamı yaklaşık 4000 dizeden oluşmaktadır. Şair 1844 yılında Konispol’da vefat etmiştir.³⁹⁵

Şairin, güzel şiir yazma tarzının ve üslubunun berraklığını göstermek için, “*Gurbetlinjtë*” (*Gurbetçiler*) şiirinden örnek vereceğiz:

*Ç’ke zemërë që bën figan
që s’bën karar natë e ditë
po kullon gjak edhe katran,
qan që t’u këpunë sitë.*

(...)

*Elif, Allah bën merhamet,
për gurbetlit gado janë
se janë në të madh siklet
që s’shohënë akrabanë*

(...)

*Dhe thonjtë u këputën,
Kur vjen vakti për të ndarë
Me shtëpi halleshtisenë
-Hajdeni, u qoft rruga e mbarë!³⁹⁶*

Kalbim ne oldu ki figan ediyorsun

Gece gündüz hiç dinmiyorsun

Kan ve katran akıttıyorsun

Ağlıyorsun o kadar ki gözlerin kopacak

Elif, Allah merhamet eyle

Bütün gurbetçilerin için nerede olurlarsa

Çok büyük sıkıntılardalar

Akrabaları görmedikleri için

Ve tırnaklar da koptular

Ayrılık vakti geldiğinde

Ev halkıyla helalleştiklerinde

- Hadi, yolunuz açık olsun dediklerin!

5.7.2. Kalkandelen’li Recep Voka (1847 – 1917)

Kalkandelen’li Recep Voka (Rexhep Voka) 1847 yılında Kalkandelen’nin (Tetova) Dağlıkları’nda bulunan Şipkovica köyünde doğmuştur. O dönemde Kalkandelen’in her bölgesinde camilerin yanında çocuklara hem dünyevî hem dinî ders

³⁹⁵ Rusi, *Poezia e Bejtexhinjve*, 144.

³⁹⁶ Hysa, *Hyrje në Letërsinë Shqiptare, Dëshmitë, Humanizmi Shqiptarë, Neoklerikalizmi Shqiptarë dhe Alamiada Shqiptare*, 349.

verilen mektepler (Sübyan mektebi),³⁹⁷ “Xhamise se Hakiut”, “Mahalla e Teqes” ve “Qymbyk”te iptidaîye adlı devlet ilkokulları ve üç medrese olduğu tarihî kitaplarda kaydedilmektedir.³⁹⁸

Recep Voka, ilk eğitim-öğretimini mektep olarak isimlendirilen dinî eğitim kurumlarında almıştır. Nitekim ilk öğretmen Şipkovica camisinde imam olan Mulla Latif Gafurri'dir. Ardından eğitim öğretimine Prizren Medresesi'nde devam eden Voka, öğrencilik hayatında çok çalışkan vasfıyla ön plana çıkmıştır. Nitekim Voka, Prizren Medresesi'ni başarıyla tamamlayıp İstanbul'da yüksek eğitim hakkını kazanmıştır.³⁹⁹

Kazandığı İstanbul'daki eğitimi Voka, 1968 yılında İlahiyat Fakültesi'ne kaydını yaparak devam etmiştir. Başarılı bir şekilde fakültesini tamamlayan Voka, belli bir süre İstanbul İlahiyat Fakültesi'nde müderris olarak görev yapmıştır. Kazandığı ilmî tecrübeyi memleketindeki gençlere aktarmak ve Arnavutların ulusal davalarına sahip çıkmak isteyen Voka, Kalkandelen'e dönmüştür. 1903 yılında Manastır Vilayeti müftüsü olarak atanmıştır. Arnavutların ‘Ulusal Uyanışının Kültürel ve Siyasî’ hareketlerinde faaliyetlerine aktif katılım sağlayan Voka, Bükreş'teki Pan-Arnavut Kongresi'ne de katılmıştır.⁴⁰⁰

Recep Voka'nın en önemli eseri, Alamiyado edebiyat geleneğine göre yazılan ve 1911 yılında İstanbul'da yayımlanan *Mendime* (Düşünceler) kitabıdır. *Mendime* kitabı yayınladığı sırada Recep Voka Manastır vilayetinde müftülük görevini îfâ etmekteymiş.

Voka'nın, Alamiyado edebiyat geleneğine göre kaleme aldığı bir diğer önemli eseri *A-Beja Shqip* (Arnavutçanın ABC'si)⁴⁰¹ adlı gramer kitabıdır.⁴⁰² Recep Voka'nın günümüze kadar ulaşan bir diğer eseri ise 1911'de İstanbul'da yayımlanan dinî içerikli *Arnavutça Mufassal İlmihal* kitabıdır.⁴⁰³

---

³⁹⁷ Sindi Bilibashi, *Rexhep Voka'nın Hayati Ve Eserleri*, (Edirne: Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020), 3-4.

³⁹⁸ Vehbi Bexheti, *Rexhep Voka dhe Vepra e Tij 1847-1917*, (Tetovë: Çabej Kitabevi, 2001), 22-23.

³⁹⁹ Bilibashi, *Rexhep Voka'nın Hayati Ve Eserleri*, 9.

⁴⁰⁰ Bexheti, *Rexhep Voka dhe Vepra e Tij 1847-1917*, 25.

⁴⁰¹ Rexhep Vokë Tetova, *A-Beja Shqip*, (Tetovë: 2018), 5.

⁴⁰² Bu kitap elimizde mevcuttur. Kitap 20 sayfadan oluşmaktadır ve 2018 Kalkandelen Müftüsü Prof.Dr. Qani Nesimi'nin teşvikiyle yeni baskısı yayımlanmıştır.

⁴⁰³ Bilibashi, *Rexhep Voka'nın Hayati Ve Eserleri*, 52.

5.7.3. Faik Efendi Maloku (1900 – 1935)

Faik Efendi, Alamiyado edebiyatının son temsilcilerden biridir. Faik Efendi'nin adı kaynaklarda Faik Maloku olarak da geçmektedir. 1900 yılında Priştine'de doğdu. Priştine'de eğitim gördü. 1915 yılında ise Bulgarlar tarafından istilâ edilen Priştine'den ayrıлып Avusturya-Macaristan İmparatorluğu kontrolü altında faal olan Mitroviça'daki anadili Arnavutça olan okulda eğitimine devam etti. I. Dünya Savaşı'ndan sonra bütün Arnavutça dilinde eğitim veren okullar kapatıldı. Faik Efendi 1927 yılında Priştine medresesinin kapanmasına kadar hoca olarak ders vermiştir. Priştine medresesinin kapatılmasının ardından Poduyeva'da bulunan medreseye geçiş yapan Faik Efendi, din dersi hocası olarak Arnavutçayı, kitap okumayı ve anadilde eğitim görmeyi önemini çocuklara anlatarak ve sevdirek hocalık vazifesini ifa etmiştir. Medresenin yaptığı faaliyetlerin bölgedeki kadim kültürün muhafazası yönünde toplumda karşılık bulması ve toplumun dinî hayatını canlı tutması gibi nedenlerden dolayı dönemin hükümeti tarafından riskli görülüp okul, iki yıl sonra kapatılmıştır.⁴⁰⁴

Faik Efendi, bölgede yaşayan Arnavutların anadillerinde eğitim görmeleri ve Arnavut kültürünü tanımaları hususunda gösterdiği hassasiyet ve bu yolda gösterdiği birçok fedakârlığın yanı sıra edebî açıdan tarihe izler bırakmak maksadıyla şiirler de kaleme almıştır. Yazdığı birçok şiirden günümüze ulaşan sadece bir şiiri mevcuttur. Faik Efendi 1935 yılında dâr-ı fenadan dâr-ı bekaya irtihal etmiştir.⁴⁰⁵

Faik Efendi'nin Alamiyado edebiyatı geleneğinde bulunan birçok şiirinden elimize ulaşan en meşhur şiiri “Nga “Zoti n’Kur’an ka Urdhno” (“Allah Kur’an’da emretmiş” bâbında) şiiridir:

Nga “Zoti n’Kur’an ka Urdhno”

“Allah Kur’an’da emretmiş” bâbında

Zoti n’Kur’an ka urdhnu

Allah Kur’an’da emretmiş

Te ni myrshid për me shku

Bir mürşide girmeye

N’dash ksaj fjale mi besu

Şayet bu cümleye inanmak istersen

Kqyr ajetin “Vebtegu”

“Vebteğu” ayetine bak

⁴⁰⁴ Muhammed Pirraku, “Faik Efendiu”, Gjurmime albanologjike, Seria Filologjike, 10/13 (1980), 210.

⁴⁰⁵ Rusi, *Poezia e Bejtexhinjve*, 403.

*Tu than Zoti me Kur'an
Bahesh me dreq e shkon për an'
N'xhennet t'Zotit n'dash me kanëë
Lype ni qamil insan.*

*Allah Kur'an'ında derken
Şeytan olursun ve boşa gidersin
Allah'ın cennetinde olmak istersen
Bir kâmil insan ara*

*Perëndia na ka fal
Me dit hakun hem m'u fal'
M'u ba arif plot me hal
Sikur gjaja mos m'u nal...⁴⁰⁶*

*Allah bizlere bağışladı
Hakkı bilelim ve (namaz) kılalım
Hâl ile arif olalım
Durmada hizmet edelim...*

5.7.4. Hafız İmer Şemsiu (1895 – 1945)

Hafız İmer Şemsiu, 1895 yılında Priştine'de doğdu. İlk mektep öğrenimine orada başladı, lakin babasının vefatı nedeniyle yarıda bırakıp ara vermek zorunda kaldı. Daha sonra dayısı Ahmed Efendi'nin yardımıyla tahsiline devam etmeyi başarmıştır. Ayrıca Priştine ve Üsküp Medresesinde ders almıştır.⁴⁰⁷

I. Dünya Savaşı döneminde Priştine ve Ferizay şehirleri arasında bulunan Sazli-Talinovc isimli kasabada idari bir görev yaptı. İşte bu dönemde, Arnavutça ders veren bir okul açmakla çok önemli bir işe imza attı. Fakat bu okul, kısa bir süre sonra Bulgarlar tarafından kapatıldı. Okulda hocalık görevi dışında Hafız İmer, Talinovc Camii'nde imam olarak görev yapmıştır. Şemsiu'nun çok şiir yazdığı söylenmektedir. O dönemde yaşayanların ifadelerine göre onun 30'a yakın şiiri vardır. Fakat günümüze ulaşan sadece 3 tane şiiri mevcuttur.⁴⁰⁸

Şemsiu 1945 yılında vefat etmiştir. Hafız İmer Şemsiu, Allah sevgisini bir şiirinde şöyle ifade eder:

⁴⁰⁶ Pirraku, "Faik Efendiu", Gjurmime albanologjike, Seria Filologjike, 212.

⁴⁰⁷ Rusi, *Poezia e Bejtexhinjve*, 401.

⁴⁰⁸ Robert Elsie, "The Corrents Of Moslem And Bektash Writing In Albania", *The Albanian Catholic Institute University Of San Francisco*, 15 (1994), 176.

Allah'a dua edelim
Ruhun bedenden çıkma zamanı geldiği anda
Testinin suyu aştığı gibidir
Musalla'ya çıkardıkları anda
Mükemmel olacağım gibidir
Cesedimizi tüttükleri anda
*Ilık su ile yıkacakları gibidir*⁴⁰⁹

5.7.5. Tahir Popova (1856 – 1949)

Tahir Popova, 1856 yılında Kosova'nın Popova köyünde dünyaya geldi. Popova, Alamiyado edebiyatının en ünlü simalarından biridir. İlk tahsilini, iptidaiye ve rüştiye eğitimini Vuştrin'de tamamladı.⁴¹⁰

Eğitiminin devamı için İstanbul'a taşınıp, Yüksek Pedagoji Okulu'ndan (Sultaniye) mezun oldu. İstanbul'dan döndüğünde meslek hayatına hoca olarak Yeni Pazar ve Branas Medreselerinde devam etti. Arnavutçanın yanı sıra Boşnakça, Türkçe ve Arapça dillerine hâkimdi.⁴¹¹

Tahir Popova'yı ünlü yapan çalışması, Arap harfleriyle Arnavutça bir "Mevlit" yazmasıydı. Eser, 230 beyitten oluşmaktadır. Bu mevlit, günümüzde de Arnavutlar tarafından okunan en meşhur mevlitlerden biri olma hasebiyle canlılığını hâlâ korumaktadır. Tahir Popova, 1949'da Tiran'da vefat etmiştir.⁴¹²

5.7.6. Mulla Hysein Hysni Statovci (1900-1972)

Mulla Hysein Hysni Statovci (Molla Hüseyin Hüsni Statovci), Alhamiyado edebiyatının Kosova bölgesindeki son temsilcilerinden biridir. 1900 yılında Poduyev'de doğdu. Esas olarak Priştine'de medrese eğitimi görüp hayatının geri kalanını orada

⁴⁰⁹ Muhammed Pirraku, "Hafiz İmer Shemsiu", Gjurmime Albanologjike, 10/12 (1980), 218.

⁴¹⁰ Fetih Mehdiu, *Mevludi - Lindja e Pejgamberit a.s.*, (Priştine, t.y.), 32.

⁴¹¹ Faik Luli vd., *Mevludet Në Gjuhën Shqipe*, (İşkodra: Camaj-Pipa, t.y.), 275.

⁴¹² Meral Yahyai, "Arnavut Kültür ve Edebiyatında Mevlid Yazma Geleneği", 4/2 (t.y.), 73.

geçirdi. 1927'de medresenin kapatılmasından sonra Faik Efendi'nin burada açtığı mektepte müdür yardımcısı olmak üzere Poduyeva'ya gitti. Dönemin siyasi ve sosyal hayatında çok aktif olduğu bilinmektedir. Arnavutça eğitimin yaygınlaşmasında büyük çaba göstermiştir. 1930'da Priştine'deki Paşa Camii'nde Arnavut dilinde bir vaaz vermiş ve o zamanki siyasi rejim temsilcilerini rahatsız edip tehditlere maruz kalmıştır.⁴¹³

Hüsni Statovci'yi önemli kılan konu, onun edebî alanlardaki eserleridir. 1935 yılından 1947'ye kadar yazdığı şiirler, o yıllarda Kosova halkının anadilde eğitim-öğretimde ne tür sıkıntılar çektiğinin bir kanıtıdır. Şiirlerin başlıkları neredeyse benzerdir. Örneğin: “*Derte n'guhen shqipe*” (Arnavutça dilinde dertler), “*Derd i madh ne guhen shkip*” (Arnavutçanın büyük derdi), “*Ni e permenje n'guhen shqip*” (Arnavutça dilinde bir anmak) vs.⁴¹⁴

Derte n'guhen shqipe

Arnavutça dilinde dertler

Zoti n'Kuran e diftoi

Allah Kur'an'da anlattı

Shkoni ju te shoqi shoj

Tâbi olun salih bir dostunuza

Sy e zemër bani një

Gözünüzü ve kalbinizi bir edin

Te mrrin fuçija kah se di.

Bilmediğin yerden güç

Kjo s'bahet pa delil

Bu delilsiz olmaz

E mer vesh n'kofsh i mirë

İyi isen anlarsın

Si je mrena banu jasht

İçin nasıl ise dışın da öyle olsun

N'dash me kanun gjithmon bashk

İstersen kanun ile dâima beraber olasın

Nefsit n'shqype i thon dreq

Nefse Arnavutça şeytan derler

Kqyr me t'prinun vetëm keq

Sana sadece kötü yaptırmaya çalışır

Ziqer Zotin kush se bon

Allah'ı kim zikretmiyorsa

*Nefsi atë e tradhton.*⁴¹⁵

Nefs ona ihanet eder.

(...)

⁴¹³ Robert Elsie, “The Corrents Of Moslem And Bektash Writing In Albania”, 176.

⁴¹⁴ Rusi, *Poezia e Bejtexhinjve*, 412.

⁴¹⁵ a.g.e. s. 413.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ARNAVUT ALAMİYADO EDEBİYATINDA TASAVVUFÎ MUHTEVA

1. İslam'da Tasavvufun Yeri ve Önemi

Sûfî araştırmacılara göre tasavvuf, İslam'ın en değerli yorumlarından biridir. Fakat bu İslam'ın olmazsa olmaz şartı olarak görülmemiştir. Yani, tasavvuf yolunu seçmek, Müslüman olmanın bir şartı olarak ile sürülmemiştir. Sadece imanın ve amelin kemâlî için gerekli görülmüştür. Bunun en iyi kanıtı Cibrîl hadisinde⁴¹⁶ bahsi geçen “Îmân”, “İslam” ve “İhsan” şeklinde sıralanan İslam'ın boyutunda görülmektedir. Tasavvuf, “İhsan” kavramı içerisinde, yani “Allah'ı görüyormuş gibi ibadet etme” derecesi içerisinde açıklanmaktadır.⁴¹⁷

Dolayısıyla, yukarıda zikredilen hadisten yola çıkarak, bir insanın İslam dininin bütün yönlerini yaşayabilmesi için önce iman etmesi lazım ki dinin sınırları içine girebilsin. Akabinde, İslam'ın şartları olarak kabul edilen namaz, oruç, zekât, hac gibi ibadetleri yerine getirerek İslam'ı yaşaması gerekmektedir. Neticede bu yaşayış esnâsında Allah'ı görüyormuş gibi bir ruh yüceliği içerisinde olması gerekmektedir. Özetle âlimler, dinin bu boyutlarının ilkinin “kelâm”, ikincisini “fıkıh” ve üçüncüsünü de “tasavvuf”un ilgi alanı olarak seçmişlerdir.⁴¹⁸

Burada dikkat edilmesi bir konu “ihlas” ya da “ihsan”ın iman ve amelden ayrı bir parçası olarak değil, imanın ve İslam'ın iki ana boyutunun zirvesini teşkil etmesidir. Dolayısıyla tasavvuf İslam dininin rûhi yönü ile ilgilenmektedir. Tasavvuf araştırmacıları, bunu gerçekleştirmek için örnek olarak Resül Efendimizi (s.a.v.) bütün yönleriyle örnek kabul etmiş, Efendimiz'in hayatını en ince ayrıntısına kadar hem yaşamayı hem de yaşatmayı maksat olarak seçmiştir.⁴¹⁹

Tasavvufun sunduğu kurallar ve bu yolu benimseyen kişinin, yani sâlikin, seyr u sülûk olarak isimlendirilen bir süreçten geçmesi gerektirir. Bir mürşidin gözetiminde geçen bu mânevî süreç içerisinde uygulanan formüller, gâye olmayıp sadece Allah'a götüren bir vâsita olarak kabul edilmektedir. Kısacası bu uygulamalar, Müslüman

⁴¹⁶ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *el-Câmi'u's-sahîh*, nşr. Muhammed Zühreir b. Nasr (b.y.: Dâru Tavki'n-Necât, 1422/2001), “Îmân”, 37.

⁴¹⁷ Reşat Öngören, “Ehl-i Sünnet'te Tasavvufun Yeri”, *Tarihte ve Günümüzde Ehl-i Sünnet*, edt. Mahmud Kaya vd., (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2006), 159.

⁴¹⁸ Öngören, “Ehl-i Sünnet'te Tasavvufun Yeri”, 159

⁴¹⁹ M. Nazif Şahinoğlu, “İslam'da Tasavvufun Yeri ve Önemi”, *II. Uluslararası İslam Düşüncesi Konferansı*, Kollektif, (İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültürel ve Sosyal İşler Daire Başkanlığı Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, 1997), 163.

olmanın şartı değildir, zaten formüllerin nâfilelerden oluşması da bunun en güçlü kanıtı olarak gösterilebilir.

Tasavvufî çerçevede önerilen nâfile veya mübah ibadetlere zaman, adet ve mekân bakımından asr-ı saâdette rastlanmaması bunların tamamen dış faktörlerden oluştuğu ve kötü bir bid'at olduğu anlamına gelmez. Dolayısıyla tasavvuf yoluna girmek, kişinin, dini daha içten ve iyi yaşama maksadıyla Allah'a yaklaşımda (takarrub ilallah) daha emin adımlarla mesafe kat etmesi arzusundan kaynaklanmaktadır.⁴²⁰

Tasavvuf yoluna girmek isten kişinin yapması gerek ilk şey, kâmil bir rehber yani bir mürşide/şeyhe tam anlamıyla teslim olması ve onun tavsiyelerine/görüşlerine bağlanmasıdır. Çünkü bir mürşide bağlı olmak tasavvufun temel şartlarından biridir. Eğer sâlik kendi iç dünyasında daha yüksek merhalelere geçmek istiyorsa muhakkak bir şeyhe/mürşide bağlanması gerekir ve bu aynı zamanda tasavvufun olmazsa olmaz şartıdır. Bu konu hakkında “Mürşid ve Mürid” kısmında daha geniş bilgi verilecektir.

Bütün bu süreç boyunca sâliklerin yaşadığı hallerden biri de “keşf” hâlidir. Bu hâli yaşarken, salikin kalbi bir ayna haline gelmektedir ve bu ilmin ana kaynaklarını müşahede ederek bazı sırlara mazhar olur, mânevi bilgilere vâkıf olmaya başlar. Fakat bunun tam tersi de olabilir. Kalbe doğru ve güvenilir bilgilerin yanı sıra şeytanî bilgiler de gelebilir ve doğru bilgileri bulandırmasına sebep olur. Bu nedenle seyr u sülukünü tamamlamamış sâlikler, eğer ilim sahibi iseler, kendilerine gelen o sırları veya bilgileri, nasların yani Kur'an ve Sünnetin verileriyle kontrol etmeli ona göre kabul veya reddetmelidirler. Eğer ilmî sahibi değilse işte o zaman bir şeyhe/rehbere uymanın ihtiyacı ortaya çıkar ve bu remizleri çözmeye ihtiyacı duyabilirler.⁴²¹

Kısaca, tasavvuf alanında yapılan araştırmalardan yola çıkarak şunu diyebiliriz ki tasavvuf, İslam dinî içinde zorunlu bir alan değildir. Fakat bu yola giren kişilerin kendi iradesiyle uymak zorunda kaldığı tasavvufî prensiplerin, tasavvufun kendi iç yapısı gereği olduğu açıkça belirtilmelidir.

Yukarıda belirttiğimiz gibi, tasavvuf, ilk yıllarında bir zühd hareketi olarak ortaya çıkmıştır. Bu hareket H.200'a tekabül eden yıllarda tasavvufa, yani bir ilme dönüşmüştür. Bu dönemin temel özelliği, formel şeriat karşısında bunların gâyesi hakikatine, dünyevileşmeye karşı ahlak ve davranışlara dönüştürülmesidir. Bu nedenle tasavvuf,

---

⁴²⁰ Süleyman Gökbulut, “İlim Tasniflerinde Tasavvufun Yeri”, *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, 19 (2007), 252.

⁴²¹ Öngören, “Ehl-i Sünnet'te Tasavvufun Yeri”, 162.

şeriatı temsil eden âlimlerin dinî yorum usulüne karşı hakikati temsil eden ve hakikati eksen alan bir ilim olarak tanımlanmıştır. Neticede bu dönemin özelliği kısaca “tasavvuf, hakikatlere sarılmaktır” şeklinde nitelendirilmiştir.⁴²²

Sufiler, bir bilgiye, ilme hakikate gitmek için onun bir usulünün olması gerektiğini belirtmişlerdir. Bu usulün, keşif ve müşahede olarak tanımlayabileceğimiz mârifet metodunu olmasını esas almışlardır. Bu usulün temel esası, hakikati doğrudan, yani vasıtasız olarak idrak etmektir. Peki bu vasıtasız hakikate nasıl ulaşılabilir? Onlara göre bu; akıl ile veya dinî metinlerin araştırılması ve yorumlanması usulüyle değil, kişinin bütün beşerî vasıflarını yok etmesi (fenâ makamı) neticesinde hakikatin vasıtasız kendini açmasıyla gerçekleşir.⁴²³

Tasavvufun ikinci dönemi “metafizik bir ilim olarak oluşum” diye tanımladığımız, İbnü’l Arabî’nin dönemi ve onun öğrencileri vasıtasıyla yayılan metafizik boyutudur. İbnü’l Arabî’yle birlikte tasavvuf ilmine yeni bir anlayış, yeni bir değişim gelmiştir. Bu yeni anlayışın ve değişimin daha doğru anlaşılması için İbnü’l Arabî öncesi dönemle ilgili iki önemli meselenin vurgulanması gerekmektedir. Birincisi, İbnü’l Arabî öncesi dönemde tasavvufun ana özelliği, şeriat ile hakikatin bağdaştırılmasıydı. Bu bağdaştırmada başarıya varmak amacıyla hakikatin temsilcili olan tasavvufun, İslami ilimler arasında yer bulması ve onaylanması için çaba ve emek sarfedilmiştir. İkincisi ve en önemlisi ise tasavvuf, inşa edildiği ve kendini sistemleştirdiği dönemde, hadisçi ve fıkıhçı âlimlerden “meşruiyet” talep eden bir durumdaydı. Aslında İbnü’l Arabî’nin yapmak istediği değişim tam da budur ve bunu şöyle ifade edebiliriz: İbnü’l Arabî’den önceki tasavvufî döneme veya geleneğe bağlı kalan söylem, konu ve yapı bakımından yeni bir tasavvuf anlayışı ortaya koymaktadır.⁴²⁴

İbnü’l Arabî’nin ortaya koymak istediği şey, tasavvufu İslamî ilimlerin merkezinde yerleştirmesi ve kelim, fıkıh, hadis gibi İslamî ilimlerden bağımsız bir disiplin oluşturmasıdır. Diğer bir ifadeyle fıkıh ve hadis gibi İslamî ilimlerle kendini aynı mevkide gören ve konumlandıran tasavvuf, İbnü’l Arabî ile ilimlerin kaynağı, bütün varlığı, aynı zamanda dinî metinlerle aynı bilgi sistemine sahip metafizik bir ilim hâline dönüşmüştür. Kısaca, klasik tasavvufun asıl amacı insanın ahlakî boyutunu geliştirmesi

⁴²² Abdullah Kartal, “Tasavvufun Bir İlim Olarak İnşâ Süreci: Şer’î ve Metafizik Bir İlim Olarak Tasavvuf”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 24 (2015), 151.

⁴²³ Kartal, “Tasavvufun Bir İlim Olarak İnşâ Süreci: Şer’î ve Metafizik Bir İlim Olarak Tasavvuf”, 153.

⁴²⁴ Kartal, “Tasavvufun Bir İlim Olarak İnşâ Süreci: Şer’î ve Metafizik Bir İlim Olarak Tasavvuf”, 160.

iken, yeni tasavvuf döneminde keşif ve müşahedeye dayalı bütün varlığı ve dinî metinleri bir bütün olarak izah etmeye dönüşmüştür. Bu değişimin en belirgin alanı tartışmasız tasavvufî kavramlar olmuştur.⁴²⁵

Bu yeni dönemde yeni tasavvufî kavramlar ortaya çıkmış ve tasavvuf terminolojisine eklenmiştir. Bu bağlamda vâhdiyet, ahadiyet, zat, varlık, ilâh-ı mu'tekad, a'yân-ı sâbite,⁴²⁶ gibi metafizik içerikli kavramları üreterek tasavvufa yeni bir anlam kazandırmışlardır.

Tasavvufun İslam medeniyetine edebiyat alanında da pek çok katkısı olmuştur. Öyle ki, tasavvufî edebiyatı ortadan kaldırdığımızda önemli bir boşluk doğacaktır. Örneğin Mevlânâ, Yûnus Emre, Eşrefoğlu Rûmî, - Arnavut şairler arasında örneğin İbrahm Nezimi, Muhammed Küçüku, Naim Bey Fraşırı vs. - gibi büyük şairler hem tasavvufî geleneğe mensup olmuş hem de büyük eserler ortaya koymuşlardır.⁴²⁷ Divân edebiyatının önde gelen şahsiyetlerinin mutasavvıf olmaları bunun en önemli kanıtıdır.⁴²⁸

---

⁴²⁵ Kartal, "Tasavvufun Bir İlim Olarak İnşâ Süreci: Şer'î ve Metafizik Bir İlim Olarak Tasavvuf", 162-163.

⁴²⁶ Ebu Nasr Serrac et-Tusi, *el-Luma' İslam Tasavvufu*, der. Hasan Kâmil Yılmaz (İstanbul: Erkam Yayınları, 2016), 417.

⁴²⁷ Ferzende İdiz, "Tasavvufun İslam Medeniyetine Katkıları", *Akademiar Dergisi*, 4/5 (2018), 55.

⁴²⁸ Abdülbaki Gölpınarlı, *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik*, (İstanbul: İnkilab Yayınları, 2006), 410.

2. Tasavvufi Muhteva

Arnavut tarih kitaplarına göz attığımızda, Arnavut Müslümanların yaşadığı coğrafyada Alamiyado geleneğe mensup şair ve yazarlar hakkında çeşitli bilgilere rastlamak mümkündür. İslamiyet'in benimsemesiyle birlikte lirik temalar yerini dinî-didaktik ağırlıklı temalara ve klasik Türk edebiyatı türlerine bırakmıştır. İslamiyet'le birlikte tekke-tasavvuf geleneğinin Arnavut coğrafyasında yayılmasına paralel olarak dervişlerin mistik serüvenleri ve onların mistik dünyaları edebiyatın önemli malzemelerinden birisi olmuştur.

İslamiyet'in hızla yayılması ve Osmanlı kültürünün Arnavut topraklarını nüfuzu altına almaya başlamasından itibaren Alamiyado edebiyat geleneğinde yazılan eserler oldukça yoğun bir şekilde görülmektedir. Türkçe kökenli sözcükler Arnavut dil ve fonetik yapısına uygun şekilde kullanılmak suretiyle şiirin ahenginde herhangi bir bozukluğa sebebiyet verilmemiştir. Bu, Osmanlı klasik edebiyat geleneğinde Farsça ve Arapça sözcüklerin Türkçenin fonetik yapısına uygun bir şekilde Türkçe bir kelimeymiş gibi kullanılması ile benzer bir yapı arz etmektedir.⁴²⁹

Arap, Fars ve Türk dillerinin çok dar bir alana hitap etmesi de bu dilin bir taraftan da Arnavut halk dilinin etkisi altına girmesine sonuç vermiştir. Bu bağlamda Alamiyado edebiyat geleneği içerisinde Arnavut toprak sınırları içerisinde konuşulan Arnavutçanın farklı özellikleri belirgin bir şekilde yansıtılmıştır. Bunda elbette ki bu edebiyat geleneğinin didaktik yapısının da etkisi vardır. Halk dilini yansıtmasına rağmen klasik edebiyat geleneğini temsil eden Türkçe kökenli sözcükler de oldukça fazladır.

Yukarıda zikredilen üç doğu dilinin o dönem itibariyle Arap alfabesi ile yazılması, Arap alfabesini iyi seviyede öğrenen okur yazar Arnavutların kendi ana dillerini de bu alfabe ile yazmasında etkili olmuştur.

Alamiyado edebiyatı, yazılmaya başladığı ilk zamandan beri dinî-tasavvufi bir karakter barındırmıştır. İslami tarzda eğitim veren Osmanlı medreselerinde yetişmeyen veyahut tekke tedrisatı almayan, böylece herhangi bir Doğu dilini öğrenemeyen şairlerin yazdığı şiirlerde Türkçe, Arapça ve Farsça sözcükler yerine büyük oranda Arnavutça sözcükler kullanıldığını görmekteyiz. Zaman içerisinde eğitim oranının giderek

---

⁴²⁹ Aksoy, *Boşnak Alhamiyado Edebiyatı, Dini-Tasavvufi Türk Halk Edebiyatının Boşnak Edebiyatındaki Yansımaları*, 56.

yükselmesi ve Doğu dillerinden Arnavut diline giren sözcüklerin geniş halk kitleleri arasında yayılmaya başlamasından itibaren Türkçe (Osmanlıca) bilmeyen şairler dahi şiirlerinde Türkçe kökenli sözcükleri yoğun bir şekilde kullanmaya başladılar.⁴³⁰ Alamiyado edipler, halk tarafından dinî hayatta önde gelen kişiler olarak kabul edilmiş, birer İslâm lideri olarak da ön plana çıkmışlardır.

İslâm ahlakından, mânevi mükemmellikten bahseden bu şiir türü, o dönemde dinî bilinç yoluyla gelişen toplumsal akımları da yansıtmaktadır. Böylece adandığı İslâm dini mensuplarının meşguliyetlerini, mânevi ve fiziksel memnuniyetsizliklerini yansıtarak, şairin yaşadığı dönemin genel sosyo-kültürel düzeyini bu tür şiirlerle ifade etmişlerdir. Ne de olsa bu tarz, halkın dinî ve kültürel bilinç düzeyine uygun bir şiirdi.⁴³¹

Alamiyado edebiyatı, çeşitli Kur'anî temalar üzerinde tefekkür edilerek ve yorumlanarak geliştirilmiş ve bundan İslâm tasavvufunun temel konuları ortaya çıkmıştır. Pek çok Arnavut beytci edibin birer tarikat mensubu olmaların yanı sıra şiirleri de o dönemdeki sufi şiirlerin yazılış şekillerden ilham alarak Alamiyado edebiyatını oluşturmuştur. Bu tasavvufi şiirler, dinî düşünceyi şekillendirmek, halkı dinî konulara ibadetlere, insanı mümkün olduğu kadar Allah'a yaklaştıran seyr u süluk yoluna dikkat çeken şiirlerdir.⁴³²

Bu bölümde Alamiyado edebiyatı olarak kayda geçen eserlerin ve yayınların tasavvufî muhtevalarını ele almaya çalışacağız. Daha önce de belirttiğimiz gibi Alamiyado edebiyatında yazılan pek çok eser maalesef günümüze kadar varlığını koruyamamıştır. Dolayısıyla günümüze ulaşabilen bazı eserleri ele alacağız.

2.1. Allah Sevgisi

Allah kelimesinin kökeni üzerinde birçok görüş öne sürülmüştür. Etimolojik olarak bunlardan birkaçı öne çıkmaktadır. Kelimenin herhangi bir kökten türemiş olmayıp sözlük mânası taşımadığı ve gerçek mâbudun özel adını teşkil ettiği yahut sözlükte bir

---

⁴³⁰ Hamiti, “Tematika e Misticizmit İslam në Poezinë e Bejtexhinjevë”, 55.

⁴³¹ Aksoy, *Boşnak Alhamiyado Edebiyatı, Dini-Tasavvufî Türk Halk Edebiyatının Boşnak Edebiyatındaki Yansımaları*, 61.

⁴³² Krasniqi, *Zhvillimi i Kulturës Shqiptare Me Ndikime Orientale Prej Shekullit XVIII Deri Në Fillimet e Rilindjes Kombëtare*, 74.

anlamı olsa bile gerçek mâbuda ad olunca bu anlamı kaybettiği genellikle benimsenmektedir.⁴³³

Allah lafzının kökeni hakkında otuza yakın görüş öne sürülmektedir. Bunlardan İslâm âlimlerinin daha çok benimsediği görüş Arapça ilâh lafzından türemiş olduğudur.⁴³⁴

“Allah ismi ispat ve nefiy yoluyla bütün kemal ve ulûhiyet sıfatlarını kendinde toplayan, Allah’ın bir has (özel) ismidir.”⁴³⁵

İster Arnavutça yazılan divanlarda ister Türkçe yazılan divanlarda “Allah” ismi farklı şekillerde kullanılmakla birlikte İslâm âlimlerinin benimsediği görüşler çerçevesinde birçok yerde kullanılmıştır. Tasavvuf her şeyin Allah’ın bir yansıması olduğu ve her şeyin onun zatından kaynaklandığı yönü dikkate alınırca her şeyi Allah’tan bilmesi ve onun yarattıklarına hayran bakması çok anlaşılır bir durumdur.⁴³⁶

Nitekim hem Nezîm Frakulla hem de Şeyh Hilmi Malik’in divanlarında, değişik nazım formlarıyla Allah hakkında tevhid ve münacat, Hz. Peygamber için naat gibi manzumelerde dinî ve tasavvufî kültür, duygu ve düşüncelerini zarif bir üslup ve estetik bir tarzda yansıtmayı başarabilmiş birer şairlerdir. Kaleme almış oldukları tevhidlerde Allah’ın isim ve sıfatlarını zikrederek Allah karşı olan vahdet ve aşkullah anlayışını ön plana çıkarmaktadırlar.

Şairlerin yazdıkları münâcatlarda sanat endişesi bir yana bırakılarak samimî bir kulun doğrudan Allah’a yönelişinin verdiği duygulu bir üslubun izlerini bulmak mümkündür. Münâcatlarda Allah’ın bağışlayıcılığını ifade eden “Rahman, Celal” vb. isimlerin özellikle kullanıldığı görülmektedir. Ayrıca bu tür şiirlerde şairin ruhunda korku ile ümidin çarpışmasından doğan heyecan göze çarpmaktadır. Yukarıya aldığımız münâcat türünde yazılmış şiirler, şairin Allah’a yakarırken takındığı ruh halini ve samimî bir müminin mutlak varlık karşısındaki aciziyetini göstermesi bakımından güzel bir örnek teşkil etmektedir.

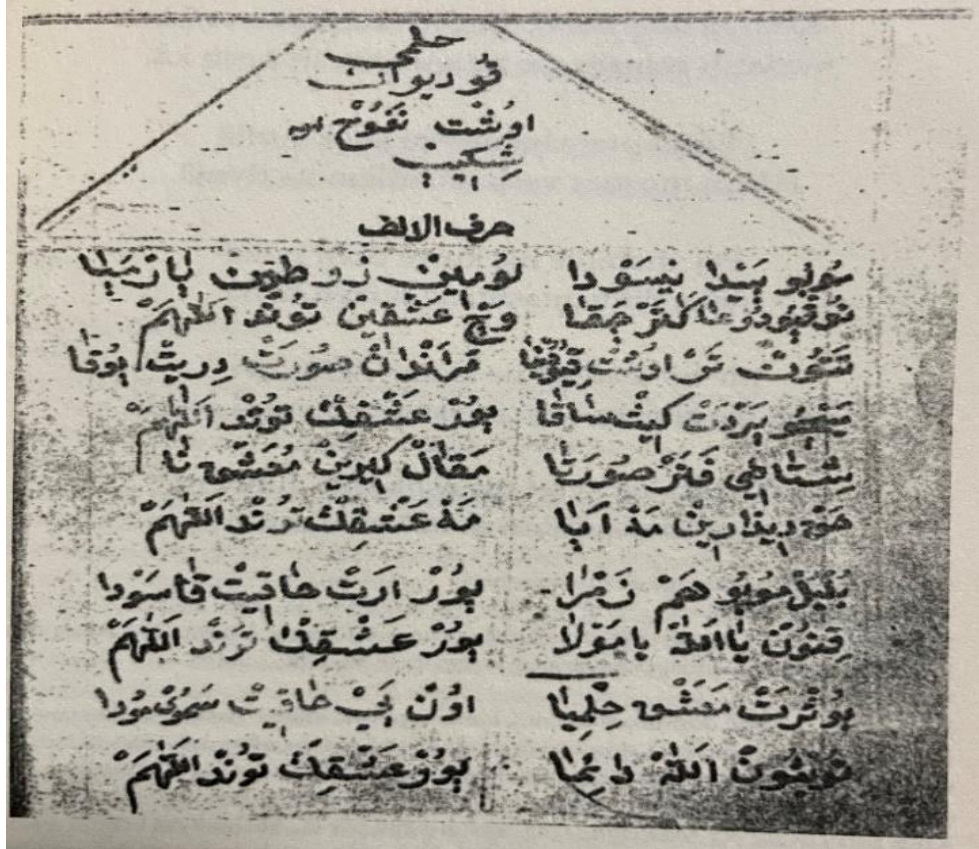
⁴³³ Bekir Topaloğlu, “Allah”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2/471.

⁴³⁴ Giuseppe Scattolin, “İslam Tasavvufu’nda Allah Sevgisi”, *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, çev. Ali Galip Gezgin, (2001), 236-237.

⁴³⁵ Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, (İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2012), 39.

⁴³⁶ Abdullah Kartal, “Tasavvufun İslam Düşüncesindeki Yeri ve Önemi”, *Bursa’da Düünden Bugüne Tasavvuf Kültürü - 2*, (Bursa: Bursa Kültür, Sanat ve Türizim Vakfı Yayınları, 2003), 60-61.

Resim 1. Şeyh Hilmi Maliki'nin Divan'ın ilk sayfası

Ky divani osht

n'guh shkip

Bu divan

Arnavutça'dir

Mu bo pejda ni sevda

Lumin Zotin per me pa

Nuk po dua qeter çka

Veç ashkin tond Allahem

Te ton ter osht kjo dynja

Mrenda n'syret drit po ka

Mej çu perdet gjith sa ka

Bana bir sevda peyda oldu

Allah'ı (Hakkı) görmek için

Başka bir şey istemiyorum

Sadece senin aşkını Allah'ım

Bütün dünya karanlıktadır

Suretinde ışık vardır

Bütün perdeleri kaldırmak

*Pyr ashkin tond Allahem*⁴³⁷
(...)

Senin aşkın için Allah'ım

Allah inancının ve buna dair delillerin, Kur'an'da çokça zikredildiği bilinmektedir. Bunu göz önünde bulundurarak incelediğimiz Nezim Frakulla divanında, Allah fikri ve O'na karşı hislerini özetle ifade etmek için divanına şu şekilde başlamaktadır:

(...)

*Këjo dynja është fani,
Më ç'më duhet imani
Shyqyr më është Rahmani,
Të heq belatë, ja Mevla!*

*Bu dünya fanidir
Bana iman ne gerek
Şükür ki Rahmanım vardır
Belalarını def eder, ya Mevla!*

*Gjithë sa dertli që janë
Mentë më një nur i kanë
Për t'i bërë atij duanë,
Ymrin e gjatë, ja Mevla!*

*Bütün dertli olanlar
Akılları bir nura bağlıdır
Ona dua etmek için
Ömürlerini uzatır ya Mevla!*

*Ca udhë në këtë xhihan
S'e bëjnë insanë shejtan,
Nuk u bë qopeku insan,
Në ç'udhë vate, ja Mevla!*⁴³⁸

*Bu cihana birkaç yol
İnsanı şeytan eder
İnsan hayvan olmadı ki
Senin yolunda olan ya Mevla*

Yukarıda zikredilen beyitlerde, Allah'ın isimlerinden bir kısmı zikredilip karşısındaki güzelliğin esas kaynağına dikkat çeken Nezim, sevgilisinin güzelliğini Allah Teâlâ'nın kudreti ve sanatı olarak görür. Divan'ında kâinat ve Allah tasavvurunu dile getiren beyitlerden bir kısmı, kitabî ve kevnî ayetlere dikkat çeker niteliktedir. Şair, etrafında olup biten hâdiselerden yahut da fevkalade oluşlardan yola çıkarak yaratıcı kudretin varlığını ısrar ve hayranlıkla sergilemektedir.

⁴³⁷ Hondozi, *Sheh Hilmi Maliqi Dhe Divani i Tij Shqip*, 35

⁴³⁸ Hamiti, *Nezim Frakulla dhe Divani i Tij Shqip*, 68.

Alamiyado ediplerimiz, kulun bir nefes bile Allah'tan ayrılmayacağını ifade etmektedirler. Allah'tan ayrı olmayı düşünmemekte hatta hiçbir zaman ayrı olamayacağını söylüyorlar, bunun içindir ki minnet edilecek tek makamın Allah olduğunu bilmektedirler.

Allah'a olan kulluk borcunu yerine getirmek için Allah'tan ayrı olamayacağını söylemektedir. Allah'a hamd ederek tüm vücudunun Allah'ı zikrettiğini, yine hamd ederek düşüncesinin sadece Allah olduğunu, her yerde zikrinin de Allah olduğunu açık bir ifadeyle anlatmışlardır. Allah'a olan bağlılığını onunla olan her halini önce vücudundan başlatıyor ve tamamen Allah dediğini vurguluyor.⁴³⁹

Düşüncede de her zaman Allah'ın olması gerektiği anlatılıyor, çünkü bize her şeyi veren Allah her daim fikrimizde de olmalı ve ona göre hayatımızı kuralmalıyız. Onun içindir ki her mahalde her yerde zikrimiz Allah olmalı ve dilimizden onun adını asla düşürmemeliyiz.⁴⁴⁰

Alamiyado edebiyat eserlerin girişlerinde hamdele bölümlerinde mensur tevhidlerin en derli toplu şekilleri bulunur. Bu giriş kesimlerde yer alan tevhidle ilgili ifadeler, manzum-mensur en güzel örnekleri teşkil eder.

Genel mânada, İslami edebiyatta tevhid Allah'ın zâtı, sıfatı ve fiillerinden söz ederek O'nun birliğini, tek ve eşsiz oluşunu, kudretinin sonsuzluğunu, zâtının yüceliğini, bütün kâinatın ve mahlûkatın, özellikle insanın aczini, yaratıcısına, O'nun lutfuna olan ihtiyacını ve yalnız O'na sığınması gerektiğini anlatan eserlere verilen addır.⁴⁴¹

Manzum tevhidlerde kelâm ve akaid ilminin metotları ve terimlerinin kullanılması ve başarılı bir anlatım elde edilmesinde çoğunluğu medrese tahsili gören veya tekkelerden yetişen şairlerin konu hakkında yeterli birikime sahip olmaları etkili olmuştur. Tevhidlerde başta kaside olmak üzere gazel, müstezad, musammat, terci-i bend, terki-i bend, mesnevi vb. uzun nazım şekilleri yanında beyit, kıta, tuyuğ, rubâî gibi nazım şekilleri de kullanılmıştır. Tevhidlerin divanların başında yer alması bir gelenektir; mukaddimesi bulunanlarda ise tevhidler bu kısımdan sonra yer almaktadır. Mesneviler

---

⁴³⁹ Vahit Göktaş vd., "Tasavvuf Bilgisi: Allah'ı Allah'la Bilmek İlmine Giriş", *Kelâm Araştırmaları Dergisi*, 14/1 (2016), 180-182.

⁴⁴⁰ Mehmet Ekinci, *Seyyid Hamza Nigârî'nin Türkçe Dîvânı'nda Dinî Edebî Muhteva*, (Konya: Necmetin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans, 2019), 19.

⁴⁴¹ Mevlüt Özler, "Tevhid", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 41/24.

tevhidle başladığı gibi bazen besmele manzumelerinin ardından tevhide geçilir. Ayrıca bunlarda yer yer kaside, gazel, terci-i bend ve terki-i bend şeklinde tevhidler bulunur.⁴⁴²

Örneğin, Naim Bey Fraşır'ın dünya görüşüyle ilgili ona has olan eskatolojik fikridir. Bu düalist düşüncenin açık kanıtı aşağıda yer vereceğimiz “*Perëndia*” (“Tanrı”) şiiridir. Naim Bey, bu şiirinde aynı zamanda Allah'ın Zatını ve Yüceliğini aktarır.⁴⁴³ Örneğin;

*Ku e ngrehu këtë jetë
Zot i Madh e i Vërtetë
Me Madhëri të Tij Vetë
Dashuria, dashuria.*⁴⁴⁴

*Kim yarattı bu hayatı
Büyük ve Hak olan Allah
O'nun kendi yüceliğiyle
Aşk, aşk.*

*Si i bëri dhenë dhe qjellë
Pa i vuri hën' e djellë
Shumë farësh që ka mbjellë
Dashuria, dashuria.*

*Koyunlar ve göğü nasıl yarattı
Güneşi ve ayı
Bütün eken tohumları
Aşk, aşk.*

*Kush bëri yjtë dhe rënë?
Shtiu shinë njomi dhenë?
Nxorri mbi të gjithë ç'qenë
Dashuria, dashuria. ë
(...)*

*Bulutları ve yıldızları kim yarattı?
Yağmuru indirdi hayata can verdi
Ne varsa her şeyi ortaya çıkardı
Aşk, aşk.*

2.2. Fenâ – Bekâ

Fenâ kavramı, sözlükte geçici olmak, ölmek, yok olmak gibi anlamlara gelmektedir.⁴⁴⁵ Tasavvuf literatürüne bakıldığında fenâ kavramı “*kulun kötü sıfatlardan*

⁴⁴² Mustafa İsmet Uzun, “Tevhid”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 41/25.

⁴⁴³ Metin İzeti “*Pasqyrimi i vlerave sufite-bektashiane në poezinë e Naimit*”, në “*Përmbledhje punimesh të Fakulteti i Shkencave Islame – Shkup*”, (Üsküp: İslamî Bilimler Fakültesi, 2002), 1/79.

⁴⁴⁴ Naim Frashëri, *Vepra*, (Tiran: Toena, 2007), 123.

⁴⁴⁵ Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lügat*, (Ankara: Aydın Kitabevi, 1996), 256.

arınıp, bunların yerine ilâhî sıfatların alması” anlamına gelmektedir.⁴⁴⁶

Fenâ halinin gerçekleşmesi, kulun benliğinin kaybolması ve tevhidin ortaya çıkmasıyla gerçekleşen bir haldir. Oysa bekâ kavramı sebat, evvelki hâl üzerine kalmak, devamlılık, bâkilik gibi anlamlara gelmektedir. Tasavvuf literatürüne bakıldığında bekâ, “kulun kendinde olandan geçip Allah’a ait olan şeylerle bâki olması” anlamına gelmektedir.⁴⁴⁷ Fenâ ile kastedilen şey mânâdır. Kulun kötü huylardan arınmasıdır. Bekâ ile kastedilen şey, güzel vasıfların kulda devamlı olmasıdır. Bir kulda kötü vasıflar yok olduğunda iyi vasıflar ortaya çıkar.⁴⁴⁸

Tasavvufî hayata giren bir mürid, iç dünyasının kabiliyetine göre mürşidin gözetiminde farklı riyâzet ve mücâhedelerle iç dünyasını terbiye etmeye çalışır. Bu terbiye sürecinin sonucunda ulaşılan nokta “fenâ – bekâ” olarak isimlendirilir. Bu sürecin son aşamasına “sekr-sahv”, “cem’-tefrika” veya “gaybet-huzûr” gibi farklı isimler de verilmiştir. Fakat tasavvufçuların çoğu bunu fenâ - bekâ olarak adlandırmışlardır. Fenâ - bekânın bir hâl mi yoksa bir makam mı olduğu sufiler arasında yıllarca tartışılmalı bir konu olmuştur.⁴⁴⁹

Şeyh Mala, Alamiyado edebiyatında sıkça kullanılan kavramlar arasında yer alan fenâ – bekâ kavramlarından bahsederken şöyle der:

<i>Çilni vesh ju more vëlla</i>	<i>Kulaklarınızı açın ey kardeşlerim</i>
<i>Hak Xhemalin lypshi me pa</i>	<i>Hak Cemali görmek isterseniz</i>
<i>Hiç pej zembrës mos m’u da</i>	<i>Kalpten hiç ayrılmamak isterseniz</i>
<i>Gjithë sa frym thoni ja mevla</i>	<i>Durmaksızın Ya Mevla deyiniz</i>

<i>Mshelni syt gjo mos me pa</i>	<i>Gözlerinizi kapayınız bir şey görmeyiniz</i>
<i>Drita Hakit ndash me t’ra</i>	<i>Hakkın nuru görmek isterseniz</i>
<i>Hupni vehten mos m’u pa</i>	<i>Kendinizi kaybettirin kimse görmesin</i>
<i>Veç All-llahit tjetër çka.</i>	<i>Allah’tan başka hiçbir şey yok</i>

⁴⁴⁶ Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, (Ankara: Otto Yayınları, 2021), 208.

⁴⁴⁷ Selçuk Eraydın, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakıf Yayınları, 2014), 196.

⁴⁴⁸ Ayhan Hıra, “Ebu’l-Hasan el-Harakânî’nin Tasavvuf Anlayışında Fenâ Kavramı”, *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1 (2014), 172.

⁴⁴⁹ Mustafa Kara, “Fenâ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12/333.

Mos u l kundi me heva *Heva ile sallanmayınız*
Sikur druni shpirt q  s'ka *Ağaç gibi ruhsuz*
Zgjallni vehten si evlija *Kendini canlandırın evliyalar gibi*
Me frym t  Hakit pa u nda *Hakkın nefesiyle durmaksızın*

All-llah na t'thojn ton a'za *Bütün  zalar Allah der*
Hak tarikin dash me pa *Hak tariki görmek istersen*
Ziqri na t' on ty n'hava *Zikri durmaksızın yap*
Hak miraxhin kjo o v lla *Hak mirac budur ey kardeşim*

Na t'flet zemra me sevda *Sevda ile kalbimiz bahseder*
Shtatin bone djep İsa *G nl  İsa gibi beşik yap*
N'dash m'u bo bab Hilmiya *Hilmi, şeyh olmak ister isen*
Na t'bon All-llah zemra jote daima *Daime kalbin Allah ile beraber olmalıdır*

All-llah All-llah ja mevla *Allah Allah Ya Mevla*
*Mbushna zemr n me sevda*⁴⁵⁰ *Kalbimizi sevda ile doldur.*

şeyh Mala, divanında fenâ-bekâ kavramlarını sadece bir amaç için kaleme almıştır. O da, Allah'ın rızası kazanmak. Bunu Tasavvuf klasiklerinden olan Abdulkirim Kuşeyri, fenâ ile bekâ kavramları açıklarken verdiği şu örnekten, Mala'nın da aynı duygular içerisinde olduğunu söyleyebiliriz: “*Cehlinde fani olan ilmi ile baki; şehvet ve arzudan fani olan, Allah'a dönüş hali ile baki kalır; dünyaya rağbet etmekten fani olan, zühd ile baki olur; heva ve hevesinden fani olan, Allah Teala'nın iradesi ile baki olur. Diğer bütün sıfatlar için de aynı şeyler söylenebilir.*”⁴⁵¹ şeyh Mala şöyle devam eder:

Un  kujtova n  alem *Ben bu  lemde hatırladım ki*
Zot p r mue nuk o met *Tanrı benim için kalmadı*
Un  vehten terk e bona *Ben kendimi terk ettim*

⁴⁵⁰ Hondozi, *Sheh Hilmi Maliqi Dhe Divani i Tij Shqip*, 65.

⁴⁵¹ Abdülkerim el-Kuşeyri, *Tasavvuf İlmine Dair Kuşeyri Risalesi*, der. Süleyman Uludağ, (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2021), 160.

Pash veç Zotit gjo nuk mbet.

Allah'tan başka hiçbir şey kalmadı.

Tonë eshja thera shihshna

Bütün eşyalarda diken görüyordum

Trëndafil kurkund nuk ka

Hiçbir yerde gül yoktu

Ton alemi trëndafil u bo

Bütün âlem gül oldu

Tashti ther nuk o mbet

Şimdi ise hiçbir yerde diken kalmadı.

Nat e dit kajshna gjimojshna

Gece gündüz durmaksızın ağlıyordum

Zemra nuk m'rike rahat

Kalbim rahat durmuyordu

Tash nuk di se çka u bo

Şimdi bilmiyorum ne oldu

Në sy lot asla nuk mbet.

Gözümde yaş kalmadı.

Shkoj qesreti erdh vahdeti

Kesret gitti vahdet geldi

Halveti u mbush me dost

Halvet dost ile doldu

Ton hak u bo xhymle alem

Cümle âlem hak oldu

Shehri pazar hiç nuk mbet.⁴⁵²

Şehir ve Pazar hiç kalmadı

Yukarıdaki şiire göre aşkın son merhalesi fenâ'dır ki bu merhaleyi geçerek bekâ âlemine, yani Allah'la baki olmak merhalesine ulaşılır. Şeyh Mala, gönlü fenâ merhalesinde oyalanmasın, onu bekâ meclisine taşıyın ki çabaların boşa gitmesin diye çabalar. Şu beyitlerle ise fenâ fillahı gözetir:

Allah zemra gjith na thret

Bütün kalbim Allah nida eder

Fenâ fil-lah për me gjet

Fenâ fillahı bulmak

Me texhel-li m'u zatet

Tecelli ile buluşmak

Hiç pa shyhbe gjon lezzet

Şüphesiz ki lezzeti bulursun.

Pak një shybe me t'u gjet

Biraz şüphen olursa

Hup dynjan e ahiret

Dünyayı ve ahireti kaybedersin

Zemra paq t'ep selamet

Temiz kalbin selamet verir

Hiç pa shyhbe gjon lezzet.

Şüphesiz ki lezzeti bulursun.

⁴⁵² Hondozi, *Sheh Hilmi Maliqi Dhe Divani i Tij Shqip*, 101.

<i>Me rujt vehten ma'rifet</i>	<i>Ma'rifettir kendini korumak</i>
<i>Gjithë sa punë Hakit m'u pshtet</i>	<i>Bütün işlerde Hakka teslim olmak</i>
<i>Teslim m'u bo me shtat krejt</i>	<i>Bütün eşya ile teslim olmak</i>
<i>Hiç pa shybë gjon lezzet.</i> ⁴⁵³	<i>Şüphesiz ki lezzeti bulursun.</i>

Fenâfillah kavramı lügatte, yok olmak, ölmek, geçici olmak gibi anlamlara gelmektedir. Tasavvufi ıstılahta ise “ölmeden önce ölmek” veya “Allah’ın aşkıyla kavrulup kendi varlığını unutmak” mânalarına da gelmektedir.⁴⁵⁴

Bu bakımından yukarıda zikrettiğimiz gibi, fenâ makamından sonra bekâ makamı gelir. Burada fenâ fillah merhaleden sonra bekâ billah merhalesi gelmektedir. Dolayısıyla fenâ fillah ile kulun benliğinin Allah’ın varlığında yok olması, kısacası eşyanın nazarında silinmesidir. Bekâ billah ise kulun fenâ makamından sonra eriştiği son mertebe olarak orada edebi ve ezeli olan Allah’la baki olma hâlidir.

2.3. Gaflet

Gaflet kavramı, Alamiyado edebiyatı müellifleri arasında sıkça kullanılan bir kavramdır. Gaflet kavramı sözlük itibarı ile dalgınlık, farkına varmama, habersizlik dikkatsizlik, aymazlık gibi anlamlara gelmektedir.⁴⁵⁵ Tasavvuf literatüründe gaflet, kulun Allah’tan habersiz olma, Allah’tan uzak olma halidir.

Neticede kulun, yaratılış gayesini unutması, âlemdeki mevcudata tefekkür gözü ile bakmaması, her şeyde Allah’ın isim ve sıfatlarının tecellisini görmemesi, onlara tefekkür gözüyle bakılmamasıdır; ayrıca ince ve hikmetli işleri göremeyen kişi “gâfil” olarak tanımlanmaktadır.⁴⁵⁶

Alamiyado şairleri aşağıdaki beyitlerde gaflete düşmenin ve durumdan kurtulmanın tek çaresi olarak Allah’a sığınmayı göstermektedirler:

⁴⁵³ Hondozi, *Sheh Hilmi Maliqi Dhe Divani i Tij Shqip*, 137.

⁴⁵⁴ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 210.

⁴⁵⁵ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 141.

⁴⁵⁶ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 283.

Kemi ranun në gaflet   *Gaflete dëshmuëz*
Na shkoj ymri me zahmet   *Ömrümüz zahmet ile geëti*
Epna ja Rab selamet   *Selamet bizlere ihsan eyle ya Rabb*
Me ashk tond te gjojm lezzet.   *Senin aşkınla lezzet bulalım*

Mos na shkon bosh ymri krejt   *Ömrümüz bomboş gitmesin*
Dynjallaku po tret shpejt   *Dünyalık çok çabuk eritir.*
Në vor me gom mos me ndejt   *Kabirde çileye girmeyelim*
Me ashk tond te gjojm lezzet.   *Senin aşkınla lezzet bulalım.*

Aman Allah bon medet   *Aman Allah medet eyle*
Çilna zemrën me ibadet   *İbadetle kalbimizi aç*
Daim të bojm muhabbet.⁴⁵⁷   *Daima muhabbet eyleyelim.*

Şairler, gafletten kurtulmanın ancak Allah'ın hidayeti üzere olabileceğini ve bunun için Allah'a yalvarmaktan başka bir çare olmadığını zikrederler. Şeyh Mala, divanında şöyle der:

Ja ilahi ty të bojm shumë rixha
Gjithë pej arshit durt i kemi bojm dua

Ya İlahi sana çok rica ediyorum
Ellerimizi arşa doğru açtık

Hiçna terin hem gafletin rabbena
Drit në zemër kallna pash gjithë enbija

Ya Rabbi karanlığı ve gafleti bizden çek
Kalbimizde nuru ateşlendir enbiyanın hatırına

Dogri udhën na ta shohim ej Huda

---

⁴⁵⁷ Hondozi, *Sheh Hilmi Maliqi Dhe Divani i Tij Shqip*, 124.

*Shashkinllak shum e hutim kem mijer te na.*⁴⁵⁸

Doğru yolu biz bulalım ey Hüda

Çok şaşkınsınız hem de telaşlısınız vay halimize.

İnsanların çoğu, dünyadaki yaratılış gayesini unutarak, istikamet üzere bir mümin olarak dinî vecibelerini yerine getirmeyip, dünyanın süsüne aldanıp ahireti unutup, bu dünya hiç son bulmayacakmış gibi bir gün hesaba çekilmeyecekmiş gibi hayatlarını sürdürmektedirler. Kur'an'da da konuyla ilgili birçok ayet bulunmaktadır.⁴⁵⁹

Şeyh Mala, divanında farklı yerlerde şu beyitlerle konuyu vurguluyor:

*Çu prej gjumit more vlla
Hak dizarin n'dash me pa
Pej dynjas dona m'u da*

*Uykudan uyan ey kardeşim
Hak dizarı/cemali görmek istersen
Dünyadan ayrılman gerek.*

*Zoti Hak fırsat na dha
Pes gjast dit me ndejt n'dynja
T'bojm ibadet pa ju nda
Hak dizarin për me e pa.*⁴⁶⁰

*Allah bizlere fırsat verdi
Beş altı gün dünyada durmamızı
Durmaksızın ibadet edelim
Hakk dizarı/cemali görmek istersen.*

*Hiçu pej gafletit more vëlla
Keqyri syretet me ma'na
Tha resuli diftom ja rabbena
Për me pa tahkik si jon eshja*

*Gafletten uzaklaş ey kardeşim
Suretleri mâna ile gör
Böyle buyurdu Resulümüz ya Rabbena
Tahkikle eşyalara bakmamızı*

*Gjithë ça shohish ni ustah ka
O sundimi i All-llahit përmi ta
Tona shpirtave syret ju dha
Puna Hakit në syret ça ka.*⁴⁶¹

*Bütün gördüklerin bir ustası var
Her şeyin tek hakimiyet Allah'ındır
Bütün canlara suret verdi
Hakk'ın emeği surette bulunur.*

⁴⁵⁸ Hondozi, *Sheh Hilmi Maliqi Dhe Divani i Tij Shqip*, 152.

⁴⁵⁹ Bkz. *Kur'ân-ı Kerîm Meâli*, er-Rûm, 30/7.

⁴⁶⁰ Hondozi, *Sheh Hilmi Maliqi Dhe Divani i Tij Shqip*, 67.

⁴⁶¹ Hondozi, *Sheh Hilmi Maliqi Dhe Divani i Tij Shqip*, 82.

*Kemi ranun në gaflet
Na shkoj ymri me zahmet
Epna ja Rab selamet
Me ashk tond te gjojm lezzet.*

*Gaflete dëshmuştuz
Ömrümüz zahmet ile geçti
Selamet bizlere ihsan eyle ya Rabb
Senin aşkınla lezzet bulalım*

*Mos na shkon bosh ymri krejt
Dynjallaku po tret shpejt
Në vor me gom mos me ndejt
Me ashk tond te gjojm lezzet.*

*Ömrümüz bomboş gitmesin
Dünyalık çok çabuk eritir.
Kabirde çileye girmeyelim
Senin aşkınla lezzet bulalım.*

*Aman Allah bon medet
Çilna zembrën me ibadet
Daim të bojm muhabbet.⁴⁶²*

*Aman Allah medet eyle
İbadetle kalbimizi aç
Daima muhabbet eyleyelim.*

*Çu i ngrat mos ri ngaflet
se dynjaja shpejt po tret
Mos bish pishmon në atë jet
thir ja Allah bon medet*

*Kalk ey muhtaç gaflette durma
çünkü dünya çok çabuk eritir seni
Ahirette pişman olma
nida et ya Allah medet eyle bizleri*

*Kurkuj kjo dynjaja si mbet
t'ka arnuve ni mi vjet
Pej exhelit çare s'gjet
Allah Allah shkoj kjo jet.⁴⁶³*

*Bu dünya kimselere kalmadı
bin yıl seni oyalamış
Ecelden kaçamazsın çaren yok
Allah Allah gitti bu hayat.*

Gaflet, kulun hakikate ulaşmasına mâni olur. Bütün İslamî emir ve yasaklara uymamak gafletin en büyüğüdür. Çünkü ölüm insanı her an yakalayabilir.

⁴⁶² Hondozi, *Sheh Hilmi Maliqi Dhe Divani i Tij Shqip*, 124.

⁴⁶³ Hondozi, *Sheh Hilmi Maliqi Dhe Divani i Tij Shqip*, 103.

2.4. Halvet

Tasavvuf literatüründe önemli kavramlarda biri de halvettir. Tasavvufa gönül vermiş bir sâlik, şeyhin tavsiyesi üzere nefisini terbiye etmek için halvet metodunu uygulayabilir. Halvet, daha iyi ibadet etmek için, nefisini günahlardan muhafaza etmek için kullanılan bir terimdir. Buna sadece müridler için kullanılan bir metod olarak da bakılmamalıdır. Kulun Hakk'la olmak için halktan ayrı kalması, zâhid ve mutasavvıfların en önemli özelliklerinden biridir.⁴⁶⁴

Nitekim, bu uygulamanın tarihine bakıldığında, toplum hayatını terk eden, evinin, tekkenin veya تنها herhangi bir yerinde inzivaya çekilen ve burada yaşamayı tercih eden zâhidler vardır. Sonraki dönemlerde bazı tarikat mensupları onları takip ederek halvet'i, tasavvufta nefis terbiyesinde bir unsur haline getirmişlerdir. Tasavvuf hocaları, halvet uygulamasının iç dünyamız için çok önemli olduğunu kanıtlamak için Peygamber Efendimizin yalnız kalmaktan hoşlandığını, ayrıca Mekke döneminde Hirâ mağarasına gidip burada inzivâ hayatı yaşadığını delil göstermektedirler.⁴⁶⁵

Halvet, belli bir süre zarfında şeyhin müşahedesi altında kalarak, bazı özel zikirleri çekerek, masivadan soyutlanarak, kalbi günahlardan ve kötü huylardan uzak tutarak gerçekleştirilen bir tasavvufi uygulamadır. Halvet süresi tarikatlara göre değişebilir. Bazı tarikatlarda üç, kırk veya bin bir gün halvet uygulaması vardır.⁴⁶⁶

Alamiyado edebiyatında bahsedilen halvet, aslında daha çok yok olmanın yani fenâ bulmanın kapısı olarak görülmektedir. Bu gelenekteki edebiyatçılar, halveti kalbin cilasası olarak görmektedirler. Örneğin:

<i>Unë kujtova në alem,</i>	<i>Ben alemde tefekkür ettim,</i>
<i>Zot për mue nuk o met,</i>	<i>Benim için Rab kalmadı,</i>
<i>Unë vehten terk e bona,</i>	<i>Ben kendimi terk ettim,</i>
<i>Pash veç Zotit gjo nuk met.</i>	<i>Allah'tan başka hiçbir şey kalmadı.</i>

⁴⁶⁴ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 249.

⁴⁶⁵ Süleyman Uludağ, "Halvet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 15/386-387.

⁴⁶⁶ Şihabüddin Sühreverdî, *Gerçek Tasavvuf: Avarifü'l-Mearif*, çev. Dilaver Selvi, (İstanbul: Semerkand, 2004), 271-275.

*Tonë në eshja thera shihshna, Bütün eşyada diken gördüm,
Trëndalif kërkund nuk ka, Hiçbir yerde gül yok ki,
Tonë alemi trëndafil u bo, Bütün alem gül oldu,
Tashti ther nuk o mbet. Şimdi diken kalmadı.*

*Natë e ditë kajshna gjithmojshna, Gece gündüz ağlıyordum,
Zemra nuk m`rike rahat, Kalbim rahat değildi,
Tash nuk e di se çka u bo, Şimdi bilmiyorum ki ne oldu,
Në sy lotë asla nuk mbet. Gözümde yaş kalmadı.*

*Shkoj qerseti erdh vahdeti, Gitti kesret vahdet geldi,
Halveti u mbush me dost, Halvet dost ile doldu,
Tonë hak u bo xhymle alem, Cümle âlem Hak oldu,
Shehri pazar hiç nuk met.⁴⁶⁷ Ne şer kaldı ne başka bir şey.*

Alamiyado edebiyat geleneği edipleri, sâlikin dış dünyayla olan irtibatını engellemek için tek başına تنها ve karanlık bir odaya kapanması çerçevesinde halvet kavramını tanımlarlar. Sâlik, Hak'tan gelecek olan ilâhî tecellilerini kalplerinde yer almak için bu yola koyulmalıdır. Bunun en iyi örneğini Resûl Efendimize nüzul olan “Ey örtünen”⁴⁶⁸ ve “Ey bürünen”⁴⁶⁹ ayetleridir. Bu ayetlerin bu şekilde inzal edilmiş olması, marifetin bu yöntemle elde edilebileceğini gösterir. Halvetin amacı, ruhu arındırmak, mârifete ve keşfe hazırlamaktır.

2.5. Melâmî

Melâmilikle ilgili bir önceki bölümde zikrettiğimiz gibi tasavvufî hayat ve düşüncesinde “öz”e varabilmek için, bütün tarikat simgeleri olan örneğin tac, hırka, tekke vesaireyi bir kenara bırakıp yürüyen dervişlerin yolu olan Melâmiliğin üçüncü devresinin pîri Muhammed Nûru'l Arabî'dir.

⁴⁶⁷ Hondozi, *Sheh Hilmi Maliqi Dhe Divani i Tij Shqip*, 101.

⁴⁶⁸ *Kur'ân-ı Kerîm Meâli*, el-Müzzemmil, 73/1.

⁴⁶⁹ *Kur'ân-ı Kerîm Meâli*, el-Müddessir, 74/1.

Üçüncü devre Melamilğin ilkelerini koyan aslen Arap olan ve Mısır'da Seyyid Muhammed Nûru'l-Arabi (ö. 1305/1882)'dir. İlk eğitimini ailesinden almış, Câmiu'l-Ezher'deki hocası Hasan Kuveysî tarafından Anadolu'ya gönderilerek Rumeli'ye geçmiş, oradan Selanik ve Serez'de Nakşî-Melâmî zümreleriyle bağlantı kurmuştur.⁴⁷⁰

Muhammed Nûru'l Arabi, Yanyalı Şeyh Yûsuf en-Nakşibendî (ö. 1244/1828) aracılığıyla Nakşibendilik tarikatına intisap etmiştir. Halvetilik tarikatına Şeyh İbrâhimu'ş-şemârikî vasıtasıyla girmiştir. Ayrıca Ekberîlik ve Üveysilik tarikatlarına da intisâp etmiştir. 1833-34'te Koçani (Koçine) medresesinde müderrislik yapmış ve ulema arasında tanınmıştır. 1839'da Üsküp'e gelerek Kazanlı Abdülhalık Efendi'ye intisâp etmiş, halifesi Trabzonlu Mustafa Efendi'den ikinci defa Nakşibendîlik icâzeti almıştır.⁴⁷¹

Şeyh Bedreddîn'in "*Vâridat*"ını okutması nedeniyle merkeze şikâyet edilen Seyyid Muhammed, 1285/1868 tarihinde zaptiye müdürü Hüsnü Paşa tarafından İstanbul'a yeniden davet edilmiş ve yine orada oğluyla beraber altı ay kalmıştır.⁴⁷²

Muhammed Nûru'l Arabi'nin yapmış olduğu bütün bu tasavvufi faaliyetlerin neticesinde Anadolu'dan ziyade Rumeli'ye yayan bilhassa Makedonya, Bosna ve Kosova'da da birçok halifesi olmuştur. Doğal olarak bu bölgelerde birçok tekkesi bulunmaktadır. Örneğin, Rahoveç'te Melâmî tekkesi hâlâ hizmet vermektedir. Araştırmamızı şiirleriyle süsleyen Şeyh Mala, bu tekkede faaliyet gösteren şeyhlerden icâzet almıştır.⁴⁷³

Şeyh Mala, Muhammed Nûru'l Arabi'ye olan sevgisini şu mısralarla ifade eder:

*Piri qâmil bôni zuhûr,
Emni ti o Muhammed Nûr,
Me tevhid dul nûr 'ala nur.*

*Kâmil bir pîr zuhur etti,
Onun ismi Muhammed Nûr'dur,
Tevhid ile nûr ala nûr oldu.*

*Me silsile osht emir,
Ndër evlijâ u bô vezir,
Hak resûli e çoj me sır,*

*Silsileyle emirdir,
Evliyalar arasında vezir oldu,
Hak resul onu sır'la gönderdi,*

⁴⁷⁰ Gölpınarlı, *Melâmîlik ve Melâmîler*, 232-242.

⁴⁷¹ Nihat Azamat, "Muhammed Nûru'l-Arabî (1813-1888)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 30/558.

⁴⁷² İzeti, *Balkanlar'da Tasavvuf*, 305; Gölpınarlı, *Melâmîlik ve Melâmîler*, 239-40; Azamat, "Muhammed Nûru'l-Arabî (1813-1888)", 558.

⁴⁷³ Gölpınarlı, *Melâmîlik ve Melâmîler*, 302-339; İzeti, *Balkanlar'da Tasavvuf*, 306.

I tha Sejjid Muhammed Nûr

*Melametin bôni takrir,
Në tevhid hallkin tuj thir,
Bonën sulûk gjind te mir,
Î than amân Muhammed Nûr.*

*Me hakikat zembrën e ddir,
Tona punët aj sheh me takdir,
Bôhet teslim Zotit kadir
Ta 'lim kuj bon Muhammed Nûr.*

*La ilâhe tha ashiqâr,
il-lall-llâh kush boni ikrâr,
la fetâ osht aj serdar,
piri sejjid Muhammed Nûr.*

*Ton bejân bôni hem esrâr,
Hem hakikat bôni iz 'har,
La 'net ô kush e bon inqar,
Pirin sejjid Muhammed Nûr.*

*Hilmija n 'dash m 'u kthy nbâr
Le 'e vehten udha nbâr
Hin mu pre der zulfekâr
Pirit sejjid Muhammed Nûr.⁴⁷⁴*

Seyyid Muhammed Nûr dedi ona.

*Melâmilik takrir oldu,
Halkı tevhide çağırarak,
İyi insanlar sulûka girdiler,
Dediler amân Muhammed Nûr.*

*Hakikat ile temiz kalpli,
Bütûn amelleri o takrir ile seyreder,
Kadir olan Allah 'a teslim oldu,
Muhammed Nûr 'a talim eden.*

*Lâ ilâhe aşîkâr dedi,
illallâh kim ikrar etti,
O serdar lâ fettahtır,
Pîrî Seyyid Muhammed Nûr.*

*Her şey beyan oldu hem de esrar,
Hakikat de izhar oldu,
İnkâr edene lanet olsun,
Pîrî Seyyid Muhammed Nûr 'u.*

*Doğru yolda olmak istersen ey Hilmî
Kendini ona fedâ et,
Zülfikar arasında fedâ olman için gir
Pîrî Seyyid Muhammed Nûr 'a.*

Seyyid Muhammed Nûru'l Arabî, kendisine 1287/1870 yılında Tikveş'te (Kavadar'da) "kutbiyet" makamı verildiğini açıklamıştır. 1305/1882'de Kuzey Makedonya'nın şehri olan Ustrumca'da vefat etmiştir.⁴⁷⁵

⁴⁷⁴ Hondozi, *Sheh Hilmi Maliqi Dhe Divani i Tij Shqip*, 149-151.

⁴⁷⁵ Azamat, "Muhammed Nûrû'l-Arabî (1813-1888)", 559.

2.6. Mûnacet

Alamiyado edebiyatının bir türü de mûnaccattır. Kelime anlamını ‘fısıldamak’ olarak tanımlayabiliriz. Genelde dua etmeyi, Allah’a yakarmayı ifade eder. Edebiyatta bir terim olarak ise Allah’a yalvarış gayesiyle yazılmış eserleri ifade etmek için kullanılır.⁴⁷⁶

Bu tür eserlerde samimiyet ön planda olur, sanat endişesi hissedilmez, dolayısıyla Allah’a yakarmanın verdiği daha özgür ve duygulu bir üslup vardır. En çok rastlanılan isimler de Allah’ın affediciliğini ifade eden ‘Rahim, Gaffar, Settar’ vb. isimlerdir. Göze çarpan bir diğer özellik de bu şiirlerde, müminin kanatları olan korku ile ümidin bir arada bulunmasından ortaya çıkan lirizm ve heyecandır.⁴⁷⁷

Aşağıda örnek olarak aktaracağımız şiirlerde ediplerin halet-i ruhiyeleri ve Rablerine karşı duydukları huşu ve aczi göreceğiz. Mesela Mulla Derviş, kendi şiirinde Allah’a şöyle yakarır:

Medet emri na Harrohet

*Qeter s’kemi teton jemi
Gjynahqar rob e dim jemi,
Muhammed ymetit jemi
Myna rahmet ti bon All-llah*

*Xhevahir ymri bosh na shkoj
Amel ‘skom ne me dek ku shkoj,
Neve dynjaja na mashtroj
Myna rahmet All-llah*

*Ë vogël kesh e nuk dijta
M’mujtj nepsi si u rita,
N’kujtjtim plakemi prita apet*

Medet ismimiz unutuluyor

*Başka sözümüz yok
Biliriz ki günahkâr kullarıyız
Muhammed’in ümmetindeniz
Sen bizlere rahmet eyle*

*Cevahir ömrümüz boşuna gitti
Amelim de yok, ölürsem vay bana
Bizleri dünya hayatı kandırdı
Bizlere rahmet eyle Allah’ım*

*Küçüktüm ve bilmiyordum
Büyüyünce nefsim kandırdı
Yaşlanıncaya kadar beklettim*

⁴⁷⁶ Muhsin Mâcî, “Mûnâcât”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2020), 31/562.

⁴⁷⁷ Yusuf Yıldırım, “Osman Şems Efendi’nin Şiirlerinde Dinî ve Tasavvufî Muhteva”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 18/1 (2014), 52.

Bon rahmet All-llah.

Sen bizlere rahmet eyle Allah'im.

*Ë lig rob jem naçar
I Zoti s'jam me bo niçar,
Hak emnin e kije Gaf-far
Mi fal fajet ti ja All-llah*

*Günahkâr bir kulunum
Kendime sahip çıkacak kadar becerim yok
Hak ismin Gaffar'dır
Sen günahlarımı bağışla Allah'im*

*Ti ja Rab falna imanin
E kisha sa derde dermanin,
Havale hiçna shejtanin
myna bon rahmet All-llah*

*Sen Rabb'sın bizlere imanımızı bağışla
Derdimiz kadar dermanımız da var
Şeytanı da def edin
Bizlere rahmet eyle*

*Medet emni na harrohet
Edhe vorri na rafshohet
Ja bahçe ja bunar bahet,
Ti xhennet bona ja All-llah.*

*Medet isminiz unutuluyor
Kabrimiz de dümdüz oluyor
Ya bahçe ya da çukur olacak
Sen cenneti bizlere nasib eyle Allah'im*

*Mulla Dervish luftin tond
A ka uzdaj n'qeter kurkond
Gjynahet bishel edhe ma rand
Ti falmi ja Kerimall-llah.⁴⁷⁸*

*Mulla Derviş Senin yolda
Başka yerde çare mi var
Günahlar birikmiş ağırlaşmış
Sen beni affet Ya Kerimallah*

Şu şiirde Şeyh Hilmi Maliki, müptelası olduğu derdini anlatıyor divanında:

*Me ni dert jam mybtelâ
Kurkund ilâç nuk po kâ
Prej heqimve fajde s'kâ
Veç All-llâhin me e pâ.*

*Bir dertle mübtela oldum
Hiçbir yerde ilacı yoktur
Hekimlerde de fayda yoktur
Sadece Allah'ın Cemâlini iste*

*Zemra e shkret s'mun m'u dâ
Me muhabbet hisse kâ râ*

*Bedbaht kalbim ayırlamıyor
Muhabbetiyle hislere kaplandı*

⁴⁷⁸ Muhamed Pirraku, "Gjurmë të Veprimtarisë Letrare Shqipe Me Alfabet Arab në Kosovë", 99.

*Me sevda lezzet po kâ
Lyp All-llâhin me e pâ.*

*Shum sejrâne masi kâ pâ
Pej te tönve lyp m' u dâ
Nuk mashtrohet me dynjâ
Lyp All-llâhin me e pâ.*

*Fâni osht hem kjo dynjâ
U gërdit hiç s' dâ me pâ
Syt e mshelne po i mbâ
Veç All-llâhin me e pâ.*

*Ky âlemi temel s' kâ
Madhnillëku po e mbâ
Gjith sundimi Hâkit vllâ
Lyp All-llâhin me e pâ.*

*Me frym gjallni po kem nâ
Me to me ndajt çvâr uzdâ
Pa syret osht ni ma 'nâ
Lyp All-llâhin me e pâ.*

*Digom ti mue Hilmijâ
Digju me ashk dâimâ
Pej All-llâhit mos m' u dâ
Lyp xhemâlin përr me pâ
Përr drit Hâkit bajm uzdâ⁴⁷⁹*

*Sevda ile tadı var
Allah'ın Cemâlini iste*

*Çok seyranlar gördükten sonra
Bütünlerden ayrılmak lazım
Dünya ile kandırılmaz
Allah'ın Cemâlini iste*

*Bu dünya fânidir
İğrendi görmek istemiyor
Gözlerini kapalı tutuyor
Allah'ın Cemâlini iste*

*Bu âlemin temeli yok
O'nun yüceliği tutar
Bütün hâkimiyet O'nundur kardeşim
Allah'ın Cemâlini iste*

*Hayata tutunan nefese sahibiz
Onunla ümide tutunuruz
Suretsiz bir mânadır
Allah'ın Cemâlini iste*

*Dinle sen Hilmi'yi
Aşkla daima dinle
Allah'tan hiçbir zaman ayrılma
Allah'ın Cemâlini iste
Hak nuru için ümitvar oluyoruz.*

Aslında münacatlar, kulun pişmanlık ve günahkarlık duygularını edebî yöntemiyle dışa yansımadır. Alamaiyado edebî eserlerde münacatı Allah'ın lütüfundan

⁴⁷⁹ Hondozi, *Sheh Hilmi Maliqi Dhe Divani i Tij Shqip*, 79.

başka güneveceği yer olmadığından dolayı şâir münacatlara başvurur. Nitekim Allah'ın rahman, rahim, kerim, gaffar, settar gibi isim ve sıfatlarından pek çok yerde yer verildiği, aynı zamanda Efendimizin ümmetine şeffat edeceğinden yola çıkarak Yüce Mevla'dan günhakar kullarını Efendimizin hürmetine affetmesi dilenir.⁴⁸⁰

2.7. Mürşid – Mürid

Tasavvuf eğitiminin esas konularından biri olan mânevî yolculuğun doğru bir şekilde ilerlemesi için bir rehber, tasavvufî literatürde kullanılan kavramla “mürşid”e ihtiyaç duyulmaktadır. Nitekim tasavvufla iştiğal edenler ve halk arasında “Şeyhi olmayanın şeyhi şeytandır” sözü meşhurdur.

Mürşid, gerçek mânada Allah'a kul olup yaşantısıyla örnek olan kişidir. Nitekim en önemli tebliğ, kişinin hayatıyla örnek olmasıdır. Böylece güzel örnekliğiyle insanların Allah'ı sevmelerine, Allah ile yakınlaşmalarına, nefislerinin tuzaklarından kurtulmalarına ve nefislerini terbiye etmelerine vesile olur. Bütün bu özellikleriyle mürşidin bir mürebbî olduğu söylenebilir.⁴⁸¹

Mürşid, kendisine intisap eden müridin tüm özelliklerini ve kabiliyetlerini göz önünde bulundurarak istidadına göre yol gösterir. Müridin ahlakî eksiklik ve olumsuzluklarını yavaş yavaş düzeltir; kemâl mertebesine ulaşmasını sağlar.⁴⁸²

Sıradan bir yolculukta bile rehber ihtiyacı duyulurken, Allah'ı tanımak ve O'nun boyasıyla boyanmak (Bakara, 2/138) için gerçekleştirilmek istenen seyr u sülukte hem ilmen hem de bildiklerini hayatına yansıtan bir yol göstericinin olması elzemdır. Seyr u süluk yapmak isteyen kişinin; mânevî yolculuğu bilen, tehlike ve tuzaklarını tanıyan, doğruyu gösteren bir mürşidinin bulması önem arz etmektedir. Aksi takdirde nefis ve şeytanın vesvese ve tuzaklarının onu bu güzel yolda ilerlemesini engellemesi muhtemeldir. Konu hakkında Mevlâna Celaleddin-i Rumi bir şiirinde şöyle der:

Kendine bir yol gösterici, mürşid seç;

---

⁴⁸⁰ Mâcit, “Münâcât”, 31/562.

⁴⁸¹ Kartal, “Tasavvufun İslam Düşüncesindeki Yeri ve Önemi”, 69.

⁴⁸² Kara, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, 171.

*Çünkü bu yol afetle, korkuyla ve tehlikeyle pek doludur.*⁴⁸³

Kâmil mürşitte mutlaka olması gereken hasletler şunlardır: Kur'an ve Sünnet'i bilen ve hayatına tatbik eden; dinimizin temel esasları olan namaz, oruç, hac ve zekât gibi konularda titiz davranan; az yemeyi, az uyumayı ve az konuşmayı tercih eden, başka bir ifade ile her an Allah'ı tefekkür ve tezekkür eden hasletler mürşitte bulunmalıdır. Benliğini tüm nefsanî arzu ve isteklerinden arındırmış olması gerekir. Bu özelliklere sahip olmayanların "mürşid" veya "şeyh" olarak isimlendirilmesi uygun ve doğru değildir.

Sevr ü sülukta kâmil bir mürşidin rehberliği önem arz etmektedir. Bundan daha önemlisi ise nefsin terbiye etmek isteyen kişinin, gayesi hakikati bulmak olmayan şeyhlerden uzaklaşmak ve şerlerinden sakınmaktır.⁴⁸⁴

Mürşid, Sevr u sülukunu tamamlamasıyla birlikte irşad ile vazifelendirilmekte, tasavvufî eğitimde öğretici konuma gelmektedir. Mürşid, sözlükte "doğru yolu göstermek, yönlendirmek, yöneltmek, bilgi vermek ve öğütlemek" anlamına gelmektedir. Terim olarak ise "tasavvuf yoluna giren müridlere rehberlik eden, onlara doğru yolu göstererek kendilerini irşad eden kimse" anlamını ifade eder. Tasavvuf literatüründe mürşid ile eş anlamlı olarak "şeyh", "velî" ve "pîr" terimleri kullanılmaktadır.⁴⁸⁵

Mürşid; Sevr u sülukunu tamamlamış olup şeyhi tarafından müridlerin irşadı ve terbiyesiyle görevlendirilmiş gerek mânevî mertebeleri aşmak gerekse müridlerin eğitimi için gerekli formasyon yönüyle özel meziyetleri olan bir şahıstır. Mânevî işaretler ve şeyhinin şahsî kanaatleri doğrultusunda irşad ile görevlendirilen mürşid, kendisini müridlerin eğitimine adanmakta ve mümkün olduğunca onların dünya ve ahirette Allah'ın rızasını kazanmaları için gayret sarf etmektedir. Mürşidin bu anlamda en önemli vazifesinin; kula Allah'ı, Allah'a da kulu sevdirmek, başka bir ifadeyle kulu rıza-i ilâhiye ulaştırmak olduğu ifade edilebilir. O, bu yolda müridleri incitmeden onları usûlüne uygun bir şekilde terbiye etmelidir. Bazı durumlarda söz ile bazen ise hâl ve hareketleriyle örnek olmalıdır.⁴⁸⁶

⁴⁸³ Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, *Mesnevî-i Ma'nevî*, çev. Derya Örs vd., (İstanbul: T.C. Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2015), 884.

⁴⁸⁴ Abdurrezzak Tek, *Hazret-i Mevlâna Celaleddin-i Rumi ve Mesnevi-i Şerif*, (Bursa: Bursa Akademi, 2014), 102.

⁴⁸⁵ Reşat Öngören, "Şeyh", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/50.

⁴⁸⁶ Mahmud Esad Erkaya, "Hâlidîyye Tasavvuf Geleneğinde Mürid - Mürşid İlişkileri", *e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi*, 9/2 (2017), 843.

Tasavvufî eğitime tâbî olmak isteyen kişiye “mürîd” denir. Mürîd sözlükte, “istemek, arzu etmek, talep etmek, meyletmek ve dilemek” anlamlarına gelen (اراد) fiilinden türemiştir. İrâde eden kimseye ise Arapçada “mürîd” adı verilmektedir. Tasavvuf literatüründeki anlamıyla mürîd; kulun, nefsin arzularını terk edip Hakk’ın rızasına yönelmeyi irâde etmesini ifade eder. Mürîd kelimesi, tasavvuf tarihinde ve çeşitli tasavvufî zümreler arasında farklı anlamlarda kullanılmıştır. Nitekim ilk sûfî müellifler, mürîdden çok irade kavramı üzerinde durmuşlar, iradenin mürîd ve murâd terimleriyle ilişkisini göstermeye çalışmışlardır.⁴⁸⁷

Mutasavvıfların çoğu, iradeyi “âdetleri, alışkanlıkları terk etmek” şeklinde tarif etmişlerdir. Böylece gaflet içinde olan ve nefsin arzularına uyan insanların, iradelerini kontrol etmeleriyle bu alışkanlıklarından kurtulmaları mümkündür. Buna ilaveten nefsin arzularına uymayıp gafletin terk edilmesi ve Hakk’a giden yola girip bunun gerekliliklerinin yerine getirilmesi gibi iradenin tezahür etmesi gereken fiiller vardır. Bu anlamda mürîd, kötü alışkanlıklarından tamamıyla kopan ve kendini Hakk’a adayan kişi olduğu belirtilmelidir. Netice itibariyle tasavvufta mürîd, nefsanî duygu ve düşüncelerle hareket etmeyip Allah’ın rızasına uygun ve bu uğurda hayatını adayan kişi anlamına geldiği ifade edilebilir.⁴⁸⁸

Mutasavvıflar, dinî ilimleri zâhirî ve bâtinî olmak üzere ikiye ayırır. Hadis, fıkıh ve kelâm gibi ilimleri zâhirî ilimler, tasavvufu da bâtinî ilim içinde değerlendirirler. Zâhirî ilimlerle meşgul olanlara zâhir ulemâsı, rûsûm ulemâsı ve ehl-i zâhir, tasavvufla ilgilenenlere ise bâtin ulemâsı veya ehl-i bâtin derler. Mutasavvıflara göre nasların içerdiği gizli mânaları, ibadetlerin mânevî ve ahlâkî özünü, varlık ve olayların arkasındaki sırları açıklığa kavuşturan, bâtinî ilimdir. Bu ilim gizlidir ve bu yüzden bâtinî ilmin halka açıklanması câiz değildir. Çünkü halk, yüksek seviyedeki bilgiyi ve içerdiği ince mânaları ya anlayamaz veya yanlış anlar. Bâtin ilmi ancak zeki, yetenekli, istekli ve en önemlisi kalp gözü açık olan kimselere öğretilir. Mürşidin önemini farkında olan Alamiyado edipleri, tasavvufun insana sunduğu gayelerin yerine gelmesi için mürşidin kilit bir role sahip olduğunu ifade etmektedirler. Aynı şekilde mürîdin mürşidine hizmetinin Allah’a yakınlaştıracığını da belirtmektedirler.⁴⁸⁹

⁴⁸⁷ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 189.

⁴⁸⁸ Süleyman Uludağ, “Mürîd”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/47.

⁴⁸⁹ Süleyman Uludağ, “Bâtin İlmî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları,

Bütün Alamiyado edebiyatçıları eserlerinde seyr u sülukten bahsetmektedirler. Şeyh Hilmi Maliki, divanında doğru yolun ancak kâmil dervişle bulunabileceğini kendi el yazısıyla şu beyitlerde ifade eder:

*Mos vesh hërk edhe qylah hallki me t'pa
Zemrën bone paq Perendija na tha.
İnsan qamil me lyp duhet ti vëlla
Dritën e të dy jetëve na kallzojn ata.*⁴⁹⁰

*İnsanlar görsün diye hırka ve cübbe giyme
Kalbini temiz tut diye Allah bizlere emretti
İnsan-ı kâmil istemek lazım ey kardeşim
İki cihanın nurunu onlar bize anlatırlar.*

Divanın devamında şöyle devam eder:

*“Myrshid qamil lyp ti vlla, m'u bashku me evlija,
ilmi ledun aty ka, edhe ilmi enbija.”*⁴⁹¹

***“Sen mürşid-i kamili ara, evliyalarla kavuşmak,
orada ilm-i ledun de var, bir de ilm-i enbiya.”***

Faik Efendi “Zoti n’Kur’an ka Urdhno” (Allah Kur’an’da Buyurmuş) şiirinde kulluğumuzu kemâlâta erdirmek için mânevî önderlerin rehberliğinde yol almamızın önemini şöyle ifade etmektedir:

“Zoti n’Kur’an ka Urdhno”

“Allah Kur’an’da buyurmuş”

*Zoti n’Kur’an ka urdhnu
Te ni myrshid për me shku*

*Allah Kur’an’da emretmiş
Bir mürşide girmeye*

1992), 5/188.

⁴⁹⁰ Hondozi, *Sheh Hilmi Maliqi Dhe Divani i Tij Shqip*, 51.

⁴⁹¹ Hondozi, *Sheh Hilmi Maliqi Dhe Divani i Tij Shqip*, 54.

N'dash ksaj fjale mi besu   *Şayet bu cümleye inanmak istersen*
Kqyr ajetin "Vebtegu"   *"Vebteğu" ayetine bak*

Tu than Zoti me Kur'an   *Allah Kur'an'ında derken*
Bahesh me dreq e shkon për an'   *Şeytan olursun ve boşa gidersin*
N'xhennet t'Zotit n'dash me kanë   *Allah'ın cennetinde olmak istersen*
Lype ni qamil insan.   *Bir kâmil insan ara*

Perëndia na ka fal   *Allah bizlere bağışladı*
Me dit hakun hem m'u fal'   *Hakkı bilelim ve (namaz) kılalım*
M'u ba arif plot me hâl   *Hâl ile arif olalım*
*Sikur gjaja mos m'u nal...*⁴⁹²   *Durmadan hizmet edelim...*

Alamiyado edebiyatçıları arasında Kaderi tarikatına mensup olan Derviş Salihu, şiirlerinde fenâ fi'şeyh mertebesini vurgulamaktadır. Böylece müritleri, mürşid-i kâmile hizmetkâr olmaya davet etmekte ve özendirmektedir. Konu hakkında "Jam evladi Kaderi" isimli şiirinde şu ifadeleri kullanır:

Hej Allah e pereni   *Ey Allah'im*
Jam hutu kurgja s'po di,   *Şaşırdım kaldım, bir şey bilmiyorum*
Edhe dertin vet ma di   *Benim derdimi Sen bilirsin*

Haj medet unë jam ymi   *Ben ümmîyim*
Për mu lutë kurgjo s'po di,   *Ne dua edeceğimi hakkında bilgisizim*
Edhe dertin sheh ma di.   *Derdimi şeyhim bilir.*

Fort i djegun jam për ty   *Sana karşı çok itaatkarım*
Me sevda me ashiki,   *Sevgi ve aşk ile*
Kem lidhë besë qysh n'ezeli.   *Ezelden beri ahdimi Sana verdim.*

Mos me nejtun mervoni   *Boşuna zaman kaybetme*

⁴⁹² Pirraku, "Faik Efendiu, Gjurmime albanologjike, Seria Filologjike", 212.

*Sall me hangër e me pi,
Se ai osht nefsi shejtoni*⁴⁹³

*Sadece yeme ve içmeye
Çünkü o şeytanın nefsidir.*

Derviş Salihu, fenâ fi'ş-şeyh mertebesine dikkat çekip sevenlerini mürşid-i kâmile hizmetkâr olmaya davet eder. Örneğin;

*N'erenler zemra na u mur
Edhe kalbi na u mush me nur
Edhe sytë Xhemal na panë
Për xhennet miftaq nuk jam*

*Erenlerde kalbimiz yok oldu
Kalbimizde nurla doldu
Gözlerimiz de Cemali gördü
Cennet için muhtaç değiliz*

Oysa “Mora vesh devrin e parë” şiirinde şöyle devam eder:

*Hak myrshidin kush e ka pa
Me një fjalë ta shton sevdan
N'tarikat n'koft se ka ra
Ai veç shejhit s'sheh kurgja.*

*Hak mürşidi kim gördüyse
Bir kelimeyle sevdanı artırır
Eğer tarikata yolu düşmüş ise
O şeyhten başka hiçbir şey görmez.*

Şiirde, bir anlamda kişinin nefsanî arzularından arınıp pâk olmadan Hak yoluna giremeyeceği ifade edilmektedir. Ayrıca her iyi Müslümanın fenâ fillah mertebesine ulaşmasının önemini vurgulamaktadır. Bu mertebede olan kişi, Allah'ın rızasını kazanacak bir ömür geçirerek her anını güzelleştireceği muhakkaktır.⁴³⁸

Mürşid-i kâmiller, dervişlerine imanlarının güçlü olması konusunda yardımcı olurlar. Mürşid, dervişlerinin şeytanın tuzaklarına uyanık olmalarına ve gaflete düşmemelerine yardımcı olur. Ayrıca şeytanın tuzaklarından korumak ve bu vesileyle tarikat yolunda olan kişinin hayatından şeytanın bütün izlerini silmesini sağlar. Dervişin iman gücü ve bu gücünün nûru ile kalbini ve hayatını güzelleştirmesi konusunda çabalar. Mürşidin, dediklerini dikkatli bir şekilde yapan dervişe birçok fırsat sağlayacağı ve mânevî açıdan kanat çırpıp sonsuzluğa uçacağı ifade edilmektedir.⁴⁹⁴

Mürşid-i kâmile hizmet etmek, müride kemâl olma yolunda ilerlemeyi

⁴⁹³ Hondozi, *Sheh Hilmi Maliqi Dhe Divani i Tij Shqip*, 209.

⁴⁹⁴ Ahmed-i Yesevî, *Divân-ı Hikmet Seçmeler*, (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1991), 52.

hızlandırır. Mürşid-i kâmile birliktelik, müridin mürşidle aynileşmesini sağlar. Mürşid-i kâmilin huzurunda bulunmak edep yolunda birçok kazanım elde edilmesini kolaylaştırır. Aynı şekilde mürşide hizmet etmek, müridin kendisini insanlığın ortak değerleri terazisinde tartmasını sağlar.

Mürşitten biat alındığında, ona ihanet edilmeden sözünde durulması gerekir. Eğer sâlik ihanet ederse bunun bedeli ağır olur. Çünkü mürşide biat demek, İslâm'ın kuralına biat etmek demektir. Bu söylediklerimizi en iyi şekilde Şeyh Yonuz, “*İlmi i Sheriatit (Şeriatın ilmi)*” şiirinde aktarır:

İlmi i Sheriatit

*İlmin e Sheriatit,
Ai qi thotë e di,
Për pa hi n' tarikat,
Menja nuk ja mri.*

*Ai që thotë jam alim,
Alim sen myhlişë,
Nuk meret vesh sirri,
Me a jetë e hadisë.*

*Ai Sadik i hakit,
Kollaj merret vesh,
Gjithsa fjalë që t'flasin,
Ai i folë me dert.*

*N'baher t'hakikatit,
Ai që thotë kam ra,
Për pa kon elitemhy,
Ai ashkin se ka.*

Ai që thotë kam sevda,

Şeriatın ilmi

*Şeriatın ilmi,
Ben onu bilirim diyen kişi,
Tarikata girmeden,
Akli varsa onun.*

*Ben âlimim diyen kişi,
Sen ne muhlissin ne âlim,
Sırrı bilmezsin,
Hâdiseleri anlamazsın.*

*O Hakk'ın sadığıyla,
Kolay anlaşırsın,
Bütün söylediklerini,
Dertle söyler o.*

*Hakikatin baharında,
Ben ona düştün diyen kişi,
Biat etmeden kişi,
O aşkı bilmez.*

Benim sevdam var diyen kişi,

*Edhe jam ashik,
Ato e rrenë menja,
Se s'bohet pa myrshyd.*

*Bir de âşığım,
Ona akli yalan söyler,
Bu mürşidsiz olunmaz.*

*N'ja paq dhonë myrshydit,
Besën për tamon,
Hiç mos u bon shybe,
Se je bo inson.*

*Eğer ki mürşide söz verdiysen,
Hakiki söz ile,
Hiç şüphe etme,
İnsan olmuşsun.*

*Në paq rrejte myrshydin,
Ti me sifāt ton,
Bjeri mrapa veti,
Se je metë noksan.*

*Eğer ki mürşide yalan söylemişsen,
Bütün sıfatlarınla,
Kendine göz kulak ol,
Çünkü noksan kalmışsın.*

*Gjithko t'shofsh me sy,
Mos ju bon teslim,
Se te nemë myrshydi,
Bohesh për shumtim.*

*Her kime bakarsan,
Ona teslim olma,
Ama bil ki eğer ki mürşid seni kınarsa
İbret-i alem olursun.*

*Shka mi bo ahmakit,
Që ngon fjalë të hallkit,
Hiç nuk ja non menjen,
Shka thotë rruga e hakit.⁴⁹⁵*

*Ahmağa ne yapalım,
Halkın lafları dinler,
Hiç dikkat etmez ki,
Hakk'ın yolu ne der.*

Mürşid-i kâmile zaman geçirmenin en iyi avantajının, güzel örneği bizzat görmek ve bu vesileyle kişinin kendi eksikliklerini fark etmesiyle ahlakını geliştirme imkânını yakalamak olduğu söylenebilir. Mürşid-i kâmil, müritlerinin ahlakî yönden gelişmelerine; mânevî mertebeleri sağlam adımlarla kat etmelerine, her beşerin dikkat etmediği takdirde yapması muhtemel olan zaaflarını gidermelerine ve mânevî alemde seyr

⁴⁹⁵ Rusi, *Poezia e Bejtexhinjve*, 216.

u sefer yapmalarına vesile olmaya çalışır.⁴⁹⁶

Myrshyd Qâmil Lyp Ti Vëlla

*Myrshyd qâmil lyp ti vëlla,
M'u bashku me evlijâ,
İlm-i ledun aty kâ,
Edhe ilmi enbijâ.*

*İrfân m'u bô shejti thâ,
Me dit vehten me mânâ,
Kta syret janë esmâ,
Haki shihet nëpër tâ.*

*Me ashk Zotit digju vëllâ,
Ki vetveten mos me pâ,
Fâni bonu ti n'fenâ,
Edhe eshjâ gjithë çâ kâ.*

*Me dek pa dek emër kâ,
Ka urdhnu hak Mustafâ,
Zemrës epi for gjilâ,
Zoti shihet qetër s'kâ.*

(...)

*Dija ktina fajde kâ,
M'u bo sheh ky hak po kâ,
Bonju teslim ktinja vëllâ,
Me gjithë zemër mos m'u ndâ.*

Mürşid-i Kâmil Talep Et Kardeşim

*Mürşid-i kâmil talep et ey kardeşim
Evliyalarla mecz olmak istersen
Orada ilm-i ledün var,
Artı ilm-i enbiya*

*İrfan olalım üstadımız dedi
Kendimizi mânâ ile bilelim
Bu suretler esmadır
Hak onların sayende görünür.*

*Allah'ın aşkıyla dinle kardeşim
Kendini görmeyecek kadar
Fenâda fani ol
Bütün eşyalarda bile*

*Emir var ölmeden önce ölünüz
Hak Mustafa emretmiş
Kalbe güçlü cilalandır
Allah görünür başka söze gerek yok*

*İlminde fayda var
Şeyh olması da hakkı var
Buna teslim ol kardeşim
Kalbinle hiç ayrılma*

⁴⁹⁶ Rusi, *Poezia e Bejtexhinjve*, 86; Kadir Özköse, “Ahmed-i Yesevi'ye Göre Seyr-u Sülûk Eğitiminde Mürşid-i Kâmilin Fonksiyonu”, *VI. Uluslararası Şeyh Şaban-ı Velî Sempozyumu (Yesevilik)*, ed. Ü. Cengiz Çuhadar vd., (Kastamonu: Kastamonu Üniversitesi Matbaası, 2018), 561.

*T'ep shyhret hem shumë sevdâ,
Sheh xhemâlin dâimâ,
Hek hakikat pâ u ndâ,
Bohesh ti hem me bekâ.*

*Sana şöhret verir ve çok sevda
Cemalini görürsün daima
Hakikattedir durmaksızın
Hem beka ile olursun*

*Leji virdet e esmâ,
Kurni dobi me ta s'kâ,
Po lyp hallki sall me t'pâ,
Me t'thonë dervish hem babâ.⁴⁹⁷
(...)*

*Bırak virdleri ve esmayı
Hiçbir faydaları yok ki
Sadece halk görmek ister
Sana derviş hem baba desinler*

Tasavvuf ilmi ve tasavvufî hayat açısından Kur'ân-ı Kerîm'de bulunan en önemli kıssalardan biri Kehf Sûresi'nde yer alan Hızır (a.s) ve Mûsâ (a.s) kıssasıdır.⁴⁴² Mürîd-mürşid ilişkisi, ilm-i ledün, irşâd ve seyr u süluk gibi tasavvufun temel kavramları, içerik yönüyle zengin olan Hızır (a.s) ve Mûsâ (a.s) kıssasına dayanılarak temellendirilir. Nitekim kıssada zikredilen olay ve şahsiyetlerin, geçmişte vukû olmalarının ötesinde zaman ve mekân üstü bir anlam ve mesaj içerdiği ifade edilebilir.⁴⁹⁸

Hakk'a giden yolda mürşid kadar mürid de değerlidir. Mürid, İlâhî ahlâkla ahlâklanmak isteyen, kendi iradesinden kurtularak bir mürşide bağlanan ve sonunda nefsinin hâkimiyetinden kurtularak Hakk'ın iradesine tâbî olan kimseye denir. Mürşid ile mürid arasında karşılıklı kabul ve isteğe bağlı bir bağ bulunur. Mürid denildiğinde dış görünüşleriyle dervişlere benzeyenler kastedilmemektedir. Tasavvufa göre mürid, mürşidin aynasıdır ve müridin hâli bir bakıma mürşidinin konumunu gösterir. Kâmil bir mürşid tarafından yetiştirilen müridin ruhu tertemiz olur. Sahte ve taklit ehli biri tarafından yetiştirilen ise ikiyüzlü, âciz ve güvenilmez olur.⁴⁹⁹

Ledün kelimesi, Arapçada عند gibi bir zarftır ve nezdinde, yanında anlamındadır. Ledün ilmi, peygamberlerin ve velîlerin ilmidir.⁵⁰⁰

⁴⁹⁷ Hondozi, *Sheh Hilmi Maliqi Dhe Divani i Tij Shqip*, 54.

⁴⁹⁸ H. Dilek Güldütuna, "Niyâzî-i Mısırî'de Ledün İlmi ve Tahsili", *Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 8/1 (2021), 188.

⁴⁹⁹ Güldütuna, "Niyâzî-i Mısırî'de Ledün İlmi ve Tahsili", 104.

⁵⁰⁰ Muhammed Niyazi-i Mısri el-Malati, *Mevaidu'l-İrfan ve Avaidu'l-İhsan (İrfan Sofraları)*, (Malatya: İnönü Üniversitesi Niyâzî-i Mısırî Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayını, 2014), 41.

Âyette⁵⁰¹ kullanılan ilm-i ledun tabiri doğrudan Hak tarafından olan ilmi ifâde etmektedir. ⁵⁰² İlm-i ledün, her ilmin bir hakikat yönü olduğu vechile, bir bilginin ya da eşyânın hikmetini ve Hak indindeki hakikî mânâsını idrak etmek anlamında da kullanılmaktadır.⁵⁰³

Şeyh Mala, yukarıdaki şiirinde, bir mürşide bağlı olanın aynı zamanda ledun ilmini de öğrenebileceğini vurgulamaktadır. Ona göre bununla kalmayıp orada ilm-i enbiyayı da öğrenir. Dolayısıyla müridin, kâmil mânada yetişmesi için bir mürşide bağlı olması gerekmektedir.

Şeyh Mala, divanında, takip eden dizelerde Alamiyado ediplerine göre mürşid-i kâmillere hizmetin ne denli önemli olduğunu şöyle tembih eder:

<i>Një shok duhet me e bô</i>	<i>Bir arkadaş edinmen lazım</i>
<i>Ku do t'nisesh për me shkû</i>	<i>Nereye gideceğini bilmeli</i>
<i>Udhën dogri me t'diftû</i>	<i>Doğru yolu söylemeli</i>
<i>Serbez me shku hiç pa drô</i>	<i>Serbestçe hiç korkmadan gitmeli</i>
<i>Tha Resuli kush të dô</i>	<i>Efendimiz'i talep eden</i>
<i>Me marrë udh dogri me shkû</i>	<i>Doğru yolu alıp gidilmeli</i>
<i>Me gjet shok që di me t'çû</i>	<i>Doğru yolu bilen arkadaş edinmen lazım</i>
<i>Udhën dogri me shkû</i>	<i>Doğru yola gidilmeli</i>
<i>Mos tu hajni me t'hutû</i>	<i>Sapkın kişilerden korunmalı</i>
<i>Udh të mrpshme me t'kallzû</i>	<i>Sapkın yollardan dikkat edilmeli</i>
<i>Dynjallëkun me fitû</i>	<i>Dünyalığı kazanmaktan korunmalı</i>
<i>Gjithë mundohen me t'mashtrû</i>	<i>Herkes seni kandırmakta peşinden</i>
<i>Lute Zotin me ta çû</i>	<i>Göndermek için Allah'a dua et</i>
<i>Një shok t'mirë qysh ka urdhnû</i>	<i>Emrettiği gibi dosdoğru bir arkadaş</i>
<i>N'udhë të Hakit me t'afrû</i>	<i>Hakkın yoluna götürmeli</i>

⁵⁰¹ Kehf Suresi 65. ayette Yüce Allah Kur'an'da şöyle buyurmaktadır: "...kendisine tarafımızdan bir ilim öğretmiştik.". Bkz. Kur'an-ı Kerim Meâli, el-Kehf, 18/65.

⁵⁰² Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 471.

⁵⁰³ Güldütuna, "Niyâzî-i Mısırî'de Ledün İlmi ve Tahsili", 194.

Te Allahi për met çû

Allah'a yaklaştırmalı

Ngo Hilmiya me t'kallzû

Hilmi'yi dinle

Ehli haki nuk lyp gjô

Hak ehli bir şey istemez

Për Allahin mej pagû

Allah ecrini verir

Tuten Haki t'keq me bô.⁵⁰⁴

Kötülük yapmaktan korurlar

Tasavvufî eğitimde mürşid, müridinin her hâli ile yakından ilgilenen, onları yakından tanıyan, hâlleriyle hâllenen, sıkıntılarını gideren ve hatta hareketlerinden gönüllerindeki anlayacak ferasete sahip olan kimsedir. Şeyh Mala, tasavvuf yoluna girenlere, bir bilenle yola çıkmalarını öğütlemektedir. Ona göre seyr u süluk yolunda kılavuzluk yapacak bir mürşidin olması elzendir. Nitekim Allah'ın emrettiği yoldan gitmek için örnek alınacak kişi olan mürşidle beraber olmak ve onun hâliyle hâllenmek, seyr u sülukun tamamlanabilmesinin önemli bir adımıdır.

Şeyh Mala, divanına farkı bir üslupla üçlü mısraları kullanarak şöyle devam eder:

N'udh te Hakit togri shko

Hakkın yola doğru git

Fjalt e myrshiditi eja ngo

Gel dinle mürşidin sözünü

Mas kqyr kudo m'u hutu

Farklı yerle bak şaşır olma

Ndash fetyren me zbardhu

Yüzünü aydınlatmak ister isen

Lot te syve shum tuj bo

Gözü yaşlı olmak ister isen

Nefs e hevan mas mi ngu

Nefs ve hevanın peşine düşmemek

(...)

Ziqri Hilmi Allah hu

Hilmi'nin zikri Allah hu

Zemrën t'kallne fjal pustu

Bu sözlerle kalbini dirilt

Nasihati ty du me t'msu

Sana nasihat etmek istiyorum

Fjalt myrshiditi eja ngo

Mürşidin sözlerini dinle

Me 'ashk Hakit tue shku

Hakk'ın aşkıyla yola devam etmek

La ilahe il-la hu.⁵⁰⁵

La ilahe illa hu.

⁵⁰⁴ Hondozi, *Sheh Hilmi Maliqi Dhe Divani i Tij Shqip*, 196.

⁵⁰⁵ Hondozi, *Sheh Hilmi Maliqi Dhe Divani i Tij Shqip*, 200

Şeyh Mala, tasavvuf yoluna ihlasla girip bir mürşid-i kâmile tâbî olmayı, istikamet sahibi bir mürşid-i kâmile eşlik etmeyi, mürşid-i kâmilin rahmet nazarına mazhar olmayı müridin bir görevi olarak görmektedir. Tasavvuf eğitimi, müridi kıvama erdiren bir terk-i dünya ve terk-i ukba çabasıyla hakperest kişi olarak tanımlamaktadır.

Alamiyado edipleri, muhataplarına erenlerin izinden ayrılmamalarını tavsiye etmekte, onların yoluna girenlerin sonunda muratlarına ereceklerini belirtmektedir. Şeyh Mala, erenlerin Hak yâdından asla gafil kalmayacağını, Allah'ın zikrinden onları hiçbir şeyin alıkoyamayacağını belirterek onların asla dalalete düşmeyeceklerini beyan eder.

Şeyh'e bağlanmak insana ne kazandırır?

Bu soruya cevap verirken Şeyh Mala gibi Derviş Hasani de şeyhin yola giren âşığın Hak yolunu izleyip ahirette saadete ereceğini ifade eder.

Alamiyado edipleri, muhataplarına mürşid-i kâmillerin hizmetinde bulunurken tarikatta kendiliğinden yol aldığı iddiasında bulunmamasını öğütlemektedir. Tarikatın nedeni tehlikelerinin olduğunu hatırlatırken, kılavuzsuz yola girilemeyeceğinden bahsetmektedir.

Edipler, mânevî tekâmül sürecinin sağlıklı olarak sürdürülebilmesi için mürid-mürşid ilişkisinin gerekli olduğu üzerinde dururlar. Himmet Konur'un ifade ettiği gibi, "Bu süreçte hem mürid hem de mürşid etkin rol oynar. Mürşid olabilmek için yeterli tecrübe ve birikim yanında bu tecrübe ve birikimi başkalarına aktarabilme gücünde sahip olmak gerekmektedir. Mürid, mürşidini seçerken, bu evsafa olmasına dikkat etmeli, bu özellikleri taşıdığına emin olup irşadına uymayı kabul ettikten sonra ise onun söylediklerine uymada tereddüt etmemelidir. Mürşidin talimatlarına mutlak itaat, istismarı da beraberinde getireceği ve müridi zelil kılacağı gibi endişelerle eleştiri konusu yapılmıştır. Mürşid mânevî yolculuğun rehberi, yol göstericisidir. Asıl yolcu mürid, asıl amaç da Hakk'a ermektir."⁵⁰⁶

2.8. Nefs

Nefs konusundaki eserler sadece mutasavvıf ve filozofların yazdıkları risalelerle

---

⁵⁰⁶ Himmet Konur, "Mesnevî'de Mürid-Mürşid İlişkisi", *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, 4/14 (2005), 156.

sınırlı kalmaz, aynı zamanda edipler de bu konuda düşüncelerini nazım yoluyla ifade etmişlerdir. Böylece nefis hakkında müstakil şiirler ortaya çıkmıştır.

Nefis konusu çeşitli eserlerde oldukça detaylı ele alınmıştır. Çalışmamızda konuyu uzatmamak ve nefis gibi soyut bir kavramın daha net anlaşılması için sadece söz konusu kavramın geçtiği beyitler ele alınacaktır.

Tasavvufta seyr u süluk, kulun nefisini yok edip, Allah'ın varlığıyla baki kalmasıdır. Buna fenâ fillah da denir. Bunun için mutasavvıflara göre nefis, kulun kötü fiillerini, çirkin huy ve niteliklerini temsil eder. “Nfs” kökünden türeyen nefis, sözlükte ruh cân, akıl, insanın şahsı, şeyin varlığı, zatı, içi, hakikati, beden, ceset, kan, azamet, izzet, kötü söz, bir şeyin cevheri, arzu ve istek anlamına gelmektedir. Tasavvufta nefis latif bir cevher olarak tanımlanır. Bu cevherde irade, hayat ve duygu bulunur. Nefis kavramı yerine göre bazen kötülüğü emreden şey, bazen de Allah tarafından insana üflenen ruh anlamında kullanılır. Sufiler, Kur’ana, sünnete ve ruhi tecrübelerine dayanarak nefis’i bazı kısımlara ayırmışlardır. Bunlar: nefis-i emmare, nefis-i levvame, nefis-i kamile, nefis-i raziye, nefis-i marzıye, nefis-i mutmainne, nefis-i mülheme, nefis-i zekiyye ve nefis-i safiye.⁵⁰⁷

Arnavut alamiyado edebiyatına nefis konusunu “*Kush din nefsin ai din Zotin*” (“Kim nefisini bilir o Rabbini bilir”) şiiri ile en güzel ifade eden Şeyh Mala’dır. Örneğin:

Kush din nefsin ai din Zotin

Kim nefisini bilir o Rabbini bilir

Kush di nefsin aj din Zotin

Kim nefisini bilir o Rabbini bilir

Hem i gjet xhehliq ilaq

Cahilliğine ilaç bulur

Kush s`din nefsin aj s`din Zotin

Kim ki nefisini bilmez Rabbini de bilmez

Sun i gjonë xhehliq ilaq.

Cahilliğine ilaç bulamaz.

Nefsi pa u dit, xhehli zeher

Nefisini bilmeden, cahillik zehirdir

Nuk i gjindet hic ilaq

İlacı da bulunamaz

Pejgamberve evlija

Hz. Peygamber

Qitab Kurani s`ju bo ilaq

Kur’an kitabı da ilaç olunmadı

⁵⁰⁷ Süleyman Uludağ, *Tasavvufun Dili*, (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2016), 35.

*Nuri hakit Muhammedi
Baba i nurve i dha ilaq
Ebu Xhehli baba i xhehlit
Se la xheli me pi ilaq*

*Hak Muhammed nuruna
Nurların babası ilaq verdi
Ebu Cehil, cahilliğin babası
Cahillik bırakmadı ilaq içsin*

*Nuri hakit Muhammedi
Kurr s`ju bo xhehlit ilaq
Qeter send qysh muj i bohet
Xhehlit ilaq*

*Hak Muhammed nur için
Cahille asla ilaq olunmadı
Başka ne yapılır ki
Cahilliğe cahillik ilacı*

*Lyp ni insan qi e di nefsin
Hem i gjet xhehlit ilaq
Msoe nefsin merr vesh hakin
Bonu xhyl ti mos rri kaq*

*Nefsini bilen bir insan lazım
Cahilliğe ilaq bulsun
Nefsini öğren ki hakkı anlayasın
Sen gönül ol ki bu kadarıyla kalma*

*Gjith cka ka hem teri plehi
Qi e bo robi asht ilaq
Sallde xhehli s`osht ni send hic
Ne dash Zotin lyp ilaq*

*Her şey ne mevcut ise
Kulun yaptığı ilaştır
Sadece cahillik bir hiçtir
Rabbini arzuluyorsan ilaq iste*

*Me u shortue me gjyl ni kaqë
Bohet gjyl hem tue kon kaq
Pa hizmet thahen kalemat
Qet Përej rrangej appet kaq*

*Azıcık gönlü yıkmak
Felakete maruz kalırsın
Hizmitsiz kalemler kurur
Akan nehirler durur*

*Shumë jazëk osht me kusure
Gjyl tu e kon ti me u bo kaq
Kujto pak ti gjyl e kaq
Hem mos ep gjyl ti me marr kaqë*

*Çok yazıktır kusurlarla yaşamak
Sen gül iken böyle günahkâr olman
Biraz düşün ey gönül
Koça gönlünü verme azıcık şeylere*

*Shum durli shumë fjal u fol
Hem merr vesht pak ti mend në paq*

*Çok farklı şekillerde çok söz edildi
Aklın varsa bir şeyler kap*

*Borgj e kemi me kallzue
Bonu gjyl ti n`dash rri kaq*

*Bunları aktarmak bizim borcumuzdur
Sen gönül ehli ol veya burada kal*

*Në kofsh për veti ti vet je
Kërkush për ty s`osht hic myhtagj
Haram osht me zehër të gjehlit
Me e mbyt shpirtin pa ilaq*

*Kendin için isen sen
Sana kimse muhtaç değil ki
Haramdır cahillik zehriyle
İlaçsız ruhu öldürmek*

*Me e di nefsin, ziqër Zotin
Me e bo sabër osht ilaq
Me nur të ziqrit shëndoshe zemrën
Ziqri daim osht ilaq.⁵⁰⁸*

*Nefsini bilmek için Allah'ı zikret
Sabretmek ilaçtır
Zikrin nuruyla kalbini iyileştir
Zikri daim ilaçtır.*

Halk arasında hadis diye birçok deyim dolaşır. Bunlardan bazıları uydurulmuş, isnadsız, asılsız rivayetlerdir. Bazıları da eski kültürlere dayanır. Diğer bir kısmı ise sufiler, vaizler ve tarihçiler tarafından söylenmiş sözlerdir. Bu tür sözlere şunu örnek verebiliriz: “Nefsini bilen, Rabbini bilir”. Bu söz halk arasında hadis diye bilinir ve sık sık kullanılır. Söz konusu ifadenin anlamı şöyle olabilir: “Hakikatini, bizatihi kendisini bilip tanıyan kişi, Rabbini de bilip tanır.”⁵⁰⁹ Buna rağmen bu sözün ifade ettiği mâna ve hakikat, âlimlerin çoğu tarafından kabul görmüştür. Yani bu sözün manası İslâm’ın ruhuna aykırı değildir.⁵¹⁰

Bunu teyit eden bir hadis de aktarılmaktadır: Hz. Aişe’den rivayetle Hz. Muhammed’e sorulur ‘Allah’ı en iyi tanıyan kimdir’ diye. O (s.a.v) de cevaben, ‘Nefsini en iyi tanıyandır’ buyurdu. Büyük âlim Ali el-Kari’ye göre bu hadis lafzen sabit olmamakla birlikte mânen sabittir.⁵¹¹

Bu sözde tefekkür edilmesi gereken büyük hakikatler vardır. Şöyle ki; bir insan kendi varlığının hakikati üzerinde düşünürse, kendini hakkıyla tanırsa Yaraticısını da hakkıyla tanımış olur. Kendisinin muhtaç olduğunu bilen kul, Yaradan’ın müstağni

⁵⁰⁸ Hondozi, *Sheh Hilmi Maliqi Dhe Divani i Tij Shqip*, 253.

⁵⁰⁹ Yusuf Açikel, “‘Nefsini Bilen Rabbini Bilir’ Hadis mi, Kelam-i Kibar mı?”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 5 (1998), 191.

⁵¹⁰ Ahmed el-Ğizzi el-Âmirî, *el-Ceddu'l-Hasîs fî Beyâni Mâ Leyse bi Hadîs*, (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1418), 1/332.

⁵¹¹ Alî el-Kârî, *el-Mevzûâtu'l-Kübrâ*, (Beyrut: Dâru'l-Emâne, 1391), 1/352.

olduğunu idrak edecektir. Kul zayıf olduğu bilincinde olursa, Allah'ın mutlak güç sahibi olduğunu kabul edecektir. Kul zelil ise, Rabbi Aziz'dir. Kul ubudiyetini bilse, Rabbin rububiyetini de tanımış olur. Bir insan kendini bilmezse, diğer varlıkları bilemez ve tanıyamaz.⁵¹²

Bu tür sözler zaman zaman felsefe ve tasavvuf kitaplarında Hz. Peygamber'e (s.a.v) nispet edilmişse de hadis âlimleri tarafından hadis olarak kabul edilmemiştir. Hadis olup olmaması bir yana mânasının doğruluğu inkâr edilemez. Her doğru sözün ayet ya da hadis olması zorunlu değil. Bu söz Hz. Muhammed'in hadisi değil, sonraki şahsiyetlerin sözüdür.⁵¹³

Mutasavvıflara göre hakikat arayışının yolu nefsi tanımaktan ve ona gayesini hatırlatmaktan geçer. Çünkü ruhlar âleminde bütün nefisler (insanlar) Allah'a söz vermiş, ama dünyaya geldiklerinde verdikleri sözü ve onun amacını unutmuşlardır. Onu tekrar kazanabilmek yoğun bir arayış gerektirir. Nefs kendi hakikatini tanıdığı ve verdiği sözü hatırladığı zaman bu arayış yolculuğu sona erer, ama bunu başarmak için nefis terbiyesi lazımdır. Buna istinaden tasavvuf ehli, nefsi farklı kademelere ayırıp, onları tek tek inceleyip, her merhalede ne yapılması gerektiğini belirterek farklı terbiye metodu ve tasfiye yolları geliştirmişler. Nelerden kurtulması lazım geldiği, nefsin ne tür güzel sıfatlarla donatılması gerektiğine dair tavsiyelerde bulunmuşlardır. Nefs bu şekilde terbiye olup kendini tanıdığı zaman Rabbinde de bulmuş ve tanımış olur, arayış sona erer. Başka bir ifadeyle sufilere göre, Allah'ı hakkıyla tanımak akıl ile değil, seyr u süluk sonucunda kalbe varid olan ilham ve sezgi ile olur.⁵¹⁴

Şeyh Hilmi Maliki; nefsin terbiye, ahlaki kemalat, kalbin kötü sıfatlardan korunması konusunda bir şiirinde Allah'a şöyle yalvarır:

*Nefsin prej hevas pre'na,
zemrën prej rijas pre'na,
dashnin veç Teje hiçna,
udhën e halvetit diftona.*

*Nefsimizi hevedan koru
kalbimizi riyadan koru
Sen'den başka aşkı yok et
Bize halvet yolunu göster*

⁵¹² Ali b. Osman Cüllabi Hücvîrî, *Keşfu'l Mahcûb (Hakikat Bilgisi)*, çev. Süleyman Uludağ, (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2018), 310.

⁵¹³ Açıkel, "Nefsini Bilen Rabb'ini Bilir" Hadis Mi, Kelam-i Kibar mi?", 199-200.

⁵¹⁴ Ferzende İdiz, "'Nefsini Bilen Rabbinde Bilir' Sözü Bağlamında İnsan ve Arayışı", 2. *Uluslararası Ahmed-İ Hânî Sempozyumu "İslam Düşüncesinde İnsan"*, ed. Abdulcebbar Kavak, (Ağrı: Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Yayınları, 2018), 503-504.

*Neje me shpirt lyps bona
Taat ne ibadet gashqona
Me ni qamil neje shoq bona
Udhën e hizmetit diftona.*⁵¹⁵

*Canınla ile dilenci ol
İbadette taatli ol
Bir kâmil ile dost ol
Hizmetin yolunu anlat bize*

Seyr u sülukta ilerlemeye engel olan en büyük düşman, nefsin istek ve hevesleridir. Bunları denetim altına almadan salık ilerleyemez. Nefs kavramı, İslami ilimlerin erken dönemlerinden beri mercek altına alınmıştır. Mahiyeti konusunda âlimler farklı sonuca varmış; nefsin soyut mu somut mu yaratılmış mı kadim mi ruh ile aynı şey olup olmadığı gibi konularda tartışmışlardır. Bununla birlikte üzerinde ittifak ettikleri şey, nefsin mânevi bir cevher ve aynı zamanda kötü heveslerin ve menfi huyların kaynağı olduğudur.⁵¹⁶

Tasavvufi konuları işleyen beyitlerin sahibi şair Nezim, divanında şöyle der:

*“Sot një salik u bë rahi,
pa rehber udhën s'e di,
Rreh ta gjenj me mend të ti,
mushkil menzili ti gajet.”*⁵¹⁷

*“Bugün bir salik yolcu oldu,
rehbersiz yolu bilmez,
Kendi aklıyla bulmak ister,
çok müşkildir onun menzili.”*

Nezim, seyr u süluk'ta, nefsi terbiye etme yolundaki çile ve zorluklardan da bahseder:

*“Pa mos hequrë një mushkil, kush u bë naili meram!”
“Çile çekmeden, meramına kim nail oldu ki!”*

Tasavvufta mücahede ve riyazet, nefsi kötülüklerden arındırmak için çok mühim merdivenlerdir. Riyazetin anlamı, nefs'i bir takım arzu ve şehevi hazlardan uzaklaştırmak, onlardan mahrum bırakmaktır. Arzu ve şehevi hazlardan kastımız mutlaka

⁵¹⁵ Hondozi, *Sheh Hilmi Maliqi Dhe Divani i Tij Shqip*, 61.

⁵¹⁶ Abdurrezzak Tek, *Tarihi Süreçte Tasavvuf ve Tarikatlar*, (Bursa: Bursa Akademi, 2016), 202; Süleyman Uludağ, “Nefs”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/526.

⁵¹⁷ Hamiti, *Nezim Frakulla dhe Divani i Tij Shqip*, 91.

haram şeyler değil, helal şeyler de bu kapsama girer ve bundan amaç, helali yasaklamak değil, nefsi denetim altında tutmaktır. Nefis, helal da olsa rahatlığa ve arzulara fazla kapılırsa azgınlaşabilir ve harama doğru kayabilir. Bundan dolayı zor işlere koşmak ve nefsin isteklerini zaruret haliyle sınırlandırmak riyazetin temelidir. Başka bir deyişle nefsi arındırmak zor bir iştir. Mücahede ise kelime olarak devamlı ve ciddi bir çabayı ifade eder. Tasavvufî bir kavram olarak da nefsi yeninceye kadar onu devamlı terbiye etmektir.⁵¹⁸

2.9. Peygamber Efendimize Duyulan Sevgi

Tasavvufun nihai amacı, kişiyi insan-ı kâmil mertebesine ulaştırmaktır. Fakat bu makam öylesine basit, kolayca ulaşılabilecek bir makam değildir. Dolayısıyla bu makama ulaşabilmek için bir önder de gerekir.⁵¹⁹ Bu önder hiç tartışmasız imanın bir parçası olan Muhammed Mustafa'ya inanmak ve ona tâbî olmaktır. Alamiyado edebiyatında, Resûl Efendimiz; “Habibullah”, “Nûr Muhammed”, “Fahr-i Cihan” gibi isimlerle nitelendirilmiştir.

İnsan-ı kâmil makamı Efendimiz'den (s.a.v) ibarettir. İnsan-ı kâmil makamı, Hakk'a ve halka mukabildir. Mahlûkat ve Hâlık-ı mahlûkat indinde Hz. Muhammed'e (s.a.v) mahsus olan fezâil, hiçbir kâmilde mevcut değildir.⁵²⁰

Sûfiler, insan-ı kâmil olarak hiç şüphesiz Muhammed (s.a.v)'i görmektedirler. Bu yüzden Allah'a giden yol, onun rehberliğinden geçmektedir. Sûfiler, Efendimizin sünnetine, sîretine, sözüne ve her türlü davranış ve tutumuna büyük önem vermişlerdir. Her anında, ona olan bağlılıklarının tam ve mutlak olduğunu ifade etmişlerdir.⁵²¹

Genel İslâmi prensiplere göre her mümin, Allah Teala'ya ve onun elçisi olan Efendimiz (s.a.v)'e zahiren olsun bâtinen olsun itaat etmekle mükelleftir. Efendimiz'e olan ittiba ise onun sünnetine riayet etmekle ve onun âdab ile ahlaklarına ittisafa çalışmakla mümkündür.

---

⁵¹⁸ Süleyman Uludağ, “Riyâzet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35/143.

⁵¹⁹ Kartal, “Tasavvufun İslam Düşüncesindeki Yeri ve Önemi”, 65-66.

⁵²⁰ Abdülkerim el-Cîlî, *İnsân-ı Kâmil*, çev. Abdülaziz Mecdi Tolun (İstanbul: İz Yayıncılık, 2015), 372.

⁵²¹ Süleyman Uludağ, “Muhammed”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 30/448.

Bu edebiyat geleneğinde yazan şairler, birer Peygamber âşığıdır. Yakalanmış oldukları çaresizliklerden kurtulmak için Efendimizden şefaatinı istemişlerdir. Şairler, Resul Efendimize olan özlemine de dile getirmişlerdir. Bir Peygamber âşığı olan aynı zamanda Melâmî tarikatına mensup olan Şeyh Yonuz, bunun en iyi örneğini “Nûr Muhammed Mustafa”lı şu şiirinde dile getirmektedir:

Nur Muhamed Mustafaja

*Nur Muhamed Mustafaja,
Kti ymmeti qi i ka ardh,
Diell e hon e ylli,
Prei ti nur jan tue marr.*

*Pejgamberi kti ymmeti,
Nur i nurve tu e ardh,
Shumë jazëk për ehl-i gaflet,
Rrin në terr, nur so tu e marr.*

(...)

*Në këtë dynja varis nebi,
Me mbledhë pare nuk o ardh,
Me bo talim hak tevhidin,
Tu e dhon frym hem tu e marr.*

*Me tevhid për ket ymmet,
Aj angjak rahmet tu e ardh,
Përej gafletit terit shirqit,
Me na nxjer ne aj osht ardh.*

*N'dash me gjet drit hem hakikat,
Ç'ka o tevhidi vesh me marr,
Le e rrenen, mos ha haram,
Shihe deken që t'ka ardh.*

Nûr Muhammed Mustafa

*Nûr Muhammed Mustafa,
Bu ümmete geldi,
Güneş, ay ve yıldız,
Ondan nûr alırlar.*

*Bu ümmetin Peygamberi,
Nurların nuru gelmiştir,
Ehl-i gaflete çok yazık,
Karanlıkta duruyorlar.*

*Bu dünyada nebilerin varisidir,
Para toplamak için gelmedi,
Hak tevhidi talim etmeye geldi,
Nefes alıp verirken.*

*Bu ümmet için tevhidle,
Ondan sadece rahmet gelir,
Gafletin ve şirkin karanlığından,
Bizleri kurtarmak için geldi.*

*Hakikat ve nûr bulmak istersen,
Tevhid nedir bilmek istersen,
Yalanı bırak ve haram yeme,
Gelen ölümü gör.*

*Me gjith rren bash përej Resultit,
Teri sod nur nuk o marr,
Ik përej nehji, punoe emrin,
Hak hidajet n'dash me t'ardh.*

*Yalan ile Resûlu sevemezsin,
Karanlığı başından çekmezsin,
Nehiyden kaç, onun ismin üzere çalış,
Eğer hak ile hidayetin gelmek istiyorsan.*

*Kaq i madh nur Pejgamber,
N'ne tu e kon hem tu e ardh,
Për udhë tina aj që nuk ec,
Ma i keq osht se ni magar.*

*Bu kadar büyüktür nûr Peygamber,
Onun yolunda var olmak,
Onun yolunda olmayan,
Hayvandan daha kötüdür.*

*Ismi gjismi, ruhi paq,
Hak ile hak tu e ardh,
Kështu ni inson pa u bo paq,
Nur përej ti s'ka his me marr.⁵²²*

*İsmi ve cismi pâk,
Hakk'tan bize gelmiştir,
Böyle bir insan pâk olmadan,
Ondan nûr alamaz.*

(...)

Alamiyado edebiyatında Bektâşî tarikatına mensup olan edipler, Efendimiz'e olan sevginin ve bağlılığının yanı sıra Ehl-i Beyt'e duymuş oldukları sevgi ve bağlılığını da eklemektedirler.

Bektâşilikte, din eğitimi alanında etkili olan en önemli unsur Resûl Efendimiz'e olan sevgidir. Aynı zamanda Bektâşî tekke ve dergâhlarda eğitime muhatap olan dervişlere Efendimiz en üstün rol model olarak da gösterilmektedir.⁵²³

Bütün temel Bektâşî kaynaklarının nerdeyse tamamı *besmele, hamdele ve salvele* ile başlamaktadır. Bunun en iyi örneği Hacı Bektaş-ı Velî'nin kendisidir.⁵²⁴

Mesela aşağıdaki beyitte, Bektâşî tarikatına mensup olan şair Baba Meleq Shemberdhenji “Perëndia E Kish Pranë (Allah'ın huzurundaydı)” adlı şiirinde Peygamberin ailesine candan bağlılığıyla mahşerde şefaate hak kazanabileceği umudunu taşıdığını ifade etmektedir:

⁵²² Rusi, *Poezia e Bejtexhinjve*, 246-248.

⁵²³ Osman Eğri, “Alevî-Bektâşî Gelenekte Allah, Peygamber ve Ehl-i Beyt Sevgisi”, *İslâmî İlimler Dergisi*, 1 (2006), 230.

⁵²⁴ Abdülbaki Gölpınarlı, *Vilayetname - Menakıb-ı Hünkâr Hacı Bektaş'ı Veli*, (İstanbul: İnkılab Yayınları, 1990), 1.

Perëndia E Kish Pranë

*Dhe e qielli s'ish gatuan,
Perëndia e kish pranë,
Gjë me shpirt s'kishte ndërtuar,
Veç Muhammed Mustafanë.*

*S'kishte bërë as djell as hënë
Dashurin e Muhamedit,
Zoti pranë e kishte vënë,
Posi shkumën mb'anë detit.*

*Ndaj vu' jetës bukurinë,
Se Tyn donte të t'dërgonte,
Kujdestar të dha Alinë,
Përgamberët t'i lavdronte.*

(...)

*Muhamedi i Dërguar,
E nderoi besën e Tinë,
Me atë punë të uruar,
Mëkëmbës e la Alinë.*

(...)

*Shumë e deshi Perëndia,
Shok i dha Shahi Merdanë,
La mbaroi punën e Tia,
Që i zbriti dhe Kur'anë.⁵²⁵*

(...)

Allah'in huzurundaydı

*Semâ da yaratılmamıştı,
Allah'in yanındaydı,
Ruhla olan hiçbir şey yaratmamıştı,
Muhammed Mustafa hariç.*

*Ne güneş ne de ay yaratmamıştı,
Muhammed'in aşkını,
İsminin yanında koymuştu,
Köpüğün denizin üzerinde gibi.*

*Hayata güzellik kattı,
Çünkü Onu göndermek istiyordu,
Ali'yi de sana bekçi olarak gönderdi,
Peygamberleri övmen için.*

*Muhammed Allah'in elçisi,
Kendi sözünü onurlandırdı,
O yüce görevinde,
Vekil olarak Ali'yi tayin etti.*

*Allah onu çok sevdi,
Dost olarak Şâh-ı Merdan'ı verdi,
Onun görevini tamamladı,
Kur'anı nüzul edene.*

Peygamber sevgisi, imanın bir delili olarak kabul edilmesinin yanı sıra mürşide intisabın kabul görmesi için Efendimiz'e (s.a.v) olan sevginin ifadesi olarak da kabul

⁵²⁵ Rexhepi, *Miticizmi İslam Dhe Bektashizmi*, 351-352.

edilir. Şeyh Mala da kendisini de Efendimizin (s.a.v) bir vârisi olarak saymaktadır.

*Ashki yt në zemër ni qir ma ka kall âh jâ Resûlall-llâh,
Përmi gjygsit teri m'kryje flak m'ka dal âh jâ Habiball-llâh.*

***Senin aşkın kalbimde bir ışık yaktı ah Ya Resûlallâh,
Göğsümü üzerinden başıma kadar alev çıktı ah Ya Habiballâh.***

*M'u dogj shtati mushkenija m'u ka pjek,
Shpirti m'u shkri vjam në shtat nuk met një pikë.*

***Vücudum yandı, içim pişti,
Ruhum eridi, içimde kül kalmadı.***

*Pej ezelit jom tapdis unë për ty,
S'muj m'u da pej teje s'un ri hiç pa ty.*

***Ezelden beri sana âşık oldum,
Senden ayrılamam senden gayri duramam.***

*Me flitru shpirti po lyp dâim te ti,
Komt e lidhne mas mej pas ne bukâgi.*

***Ruhumu canlandırmak için seni daima ister,
Ama ayaklarımı zincirlere vurmuşum.***

*Pej gjallnis teme pa tye jom mërzit,
Ûnë pej shpirtit për m'u da a thû vjen ditë?*

***Sensiz olan hayatımdan üzüntülüym,
Acaba kendi ruhumdan ayrılacağım gün gelecek mi?***

*Me nûr tîndin zgjallja zemrën ti Hilmisë,
Me shyhret tînd zbardhja fytyrën se ô bitis.*⁵²⁶

***Senin nurunla kalbimizi dirilt,
Senin şöhretinle yüzümüzü nurlandır, çünkü bittik.***

İncelediğimiz bu edebiyat geleneğinde, yukarıda aktarılan örneklerden başka farklı konulardaki şiirler de bulunmaktadır. Hz. Muhammed’in Alamiyado edebiyatında seçkin bir yeri vardır. Nitekim Peygamberimizin adının geçtiği beyitlerde, saygı gereği çoğunlukla bir başka konuya yer verilmediği görülür. Efendimizin geçtiği her beyitte üstün bağlılıktan söz edilmiştir. Bu edebiyat geleneğinde Peygamber sevgisinin “Allah’ın nûru” olarak anılması tasavvuf geleneğindeki Peygamber tasavvuruna yakın durduğunu da göstermektedir.

2.10. Râbîta

Râbîta kavramı Arapçada “iki şey arasındaki bağlantı, irtibat, iki şeyi birbirine bağlayan ip, ilgi, sevgi, sebep, alaka ve münasebet” anlamında gelen “râbîta” kelimesinden türemiştir.⁵²⁷

Râbîta özünde hakikatine ermiş, kâmil bir şeyhe bağlanmaktır. Bu bağlanmak gerek kalbî veya gıyabında gerekse de huzurunda muhafaza edilmesi gereken bir rûhi duygudur. Hadis kaynaklarında geçen “*Kişi sevdiğiyle beraberdir*”⁵²⁸ hadis-i şerifinden yola çıkarak, kişi eğer nefs terbiyesindeki makamları geçmek ister ise muhakkak şeyhin yüzünü hayalinde tutması, şeyhinin hakikat sıfatlarına benzemesi gibi vasıflarına benzemeye çalışır. Neticede istenilen şey ona karşı muhabbet duymasıdır. Râbîta aslında tek yönlü bir muhabbetin beslenmesi değildir. Sufiler arasında râbîta hakkında birçok tanım mevcuttur.⁵²⁹

⁵²⁶ Hondozi, *Sheh Hilmi Maliqi Dhe Divani i Tij Shqip*, 212.

⁵²⁷ Dilaver Selvi, *Tasavvuf Metodu Olarak Râbîta*, (İstanbul: Semerkand, 2016), 23.

⁵²⁸ el-Buhârî, *el-Câmi’u’s-sahih*, “Edep”, 96.; Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevre et-Tirmizî, *Sünen’üt-Tirmizî*, (İstanbul: Kitap Dünyası, 2019), “Zühd”, 247.

⁵²⁹ Selvi, *Tasavvuf Metodu Olarak Râbîta*, 27.

Râbîta, birçok tarikatta uygulanan bir teamüldür. Fakat özellikle Nakşibendiye tarikatında vazgeçilmez bir esas olarak görülmektedir. Neticede, mürid, şeyhine beslemiş olduğu sevginin sülûkunda yol kat edebilir. Râbîta, insan-ı kâmil bir insana uygulanır. Böyle bir insana yapılan râbîta, tasavvuf yola gönül vermiş bir müride faydalı olur, aksi halde faydalı olmaz. Çünkü kâmil bir şeyh, Hakk'ın aynası gibidir. Basîret nazarıyla şeyhin ruhaniyetine yönelen sâlik onda Hak ve hakikati müşâhede eder. Râbîtada şeyh, genç olsun yaşlı olsun; diri veya vefât etmiş olsun, ondan istifade edilebilir.⁵³⁰

Râbîta esnasında dikkat edilmesi gerek en önemli husus ise râbîta esnasında mürid, şeyhin sûretini hayal ederken, ona muhabbet beslerken sekr, gaybet gibi mânevî hallere kapılırsa râbîtayı bırakmalı ve işaret olarak gelen hallere yönelmelidir.⁵³¹

Râbîtanın yapılış şekilleri hakkında birçok farklı tasnif bulunmaktadır. Bunların en yaygını ise râbîta-i mevt, râbîta-i mürşid ve râbîta-i huzur'dur.

Râbîta-i mevt, ölüm duygusuyla yaşamayı ve bir an bile olsun hatırdan çıkarmamayı hedef alır.

Râbîta-i mürşid, kalbini onun kalbine yapıştırarak şeyhin rûhâniyetine muhabbet beslemek, ondan gelecek olan ilâhî işaretleri tahayyül etmektir.

Râbîta-i huzur ise râbîtanın asıl gayesini oluşturur. Hakk'tan gayri her şeyi akıldan ve hayalden tamamıyla silmektir. Ayrıca Hakk'ın huzurunda bulunduğu düşüncesini muhafaza etmek ve muhabbetullahâ bürülü bir kalbe sahip olmaya çalışmak demektir.⁵³²

Alamiyado edebiyatında râbîtayı en güzel şekilde aktaran Şeyh Mala, şeyhine olan bağlılığı Hakk'a götüren yol olarak ifade eden şiirinde şu beyitlerle ifade eder:

Shejhi pasqyr m'u bô,

Gjith me tô jom tue shkû,

Hakikati m'u kallzû,

Hâkit shyqyr jom tuj bô.

Şeyhim bana ayna oldu

Her an onunla beraberim

Hakikati bana anlattı

Şükür olsun Hakk'a beraberim

Tuj kqyr atô jom hutû,

Onlara bakarken sarhoş oldum

⁵³⁰ Necdet Tosun, "Râbîta", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 34/378.

⁵³¹ Selvi, *Tasavvuf Metodu Olarak Râbîta*, 27.

⁵³² Daha geniş için bkz: İrfan Gündüz, "Tasavvufî Bir Terim Olarak Râbîta", *Tasavvuf İlmi ve Akademik Araştırma Dergisi*, 19 (2007), 24-50.

*Vehten nuk di ça jom bô,
Ashki Hâkit m'ka mar mû.*

*Ne yaptığımı bilmiyorum
Hakk'ın aşkı beni benden aldı*

*Mylki Hâkit tash jom bô
pasnen nuk kom e kurgjô
texhel-lija ktu m'ka çû.*

*Şimdi Hakk'ı hissediyorum
Arkamda hiçbir şey bırakmadım
Tecelli beni buraya getirdi*

*Hak dashnija mu m'ka mlû
All-llâh All-llâh jom tuj bô
Me kêtë lezzet jom tu shkû⁵³³*

*Hakk'ın sevgisi beni kaplamış
Allah Allah durmaksızın derim
Bu lezzetle hayata devam ediyorum*

Alamiyado edebiyat geleneği üzere eser üretenler arasında râbita kavramı ibadet olarak değil, mürid ile şeyh arasında feyiz ve sevgi alışverişine bir araç olarak görülmektedir. Fakat bazı âlimler râbitayı bir itikad meselesi olarak gördükleri için bu konuyu eleştirirler. Oysa insanın, herhangi bir kişiyi (ör. Anne, baba, eş) gıyabında düşünmesi ne kadar doğal ise şeyhe olan sevgi veya râbitanın da doğal olarak karşılanması gerekir. Bu yüzden bazı mutasavvıflar râbitayı “mürşide tam bir muhabbet” olarak tarif ederler. Aynı zamanda bu muhabbette, şeyhin suretini düşünmek için özel bir çabaya gerek duyulmadığı, sadece muhabbetin yeterli olduğunu söylerler.⁵³⁴

2.11. Şeriat

Tasavvufun teşekkül döneminde sûfiler şeriat, tarikat, hakikat ve marifet şeklindeki makamların ilişkilerinden sıklıkla bahsetmişlerdir. Zâhir ve bâtın kavramlarından yola çıkarak şeriat, tarikat, hakikat ve marifet makamları açıklanmıştır. Bu yüzden dört makamın tasavvufun temel taşlarını oluşturan dört kapı olduğu söylenebilir.⁵³⁵

Şeriat kelimesi, sözlükte ‘açık yol, hayatın kaynağına giden yol ve kanunlar’

⁵³³ Hondozi, *Sheh Hilmi Maliqi Dhe Divani i Tij Shqip*, 204.

⁵³⁴ Tosun, “Râbita”, 34/378.

⁵³⁵ Sevim Arslan, “Memî Cân Saruhânî'nin (ö.1008/ 1599-1600) Lübbü'l-Usûl fî Ma'rifeti't-Tarîki'l-Vüsûl Adlı Eserinde Şeriat-Tarikat-Hakikat Kavramları”, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 8/2 (2021), 69.

anlamına gelir. Terim olarak, “Allah’ın emri, ayet, hadis gibi dinin temel esaslarına dayanan din kurallarının bütünü”dür.⁵³⁶

Bu bağlamda Serrâc et-Tûsî “Zahir bâtınsız, bâtın da zâhirsiz olmaz” diyerek zâhiri temsil eden şeriat ve bâtını temsil eden hakikat makamlarının birbirinden ayrılmayacağını vurgulamaktadır.⁵³⁷

Hücvîrî, bâtınsız hakikati ‘zâhirî nifak’ ve zâhirsiz hakikati ise ‘bâtînî zındık’ olarak tanımlamaktadır. Hücvîrî, bâtını olmayan şeriatın hevâ, zahiri olmayan hakikatin heves olacağını belirtmektedir.⁵³⁸

Abdülkerîm el-Kuşeyrî şeriatı, kulluğu gerekli kılan emirler; hakikati ise rububiyeti müşâhede etmek şeklinde tarif etmektedir. Ona göre; hakikatin onaylamadığı hiçbir şeriat telakkisi makbul olmadığı gibi şeriatın temel noktalarını gözetmeyen ve dikkate almayan hiçbir hakikat telakkisinin muteber değildir. Nitekim Kuşeyrî, şeriat-hakikatin aynı özün farklı tezahürleri olduğunu şu şekilde ifade eder: “Allah’ın emriyle farz olması bakımından her şeriat hakikat olduğu gibi Hakk’ın emriyle farz olduğu için her hakikat da aynı zamanda şeriattir.”⁵³⁹

Sonraki dönemlerde sûfiler, tarikatın da şeriat-hakikat ufkundan bir mertebe olduğunu ve Hakk’a erişmede şeriat-tarikat-hakikat şeklinde bir sıralamanın daha uygun olduğunu savunmuşlardır.⁵⁴⁰ Zikredilen bu üç kavrama “mârifet”i de ekleyerek dördü bir tasnif yapan sûfiler mevcuttur. Bu kavramların sıralaması şeriat-tarikat-marifet-hakikat ya da şeriat-tarikat-hakikat-marifet şeklinde yapılmıştır.⁵⁴¹

Tarikatın seyr u süluk âdâbında dört (şeriat-tarikat-hakikat-marifet) kavram ‘dört kapı kırk makam’ olarak da zikredilir. Dört kapı kırk makam tabiri ve açıklaması ilk defa Hoca Ahmed Yesevî’nin *Fakrname*’sinde geçmektedir. Hacı Bektaş-ı Velî, *Makalat* adlı eserinde “dört kapı kırk makam” tabirini kullanarak söz konusu kavramları ele alıp incelemiştir. Hacı Bektaş-ı Velî’ye göre Peygamber Efendimizin sözü şeriattir, fiili tarikattır, hâli marifettir ve sırrı hakikattir. Hacı Bektaş-ı Velî, eserinde şeriatın farz,

⁵³⁶ Eraydın, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, 308.

⁵³⁷ Serrac et-Tusi, *el-Luma’ İslam Tasavvufu*, 26.

⁵³⁸ Hücvîrî, *Keşfu’l Mahcûb (Hakikat Bilgisi)*, 79.

⁵³⁹ el-Kuşeyri, *Tasavvuf İlmine Dair Kuşeyri Risalesi*, 226.

⁵⁴⁰ Mehmet Sâkî Çakır, “Alvarlı Muhammed Lutfi Divan’ında Şeriat – Tarikat – Marfiet - Hakikat Kavramları”, *Uluslararası Hâce Muhammed Lutfi (Alvarlı Efe) Sempozyumu*, ed. Cengiz Gündoğu, (Erzurum: Zafer Ofset, 2013), 195.

⁵⁴¹ Mustafa Çağırıcı, “Hakikat”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 15/177.

tarikatin vacip, marifetin sünnet ve hakikatin nafîle olduğunu belirtmektedir.⁵⁴²

Alamiyado edebiyatında, tasavvufun dört temel kademesi olan şeriat-tarikat-hakikat-marifet ilişkisini en iyi açıklayan yazarların başında şair Derviş Hasani'nin geldiği söylenebilir. Derviş Hasani, "Ah unë i mjeri kesh tu fjet" (Ah ben gariban (sefil) uyuyordum) şiirinde şöyle der:

Ah, un i mjeri kesh tu fjet

Ah ben gariban (sefil) uyuyordum

*Ah, un i mjeri kesh tu fjet
E m'dul gjumi për ahiret*

*Ah ben gariban (sefil) uyuyordum
Ahiret için uyandım*

*Meni myrshid jom përpjek,
Çka m'kallzojti ah medet,*

*Bir mürşidle uğraşıyordum
Bana öyle şeyler söyledi ki vah medet*

*Ai mi çeli katër dyr,
Njonda osh ah shariat*

*O bana dört kapı açtı
Birisi şeriattır ah*

*Osht e dyta tarikat
Dera tret hakikat,*

*İkincisi tarikattı
Üçüncü kapı hakikatti*

*Edhe njonda osht marifet
Lumi ai qi e ka gjet.*

*Bir diğer marifetti
Ne mutlu bunları bulana*

*Sherijatin e mora vesh
Me namaz e me abdes*

*Şeriati anladım
Abdest ile namazla*

*Tarikatin e kom gjet
Osht esrari Muhammed*

*Tarikatı da budum
Esrar-ı Muhammed'miş*

*Ziqri yte ah medet,
Natë e ditë s'po m'le me fjet*

*Senin zikrin ah medet
Gecen gündüz uyumaya müsaade etmiyor*

⁵⁴² Esad Coşan, *Makalat-ı Hacı Bektaş-ı Veli*, (İstanbul: Server Yayınları, 2019), 12-15.

*Hakikat unë jom vet
Unë te unë e kom gjet*

*Hakikat ben kendimim
Ben kendimde buldum*

*Shtat myhyrë ah medet
Me ni emën këndohen krejt*

*Yedi mühür ah medet
Bir isimle hepsi okunur*

*Marifet oshit për mi ditë
Kty dy emra për mi gjet*

*Marifet bilmektir
Bu iki ismi bulmaktır*

*Njonda osht ah hidajet
Osht e dyta dalalet*

*Birisi hidayettir
İkincisi dalalettir*

*Shejh Sulejman bon himmet
Mos na le neve n'dalalet*

*Şeyh Süleyman himmet eyle
Bizleri dalalette bırakma*

*Ty te unë, unë t'kom gjet,
Mu prej meje ti m'ke hjek⁵⁴³*

*Ben seni kendimde buldum
Beni benden sen aldın.*

Şeyh Yonuzi, şiirlerinde bu dört ana kavramı şu şekilde ele alır:

*Me vahdet ky pështu përtej shirqi
Allah thot hem daima,
Me çesret hem përtej zindiki,
Përej mylhidi ebada.*

*Vahdetle şirkten kurtul,
Allah de daima,
Kesretle zındıklardan,
Mülhidden ebada kurtul.*

*Katër dyer për këtë insan,
Me Nur qelen daima,
Varith bohet Pejagmberit,
Ky insan hem shybhe s'ka.*

*Dört kapı bu insan için,
Nurla açılar daima,
Peygamberi varis olur,
Bu insandan hiç şüphən olmasın.*

---

⁵⁴³ Muhamed Pirraku, “Gjurmë të Veprimtarisë Letrare Shqipe Me Alfabet Arab në Kosovë”, 91.

*Sheriatin, tarikatin,
Marifetin e hakikatin ilm ka,
Me nur tē hakit i bon talim,
Pēr ato qē nasib ka.⁵⁴⁴*

*Şeriatı, tarikati,
Marifette ve hakikatte ilim var,
Hakk'ın nuruyla talim et,
Nasib olanlara.*

Yukarıdaki şiirde kemâle ulaşma amacıyla Seyr u sülûke giren insanın hakikati anlayabilmesi için belli duraklardan geçmesi gerektiği belirtilmektedir. İnsanın şeriatı vasıta edinmesi ve bu vasıtada tarikatın yol gösterici olmasının öneminden bahsedilmekte; şeriatı kanat, tarikatı rehber, marifeti ferman olarak kabul edenlerin hakikate ulaşacağı ifade edilmektedir.⁵⁴⁵

Bu kavramlar daha çok Şeyh Mala'nın *Divan*'ında geçmektedir. Arnavut Alamiyado ebipler, çoğunlukla şeriat-tarikat-hakikat-marifet ve şeriat-hakikat-tarikat-marifet şeklindeki sıralamayı kullanmaktadır. Az da olsa şeriat-tarikat-hakikat üçlüsünü de kullandığı görülmektedir. Fakat sadece üç kavramın kullanıldığı durumlarda marifetin yok sayıldığı sonucuna ulaşılmaması gerektiği ifade edilmelidir.

Klasik döneme ait literatürde şeriat, biri dar diğeri geniş olarak iki anlamda kullanılmaktadır. Geniş anlamda şeriat, Allah tarafından insanlar için dinî hükümlerin bütünüdür. Dar anlamda ise şeriatla, her Peygamber'in döneminde değişime konu olabilen hükümler, Kur'an ve Sünnet'te neshe açık hükümler ve içtihatla ilgili hükümler kastedilmektedir.⁵⁴⁶

Alamiyado edebiyatında şeriatın İslâm dininin temeli olduğunu şu mısralarla ifade etmektedir:

*Dini İslâm dini i mbarē
Der Pejgamber ti je serdar
Me rahmet tē çoj Zoti Gaffar*

*İslâm dini hak dindir
Peygamberler arasında sen serdarsın
Rahmetinle Gaffar olan Allah gönderdir*

Sheriati dera e parē

İlk kapı şeriattır

⁵⁴⁴ Rusi, *Poezia e Bejtexhinje*, 291.

⁵⁴⁵ Mehmet Sâkî Çakır, "Alvarlı Muhammed Lutfî Divan'ında Şeriat – Tarikat – Marfiet - Hakikat Kavramları", 200.

⁵⁴⁶ Talip Türcan, "Şeriat", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38/571.

Tarikatin zemra ka marë
Hakikat te ti jem udhtarë

Tarikati kalp almış
Hakikat sende yolcuuyum

Hilmija pa ty s'ka karar
Ne e dafsh ti prehet me sharë
Prej derës tondë s'bohet fîrar
Shefat ja Shefi 'All-llah⁵⁴⁷

Sensiz Hilmi'n de kararı yok
İstersen canına kıyar
Senin kapından fîrar olmaz
Şefaata Ya Şefi' Allah.

Alamiyado ediplere göre şeriat, tasavvufa yani hakikate açılan ilk kapı olarak bilinmektedir. Dolayısıyla hakikat dünyasına girebilmek için muhakkak şeriat kapısından girilmesi gerekmektedir. Başka bir ifadeyle şeriat, hakikate varmak için şeriat amaç değil bir araç olarak tanımlanmaktadır.⁵⁴⁸

Bu dört makamın ikincisi olan tarikat, şeriat makamının ardından gelen bir makamdır. Bunun oluşması için yani tarikata/Hak yola ermek için hiç şüphesiz kâmil mürşitten el alınması zaruridir. Kısacası doğru yolu takip eden, kâmil mürşidini gözleyen artı sırrını gizli tutan mürid, hakikate ulaşmak için doğru adımlar atmış demektir. Oysa marifet ise, Allah'ı tanımak, masivadan yüz çevirmek, kalbin diri ve hayat bulması demektir.⁵⁴⁹

Şeriat, bir mânâ, kul olarak neler yapılmasını yerine getirmektir. Hakikat ise uluhiyeti temaşa eylemenin kalbinde hissetmektir. Fakat şu da bir gerçektir ki, şeriatın desteklemediği veya tasdik etmediği herhangi bir konu hakikat olarak kabul olunmaz. Oysa diğer taraftan hakikatten yoksun olan her şeriat hem verimsiz hem de ruhsuz kalır.⁵⁵⁰ Bazı sûfiler, şeriat ile hakikat arasında fark gözetmezler.⁵⁵¹

Şeriat hakikattir, hakikat da şeriattır. Dolayısıyla sûfiler, şeriatın hakikatten, hakikatten şeriattan ibaret olduğunu dile getirirler.⁵⁵² Diğer taraftan bazı sûfiler bu iki kavramın ayrı olduğu kanaatini ile getirir. Bu tasnifin mânâ bakımından değil aralarındaki

⁵⁴⁷ Hondozi, *Sheh Hilmi Maliqi Dhe Divani i Tij Shqip*, 152.

⁵⁴⁸ Ahmet Ögke, "Tasavvuf Düşüncesinde Şeriat, Tarikat, Hakikat, Marifet Kavramları ve Marmarâvi'de 'Dört Kapı-Kırk Makam' Anlayışının İzleri", *Hacı Bektaş-ı Veli Araştırma Dergisi*, 18 (2001), 66.

⁵⁴⁹ Ögke, "Tasavvuf Düşüncesinde Şeriat, Tarikat, Hakikat, Marifet Kavramları ve Marmarâvi'de 'Dört Kapı-Kırk Makam' Anlayışının İzleri", 66.

⁵⁵⁰ el-Kuşeyri, *Tasavvuf İlmine Dair Kuşeyri Risalesi*, 29.

⁵⁵¹ Hücvîrî, *Keşfu'l Mahcûb (Hakikat Bilgisi)*, 242.

⁵⁵² Ögke, "Tasavvuf Düşüncesinde Şeriat, Tarikat, Hakikat, Marifet Kavramları ve Marmarâvi'de 'Dört Kapı-Kırk Makam' Anlayışının İzleri", 64.

sınırı tespit etmekten ibaret olduğunu söylerler.⁵⁵³

2.12. Tarikat

Tarikat kavramı, “gidilecek yol, izlenecek usul, hâl ve gidiş” anlamına gelmektedir. Oysa terim olarak ise “Allah’a ulaşmak isteyenlere mahsus âdet, hâl ve davranış” tarif edilmektedir. Bazı sûfiler tarikatı “sâliki hakikate götüren yol” olarak tanımlarlar. Bunlar, dinin zâhiri kısmı olan şeriatın hükümlerine bağdaşmayan sadece tarikatla nihai hakikate varılmayacağını dile getirmişlerdir. Kısaca, şeriatı gemiye, tarikatı denize hakikati inciye benzetmişlerdir.⁵⁵⁴

Yukarıda zikrettiğimiz gibi, eğer bir kişi tarikata girmek isterse, yapması gerek ilk adım kâmil bir şeyhe intisap etmesi gerekmektedir. Bunu “ahz-ı tarîkat” (tarikata intisap eden kişiye) ile “ahz-ı yed” (kâmil mürşitten el alma) tanımlamaktadırlar.

Peki neden kâmil bir mürşide intisap etmek gerekmektedir?

Bir kâmil mürşide intisap edildiği anda, kâmil mürşitten gelecek olan mânevi işaret ve simgelerin şeyhinin feyzinden faydalanarak mânevi yola daha kolay ve emin adımlarla devam etmesi konusunda yardımcı olabileceği kesindir. Dolayısıyla kâmil mürşidin (veya şeyhin) vereceği emirlerine tam bağlı kalacağına dair söz vermesi anda (ahid), sâlike hırka ile serpuş giydirilir. Akabinde mürid, intisap ettiği tarikatın erkân, usullerine ve âdâplarına uyarak mürşidin talimatlarına veya rehberliğinde gerçekleşir.⁵⁵⁵

Tarikatları benimseyen kâmil mürşidlerin, bu sayısız yolları genel olarak üç gruba tasnif edebiliriz:

Birincisi, tarîk-ı Ahyar yoludur. Tarîk-ı ahyar yolu, sâlih amel ile ibadet edenlerin yoludur. Genel olarak, bu yola girmiş olan sâlikler, İslam’ın ana şartları olan namaz kılmak, oruç tutmak, zekât vermek, hacca gitmek gibi ibadetlerin çokça yapan sâliklerdir. Şunu da zikretmemize fayda var. Hakk’a ulaşmak için barındırdığımız nefislerimizi terbiye etmek için önce ruhlarımızı olgunlaştırmamız gerekmektedir. İşte bu

⁵⁵³ Hücvîrî, *Keşfu'l Mahcûb (Hakikat Bilgisi)*, 242.

⁵⁵⁴ Reşat Öngören, “Tarikat”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/95.

⁵⁵⁵ Öngören, “Tarikat”, 40/95.

da tarikat yolu ile olabilmektedir. Fakat bu yol ile vuslata erenlerin pek az olduğu da diğer bir gerçektir.⁵⁵⁶

İkincisi, tarîk-ı ebrar yoldur. Tarîk-ı ebrar yolu, aslında mücâhede ve riyazet aşamasıdır. Bu aşamada sâlikler, iyi huylar kazanmak, kalbi temizlemek, gönül âlemini temizlemek aynı zamanda iç dünyaları daha düzgün ve ihya bakımından gayret gösterenlerin çabasıdır.

Sâlikler, bu yolla Hakkâ erişme bakımından tarîk-ı ahyardan daha fazladır. Fakat şu da bir gerçektir ki bu yolun eksikliği, mücâhede ve riyazet kavramlara takılırsa, asıl gaye olan fenâfillahı unutup başarıya ulaşamayabilirler.⁵⁵⁷

Üçüncüsü ise tarîk-ı şuttâr yoludur. Bu yol mânevi kavramların öne çıktığı yoldur. Örneğin, muhabbet, aşk, cezbe gibi kavramları içselleştirenlerin yoludur.

Tarîk-ı şuttar yolundaki sâliklerin asıl gayeleri Hakk'tır ve O'na doğru seyahat edenlerin güzergâhıdır. Fakat bu aşamadaki sâliklerin daha başlangıçta vardıkları mertebelere, diğer yollara göre (tarîk-ı Ahyar ve tarîk-ı ebrar) daha yüksektir.⁵⁵⁸

Tarîk-ı şuttar yolun temsilcileri ilâhî hakikat ve sırlara yakınlığı “hakka’l-yakîn” makamındadır. Dahası bu yolun usulü, usûl-i aşere (on asıl) dediğimiz kademeleri aşarak Hakk’a varmaktır. Asıl gaye ise iç dünyamızı birer ruhî meleke getirmek suretiyle “ölmeden önce ölme” iradi ölüm hâlini kavrayıp, nefsinin kötü huylarından vazgeçmektir.⁵⁵⁹

Alamiyado edebiyatında tarikatın önemini şu beyitlerde ifade edilmektedir:

Kemi hi nê hak Tarik

Tuj knu jem ilmi tahkik

Pej bid'atve jemi ik

Pêr hak udh u bom laik

Prej magiribit deri nê mashrik

Ton xihani more mik

Hak tarikata intisap ettik

Okuyarak tahkik ilm-i din

Bid'atlerden uzağız

Bu hak yoluna dinsizleştik

Batı'dan Doğu'ya kadar

Bütün cihân kardeşim

⁵⁵⁶ Necmeddîn Kübrâ, *Tasavvufta On Esas*, (İstanbul: İnsan Yayınları, 2018), 22.

⁵⁵⁷ Kübrâ, *Tasavvufta On Esas*, 22.

⁵⁵⁸ Kübrâ, *Tasavvufta On Esas*, 22-23.

⁵⁵⁹ Osman Türer, “Ahmed Ziyaeddin Gümüshanevî'nin Şeriat, Tarikat ve Tasavvuf Anlayışı”, *Ahmed Ziyaeddin Gümüshanevî Sempozyum Bildirileri*, ed. İhsan Günaydın (İstanbul: Seha Neşriyat, 1992), 74.

*Me kêt sir jon bo ashik
Për hak udh u bom laik.⁵⁶⁰*

*Bu sırla âşık olmuşlar
Bu yoldan çıkıp hak yoldan çıktık*

2.13. Hakikat

Hakikat kavramı sözlüklerde “*hakiki, bir şeyi gerçekleştirmek, gerekmek, sabit ve doğru olmak*” anlamlara gelmektedir. Terim olarak “*gerçek (sabit) ve var olan şey, doğru inanç, riyadan arınmış amel ve tam olarak maksada uygun düşen söz, ebedî olması dolayısıyla asıl gerçek hayat kabul edilmesi gereken ahiret, bir dilde asıl olarak hangi anlam için konulmuşsa o anlamı ifade etmek üzere kullanılan lafız*” olarak da tanımlanmaktadır. Hakikat, “*zahirin ardındaki örtülü ve gizli mâna, dinî hayatın en yüksek seviyede yaşanarak ilâhî sırlara aşına olunması*” anlamına da gelmektedir.⁵⁶¹

Alamiyado edebiyatında, hakikati şiirlerinde en güzel şekliyle kalem alına şâir hiç şüphesiz Şeyh Yonuz’dur. Şeyh Yonuz hakikati şu beyitlerle tasvir eder:

*Me vahdet ky pushto përej shirqi
All-llah thot hem dâimâ,
Me çesret hem përtej zindiki
Përej mylhidi edeba.*

*Vahdet ile şirkten kurtul
Allah ile daima beraber ol
Cesaret ile zındıktan olma
Mülhiden ebada kurtul.*

*Sheriatin, tarikatin
Marifetin hakikatin ilm i ka,
Me nur të hakit i bon talim
Për ato që nasib ka.*

*Şeriatı, tarikati,
Marifeti de hakikati de bilir
Hakk’ın nuruyla talim eder
Nasibi olanlara*

*Hem ikrar të katra i ka
Qe të katra hak jon shybhe s’ka,
Ehl-i ziqër ehl-i ikrar*

*Dördüne ikrarla sahiptir
Dördü de haktır şüpheye yer yoktur
Ehl-i zikir ehl-i ikrar*

⁵⁶⁰ Hondozi, *Sheh Hilmi Maliqi Dhe Divani i Tij Shqip*, 154.

⁵⁶¹ Mustafa Çağırıcı, “Hakikat”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 15/177.

Şu noktaya değinmede fayda var: Bazı sûfiler, şeriat ile hakikat arasında fark olduğunu belirtirler. Bu fark bazen o kadar derinleşir ki neredeyse iki farklı uca doğru savrulabilirler. Bu bakımdan bazı sûfiler hakikate daha çok önem vererek şeriatı hafife almaya başladılar. Fakat bu düşünce, sûflerin çoğunluğunu temsil etmemektedir.⁵⁶³ Bu düşünceye sahip olan sufiler pek çok tepkiye maruz kalmaktadırlar.

2.14. Marifet

Alamiyado edebiyatı yazarları şeriat-tarikat-hakikat-marifet kavramlarını toplu halde sadece bir beyitte değil, farklı beyitlerde farklı eserlerde kaleme almışlardır.

Mârifet kavramı, “bilmek, ikrar etmek, tanımak,” gibi anlamlara gelmektedir. Mârifet Her ne kadar aralarında farklar bulunsa da mârifet (irfan) “ilim” kelimesiyle aynı anlamda kullanılır. Şu bir gerçektir ki ilmin karşıtı cehildir, oysa mârifetin karşılığı inkârdır. Dolayısıyla ilim kelimesi mârifet anlamına gelmediği gibi yerini de tutmaz.⁵⁶⁴

Mârifetsiz ilim, ilimsiz mârifet muhaldır. Diğer taraftan mârifetsiz olan ilim vebaldır. Buna inan sûfiler, mârifeti ledünnî bir ilim olarak nitelendirmektedirler. Sûfilere, ilimde vehmin tesiri bulunmadığından masumiyet olduğu kanaatindedirler. Oysa diğer ilimlerde bu tam tersidir, vehmin tesiri altında oldukları için hem saf hem de masum değildirlen.⁵⁶⁵

Tasavvufun şeriat, tarikat, hakikat, marifet dörtlemesi, aynı zamanda birbirlerini tamamlamayan ve bir yükselişi ifade eden kavramların bütünüdür. Şunu da belirtmemiz gerekir ki kulu bilmeyen kişi, Rabbinin niteliklerini hiç bilemez. Dolayısıyla şeriat ilimi ve özelliklerini bilmeyen kişi, Hakk’ın vasıflarını konusunda da cahil kalır. Neticede, mahluk olan insan, nefsini tanımanın yolunu bulamayan kişi, Hâlîk’ı tanımaya hiç yol bulamaz. Beşerî tabiatında âfetleri fark edemeyen kişi, rububiyetteki latife ve sırların

⁵⁶² Rusi, *Poezia e Bejtexhinje*, 291.

⁵⁶³ Çağırıcı, “Hakikat”, 15/177-178

⁵⁶⁴ Süleyman Uludağ, “Ma‘rifet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2003), 28/54-55.

⁵⁶⁵ Uludağ, “Ma‘rifet”, 54-55.

inceliklerini bulması imkânsızdır. Dolayısıyla zahirin batın ile doğrudan bağlantısı bulunmaktadır. Ayrıca bir kimsenin bâtınsız zahirle ilgilenmesi imkân dışındadır.⁵⁶⁶

Zahirsiz olarak iç dünyayla (bâtınla) ilgilenmek anlamsız ve mümkün değildir.⁵⁶⁷ Mârifet, aynı zamanda nefsin insanı düşürebileceği tuzaklardan, vesveselerden, kötü huylardan kurtarmak, bunları bilmek ve tanımak muvacehesinde amellerin ve ibadetlerin düzeltilmesini öğrenme bilgisidir.⁵⁶⁸

2.15. Vahdet-i Vücut

İslam tasavvufunun tartışmalı kavramlarından biri olan Vahdet-i Vücut hakkındaki tartışmalar kelâmî bir meseledir.⁵⁶⁹ *“Vahdet-i Vücut’da mevcutlar, Allah’ın sıfatlarının tezahürüdür. Allah’ın her sıfatı varlıkta tecelli eder. Tek ve mutlak varlık olan Allah, bütün mevcutların aslıdır. O’nun her bir sıfatının meydana çıkmasıyla eşya ve hâdiselerden biri de ortaya çıkmış olur. Bu İslâmî mezhepte bâtın, zahirle tamamlandığı zaman, Hak halk (yaratılış) ile nüzul huruç ile birleşebilir ve tam varlığa ulaşabilir.”*⁵⁷⁰

Burada bu tanımla yetinip kavram üzerindeki tartışmalara girilmeyecektir. Ancak edebiyat çevrelerinde, “vahdet-i vücut”un tecelli nazariyesiyle ilgili kabuller hakkında fikir vermek üzere kısaca bu nazariyeyi ele almak gerekir. Bu bağlamda Kemal Edib Kürükçüoğlu’nun Osman Şems Efendi Divanı’ndan Seçmeler adlı eserinde söz konusu kavramı şöyle tarif eder: *“Ezeli ve ebedî varlık, Allah’ın zatından ibarettir. O’nun yokken var ettiği, yarattığı âlem, O’nun varlığına beyyine, delillerine aynadır. Ayna çeşitli olunca onlara tecelli eden zâtın zuhuru da türlü türüdür.”*⁵⁷¹

Alamiyado edebiyatında Vahdet-i Vücut konusu çokça işlenen bir konudur. Örneğin Şeyh Yonuz, “Teşdid” şiirinde şöyle devam eder:

⁵⁶⁶ Ögke, “Tasavvuf Düşüncesinde Şeriat, Tarikat, Hakikat, Marifet Kavramları ve Marmarâvi’de ‘Dört Kapı-Kırk Makam’ Anlayışının İzleri”, 64.

⁵⁶⁷ Hücvîrî, *Keşfu’l Mahcûb (Hakikat Bilgisi)*, 244.

⁵⁶⁸ Seyfullah Sevim, *İslam Düşüncesinde Marifet-i İbn-i Arabî*, (İstanbul: İnsan Yayınları, 1997), 35.

⁵⁶⁹ Mustafa Kara, *Dervişin Hayatı Sûfînin Kelâmî Hal Tercümeleleri Tarikatlar İstilahlar*, (İstanbul: Dergah Yayınları, 2020), 181-186.

⁵⁷⁰ Süleyman Hayri Bolay, *Felsefe Doktrinleri ve Terimleri Sözlüğü*, (İstanbul: Nobel Akademik Yayıncılık, 2013), 282.

⁵⁷¹ Azmî Bilgin, *Ümmî Sinan Divanı (İnceleme - Metin)*, (İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı, 2000), LÜ.

Teshtid

*Hem teshtidi gjë i kap harfet,
E i lëshon aj daima,
Ehël-i hakit yrefave,
Bon isharet daima.*

*Mbasi e kapi ky vahdeti,
Ko e lëshoi hem daima,
S'bohet gafil përej vahdeti,
Përej gesreti ebeda.*

*Me vahdet ky pështoi përej shirqi,
All-llah thot hem daima,
Me çesret hem përej zindiki,
Përej mylhidi ebeda.*

*Katër dyer për këtë insan,
Me Nur gelen daima,
Varith bohët Pejgamberit,
Ky insan hem shybhe s'ka.⁵⁷²*

Teşdid

*Harfleri sıkıştıran teşdittir,
Sonra yine o Salı verir,
Ehl-i Hak olan heriflere,
Her zaman işaret ederler,*

*Bu vahdet seni yakalarsa,
Bırakmanı da dâima bırakır,
Gafil nasip olmaz bu vahdete,
Kesret ebeda,*

*Vahdet ile şirkten kurtulursun,
Allah der dâimâ,
Kesretten de zındık,
Mülhitten ebeda,*

*Dört kapı bu insan için,
Nurla olur daimâ,
Peygamberlere varis olursun,
Bu insandan şüphe yok.*

Kesret, masivanın zıddı olarak ortaya çıkan vahdet kavramı Şeyh Yonuz'da "birlik", "birlikte birlik" şeklinde karşılık bulmaktadır. Şeyh Mala bu konu hakkında şu mısralara yer vermektedir:

*Teslimi hak jemi bô,
Punën tonë kemi çû,
Me kader jem tu shkû,
Ashki sevdâja n'u shtû.*

*Hakk'a teslim olduk biz,
Çabalarımızı sürdüreceğiz,
Kaderle devam ediyoruz,
Aşk ile sevdan arttı.*

⁵⁷² Rusi, *Poezia e Bejtexhinjve*, 291.

(...)

*Hallki shihet zâhir ô,
Hakikatin e kan njô,
Një shtat a'zâ jonë shumû
Ashki sevdâja n'u shtû.*

*Halk görür zahiri,
Hakikat tektir zaten,
Yedi katta çoğalmışlar
Aşk ile sevdamız arttı.*

*Ton në eshjâ me pa njô,
Alem asli nuk ô gjô,
Dy që sheh aj shashi ô,
Ashki sevdâja n'u shtû.*

*Bütün eşyalarda Bir'i görmek,
Alemin aslı bir hiçtir,
İki göre o şaşkındır,
Aşk ile sevdamız arttı.*

*Si duâ kur dom me bô,
Një mi dûr menjëherë mej çû,
Një duâ jonë tuj bô,
Ashki sevdaja n'u shtû.⁵⁷³*

*Duayı ne zaman yaptığımızda,
Binlerce kapıyı açarsın,
Bir dua etmekte diler,
Aşk ile sevdamız arttı.*

Beyitlerde yer alan hâtır, âlem, tecelli, kesret, vahdet, hakikat gibi terminolojisinde birbiriyle ilgili, birbirini tamamlayan ve kendilerine has mânaları olan kavramlardır. Bunlar, kısaca şu şekilde açıklanabilir: “Hâtır”, gönül, kal mânasında kullanıp, onun içerisinde bulunan dünya ilgilileri kesrettir. “Hâtır” Kuşeyri risalesinde insanların içlerinden gelen bir hitap olarak târif edilmiştir.⁵⁷⁴ Bu hâtır, şeytânî ya da Rahmânî olabilir. Hakiki zevk ve sefâyı hedefleyen kimse, Allah’tan gayri erişebilsin. Kesret bu yolda ilerlemeye engel olacak ağırlık ve yükür.⁵⁷⁵

Alamiyado edebiyatında vahdet-i vücüd kavramını en iyi işleyen Naim Bey Fraşiridir. Naimi Bey, bir Bektaşî tarikatına mensub olarak eserlerinde çeşitli tasavvufî konuları ele almıştır.

Vahdet meselesi, klasik İslam edebiyatında hemen hemen bütün mutasavvıf şairler tarafından ele alınmıştır. Onlara göre Allah’ın varlığı, var olan tüm olguları tüm

⁵⁷³ Hondozi, *Sheh Hilmi Maliqi Dhe Divani i Tij Shqip*, 202.

⁵⁷⁴ Abdülkerim el-Kuşeyri, *Tasavvuf İlmine Dair Kuşeyri Risalesi*, der. Süleyman Uludağ, (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2021), 165.

⁵⁷⁵ Nuran Öztürk, *Muhibbî (Kânûnî) Divânı’nda Din ve Tasavvuf*, (Adana: Karahan Kitapevi, 2016), 209-210.

ontolojik derecelerinde yakalamıştır. Onun varlığı, kâinatta algılanan her şeyin hakikatinde (gerçekliğinde) mevcuttur.⁵⁷⁶ Örneğin, Celaleddin-i Rumi, Niyazi-i Mısri⁵⁷⁷ ve Naim Bey'in şiirlerinde vahdet meseller sıkça geçmektedir

Oysa Naim Bey'in şiirinde bu gerçek birçok yerde sunulur, örneğin;

*“Zoti I vërtetë ty të besojmë,
Të gjitha ç'janë dhe të lëvdojnë,
Qiej edhe yj e dhe e hënë,
Urdhërove the dhe u bënë,
Çdo gjë që është tynë të tregon,
Dhe çdo e mirë prej teje buron,
Falna Zot I madh ne njerëzinë,
Edhe të mirat e dashurinë,
Përveç se një e vërtetë,
Gjësendi s'ka nder në jetë”.*

*“Hak olan Allah Sana inanıyoruz,
Var olan her şey seni hamd ediyor,
Güneş ve yıldız ve de ay,
Dedin ol ve oluverdiler,
Her şey Seni anlatır,
Ve her iyilik Senden kaynaklanır,
Bizleri affet yüce Rabbim,
İyilikleri ve aşkı da bağışla,
Sadece bir iyilik için,
Hayatta bundan değerlisi yoktur.”*

*“Posi kosa që korr barë
Dhe mbin farë-farë
Në çdo vënd të gjithësisë
Duket fuqi e Perëndisë
Mendj e madh e shpirt i gjerë,
Drit' edhe gjallj' e pa prerë!
Gjithësia 'sht ajy vetë
Zot i madh e i vërtetë”.*⁵⁷⁸

*“Oto biçen tırpan gibi,
Sonra tohum tohum filizlenir,
Kâinatın her yerinde,
Rabbinin gücü gözüdür,
Büyük akıl ve geniş ruh,
Nur ile canlı durmaksızın,
Semâ O'dur zaten,
Yüce Hak olan Allah.”*

Yukarıda belirtilen iki dünya medeniyetine ait olan büyük şairlerin hangi kaynaktan ilham aldıklarına bakıldığında Naim Bey de o kaynaktan ilham almaktadır. Naim Bey'e göre Allah, Kuran'ın da ifade ettiği gibi, Hâlık, Müdebbir, Rahman'dır ve

⁵⁷⁶ Ahmed Avni Konuk, *Fususul-Hikem Tercüme ve Şerhi I*, (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakıf Yayınları, 2020); Toshihiko Izutsu, *A comparative study of the key philosophical concepts in sufism and taoizm, Ibn Arebi and Lao Tzu, Chuang Tzu*, (Pakistan: Suhail Academy Lahore, 2005), 14.

⁵⁷⁷ M. Efdal Emre, *Niyâz-î Mısri Dîvanı ve Şerhi*, (İstanbul: Gelenek Yayıncılık, 2014), 251.

⁵⁷⁸ Naim Frashëri, *Vepra 2*, (Tiran: Toena, 2007), 23.

Rahim'dir. Dünya, yani kâinat, Allah'ın cemal-i tecellisinin bir aynasıdır. Allah, sadece güzelliklerin değil, hayırların da hazinesidir. Naim, şiirlerinde oldukça dolambaçlı olan mutlak varoluş felsefi sorununu, kendi tasavvufi ilhamından yola çıkarak ortak bir dille, hayattan ve zamansal gerçeklikten semboller ve örneklerle sunmaktadır.⁵⁷⁹

2.16. Zikir

Zikir, tasavvufun en önemli kavramlarında biridir. Tasavvuf kaynaklarında hacimli bir yer de almaktadır. Tasavvuf klasiklerinden önde gelen Kuşeyri, Serrac, Kelabazi, Gazzali gibi âlimler zikir kavramını özel başlık altında incelemişlerdir.⁵⁸⁰ Zikir kelimesi sözlükte, “bir şeyi anmak ve hatırlamak” anlamına geldiği gibi, “unutulanı hatırlamak, unutmamak için sürekli anmak” anlamına da gelmektedir.⁵⁸¹ Tasavvufî kaynaklarda ise “Allah'ı anmak ve unutmamak suretiyle gafletten ve nisyandan kurtuluş” anlamına gelmektedir.⁵⁸²

Tasavvuf klasiklerinden Serrac, zikri ikiye tasnif eder: Birincisi tehlil, tesbih, Kur'an tilavetidir. İkincisi ise Allah'ın birliğini ve ahkâm konusunda kulunu uyarmasıdır.⁵⁸³ Abdülkerim el-Kuşeyri de zikri ikiye tasnif eder: Birincisi dil ile, ikincisi ise kalp ile yapılan zikirdir. Kuşeyrî, kulun kemale ulaşması için muhakkak hem dil hem de kalp zikrine devam etmesi gerekir diye ilave eder.⁵⁸⁴

Genel olarak bakıldığında her tasavvufî teşekkülün kendine özel zikri veya virdi mevcuttur. Bu farkın asıl nedeninin tasavvuf âlimlerin farklı içtihatlarından kaynaklandığı görülmektedir. Sonradan gelen o tarikata mensup âlimlerin bazı ilaveleriyle günümüze kadar gelmiştir.⁵⁸⁵

Şunu da belirtmemiz gerekir ki zikri, yapılış ve şekil olarak üçe ayırabiliriz:

Zikir-i Cehri veya Zikr-i Celi, (yüksek sesle yapılan zikir).

Zikr-i Sırri veya Zikr-i Hafî, (Nefese önem vererek yapılan zikir)

⁵⁷⁹ Aynı konu Şeyh Mala'nın “*Halli filutrës*” (Kelebeğin hâli) şiirine işlemektedir. Bkz: Rusi, *Poezia e Bejtexhinjve*, 367.

⁵⁸⁰ Buna istisna olarak Herevi, zikir başlığını “Usul” bölümündeki makamlar arasında incelemiştir.

⁵⁸¹ İbn Manzur, *Lisanü'l-Arab*, (Kahire-Beyrut, y.y., 1955), “Zikir”, 308.

⁵⁸² Reşat Öngören, “Zikir”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44/409.

⁵⁸³ Serrac et-Tusi, *el-Luma' İslam Tasavvufu*, 201.

⁵⁸⁴ el-Kuşeyri, *Tasavvuf İlmine Dair Kuşeyri Risalesi*, 256.

⁵⁸⁵ Mahmud Esad Erkaya, *Kur'an Kaynaklı Tasavvuf Kavramları*, (Ankara: Otto Yayınları, 2017), 134.

Zikr-i kalbi, (Kalbe odaklanılarak yapılan zikir).⁵⁸⁶

Zikirlerin, yapılış şekillerine göre bakıldığında kuûdî (oturarak), yarî kıyâmî (diz üstü dikilerek) veya kıyâmî (ayakta) olarak ayırabiliriz. Zikirlerin sislieleri genellikle Hz. Ebû Bekir'e veya Hz. Ali'ye dayandırılmaktadır.⁵⁸⁷

Tasavvuf uleması, zikrin yapılış ve uygulama konusunda, ferdî, sade yapıp, zamanla kurallara ve kaidelere girmiştir. Bununla kalmayıp zamanla toplu halde zikir yapılmaya başlanmıştır. Zahiri ulema, zikir konusundaki uygulamaları şiddetle karşı çıkmıştır. Genel olarak tasavvuf ulemasının, oluşturdukları kaidelerle tasavvufun âdab ve erkânına zenginlik kattıkları tartışmasız bir gerçektir.⁵⁸⁸

Tasavvufun tarihe bakıldığında ilk tasavvuf zikrini nerede ve ne zaman yapıldığında dair farklı kaynaklar önümüze çıkmaktadır. Bunlardan en belirginini, 738 yılında Basra'nın Üblüh kasabasında İsa b. Zâzân'ın iştirak ettiği bir zikre yer verilmektedir.⁵⁸⁹

Alamiyado edebiyatı yazarları da tıpkı diğer İslâmî edebiyatlar gibi, zikir konusunu şiirlerinde çokça ele almaktadırlar. Örneğin Şeyh Yonuz, tasavvufta âdab ve usullerindeki zikre, Allah'ın esmau'l hüsnasıyla yapılan zikre, sufilerin zikir anındaki vecd hallerine, zikrin cehrî veya hafi tarzlarına “Nefsini bilen Rabbini de bilir” adlı şiirinin son dördlüğünde şu şekilde yer vermektedir:

Me e ditë nefsin, zikr Zotin,

Me e bo sabër është ilaç,

Me nurë të zikrit shnoshe zemrën,

*Zikri dâim është ilaç.*⁵⁹⁰

Nefsini bilmek, Allah'ı zikretmek,

Sabretmek ilaçtır,

Zikrin nuruyla kalbini temizle,

Zikir-i daim ilaçtır. ”

Bir diğer Alamiyado edebiyat şairi olan Şeyh Mala, divanında zikirle ilgili birçok mısra bulunmaktadır. Örneğin;

⁵⁸⁶ Süleyman Ateş, “Zikir”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (1967), 235.

⁵⁸⁷ Öngören, “Zikir”, 44/411.

⁵⁸⁸ Mehmet Necmettin Bardakçı, “Sufilerin Zikir Yöntemlerinin Âdâb-Erkân Bağlamında Tasavvuf Kültürüne Katkıları”, *İnsan Bilimleri Araştırmaları*, 17 (2007), 16.

⁵⁸⁹ Louis Massignon, *Doğuş Devrinde İslâm Tasavvufu*, çev. Mehmed Ali Ayini, (İstanbul: Ataç Yayınları, 2020), 37.

⁵⁹⁰ Rusi, *Poezia e Bejtexhinjve*, 25.

*Mos u lëkundi me heva
Sikur druni shpirt që s'ka
Zgjallni vehten si evlija
Me frym të Hakit pa u nda*

*Heva ile sallanmayın
Ağaç gibi ruhsuz
Evliya gibi kendinizi canlandırın
Hakk'ın nefesi ile durmaksızın*

*All-llah na t'thojn ton a'za
Hak tarikin dash me pa
Ziqri na t'çon ty n'hava
Hak miraxhin kjo o vëlla⁵⁹¹*

*Bütün a'zalar Allah der
Hak tariki görmek istersen
Zikri seni yüceltir
Miracın hakkı budur ey kardeşim*

Divanın başka bir yerinde Şeyh Mala şöyle devam etmektedir:

*Nuk bojm taat ibadet
Pjegamberit s'dom mu mbështet
Shpirti po lyp shumë hizmet
S'kemi amel hej medet.*

*Ne itaat ne de ibadet ederiz
Peygambere teslim olmak istemez
Çokça hizmet ister ruhumuz
Amelimiz yok hay medet*

*Pa zikrull-llah kush ka ndejt
Zemra ti që i ka flejt
Nemc do t'dal në atë jetë
Guha si flet hej medet⁵⁹²*

*Zikrullahsız kim kaldıysa
Onun kalbi gaflettedir
Sağır dirileceğiz ahirette
Dil konuşamayacak hay medet*

*Sevda kem me zikrullah
Mybtela jem me ashkull-llah
Taxhi yn o zikrull-llah
Herka jone fikrull-llah*

*Zikrullaha sevdalıyız
Mübtela olduk aşkullaha
Tacımızdır zikrullahtır
Hırkamızdır fikrullah*

*Lezzet kem me muhabbet
Kemi pirë një sherbet
Jem bo teslim shejhit vet⁵⁹³*

*Muhabbette ısrarlıyız
Bir şerbet içtik
Şeyhimize teslim olduk*

⁵⁹¹ Hondozi, *Sheh Hilmi Maliqi Dhe Divani i Tij Shqip*, 65.

⁵⁹² Hondozi, *Sheh Hilmi Maliqi Dhe Divani i Tij Shqip*, 116.

⁵⁹³ Hondozi, *Sheh Hilmi Maliqi Dhe Divani i Tij Shqip*, 210.

Alamiyado edebiyatında zikir, daha çok bir eğitim veya terbiye uygulaması olarak önümüze çıkmaktadır. Zikir, Allah'ın isim ve sıfatlarını anmaktan ziyade onlara gönülden olan bağlılığın hem dil hem de fiili olarak hissedilerek ve yaşatılarak yerine getirilmesidir. Zikirle amaçlanan, gönülden bütün masivayı çıkarıp Allah'ı sevmektir. Zikrin meyvesi fikirdir, fikir ise muhabbetin eseridir. Oysa muhabbetten kasıt, Allah'ın sevgisidir. Sevgisiz hiçbir kul yoktur. Her insanın, muhakkak bir şeye muhabbeti bulunmaktadır. Dolayısıyla önemli olan bu muhabbeti Allah'a doğru yöneltmektir. Bu da şüphesiz sadece zikirle olur. Zikir ilahi ruhla yaşamının temel ilkesi olarak da bilinmektedir. Dolayısıyla insanın, bu ruhu yaşamadan Allah'ı hatırd tutması mümkün değildir.

Tarikat terbiyesinde amaç; salikin, insanda olan Allah sevgisini temsil eden nefsin egemenliğinden kurtularak nefsinden kaynaklanan arzu ve istekleri önlemesidir. Yani bu sayısız olan engelleri ortadan “kaldırmak” veya “yok” etmek mücadelesine girmektir. Çünkü insan, doğası gereği devamlı nefis ile ruh arasında bir mücadele içerisinde. Bu amansız mücadelede zikirle hedeflenen şey ise insanın fiziksel boyutundan ruhsal boyutunu ayırarak bu boyutun Allah'a doğru yönelmesine sağlamaktır.⁵⁹⁴

İnsanı her türlü sıkıntı ve kederden kurtaran, onu ilahi lütuflara ve ihsanlara ulaşmasını sağlayan en önemli etkenlerden biridir zikirdir. Dolayısıyla, zikirle Allah'ı durmaksızın anmamız gerekmektedir. Zikrin, meşakkatli bir ibadet olduğu, herkesin buna devam ve tahammül edemeyeceği ve bu lütuftan nasibinin olamayacağı da ayrı bir gerçektir.⁵⁹⁵

---

⁵⁹⁴ Vahit Göktaş vd., *Allah'la Varolmanın Yolu: Zikir*, (Ankara: İlahiyat Kitap, 2014), 37.

⁵⁹⁵ Midjit Osmani, “Arnavut Alamiyado Edebiyatında Tasavvufi Muhteva”, 3. *Uluslararası Öğrenciler Sosyal Bilimler Kongresi Bildiriler Kitabı - I*, (İstanbul: İlmî Etüdler Derneği, 2017), 55.

3. Alamiyado Edebiyatında Ehl-i Beyt Sevgisi

Ehl-i Beyt aslında Peygamber Efendimizin ailesidir. Ahzab Suresi'nin 33 ayeti⁵⁹⁶ nazil olduğunda, ashab-ı kiramın Efendimize “Ehl-i Beytle kimler kastedilmektedir” sorusuna, Efendimiz Hz. Ali'yi, Hz. Fatıma'yı, Hz. Hasan'ı ve Hz. Hüseyin'i yanına çağırıp kendi abasının altına alarak bunu fiili sünnetiyle beyan etmiştir.

Hz. Ali hem Efendimiz tarafından hem de diğer sahabiler tarafından övgüye mazhar olmuş bir sahabidir. Bilhassa Efendimiz “*Ben kimin dostu isem, Ali de onun dostudur*”,⁵⁹⁷ “*Ya Ali! Sen dünyada da ahirette de benim kardeşimsin*”⁵⁹⁸ hadisleri, Efendimiz Hz. Ali'yi ne kadar sevildiğine dair bir argüman olarak gösterilmektedir. Binaenaleyh, Efendimiz Hz. Ali'yi sadece övmekle kalmayıp, nesli kendisinden değil, Hz. Ali'den devam edeceğini nassla birlikte miras bırakmıştır.⁵⁹⁹

Hz. Peygamberin, Hz. Ali'ye yapmış olduğu bu gibi övgüler, tekke ve dergâhlarda derin ve güçlü bir muhabbete sebep olmuştur. Dolayısıyla Hz. Ali ekolü, İslâm Tasavvuf düşüncesinde çok önemli bir mevkiye sahiptir. Nitekim onun ilmi, takvası, zühd anlayışı, yani deruni ibadet hayatına vermiş olduğu değer ve önem, sufiler tarafından şevkle örnek alınması konumuna getirmiştir.

Alamiyado edebiyatında da Hz. Ali'ye karşı duyulan sevgi, muhabbet ve ilgi bir bakımdan Allah'ın inayetine sebep olarak görülmektedir. Kısacası, velayet kabzasını elinde tutan Hz. Ali'ye karşı olan sevgi, Allah'a giden yolların öğreticisi olarak tanımlanmaktadır. Örneğin Şeyh Mala, kendi divanında ehl-i beyt aşkına şu mısralarla yer vermektedir:

Duhet vehten me e lon, Kendini feda etmen lazım,
Në udhë të Hakit m'u bo kurban, Hak yolunda kurban olman lazım,
natë e ditë All-llah me thon, Gece gündüz demen lazım,
Muhammedin (s.a.v) kush ta don. Muhammed'i (s.a.v) seven kimse.

⁵⁹⁶ “...Ey peygamber ailesi! Allah sizi sadece günah kirlerinden arındırmak ve sizi tertemiz yapmak istiyor.” Bkz. *Kur'an-ı Kerim Meâli*, el-Ahzab, 33/33

⁵⁹⁷ et-Tirmizî, *Sünen'üt-Tirmizi*, Menakıb, 3714.

⁵⁹⁸ et-Tirmizî, *Sünen'üt-Tirmizi*, Menakıb, 3722.

⁵⁹⁹ et-Tirmizî, *Sünen'üt-Tirmizi*, Menakıb, 77, 3790.

*Me ton xhihan është një sulltan,
këto syretet me i lon,
me e gjet Hakin me mekam,
edhe Alin me imam.*

*Ehli bejtin kush e don,
mall e hilal me i lon,
me i dasht ata të ton,
hem Fatimen nënën ton.*

*Evlijat na kanë kallzu,
për te Haki qysh me shku,
gjithë sa t'mira me punu,
Muhammedi (s.a.v) ka urdhnu.*

*Tha ymmeti ju me m'ngu,
n'dashi te unë me u afri,
prej gjind mirve me u bo,
sheriatin me ma punu.*

*Ton shejtnin me i dasht,
me thy shtatin sikur rasht,
me pshtu vehten dashi ju,
edhe imamt me m'nderu.*

*Mirë vesh ti ku je kon,
qysh ke ardhë në këtë xhihan,
nefsin t'vet m'u bo irfan,
mue edhe Alin kush na don.*

*Muhabbetin kush e don,
për resulin na ta bon,*

*Bütün cihanla bir sultandır,
bu suretleri terk etmek lazım,
Hakkı makamı ile bulmak lazım,
Ali'de imam olarak bulmak lazım.*

*Ehl-i beyti seven kimse,
hasret ile hilali terk etmek lazım,
Onları tamamını sevmek lazım,
Hem Fatime anamızı da.*

*Evliyalar bizleri haberdar ettiler,
Hakk'a nasıl gidilmeli,
Bütün iyi işleri yapmaya,
Muhammed (s.a.v) emretti.*

*Ey ümmet beni dinleyin,
Bana gelmek isteyen,
İyi insanlardan olmanızı,
Şeriatın tamamıyla amel etmeyi.*

*Bütün evliyaları sevmenizi,
Belinizi bükmenizi,
Kendinizi kurtuluşa ermek isterseniz
İmamlara da sevgi gösteriniz*

*Nerede olduğunu bil,
Bu cihana nasıl geldin,
Kendini nefesine irfan ol,
Beni ve Hz. Ali'yi kimler sever ki.*

*Muhabbeti kim ister,
Resul için kendini feda etsin,*

*ehli bejtin na t'i don,
dy imamët me gjithë non.*

*Ehl-i beyti de sevsin,
İki imamları da sevsin.*

*Me hërkën me iman,
m'u bo teslim e kurban,
me i dasht as'hab të ton,
edhe Kanberin me Selman.*

*İman ve hurka ile,
Teslim ve kurban ol,
Bütün sahabileri sevmek lazım
Kanber⁶⁰⁰ ile Selman'i⁶⁰¹ da*

*Tha resuli ça kom lon,
ton as'habt që janë kanë,
me sirë të Hakit jon të ton,
gjithë as'habët që kom lon.*

*Efendimiz dedi ki size bıraktığımı,
bütün mevcut olan sahabiler,
tamamı Hakk'ın sırrıyla sırlanmışlardır,
Bıraktığım bütün sahabiler.*

*Ti Hilmi ça je tuj thon,
ton imamët po i don,
hem as'habët qysh jon kon,
fjalët e xhahilve me i lon.⁶⁰²*

*Sen Hilmi ne diyorsun,
bütün imamları severim,
hem sahabileri oldukları gibi,
Cahillerin sözünü bırakiver.*

Alamiyado edebiyatında, Ehl-i Beyte olan sevgi âdeta Hz. Ali geleneğinin temelini teşkil etmiştir. Bu anlayışı sonraki yıllarda bir motif olarak devam edip gitmiştir. Örneğin Sa'dilik tarikatına mensup olan Yakova'lı Şeyh Emin "Thirr me zemër" Türkçesi "Kalb ile seslen" şiirinde ehl-i beyte olan aşkı şu şekilde aktarır:

*Thirr me zemër e me ashk,
La i lahe ilallah,
Muhammed resulullah.*

*Kalb ile aşkla seslen
La ilahe ilallah,
Muhammed resulullah.*

*Hazreti Alija ka urdhnu,
Tarikatin me zgjanu,
La i lahe ilallah,*

*Hz. Ali emretmiş
Tarikati genişletmeye
La ilahe illallah,*

⁶⁰⁰ Hz. Ali'nin hizmetçisi olan Kanber (r.a) kastedilmektedir.

⁶⁰¹ Hz. Selman el-Farisi (r.a) kastedilmektedir.

⁶⁰² Hondozi, *Sheh Hilmi Maliqi Dhe Divani i Tij Shqip*, 164.

Alijul Velijallah.

Aliyyun Veliyullah.

*Hazreti Fatimia ka urdhnu,
Ehl-i bejtin me naltsu,
La i lahe ilallah,
Ja Fatimet-u Zehra.*

*Hz. Fatıma emretmiş
Ehl-i Beyti yüceltmeye
La ilahe illallah,
Ya Fatımatu'z-Zehra.*

*İmam Hasanin n'dash me pa,
Jepe besën për ata,
La i lahe ilallah,
Ja Hasan-i Mushteba.*

*Eğer İmam Hasanı görmek istiyorsan
Onlara söz ver
La ilahe illallah,
Ya Hasan-i Mücteba.*

*İmam Hysenin n'dash me pa,
Shpirtat tonë n'arshiala,
La i lahe ilallah,
Ja Hyseni Kerbela.*

*Eğer İmam Hüseyini görmek istiyorsan
Ruhlarımızı arş-ı âla'da,
La ilahe illallah,
Ya Hüseyini Kerbela.*

*Sheh Emini ka urdhnu,
Me t'padishmit me luftu,
N'rrug të vërtetë për me i pru,
La i lahe ilallah,
Ja Sadedin-i Xhibea.⁶⁰³*

*Şeyh Emin emretmiş
Cahillerle savaşımaya
Doğru yola getirmeye
La ilahe illallah,
Ya Sadedin-i Cibeaa.*

Ehl-i Beyt kavramı başta olmak üzere, Resulullah Efendimizin ailesini temsil eden diğer kavramların şiirlerde kullanılmasının asıl amacı Resulullah Efendimize karşı olan sevgi hissidir. Bilhassa Resulullah Efendimizin ailesinin şiire dâhil edilmesi, Alamiyado edebiyatında Hz. Peygamber'e açılan alanın genişliğiyle ilgilidir. Dolayısıyla şairi, Ehl-i beyt övgüsü iştihakıyla şiire azmettiren unsur, ilk önce Resulullah Efendimize karşı olan irtibat, O'na duyulduğu bağlılık ve aynı zamanda muhabbettir. Kısaca Ehl-i Beyt'e karşı olan teveccüh, aynı zamanda Efendimiz'e teveccüh anlamına gelmektedir.

Ehl-i Beytin aile fertleri dediğimizde, Hak katındaki kadr u kıymetleri, Hz.

⁶⁰³ Rusi, *Poezia e Bejtexhinjve*, 221.

Muhammed'e yakınlığı, diğer insanlarla kıyasla ahlaki üstünlükleri üzerinde oldukları için şiirlerde yer verilmektedir. Örneğin Şeyh Mala, divanında Ehl-i Beyte olan sevgisini şu şekilde kaleme almıştır:

*Kam Alijen githë me vehti,
nuk po lypi kurkû n'gjeti,
jam dalldisun me një deti,
krejt jom hupun vetë prej vehti.*

*Benim Ali'yim var yanımda,
Başka hiçbir şey istemiyorum,
Sarhoş olmuşum bir denizde,
Kendi kendimle kaybolmuşum.*

*Të gjallë jonë tonë ehl-i bejti,
lypi te ti mas lyp n'gjeti,
perde n'u bo ky syreti,
syt nuk shohin s'jemi n'vehti.*

*Bütün Ehl-i Beytler canlıdır,
Onları ara başka bir şey arama,
Bu suret bize perde oldu,
Gözlerimiz görmüyor kendimizde değiliz.*

*Na ka mlue nefsi gafleti,
na ka mujt hajâli shyhreti,
tuj dit vehten si la'neti,
keq na doket hak hilâfeti.*

*Nefsimiz ve gafletimiz örtmüş bizi,
Hayal ve şöhret bizleri örtmüş,
Lanet olarak kendimizi bilerek bile,
Kötü gözüküyor hak hilafetlik.*

*Kurbân u bo krejt ymmeti,
me âli abân kush zateti,
hasmi tynve me nefsi u pi,
ata të dekun po i di.*

*Bütün ümmet kurban oldu,
Ali abayla kimler karşılaştı,
Onların hasmı da nefsiyle uyuştı,
Onların işaretleri var bilene.*

*Hak hakikat po flet Hilmi,
dielli në vor kur nuk hi,
bon muhabbet e jarani,
mehli bejtin me shejtni.⁶⁰⁴*

*Hilmi hak hakikati konuşur,
güneş kabre girmez,
Yaranla muhabbet et,
Beytlere saygı ve sevgi göster.*

Şu bir gerçektir ki Resulullah Efendimiz'e salavat getirmek dinen bir mükellefiyettir. Ümmetine bizatihi Efendimiz öğretmiştir. Resulullah'a ve ailesine

⁶⁰⁴ Hondozi, *Sheh Hilmi Maliqi Dhe Divani i Tij Shqip*, 222.

salavat getirmek vazifesi bazı Alamiyado edebiyatı şairlerinin şiirlerinde gelenek olarak da görülebilir.

Ehl-i Beyt unsuru, şiirlerde bazen tevessül kapısı olarak da yer almaktadır. Onların hatırına günahlardan af ve mağfiret talebinde bulunan şairler de mevcuttur. Bu tarzdaki hemen her şiirde Ehl-i beyt'ten istimdad eder ve ahirette şefaatlerini umar. Bu dünyadaki keder ve sıkıntılardan kurtulmak için Resulüallah ve ailesi bu nevi yönelişlerde ilk müracaat edilen makam olarak görülmektedir.

Şu da bir gerçektir ki, Alamiyado edebiyatı şiirlerinde Ehl-i Beyt'e sevgi ve muhabbet besleyen şairler aynı zamanda tevella (tevellî) ve teberra (teberri) prensibiyle yazılır. Buna göre Ehl-i Beyt'i sevmeyenlerden veya karşı olanlardan anında yüz çevrilmelidir. Ehl-i Beyti sevenler de sevilmelidir. Bu da tevelladır. Sevmeyenlere mesafeli durmak ise teberradır. Bunun en iyi örneği Kerbela hâdisesinde görülmektedir.

3.1. On İki İmam

“Duvaz”, “duvaz imam” veya “duvazdeh imam” (Farsçada “on iki imam”), Alevi (Kızılbaş) ve Bektaşî geleneğinde ruhani öğretimin yanı sıra merkezi bir rolü olan özel bir ritüel ve kutsal şiir kategorisi olarak bilinmektedir. On iki imam, Resulullah Efendimizi ruhani hikmetin mirasçıları olarak kabul görmektedir. Yapı ve ölçü bakımından farklılık gösterebilir de bu şiirlerin ortak noktası, On iki İmam'ın her birinin adının sırayla anılmasıdır.⁶⁰⁵

Ehl-i Beyt sevgisi, genel olarak İslâm dünyasında Resulullah Efendimiz'e yapılan övgülerle birlikte Hz. Ali'ye övgü veya mersiyelerin yer aldığı tüm tarikatlarda önemli bir konuma sahip olmuş, aynı zamanda Hz. Hüseyin'in fedakârlığı üzerine ağıtlar yazılmıştır. Buna rağmen duvazdeh imam şeklindeki şiirler, kültürel boyutun ötesine geçip ritüel ve kutsal bir işlev kazanan Alevi ve Bektaşî geleneğinin karakteristik bir özelliğidir. İlginç olan şu ki bu şiirler, nadiren olsa da on iki imam şiirlerinin belirli bir ritüel olarak rol kazandığı ve duaların bir parçası haline geldiği görülmüştür.⁶⁰⁶

⁶⁰⁵ Numan Mustafa, “Ehl-i Bejtî Nê Tetovên E Shekullit XIX: Poezi Mbi Dymbêdhjetê Imamêt Nê Divanin E Remzîut”, *Mejdani*, 4/13 (2022), 71.

⁶⁰⁶ Mustafa, “Ehl-i Bejtî Nê Tetovên E Shekullit XIX: Poezi Mbi Dymbêdhjetê Imamêt Nê Divanin E Remzîut”, 72.

Bu şiir türünün, Alevi geleneğinin “Yedi Ulu Ozan”ından biri olan Şah İsmail Hatai (d. 1487 – öl. 1524)⁶⁰⁷ ile başladığı öne sürülmektedir. Fakat araştırmacı Fatih İyiyol, bu geleneğin köklerinin biraz daha erken olduğunu, Seyyid Nesimi’den (öl. 1417) ve Sadık Abdal (öl. 1460) ile başladığını aktarmaktadır.⁶⁰⁸

Sadık Abdal, ünlü Seyyid Ali Sultan'ın müridiydi, Dimetoka tekkesinde terbiye ve eğitim görmüştür. Buna göre Sadık Abdal “*Duvazdeh İmam*” şiir geleneğini ilk defa ortaya koyan Bektaşî tarikatî mensubu olarak tarihe geçmektedir.⁶⁰⁹

Alamiyado edebiyatı duvazdeh imam geleneğinde yazılan şiirlerin başında Hz. Muhammed’e övgü ve sevgi belirtilir. Akabinde Hz. Ali'yle devam edilir, ondan sonra on iki imamın isimleri sırasıyla zikredilerek övülür ve onlardan medet umar şekilde şiirler kaleme alınır. Alamiyado edebiyatında duvazdeh İmam şiir geleneği, en güzel şekilde XIX. yüzyılda yaşayan Bektaşî tarikat şeyhi Baba Meleq Shemberdhejni tarafından kaleme alınmıştır:

Dymbëdhjetë Imamët

On iki İmamlar

Ti moj zëmer me dëshirë,

Ey sen kalbim, istekle,

Mund të njohsh zotrinjtë t'anë,

Bizim efendilerimizi tanıyabilirsiniz,

Pa digju bukur e mirë,

İyi ve güzel dinle,

Për Muhamed Mustafanë.

Muhammed Mustafa hatırına.

Po t'i lutesh natë e ditë,

Eğer gece gündüz dua edersen,

Aliut me të vërtetë,

Ali'ye hakkaniyetle,

Diturinë ta bënë dritë,

İlmini nur eder,

Flet e ndëgjon, është vetë.

Konuşur ve dinler, o kendisidir.

Në kërkon të gjesh mëshirë,

Eğer merhamet görmek istiyorsan,

Merrë udhës Imam Hasanit,

İmam Hasan'ın yolu tut,

⁶⁰⁷ Yusuf Ziya Yörükân, Anadolu'da Aleviler ve Tahtacılar, (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2015), 15.

⁶⁰⁸ Bkz. Fatih İyiyol, “Alevî-Bektasî geleneğinde düvâzlar-düvâzimamlar”, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 6/27 (2013), 228-250.

⁶⁰⁹ Mustafa, “Ehl-i Bejtî Nê Tetovën E Shekullit XIX: Poezi Mbi Dymbëdhjetë Imamët Nê Divanin E Remzîut”, 72.

*E ti lutesh me deshirë,
Djalit të Shahi Merdanit.*

*Ve sen isteyerek dua et,
Şah-ı Merdan'ın oğluna.*

*Nga mundimet të mos qahesh,
Se Hysejni hoqi vetë,
Nga kjo udhë të mos ndahesh
Çdo mundim të heq në jetë.*

*Sıkıntılardan sızlanma,
Çünkü onları Hz. Hüseyin kendisi çekti,
Bu yoldan sapma,
Hayatında çektiğin herhangi sıkıntıdan.*

*Që në foshnjëri ç'ka hequr,
Imam Zejnel Abidini,
Djali mitur, i papjekur,
Lotët i vinin si burimi.*

*Çocukluktan ne çektiyse,
İmam Zeynel Abidin,
Küçük, olgunlaşmamış çocuk,
Gözyaşları kaynak gibi akardı.*

*Në kërkon të kuptosh mirë,
Njerëz, shtaza, shpesa ç'janë,
Imam Muhamed Bakirë,
Falëtore këtë kanë.*

*Eğer doğruyu anlamak istiyorsan,
İnsanlar, hayvanlar, kuşlar kimlerdir,
İmam Muhammed Bakir,
Bunların mabedidir.*

*Lind, perëndon, nuk ndron djelli
Merre vesh ku është miku,
Vinë pjellë pas të pjelli,
Tek Imam Xhafer Sadiku.*

*Doğur, batar, güneş değişmez,
Dost nerededir anla,
Gelir geçer bahar bahardan,
İmam Cafer es-Sadık'ta.*

*Dielli vetëm ndrin në jetë,
Dhe këta një dritë janë,
Imami Qazimi vetë,
Fatimenë gjyshe kanë.*

*Güneş tektir hayatta,
Ve bunlar da tek ışıktır,
İmam Kazım kendisi,
Hz. Fatıma da analarıdır.*

*Në fytyr të njerëzisë,
I shiko të gjallë janë,
Njihe mikun e Perëndisë,
Imam Ali Rizanë.*

*İnsanlığın yüzünde,
Gör ki herkes canlıdır,
Allah'ın dostunu tanı,
İmam Ali Rıza'yi.*

*Lulet që u lulëzuan,
E zbukuruanë jetën,
Imami Tekin dërguan,
Nxori sheshit të vërtetën.*

*Açan çiçekler,
Hayatı güzelleştirdiler,
İmam Takiy'i gönderdiler,
Hakkı ortaya çıkardı.*

*Tek Imam Ali Neki,
Dija u bë ëmbëlsirë,
Gjithë botës i ndihu,
E merr vesh kush ka dëshirë.*

*İmam Ali Nakiy'de
İlim tatlı oldu
Bütün dünyaya faydası oldu,
Anlarsın kimler istekli olduğunu.*

*Këtë dritë shumë të lartë,
Asqeri Imam Hasanë,
Kërkoje, mos ri në baltë,
Hadixhenë, Mustafanë.*

*Bu güçlü ışığı,
Asker İmam Hasan'ı,
Ara, çamurda durma,
Hz. Hatice'yi, Mustafa'yı da.*

*Imam Muhamed Mehdi,
Meleq ke kanë të parë,
Zot një, Muhamed Ali,
S'kanë të ndarë e të qarë.⁶¹⁰*

*İmam Muhammed Mehdi,
Seni görenler melektir,
Allah Bir'dir, Muhammed Ali,
Ezele kadar bitmeyen bu ayrılmazlık ve üzüntü*

Bir diğer önemli Alamiyado edebiyatı ediplerinden olan Derviş Salihu, On İki İmam konusunu Divanı'nda bütün imamların isimlerini zikrederek aktarır. Örneğin;

Nuri tand kur ta pashë

Senin nurunu gördüğümde

*Nurin tand kur ta pashë,
Me ni t'pame ashik jam bo,
Kur të pashë thirra medet,
Knova gifte Ali - Muhamet.*

*Nurunu gördüğümde,
İlk görüşte âşık oldum,
Gördüğümde medet çağırdım,
Gifte okudum Ali-Muhammed.*

⁶¹⁰ Rexhepi, *Miticizmi İslam Dhe Bektashizmi*, 354.

*Pa ikrar kesh e thash se di,
Mu xhezderise qifte Ali,
Jezitia kymetin s'ta dinë,
Thirr medet Hasan Hysen.*

*Tuj bo figër unë me mend,
Ti ma hoqe dertin tem,
E jeziti kymetin s'ta din,
Thirr ja imam Zenel Abidin.*

*Syte e tu tuve kajtë,
Ditë e natë lotë po rredhin,
Ti që je dervish fakir,
Thirr ja imam Muhamet Bakir.*

*Ç'kanë qerpikët që po t'lujnë,
Si balemi huruf kur shkrunë,
Ti që je dervish ashik,
Je nesebi Xhaferi Sadik.*

*Vetllat tua si zinxhirë,
Githkush harfin sun jau nxirë,
S'meret vesh gjo ndër zahir,
Kaj e thirrë Musa Qazim.*

*Huna jote mi këtë alem,
N'streh të ashkit vu kalem,
Ti që je ehl-i ikrar,
Imam e kem sheh Ali Rizanë.*

*Vesht e tu me shumë haber,
Je i shkrun ndër erenlerë,*

*İkrarsızdım ve dedim ki biliyorum,
Gözümde parladı Hz. Ali,
Yezidiler kıymetini bilmezler,
Medet çağır Hasan ve Hüseyin.*

*Kendi kendimle düşünüyordum,
Sen derdimi benden aldın,
E Yezidler kıymetini bilmezler,
Nida et Ya İmam Zeynel Abidin.*

*Senin gözler ağlar iken,
Gece gündüz gözyaşı akar,
Sen ki fakir dervişsin,
Çağır ya Muhammed Bakir.*

*Kirpiklerin ne var ki damlıyorlar,
Kalemin kâğıtta yazdığı gibi,
Sen ki derviş aşıksın,
Cafer Sadık'ın nesebisin.*

*Senin kaşların zincir gibidir,
Hiç kimse seni karalayamaz,
Zahirler aralarında anlamazlar,
Ağla ve çağır Musa Kâzım.*

*Senin nurun bu alemde,
Âşığın köşesinde kalemle yazdı,
Sen ki ehl-i ikrarsın,
İmamızdır Şeyh Ali Rıza.*

*Senin kulakların çok haberdardır,
Erenler arasında yazısız,*

*N'at defter që na ke shti,
Dermon Hasani asqeri.*

*O öğrendiğin defterde,
Derman ol Hasan askeri.*

*Fytra jote me shumë kymet,
Gjithë po knohet me ajet,
Gjithshka gjinët me ashiki,
Thirr ja imam Ali Neki.*

*Senin yüzün çok kıymetlidir,
Her zaman ayetle okunur,
Aşk ile bütün insanlar arasında
Çağır ya İmam Ali Nakiy.*

*Buztë e tua kanë mâna,
Me ajet knohen në Kur'an,
Se mynqiria nuk e mrrine,
Thirr imam Muhamet Tekinë.*

*Senin dudakların manaları var,
Ayetle Kur'anda tespitli,
Sen zorlukları görmedin ki,
Çağır ya Muhammed Tekin.*

*Kaj e thirr lutu medet,
Se myminit i bohet ferk,
Kaj e thirr lutu amon,
Se ai është sahibi zamon.*

*Ağla ve medet çağır,
Çünkü mümine fark olur,
Ağla, dua et ve çağır,
Çünkü o zamanın sahibidir.*

*Hej Salih ti mos baj dert,
Myhliz Dedja t'boni hyrmet,
T'qoj te haki n'vilajet,
Shefat ja Ali Muhamet.⁶¹¹*

*Ey Salih sen dert etme,
Mühliz Dede sana hürmet eder,
Hakk'ın velayetine gönderdi,
Şefaata ya Ali Muhammed.*

“On iki imam” tarzındaki şiirlerde, Alamiyado edebiyatında tahmin edilebileceği gibi, Şii-Alevi-Bektaşî geleneğine ait birçok klasik sembol, Resûl-i Ekrem (s.a.v) ve Ehl-i Beyt imamlar hakkında kullanılmaktadır. Bu geleneğin inceliklerini bilenler için imalar çok açıktır. Oysa bu imaların inceliklerine âşinâ olmayanlar sorun yaratabilir. “On iki imam” kavramı, Arnavutlar arasında, özellikle Bektaşilerde çok yaygındır ve önemini günümüze kadar korumaktadır.⁶¹²

⁶¹¹ Rusi, *Poezia e Bejtexhinjve*, 204.

⁶¹² Hamza Halitoviq, *Ehl-i Bejti Në Krijimtarinë E Sufinjve Ballkanas*, (Tetovë: Fondacioni Gnosa, 2017), 44-46.

3.2. Kerbelâ ve Mâtem Anlayışı

Kerbela hâdisesi, insanlık tarihinde kara bir leke olarak bilinmektedir. Kerbela'nın coğrafi yeri Bağdat'a yaklaşık 100 km. uzaklıktadır. Mekke ile Kûfe yolu güzergâhında bulunan bir şehirdir. Resulullah efendimizin torunu ve aynı zamanda Hz. Ali ile Hz. Fatıma'nın oğlu olan Hz. Hüseyin ve yanındakiler burada Hicretin 61. yılında Muharrem ayının onuncu gününde Muaviye'nin oğlu Yezid tarafından abluka altında alındılar. Fırat nehri yakın olmasına rağmen, nehirle araları kesilerek kızgın güneş altında susuz bırakıldılar. Kısa bir müddet sonra vahşice şehit edildiler.⁶¹³

Diğer İslâm toplulukları gibi Arnavutlar da Ehl-i Beyte uygulanan bu elim olaya şiddetle karşı çıkmışlardır. Bektaşî tarikat mensupları başta olmak üzere, Arnavutların tamamı bu olayı lanetleyip karşı çıkmışlardır.

Arnavutlar Ehl-i Beyt'e her zaman sevgi ve saygı beslemiş, Ehl-i Beyt'e karşı olan sevgilerini farklı şekillerde ortaya koymuşlardır. En belirgin yöntem ise şiirlerde Hz. Hüseyin ve ailesinin şehit edildiği Muharrem'in 10. gününün Arnavut tekkelerinde mâtem günü olarak kabul edilmesidir. Bu feci ve vahim olay mersiye türündeki şiirlerle daha çok anılmaktadır. Nitekim, bu tür şiirlerde Hz. Hüseyin'in yüksek ahlaki nitelikleri, fedakârlığı ile haksızlıklarla mücadeledeki sabrı sunulmaktadır. Kısaca bu tür şiirler hicri 61. yılında Muharrem ayında Kerbela olayı sahasında meydana gelen hazin olayın anılmasına ithafen kullanılmaktadır.⁶¹⁴

Bu elim olayı Alamiyado edebiyatında en içten ve duygusal olarak aktaran Rifai tarikat şeyhi lideri Şeyh Ahmedin “Vajtimi i Ehl-i Beyt'it” türkçesi “Ehl-i Beyt'in Yası” şiiridir. Şiir iki mısra olarak kaleme alınmıştır:

Vajtimi i Ehl-i Bejtît

Ehl-i Beyt'in yası

Oh! Oh! Oh!

Vah! Vah! Vah!

Me emën tē Zotit po filloj,

Allah'ın adıyla başlıyorum,

⁶¹³ Mustafa Öz, “Kerbelâ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2022), 25/271.

⁶¹⁴ Metin İzeti, “Arnavut Bektâşilerinde Kerbelâ ve Mâtem Anlayışı”, *Çeşitli Yönleriyle Kerbelâ (Edebiyat)*, ed. Alim Yıldız, (2010), 2/402.

*zemëra që qan po dëftoj,
Oh, medet! Oh, Ehl-i Bejt!*

*Ağlayan kalbimle anlatıyorum,
Vah, medet! Vah, Ehl-i Beyt!*

*Tuj shique unë në histori,
aty gjeta dy parti.*

*Tarihe bakarken,
Orada iki grup buldum.*

*Partija e Kurejshisë,
kundërshtonte Hashimisë.*

*Kureyşilerin grubu,
Haşimilere karşı,*

*Edhe shumë prej kti ymmetit,
kundershtojshin Muhamedin!*

*Bir de bu ümmetten çok azı,
Muhammed'e de karşı çıktılar!*

*Erdhi puna te Alija,
aty ishte çilë jakija.*

*Olay Ali'ye geldiğinde,
İşte orada yara açıldı.*

*Alija kish të vërtetën,
gjithë sahabët s'mund ta gjetën.*

*Ali haklıydı,
Bütün sahabiler anlayamadılar.*

*Ana sirrit Muhamedit,
me ja diftue këti ymmetit.*

*Muhammed sırriydi o,
Bu ümmete anlatılmalı.*

*Muhamedi e pat lanë,
Veqil, sirret me na i dhanë.*

*Muhammed onu tayin etti,
Vekil, sırları ortaya ifşa etmeye.*

*Sirrë s'mujshin me kuptuë,
fizik si lejshin me diftuë.*

*Sırrı anlamıyorlardı,
İfşa etmeye bırakıyorlardı.*

*Edhe ish puna e mbretit,
s'kishin frigën e ahiretit.*

*Hükümdarın işiydi zaten,
Ahiretten korkusu yoktu.*

*Tinzisht vlonte kundërshtimi,
deri sa i dulë jashtë tymi.*

*Sinsice düşmanlık besleniyordu,
Dumanın ortaya çıkıverdiği ana kadar.*

*Alija mbret kurë u vuë,
kundërshtimi u tepruë.*

*Ali hëkëmdar seçildiğinde,
Düşmanlık alevlendi.*

*Muaviya pat qilluë,
Me Alinë që ka liftuë.*

*Muaviye denk geldi,
Ali 'ye savaşımaya.*

*Kurr njëherë pushim se lanë,
deri sa atë shehid e banë.*

*Hiçbir zaman rahat bırakmadılar,
Şehit edene kadar.*

*Shumë ngatresa na kanë lanë,
edhe sot ndër myslimanë.*

*Çokça sıkınlar bıraktılar,
Hâlâ günümüz de bile.*

*Mbytën shumë Ehl-i Bejtit,
ky sirr të mbëlohet prej ymmetit.*

*Ehl-i Beyt'en çok şehit ettiler,
Bu sırrı ümmetten yok etmeye çalıştılar.*

*Me mbyt Hasanin filluën,
syt Resulit ja gorruën!*

*Önce Hasan 'la başladılar,
Resul gözbebeğini incittiler!*

*T'birt e Fatime Zehrasë,
u coptuën n'fush të Qerbelasë!*

*Fatimatu 'z- Zehray'ı oğlunu,
Kerbelâ'nın ovasında parçaladılar!*

*Qerbela, o shenjë e zisë,
pive jakun e fëmis!*

*Kerbelâ, ey kara leke,
Çocukların kanını içtin!*

*Tetmbëdhiet shehid janë ba,
Ehli-bejti n'Qerbela!*

*on sekiz şehid oldular,
Ehl-i Beytten Kerbelâ'da!*

*Gur' e pemë, atë ditë kanë qa,
dhe prej qiellit gjak ka ra.*

*Taş toprak o gün ağladı,
Bir de gökten kan damladı.*

Gjith melekët me za kanë qa,

Bütün melekler sesli ağladılar,

gratë lidhun kur i kan pa!

Kadınları bağlı gördüklerinde,

*I thanë Zotit s'mun të durojmë,
gazep prej Qiellit po lëshojmë.*

*Allah'a dediler ki dayanamıyoruz,
Gökten gazap saliverelim.*

*Edhe për dymdhet Imamë,
fush e male gjamë kanë bamë!*

*On iki imam için de,
Taş toprak dümdüz etti!*

*Bir mas birit i helmuën,
deri të gjithë i mbaruën.*

*Oğludan oğluya zehirlediler,
Ta tamamını zehirlene kadar.*

*Muhamed Mehdiya pështojë,
i dha Zoti ymer rroj.*

*Muhammed Mehdi kurtuldu,
Allah yaşamak için ömür verdi.*

*Pështoj prej duarve të Abbasish,
hyni në mbroje të Perëndisë.*

*Abbasilerin elinden kurtuldu,
Allah'ın himayesine girdi*

*Ky është Imami dymbëdhjetë,
tha, Resuli për të vërtetë.*

*Bu on ikinci imamdı,
Resulümüz hak için söyledi.*

*Deri në fund tha: „Ka me jetu,
Muslimanët me i bashku”*

*En sonda dedi ki: “Müslümanları,
birleştirmek için yaşayacak”*

*Muslimanë me u ba parti,
Ehli-bejti me ju pri.*

*Müslümanlar birleşmeli,
Ehl-i Beyte önderlik etsin.*

*A ka sy kush për me qa,
mbi Ehl-i Bejte ç'asht ba.*

*Ağlamak için gözü olanı var mı?
Ehl-i Beytin başına gelenler için.*

*A asht turp xhennet me lypë,
pa u shkri për ta si krypë.*

*Ayıp değil mi Cenneti istemek,
Tuz gibi onları için erimeden.*

*Sheh Ahmed i lut Perëndin,
në hije t'tyne t'na shtin.*⁶¹⁵

*Şeyh Ahmed Allah'a dua ediyor,
Onların gölgelerinde diriltmeye.*

Arnavutlar arasında Kerbelâ mâtemi farklı yönlerle anılır. Örneğin Muharrem'in ilk on gününde oruç tutulur. Aynı zamanda bazı tarikatlar da normal bilenen orucu tutarlar. Bilhassa susuzluğu önemserler. Bu böyle devam eder ve Muharrem'in onuncu günü gelindiğinde müridler ve muhiblerle birlikte tekkede toplanılır ve zikir yapılır. Akabinde aşure pişirilir ve halka dağıtılır. Devamında Ehl-i Beyt ve özellikle İmam Hüseyin anısına şiirler, kasideler okunur. Arnavut bölgelerde mevcut olan tüm tarikatlarda Kerbela matemi, ister tekkede yapılan merasimlerden yola çıkarak hem etnofolklorik hem de edebiyat açısından çok önem arz eden konulardan birisidir. Kerbela matemi, Arnavut bölgelerde yaşayan Bektaşî tarikatına mensup müridler için bilhassa XIX. yüzyılın ikinci yarısından sonra tekkelerde hem zikir hem edebi hem diğer yönlerden Bektaşîler için bir sığınak olmuştur.⁶¹⁶

Evliya Çelebi, XVII. yüzyılda Arnavutluk'a seyahat ettiğinde Bektaşî tarikatına mensup olan Arnavutlardan doğrudan bahsetmez. Seyahatnamesinde Emevi halifelerinden, Muaviye ve Yezid'den nefret eden bir toplulukla karşılaştığını zikreder. O topluluk, daha da ileri giderek, Muaviye mavi renkli giysiler taşıdığı için o renkteki giysileri kullanmazlar. Evliya Çelebi, Arnavutluk'un Pogradets ve İlbasan'da Abdal tekkelerine rastladığını söyler. Çelebi, bu bahislerde geçen gruplarla ilgili eylemlerin Bektaşî tarikatına ait olduklarını zikretmiştir.⁶¹⁷

Alamiyado edebiyatı müelliflerinden olan Şeyh Mala, Kerbela matemiyle ilgili divanında şu mısralara yer verir:

*Eni vllazni eni / ni sir me vesh ndini
kallzoj Mustafaja / lafd sa ka Hysejni.*

***Gelin dostlar gelin / kulağınızla bir sır dinleyin
Mustafa anlattı / Hüseyini'ye neler oldu.***

⁶¹⁵ Rusi, *Poezia e Bejtexhinje*, 384.

⁶¹⁶ İzeti, "Arnavut Bektâşilerinde Kerbelâ ve Mâtem Anlayışı", 2/403.

⁶¹⁷ İzeti, "Arnavut Bektâşilerinde Kerbelâ ve Mâtem Anlayışı", 2/404.

*Shtati em i tina / shtati ti i emi
unë prej Hysejnit / prej meje Hyseini.*

***Benim vücudum onun / Onun vücudu benim
Ben Hüseyin'den / Hüseyin de benden***

*Ni nûr dy syrete / qysh mej pa ymmeti
çka o Muhammedi / qaj o Hysejni.*

***Bir nur iki suret /ümmet de görsün
Muhammed ne ise / ağla ey Hüseyin.***

*Kush s'e diti kët sir / i knohet la'neti
drita syve t'shejtit / o Hasan Hysejni.*

***Bu sırrı bilmeyen / ona lanet okur,
Mübarek gözlerin nuru / ey Hasan Hüseyin.***

*Kush o erbâb me pa / n'levhi ezeli
ni nûr u bo taksim / Muhammed Ali.*

***Erbab kimdir görmeye / levh-i ezel'de
Bir nur taksim oldu / Muhammed Ali.***

*Me ashk t'ehli bejtit / kur të des ni neri
lum aj ka dek shehid / dost e ka Hysejni.*

***Ehl-i Beytin aşkıyla / bir insan vefat ettiğinde
Ne mutlu ona şehit vefat etti / Hüseyin dostudur***

*Lotoni lotoni / hasmit la'net knoni
në Qerbelâ u boni / shehid shah Hysejni.*

Ađlayın ađlayın / dűşmana lanet okuyun

Kerbelada oldu / şehit Şah Hüseyin.

Babèn hazret Ali / i pari n'turqeni

drita syve te ti / meded ah Hysejni.

Babası hazreti Ali / Müslümanların pîri

Onun göz nuru / meded ah Hüseyin.

Maliq ezhder mas ri / merthijje mbaro ti

*Borxh kije me kajt ti / ah ah dost Hysejni.*⁶¹⁸

Şaşkın olarak durma / medhiyet üret

Borcundur ağlamak / ah ah dost Hüseyin.

Fraşır Bektaşî tekkesinde eğitim gören bir diğer büyük Arnavut şairi Naim Bey Fraşırîdir. Naim Bey, aynı zamanda Arnavut edebiyatında aydınlanma çağı dediğimiz dönemin en önemli temsilcidir. Bir Bektaşî tarikatı müridi olmasına rağmen Bektaşilik kimliğini her zaman ön plana çıkarmıştır. Kerbela olayı ile ilgili “*Kerbelâ*” isimli bir şiiri de bulunmaktadır. Bu şiir 25 bölümden oluşmaktadır. Şiir manzum olarak yazılmış ve Kerbela olayını şiirsel bir dille aktarmıştır.⁶¹⁹

Alamiyado edebiyatında bilhassa Alevilik ve Bektaşilik tarikatı mensupları arasında Kerbelâ olayı ve mâtem önemli bir yer kaplar; divan ve halk edebiyatında, yukarıda verilen şiirler gibi ilâhi, gazel, kaside, mersiye ve manzume gibi eserler telif edilmiştir.⁶²⁰

Arnavutlar gerek divan şiiri gerek tekke şiir geleneğinde Hz. Hüseyin’e yapılan muamele ve işkenceleri lirik ve trajik bir üslupla anlatmışlardır. Kerbelâ yerini kutsal bir bölge olarak anarak Ehl-i Beyt ile Kerbelâ arasında bir bütünlük oluşturmaya

⁶¹⁸ Hondozi, *Sheh Hilmi Maliqi Dhe Divani i Tij Shqip*, 216.

⁶¹⁹ İzeti, “Arnavut Bektâşilerinde Kerbelâ ve Mâtem Anlayışı”, 2/412.

⁶²⁰ Robert Elsie, “The Currents Of Moslem And Bektash Writing In Albania (1850-1950)”, *Albanian Catholic Bulletin*, 15 (1994), 172.

çalışmışlardır. Dolayısıyla Arnavut müellifler, bu vahim olay sebebiyle Kerbelâ hakkında hissettiklerini, efsanevi hüznün ve hisler şeklinde şiirlerinde dile getirmişlerdir.

Tüm Arnavut şairleri, Kerbelâ hakkında eser kaleme aldığıında, eserin sonunda da Ehl-i Beyt mensupları üzere bir duada bulunmayı ihmal etmemişlerdir. Kerbelâ olayı hakkında gelişen bu edebi ürünler Arnavut folklor ve mûsikisine de intikal etmiştir.⁶²¹

---

⁶²¹ İbrahim Ajeti, *Qerbelaja Një Vështrim Historik*, (Tetovë: Fondacioni Gnosa, 2018), 131.

4. Günümüzde Alamiyado Geleneğinin Kullanımı: Arnavutça Mevlidler

Osmanlı Devleti, fethettiği bölgelerde sadece mimarî ve askerî donanımını değil, ilmî ve kültürel zenginliğini de aktarmıştır. Bunun bir göstergesi Balkanlarda yaşayan Müslümanların İslâmî anlayışdır. Bu köklü İslâmî geleneğin içinde Peygamber Efendimiz adına yazılmış şiirleri ihtiva eden Mevlid yazmak ve okumak, bilhassa Arnavut milletinin bir parçası haline gelmiştir. Arnavutlar arasında ilk önce Osmanlıca, Arapça ve Farsça dillerinde mevlidler yazılmış ve okunmuştur. Zamanla toplumda en fazla okunan mevlid türü, Arap harfleriyle yazılan Arnavutça mevlidler olmuştur.

Hız. Peygamber'in (s.a.v) doğumu başta olmak üzere hayatını, peygamberliğini, mucizelerini, mi'racını, ahlâkını ve vefatını anlatan manzum eserlere "Mevlid" denmektedir.⁶²² Efendimize duyulan sevginin ifadesi olarak meydana gelen ve canlılığını yitirmeden günümüze kadar koruyan mevlid yazma ve okuma geleneği, tıpkı diğer Müslüman toplumlarda olduğu gibi Arnavut halkında da devam etmiş, gerek yazılı eser ve gerekse kutlama merasimi olarak kültürel hayatta geniş bir yer edinmiştir.⁶²³

Arnavutlar, mevlid geleneği ile dinî duyguların canlı tutulmasıyla birlikte Müslümanların eğitim haklarının kısıtlı olduğu dönemlerde İslâm inancının esası olan tevhid, Hız. Muhammed'in hayatı, mucizeleri ve üstün ahlakı halka aktarılmıştır. Bu yüzden mevlidin, maddi ve mânevî zor dönemlerden geçen Balkan Müslümanlarında temel dinî bilgileri öğretme işlevini yerine getirdiğini ifade edebiliriz. Mevlidlerin yerel dillerde yazılması ve bu şekilde okunması halkta etkisini daha da arttırmıştır.⁶²⁴

Balkan halkları özelinde incelendiğinde mevlid geleneği, Peygamber Efendimiz'in doğum yıl dönümünde ve dinî özellik taşıyan birçok dinî ve kültürel törenlerde okunan edebî metindir.⁶²⁵

Arnavut halkını siyasî olduğu kadar kültürel ve dinî olarak en fazla yıpratın yönetim şekli hiç şüphesiz komünizmdir. Dinî konularla ilgili her türlü yayını ve yaşam

⁶²² Hasan Aksoy, "Mevlid", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2004), 29/482.

⁶²³ Meral Jahjai, "Arnavut Kültür ve Edebiyatında Mevlid Yazma Geleneği", 4/2 (2015), 61.

⁶²⁴ İslam Dizdari, "Historiku Dhe Tradita e Mevludit Tek Shqiptarët", *Mevludi Tek Shqiptarët, Përmbledhje Kumtesash Nga Sesioni Shkencorë*, (Priştine: Dituria İslame, 2010), 24-25.

⁶²⁵ Muhammed Aruçi, "Balkanlarda Mevlid Geleneği", *İstanbul Müftülüğü Dergisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 2007), 68.

tarzını yasaklayan bu rejimde,⁶²⁶ ağır ve zor şartlara rağmen mevlid geleneği Arnavutlar arasında yok olmamıştır. Bu güzel gelenek günümüzde camilerde ve tekkelerde; düğünler, kandil geceleri, cenâze merasimleri, sünnet merasimleri gibi önemli gün ve gecelerde sıkça okunmakta ve hâlâ canlılığını korumaktadır.

Arnavutlar arasında ilk mevlidin veya mevlidlerin ne zaman okunmaya başlandığı hakkında elimizde kesin veriler bulunmamaktadır. Alamiyado edebiyatının önemli bir araştırmacısı olan Hasan Kaleşi, *Mevludi te Shqiptarët* (Arnavutlarda Mevlid) isimli eserinde, ilk mevlid(ler)in XVIII. yüzyıldan önce okunmuş olma ihtimalinin olmadığını ileri sürmektedir. Bunun asıl gerekçesinin, Arnavutların İslâm dinini XVIII. yüzyılda kabul etmeleri olduğunu ifade etmektedir.⁶²⁷

Araştırmacı Elez İsmaili tarafından yapılan bir araştırmaya göre Polog vadisinde, iki dünya savaşı arası ve öncesinde Arnavutça mevlid okuyanların sayısının az olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca İsmaili, o dönemde mevlid okuyanların neredeyse tamamının Osmanlıca mevlidleri tercih ettikleri bilgisini aktarmaktadır.⁶²⁸

4.1. Arnavutça Mevlid Hakkında Yapılan İlmî Araştırmalar

Arnavutça mevlidler geleneği hakkında elimizde en eski kayıt, Hasan Kaleşi'nin 1959 yılında Sırpça yazılan *Mevludi Kod Arbanasa* (Arnavutlarda Mevlud) isimli çalışmasıdır.⁶²⁹ Bu eser 1996 yılında Üsküp'te Logos-A yayın evi tarafından Arnavutçaya tercüme edilmiştir.⁶³⁰

Günümüzde Arnavutça mevlidler hakkında en hacimli çalışma 712 sayfadan oluşan Faik Luli ve İslâm Dizdari tarafından hazırlanan *Mevludet Në Gjuhën Shqipe* (Arnavutça Mevlidler) başlıklı çalışmadır.⁶³¹

Bu hacimli eserde Arap harfleriyle yazılan Arnavutça mevlidler olmak üzere yirmi

⁶²⁶ Dizdari, "Historiku Dhe Tradita e Mevludit Tek Shqiptarët", 26

⁶²⁷ Hasan Kaleşi, *Mevludi Te Shqiptarët*, (Üsküp: Logos-A, 1996), 64.

⁶²⁸ Elez İsmaili, "Mevludi Në Trevën e Pollogut - Dikur Dhe Sot", *Mevludi Tek Shqiptarët, Përmbledhje Kumtesash Nga Sesioni Shkencorë (Prishtinë, 22 Prill 2009)*, (Priştine: Dituria Islame, 2010), 149-150. Elez İsmaili'nin yazısında, "Polog nahiyesinde mevlidin tercümesi bazıları tarafından hoş karşılanmamıştı, çünkü onlara göre "Türkçe Allah katında daha makbul bir lisandır." Bkz. İsmaili, "Mevludi Në Trevën e Pollogut - Dikur Dhe Sot", 155.

⁶²⁹ Kaleşi, "Albanska Alamiado Knjizevnost", 349-358.

⁶³⁰ Kaleşi, *Mevludi Te Shqiptarët*, (Üsküp: Logos-A, 1996).

⁶³¹ Faik Luli vd., *Mevludet Në Gjuhën Shqipe*, (İşkodra: Camaj-Pipa, 2002), 18.

mevlid yer almaktadır. Ayrıca eserde mevlidler antolojiden çok, metinlerdeki dinî, edebî ve eğitici karakterlerin ön plana çıkartıldığı görülmektedir. İlâveten mevlidlerin millî birliğin güçlenmesi ve millî kimliğin korunmasındaki rolünden bahsedilmektedir.⁶³²

Aranvutça mevlid geleneği hakkında bir diğer hacimli çalışma ise Kosova İslâm Birliği tarafından gerçekleştirilen sempozyum ardından sunumların kitaplaştırılmasıdır. 2010 yılında “Mevludi Tek Shqiptarët” (Arnavutlarda Mevlid) adıyla bilimse oturumlar düzenlenmiş ve konunun uzmanları tarafından bildiriler sunulmuştur. Aynı yıl içinde Kosova İslâm Birliği kurumu tarafından bildiriler bir kitap içinde yayımlanmıştır.⁶³³

Bir diğer mevlid geleneği araştırmacı olan Şarkiyatçı Osman Müderrizi'nin Arap harfleriyle yazılmış Alamiyado edebiyat geleneği hakkındaki eserler önemli bir kaynak olarak sayılabilir.⁶³⁴

Nehat Krasniqi, Nexhat Ibrahim, Feti Mehdiu, Sherif Ahmeti gibi bu konu hakkında akademik araştırmalar yapan aralarında önemli Arnavut araştırmacılar olarak oldukları zikredebiliriz.

4.2. Arap Harfleriyle Yazılan Arnavutça Mevlidler

Arnavutlar, XVIII. yüzyıldan itibaren Arap harfleri kullanarak kendi dillerini yazmışlardır. Böylece mevlidler de bu geleneğe uygun olarak yazılmaya başlanmıştır.

Süleyman Çelebi'nin 1409 yılında yazdığı *Vesiletü'n-Necat*⁶³⁵ adlı mevlidi, Müslüman Arnavutlar arasında uzun bir süre okunmuş ve çok sevilmiştir. İlk başlarda yazılan Arnavutça mevlidler, şekil, üslup ve konuları ele alma bakımından Süleyman Çelebi'nin mevlidine çok benzerlik göstermektedir. Hatta çoğu Arnavutça mevlidin neredeyse tamamı *Vesiletü'n-Necat* ile birebir aynıdır. Bir süre sonra yerel dillere çevrilmiş nazireleri ile yer değiştirmeye başlamıştır. Hz. Peygamber'in ismini ve hayatını yaşatmak, onu anmak, ona duâ etmek, şefaatine nâil olmak gâyesiyle eser yazmak, Müslümanların uzak kalabileceği bir durum değildir.⁶³⁶

⁶³² Jahjai, “Arnavut Kültür ve Edebiyatında Mevlid Yazma Geleneği”, 68.

⁶³³ *Përmbledhje Kumtesash Nga Sesioni Shkencor “Mevludi Tek Shqiptaret”*, (Priştine: Dituria Islame, 2010).

⁶³⁴ Myderrizi, “Letërsia Shqipe Me Alfabetin Arab”, 148-155.

⁶³⁵ Süleyman Çelebi, *Mevlid - Vesilet-ün Necat*, (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1990), 111.

⁶³⁶ Jahjai, “Arnavut Kültür ve Edebiyatında Mevlid Yazma Geleneği”, 69.

İlk dönemde mevlidler, Alamiyado geleneğe uygun olarak yazılmıştır. Bunlar arasında en eski mevlid Hasan Zyko Kamberi'ye aittir. Metin latinize edilmiştir. Son dönemlerde hem yazı hem de ifade olarak tamamen güncel modern Arnavutçaya uygun bir şekilde mevlidlerin ortaya çıktığı da görülmektedir.⁶³⁷

Günümüze kadar Arnavutça dilinde yirminin üzerine mevlid yazılmıştır. Mevlidler, yazıldığı bölgelerde yayılma imkânı bulmuştur. Bunları dört ana bölge zikredebiliriz:

1. İşkodra ve çevresinde, Hafız Ali Ulqinaku'nun mevlidi.
2. Kosova ve Kuzey Makedonya bölgesinde, Tahir Popova'nın mevlidi.
3. Çamirya ve Güney Arnavutluk'ta, Hasan Züko Kamberi'nin mevlidi.
4. Orta ve Güney Arnavutluk'ta Hafız Ali Korça'nın mevlidi.⁶³⁸

Arnavutça yazılan mevlidlerin genelinde içerik olarak şu başlıkların yer almaktadır:

1. Giriş: Allah'a "şükür ve dua", Hz. Peygamber Efendimiz (s.a.v)'e "salat ve selam", Efendimiz'e ve ailesine ve ashablarına selamlar. (Besmele, Hamdele ve Salvele)
2. Hz. Peygamber Efendimizin'in (s.a.v) doğumu,
3. Hz. Peygamber Efendimizin'in (s.a.v) çocukluğu,
4. Hz. Peygamber Efendimizin'in (s.a.v) peygamberliği,
5. Hz. Peygamber Efendimizin'in (s.a.v) mi'racı,
6. Hz. Peygamber Efendimizin'in (s.a.v) mucizeleri,
7. Hz. Peygamber Efendimizin'in (s.a.v) vefatı,
8. Mevlid Duası.

Mevlid geleneği, Arnavut kimliğinin korunması, halkın eğitilmesi ve özellikle halkın dinî duygularının canlı tutulmasında etkili olmuştur. Alamiyado edebiyat geleneği üzere yazılan mevlidler şunlardır:

4.2.1. Hasan Züko Kamberi'nin Mevlidi

Alamiyado geleneğinin en önemli şairlerinden birisi Hasan Züko Kamberi'dir.⁶³⁹

⁶³⁷ Fetih Mehdiu, *Mevludi - Lindja e Pejgamberit a.s.*, (Priştine: Kosova İslam Birliği, 1992), 32.

⁶³⁸ Nehat Krasniqi, "Mevludet Në Letërsinë Shqiptare Me Alfabet Arab", (Priştine: Dituria Islame, 1991), 24.

⁶³⁹ Hasan Züko Kamberi'nin hayatına bir önceki bölümde yer verilmiştir.

Hasan Züko Kamberi'nin *Mevlid*'i, Şarkiyatçı Osman Müderrizi tarafından Korça'da bir el yazması içinde bulunmuş ve transkripsiyonu yapılmıştır. Eser, 227 dizeden oluşmaktadır.⁶⁴⁰

Diğer mevlidlere kıyasla daha kısa bir eser olan Hasan Züko Kamberi'nin *Mevlid*'i, aslında Peygamber Efendimiz'in hayatıyla ilgili bütün konuları çok veciz ve özlü bir şekilde anlatmaktadır. İçerik olarak Süleyman Çelebi'nin mevlidine benzer olan eser, şekil olarak daha çok halk şiirinin etkisindedir.⁶⁴¹

Sekiz heceli dizelerden oluşan dörtlükler, kâfiye yönünden 'a, b, a, b' şeklinde çapraz kafiye ile yazılmıştır. Güney lehçesiyle yazılan bu mevlid, güneyde yayılmış, özellikle Çameria bölgesinde okunmuştur. Mevlid'in giriş bölümü 22 mısra; Peygamber Efendimiz'in doğumundan yetişkinliğine kadar ele alınan ikinci bölüm 98 mısra; mîraç konusunu ele alan üçüncü bölüm ise 107 mısra olmak üzere toplam 227 mısradan oluşmaktadır.⁶⁴²

Hasan Züko Kamberi'nin Arap harfleriyle yazdığı *Mevlid*'inden bazı mısralar şunlardır:

*Bismil-lah, me emërit tat,
Xhdo punë bënetë jeqsan,
Sjell Muhammedit salavat,
Ati pejgamberit Zishan.
Ka disa mijë të tjerë,
Me delil janë bërë ispatë:
Myrselë dhe pejgamberë,
Që u sjellënë salevat.
Janë katër shiharjanë,
Edhe gjithë sahabët,
Muhaxhirë dhe ensarë,
Q'i lëvdoi serveri vetë.
(...)
U kam rixha edhe mua,*

*Bismillah, Senin adınla,
Her iş yeksan olur,
Muhammed için salavat getir,
O Zişan Peygambere.
Daha birkaç binler vardır,
Delil ile ispat olmuştur:
Nebiler ile Peygamberler,
Ona salavat getirin.
Dört müjdecilerdir,
Ve bütün sahabiler,
Muhacirler ve Ensarlar,
Kendisi de iltifat etti.
(...)
Sizden ricamımdır beni de*

⁶⁴⁰ Osman Myderrizi, *Hasan Zyko Kamberi*, (Tiran: Arkivi i Institutit të Gjuhësisë, 1955), 33-38.

⁶⁴¹ Jahjai, "Arnavut Kültür ve Edebiyatında Mevlid Yazma Geleneği", 69.

⁶⁴² Luli vd., *Mevludet Në Gjuhën Shqipe*, 30-34.

*Këtij derdimen Hasanit,
Të më bëni nga një dua
Për emëritë të Rahmanit.
Kush do të kërkonjë nexhat,
Sjell Muhammedit salavat!*⁶⁴³

*Bu gariban Hasan 'a,
Bir dua edin,
Rahman ismin hatırına.
Kim necatı isterse
Efendimize salavat getirsin!*

4.2.2. İsmail Flloqi'nin Mevlidi

İsmail Flloqi'nin yazdığı *Mevlid*, Arap harfleriyle yazılan en eski mevlidlerin biridir. Mevlidin orijinali maalesef elimizde bulunmamaktadır. Fakat 1938-1939 yılları arasında "Zani i Naltë" isimli dergide *Mevlid*, Latin harflerle yayınlanmıştır.⁶⁴⁴

1937 yılında "Zani i Naltë" dergisinin yönetimi, ellerinde yazılı metin, şiir ve benzeri edebî eserlerin dergiye getirilmesi veya gönderilmesi hakkında Arnavut halkına aylarca duyurularda bulunmuş ve bu çağrı halk arasında olumlu karşılık bulmuştu. Bu çağrıya olumlu cevap veren Flloqi kasabasının imamı, elindeki İsmail Flloqi'ye ait bir mevlid yazısını dergiye teslim etmiştir. İmam, Balkan savaşlarına kadar bütün dinî merasimlerde bu mevlidin okunduğunu düşündüğünü belirtmiştir. Böylece İsmail Flloqi'nin *Mevlid*'i, 1938-1939 yılları arasında altı sayıda peş peşe yayınlanmıştır. Osman Myzderris, İsmail Flloqi'nin *Mevlid*'inin çok az müdahalelerin dışında Süleyman Çelebi'nin *Vesiletü'n-Necat* isimli mevlidin Türkçeden Arnavutçaya tercümesi olduğunu ifade etmektedir.⁶⁴⁵

Flloqi'nin mevlidi, günümüz şartlarında yayınlanması zor olduğu için şifahi olarak yayılıp canlılığını korumaktadır. Toska lehçesi ile yazılmış⁶⁴⁶ olan *Mevlid*'den bir kesit şöyledir:

---

⁶⁴³ Luli vd., *Mevludet Në Gjuhën Shqipe*, 35.

⁶⁴⁴ Jahjai, "Arnavut Kültür ve Edebiyatında Mevlid Yazma Geleneği", 70.

⁶⁴⁵ Luli vd., *Mevludet Në Gjuhën Shqipe*, 43-44.

⁶⁴⁶ Ramiz Zekaj, *Zhvillimi i Kulturës Islame te Shqiptarët Gjatë Shekullit XX*, (Tiran: AİİTC, 1997), 272-273.

Bismil-lahir-Rahmanir-Rahim

*Kush të dojë të gjejë medet,
Ditën e Ruz-i Mahsherit,
Le të vijë të ndëgjoje,
Dë Mevlude të Pejgamberit!
Ditën e Ruz-i Mahsherit,
Kush do të shpëtoj,
E ndaj zjarri iXhehennemit,
Le të vijë të ndëgjojë me vërtet,
Dë Mevlud të Pejgamberit!⁶⁴⁷
(...)*

Bismillahirrahmanirrahim

*Kim medet bulmak isterse,
Ruz-i mahşer gününde,
Gelsin dinlesin,
Efendimizin Mevlidin 'den birkaç satır!
Ruz-i mahşer gününde
Kim ki kurtuluşa ermek isterse
Cehennem ateşinden de
Gelsin dinlesin hak olan,
Efendimizin Mevlidi 'nden birkaç satır!*

4.2.3. Çam Mevlidi

Çam Mevlid'i, Çam isimli bölgeden (Epir) yola çıkarak isimlendirilmiştir. Arap harfleriyle Arnavutça yazılan *Çam Mevlid* hakkında neredeyse kaynaklarda hiçbir bilgiye rastlanmamaktadır. Eser, halk arasında şifahî olarak nesilden nesle aktarılarak günümüze ulaşmıştır.⁶⁴⁸

Arap harflerinden Latin alfabesine aktarılan eser, 218 dörtlükten oluşmaktadır. Barındırdığı konular açısından diğer mevlidlerden pak farklı değildir. Eserde, giriş, nur-i Muhammedî, vilâdet, mucizât, hicret, mi'rac, vefat ve son nasihatler gibi bölümler bulunmaktadır. Mevlidlerin çoğunun beyitlerle yazılmasının aksine bu mevlid halk edebiyatının etkisinde kalarak, sekiz hecelik dizelerden oluşan ve çoğunlukla a,b, a,b, kafiyesi ile dörtlük halinde yazılmıştır.⁶⁴⁹ Bu eseri özel kılan husus, Çam Arnavutçasının akıcı diliyle bize ulaşmış olmasıdır.⁶⁵⁰

⁶⁴⁷ Luli vd., *Mevludet Në Gjuhën Shqipe*, 56.

⁶⁴⁸ Fahri Dahri, *Vatani Flet*, (Tiran: Koha Yayınları, 2000), 5.

⁶⁴⁹ Jahjai, "Arnavut Kültür ve Edebiyatında Mevlid Yazma Geleneği", 71.

⁶⁵⁰ Luli vd., *Mevludet Në Gjuhën Shqipe*, 623.

4.2.4. İşkodralı Şeyh Ahmed'in Mevlidi

İşkodralı Şeyh Ahmed (Sheh Ahmed Shkodra 1875-1927), 1875 yılında İşkodra'da doğmuştur. Tuz⁶⁵¹ kasabasının medresesinde mezun olduktan sonra eğitimine devam etmek için İran'a gitmiştir. İşkodralı Şeyh Ahmed, Elbasanlı Şeyh Musa Efendi'den Rifâiyye tarikatı üzerine icazetname alarak Yakovalı Hacı Şeyh Musa'nın tavsiyesiyle İşkodra'daki tekkesi "Asitane" olarak kabul edilmiştir.

Şeyh Ahmed'e bağlı olan müridler kısa bir dönem içinde 1.000-1.500'e kadar yükselmiştir. Bu sayı gün geçtikçe artmış, böylece Şeyh Ahmed İşkodra'da herkesin saygısını kazanmıştır. Müellif, zengin bir külliyyat miras bırakmıştır. Külliyyatı inceleyen araştırmacılara göre Şeyh Ahmed'in iki yönü ön plana çıkmaktadır. Birincisi Allah'a olan sevgisi, ikincisi ise vatan sevgisidir. Şaire göre Allah ve vatan sevgisi birbirini dışlamamalıdır, bilakis birbirini güçlendirmelidir.⁶⁵²

İşkodralı Şeyh Ahmed'in en önemli eseri hiç şüphesiz 1926 yılında Alamiyado edebiyat geleneği üzere yazmış olduğu *Mevlid*'idir. *Mevlid*'inde özellikle iki konuya değinmektedir. İlki Efendimizin doğumu, diğeri ise Efendimizin mucizeleridir. 30 sayfadan ve 478 dizeden oluşan bu eser, daha çok Rifaî tekkelerinde okunmaktadır.⁶⁵³

4.2.5. Hafız İslâm Çelebi'nin Mevlidi

Hafız İslâm Çelebi (1882-1929) velûd bir Arnavut şairidir. Eserlerinden biri, 1921-1924 yılları arasında yazmış olduğu Arab harfleriyle Arnavutça *Mevlid*'idir. Bu eser, kitap olarak basılmamıştır, günümüze el yazması olarak ulaşmıştır.

Hafız İslâm Çelebi'nin *Mevlid*'ini ayırt edici özelliği, eserin başında 40 Hadis-i Şerif'in bulunmasıdır. Giriş bölümünde mevlidin önemini anlatan "Lavdi i Mevludit" bölümü bulunmaktadır. Peygamber Efendimiz'e ithaf edilen beyitlerde, bunu, O'nun şefaatine nail olması umuduyla yazdığını yazar dile getirmektedir. *Mevlid*, içerik bakımından Süleyman Çelebi'nin mevlidinin bir naziresi gibi olduğunu görünmektedir.

Tek farkı İslâm Çelebi'nin Hz. Peygamber'imizin doğumu ve çocukluğu

⁶⁵¹ Tuz kasabası, Karadağ'ın güney bölgesinde olan bir şehirdir.

⁶⁵² Luli vd., *Mevludet Në Gjuhën Shqipe*, 414.

⁶⁵³ Luli vd., *Mevludet Në Gjuhën Shqipe*, 415-420.

bölümlerinde detaylı tasvirlerle yer vermesidir.⁶⁵⁴

Bölümler arasındaki geçişler salavat ve münacatla yapılmaktadır. İslâm Çelebi'nin eserinde Peygamber Efendimiz'in vefatı ve Hz. Fatıma'nın vefatı üzerine yazılmış iki kaside ve dua bulunmaktadır. Şair, tevazusunu göstererek eserin düzeltilmeye ve önerilere açık olduğunu ifade etmekte, böyle bir öneri sunanlara duacı olacağını bildirmeyi de ihmal etmemektedir.⁶⁵⁵

4.2.6. Tahir Popova'nın Mevlidi

Alamiyado edebiyat geleneğine göre yazılan ve Arnavutlar arasında günümüze kadar tartışmasız en çok okutulan mevlidlerin başında Tahir Popova'nın *Mevlid*'i yer almaktadır. Bu mevlid kaynaklarda “*Manzûmetul mevlûd fî efdali-l mevcûd bi lisâni-l arnaud*” olarak geçmektedir. Aslında bu mevlid, yer yer yazara ait orijinal beyitlerin bulunmasıyla birlikte Süleyman Çelebi'nin “*Vesiletün-Necat*” adlı eserinin tercümesidir. Eser, Tahir Popova'ya ait bilirse de bazı kaynaklarda Yakovalı Tahir Efendi'ye nispet edilmektedir.⁶⁵⁶

Tahir Popova'nın, mevlidini İstanbul'da öğrencilik yıllarında (1885-1890) yazdığı tahmin edilmektedir. 1905 yılında Eğitim Bakanlığının 109 numaralı kararıyla İstanbul'da yayımlanan bu mevlid, Osmanlı alfabesiyle basılmıştır. Eserin ilk transkripsiyonu Kosova Ulema Komisyonu tarafından 1965 yılında yapılmıştır. *Mevlid* 1984 yılında, 1905 yılındaki baskıya sadık kalınarak tekrar basılmıştır. 1985 yılında Makedonya İslâm Birliği Tahir Popova'nın *Mevlid*'ini Roman diline tercüme etmiştir.⁶⁵⁷

230 beyitten oluşan eserde, diğer mevlidlerde olduğu gibi alt başlıklar kullanılmamıştır. Münâcât, Peygamber Efendimiz'in vasıfları ve kıymeti, viladet, mirac ve duâdan oluştuğu görülmektedir. Yazar, diğer pek çok mevlidde olduğu gibi Peygamber Efendimiz'in vefatını işlemez. Mısralar kafiyeli olup dili Kosova'da kullanılan Gega lehçesine göredir.⁶⁵⁸

---

⁶⁵⁴ Luli vd., *Mevludet Në Gjuhën Shqipe*, 641-685.

⁶⁵⁵ Jahjai, “Arnavut Kültür ve Edebiyatında Mevlid Yazma Geleneği”, 77.

⁶⁵⁶ Mehdiu, *Mevludi - Lindja e Pejgamberit a.s.*, 35.

⁶⁵⁷ Jahjai, “Arnavut Kültür ve Edebiyatında Mevlid Yazma Geleneği”, 73.

⁶⁵⁸ Luli vd., *Mevludet Në Gjuhën Shqipe*, 263-265.

Kosova'da okunan tek mevlid olma özelliğini günümüzde dahi muhafaza etmektedir. Kuzeybatı Makedonya'da özellikle Polog vadisinde de okunan bir eserdir.⁶⁵⁹

---

⁶⁵⁹ Elez İsmaili, "Mevludi Në Trevën e Pollogut - Dikur Dhe Sot", 151.

SONUÇ

Arnavut alamiyado edebiyatı, kaynağını Türk ve İslam kültüründen almış olup Arnavularda uzun bir döneme damgasını vuran edebî bir geleneği ihtiva eder. Bu edebiyat geleneğine mensup olan ediplerin çoğu tekke kültüründe yetişmiş, dinî-tasavvufî Türk-İslam edebiyatını yakinen tanınmış mutasavvıf şairlerdir.

Alamiyado edebiyat geleneğinin gayesi ahlakî-öğretici mesajlar vermek olup estetik-edebî kaygılar ikinci planda yer almıştır. Bu durum, bazı araştırmacıların bu geleneğe mensup olan şair ve yazarların estetik anlamda değersiz yapıtlar kaleme aldıkları şeklinde yorumlar yapmalarına neden olmuştur. Hâlbuki şairlerin yazmış oldukları eserlerdeki önceliğin dinî-ahlakî mesaj iletmek olması, onların estetik kaygıları geri plana almasına neden olmuştur.

Alamiyado edebiyat geleneğe mensup olan Türkçe, Arapça ve Farsça bilen ve bu dillerde aruz vezni ile eserler kaleme alan bu şairlerin eserlerini fonksiyonel açıdan değerlendirmemek yanlış tespitler yapılmasına sebebiyet vermiştir.

Alamiyado edebiyatına mensup olan isimlerle alakalı bilgilere Evliya Celebi'nin Seyahatnamesi'nden itibaren kaynaklarda rastlıyoruz. 1850'li yıllardan itibaren ise bilhassa yabancı araştırmacılar bu edebiyat geleneği üzerine bilimsel çalışmalar yapmaya başlamıştır.

Günümüzde Alamiyado edebiyatı Arnavutların Osmanlı döneminde Arap harfleriyle kendi ana dillerinde vücuda getirdikleri edebiyat olarak ders kitaplarında okutulmakta, bu gelenekle alakalı akademik çalışmalar yapılmaya devam etmektedir.

Arap alfabesiyle vücuda getirilen hemen tüm Arnavutça eserler günümüzde Latin alfabesine aktarılmış ve üzerinde akademik incelemeler yapılmıştır. Fakat maalesef bu araştırmalarda dinî-tasavvufî Türk-halk edebiyatının Alamiyado edebiyatına yapısal ve ideolojik anlamdaki etkisi göz ardı edilmiştir.

XVIII. ile XX. yüzyıllar arasında Osmanlı hâkimiyetiyle birlikte İslamiyet ve Osmanlı'nın tasavvuf geleneğinin etkisi altında teşekkül eden Alamiyado edebiyat geleneği ve bu gelenek üzere ortaya konan eserler konu ve biçim bakımından oldukça çeşitlilik göstermiştir.

Alamiyado edebiyatına ait olarak kabul edilen ilk örnekler XVIII. yüzyılın başlarında ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu dönemde vücuda getirilen eserler Arap

alfabesini kullanmış ve yapısal olarak Türk-İslam kültürünün etkisi belirgin bir biçimde yansıtılmıştır.

İlk dönem eserleri Arnavutluk'un Berat şehrinde ortaya çıkmıştır. Muci Zade ile ilk örneğini verip İbrahim Nezim Frakulla ile birlikte devam edip 1920'le kadar devam gelmiştir.

Arnavutlar arasında İslam dininin hızla yayılması, bunun yanında İslamî tarzda eğitim veren medreselerin açılmasıyla bu medreselerde eğitim gören isimlerin Doğu edebiyatlarına ve dillerine hızla vâkıf olması neticesinde Alamiyado edebiyatı dinî-tasavvufî Türk-İslam halk edebiyatının etkisine girmeye başlamıştır.

Bunun yanı sıra bölgede hızla yayılan tekkeler, Osmanlı Devleti'nin etkisiyle tasavvuf geleneğinin hızla Arnavutlarda yayılmasını, bu edebiyatın bizim tanımladığımız biçimde klasik yapısının tamamlanmasını sağlamıştır.

Alamiyado edebiyat geleneğinde vücuda getirilen türlere baktığımızda yine dinî-tasavvufî etkiyi net bir şekilde görebiliriz. Şekil itibariyle nazım ve nesir olmak üzere kasideler, mevlidler, aşk şiirleri, kısa hikayeler, dinî içerikli metinler, dinî öğütler, mistik hikâyeler, risaleler, mektuplar, mesaj içeren özlü yazılar, sözlükler, sosyal adaletsizlikler karşısında kaleme alınan şiirler, Alamiyado edebiyatına mensup şair ve yazarların kaleme aldığı türler arasındadırlar.

Bu gelenekte yazılan eserlerin neredeyse tamamında dinî-ahlakî öğütlerden müteşekkil olması, bununla doğru orantılı olarak ilahî, kaside ve mevlid türünde manzumeler ile halka dinî-ahlaki öğütler verilen mensur risalelerin yazılmasında etken olmuştur.

Alamiyado edebiyatında genel olarak ediplerin eserlerinde, Arnavut toplumun kendisine rol-model alacağı tüm yüce değerlerin bünyesinde toplandığı bir zirve şahsiyet portresi görürüz.

Bu zirve şahsiyet tüm hususiyetleriyle tamamen Osmanlı-İslam kültüründen beslenmiştir. Çünkü dinî-tasavvufî Türk-İslam halk edebiyatında olduğu gibi Alamiyado edebiyatının da temel ideolojisi İslam dini ve tartışmasız olarak tasavvuftur.

Bu iki sistemin oluşturduğu ideal insan tipi insan-i kâmil dediğimiz tüm nefsanî ve gayri ahlakî noksanlardan münezzeh olarak makam-ı Mahmud'tan sonra insanın yükselebileceği en üst mertebenin taşınması gereken vasıflara sahiptir. Ayrıca geleneğin didaktik yapısı sadece dinî gereksinimler üzerine kurulu değildir. Toplumsal hayatın tüm

gereksinimlerine göre belirlenmiştir.

Bu doğrultuda Alamiyado müellifleri edebiyatın etkileyici işlevinden ilham alarak inanmış oldukları değerleri Arnavut toplumuna empoze etmeye çalışmış ve eserlerini didaktik mesajlar üzerine şekillendirmişlerdir. Halkın anlayabileceği sadelikte şiir yazma çabası da bu ihtiyaçtan doğmuş bir gereksinimdir.

Manzum ve mensur eserler çıkarma gayeleriyle paralel olarak toplumu bilinçlendirmek ve dinî konular başta olmak üzere toplumu eğitmek gayesiyle Arap harfleriyle Arnavutça yayın faaliyetlerine başlanmıştır. Bu faaliyetler, dönemin önemli Arnavut entelektüelleri ve din adamları öncülüğünde sürdürülmüştür.

Arap harfli yayın yapmanın başka bir sebebi ise Müslüman olmalarına rağmen İslam dünyasıyla coğrafi anlamda bağları kopan Arnavutların kültürel olarak bu bağların kopmasına engel olma arzularıdır.

Arap harflerini öğrenme ve gündelik hayatın her safhasında kullanma gayreti Arapça yayımlanan dergi ve gazetelerde yüksek sesle ifade edilmiş ve yayınların Arap harfleriyle basılmasının bir sebebinin de bu olduğu birçok kez ifade edilmiştir.

Bu çalışmanın en önemli hedefi, Arnavut Alamiyado edebiyat tarihindeki şiirlere yansıyan dinî-tasavvufi muhtevalı şiirleri tespit edip değerlendirmektir. Bu hedefe büyük ölçüde ulaşıldığı kanaatindeyiz.

Nitekim, bu geleneğe ayna tutacak yüzlerce beyit, şiirler tespit edilmiş, aralarında en uygun olanlar değerlendirmeye alınmıştır. Bu beyitlerden, dinî-tasavvufi muhtevalı şiirler hem orijinal (Arnavutça) olarak hem de Türkçeye çevrilerek değerlendirilmiştir. Bu geleneğe mensup olan şairlerin kısaca hayatları hakkında bilgi verilmiş, konumuzla alakalı şiirlerine yer verilmiştir.

Alamiyado edebiyatı büyük ve kadim bir geleneği ihtiva eden dinî-tasavvufi Türk-İslam edebiyatının ve Osmanlı Devleti'nin beş asra yakın süren Balkan hâkimiyeti esnasında Müslüman olan Arnavutların edebî yaratıcılığına yapmış olduğu büyük tesirlerle teşekkül etmiş bir edebiyat geleneği olarak Arnavut edebiyat tarihi içerisindeki yerini almıştır. Bu çalışmamızla, Arnavut-İslam edebiyat tarihi üzerinde çalışacak olan araştırmacılara mütevazi bir kaynak oluşturulması hedeflenmiştir.

Son olarak şunu söylemek mümkündür: Arnavutçanın edebi, kültürel ve milli kimliği Alamiyado edebiyatının bütün eserleri yayınlanmadığı ve tanınmadığı sürece eksik ve noksan kalacaktır. Binaenaleyh Arnavut edebiyat tarihi ve edebiyat sosyolojisi,

Alamiyado edebiyatı ve eserleri yok sayıldığı veya küçümsendiği sürece genel edebiyat tablosu hep eksik kalacaktır. Maalesef ki komünist rejim döneminde bu tür eserler nerede bulduysa yakılıp yok edilmiş, bunları okuyan kişiler de farklı cezalara mâruz bırakılmıştır.

Alamiyado geleneğine ait eserleri yaşatmalıyız, çünkü bu eserler Müslüman Arnavutların bir parçasıdır, ayrıca edebiyatçıların bizlere bıraktığı çok önemli kültürel bir zenginliktir. Alamiyado edebiyatı hakkında son yıllarda yeni çalışmalarda bir artış görülmektedir. Bütün eserlerin incelenmesiyle bu edebiyat akımı da Arnavut genel edebiyatında hak ettiği yerini kazanacaktır.

Ümit ederiz ki yapılacak yeni araştırmalar sayesinde şimdiye kadar bilinmeyen değerler de gün yüzüne çıkarılacaktır.

MULLA DERVİŞ PEJA'nin VASIYETNAMESİ
1b/HADHA KITABI VASIJ-JETNAME-I MULLA DERVİŞ PEJA”

هَذَا كِتَابُ وَصِيَّتِهِ
مَوْلَانَا دَرْوِشِ پَدِیْهِ

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ
الْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِیْنَ وَصَلَّى اللّٰهُ عَلَی سَیِّدِنَا
وَنَبِیِّنَا مُحَمَّدٍ وَآلِهِ وَصَحْبِهِ اَجْمَعِیْنَ
مَنْدِیْهِمْ تَبِیُّا وَنَدِیْشِ هَفْتِ نَصِیْحَتِ اَهْمُ نَدِیْشِ
كَيْتِ سَا نَقُورِقِ اَنْوَرِ قَیْشِ رَحْمَتِ اَبِ هَوُفْتِ بِرُكُومَنْ
لَهْمُ مَنَّا بِرُ بَرِنْدِیْتِ نَا فَا لِمَا تَمِیْرِكِ دِیْنِ
اَحَى رُوبِ بِرُ حَقِّ كِه تَا دِیْنِ دِیْهَ نَجْتِ بِرُ كَمُومَنْ
اِمَا دِیْ كَيْتِ بِرُ بَرِنْدِیْشِ رُوبِ مُحَمَّدِ رُوبِ رَحْمَتِ
رُوبِ نَابُورِیْ اُمْتِ حَمْدِ هَوُفْتِ بِرُیْ نَشِ كَمُومَنْ
دِیْیَا شَكْرُكُنْ نَهْمَتِ یَا مَبْرِیْنَه رُوبِ لَتِ
مَا یَمِیْنِ اَنْ نَمُومَدِشِ نَجْتِ هَمِیْ بِرُ كَشِ مَهْمُومَنْ

پرندیا

VASIYETNAMENİN TRANSKRİPTİ
1b/HADHA KITABI VASIJ-JETNAME-I MULLA DERVİSH PEJA”

BİSMİL-LAHİR-RAHMANİR-RAHİM
EL-HAMDU LİL-LAHİ RAB-BİL’ALEMÎN
VE SAL-L-ALL-LLAHU’ALÂ SEJ-JİDİNÂ VE NEBİJ-JİNÂ MUHAM-MEDİN
VE ÂLİHİ VE SAHBİHİ EXHME’İN

- 4   **Me ndihmën t’Perëndis // Këtë nasihat e kom nisë**
      Gjith sa turki e turkisë // Rahmet i koft përgjithmon
      Allah’ın yardımıyla // Bu nasihate başladım
      Bütün Müslümanlar her nerede olurlarsa // Allah rahmetinin altında
      olsunlar.
- 8   **Lumt na për Perëndin // Na fali ma t’mirin din**
      Ai rob për hak që ta din // Dije n’xhennet përgjithmon
      Şükredelim Allah’a // Bize en güzel dini hediye etti
      Kul hakikati bilirse // Ebediyen yeri cennededir.
- 12   **I madhi gjith pejgamberëve // Muhammedi vet rahmet**
      Zoti na boni ymmet // Hamd i koft prej nesh gjithmon
      Peygamberlerin en Yücesi // Allah’ın rahmeti olan Hz. Muhammed’dir
      Allah bizi bir ümmet yaptı // Hamd ve senalar üzerinde olsun.
- 16   **Dija shyqrin ni’metit // Ja mbrine devletit**
      Me iman t’Muhammedit // N’xhennet hi përgjithmon.
      Verilen nimetlere şükret // Refaha kavuştun
      Resûlün imanıyla // Ebediyen cennededir yerin.

پرنده پیا اورن نفوی آیکه پات متداند نفوی
پرفیه کتایت شقوی وند ایتم جنت کثون
میا اوزان پیغمبرت فرض او اجب سنت
مسح هم ای بیت مؤسیر ای ستیاش کثون
مکتو که شفاعتک قوشیا بوی طاعتک
افتمی سلامتک اکت جنتک پر کثون
موس اپنو کناهک ابیا مفضب اللهک
ایدنور رسول اللهک قهر ایز مریه اوست کثون
نکند ایسن ذبیت هیر تنبیه قایهون قرآن
فریغ پرنده بین پرهتر اوزدای منه مبا کثون
ملار ویش قیه مند مؤسما شرون کثون
قور دنیا این اشقون رند آخرت اوست کثون

2a/

- 4 **Perëndija urdhnoj // Aj që pat mend e ndigoj**
Për fije Qitapit shkoj // Vendi i tij xhennet gjithmon
Allah emretti // Akli olan işitti
Kitaba (Kur'an'a) harfi harfine uyanın // Onun yeri ebediyen cennettir.
- 8 **Mba udhon Pejgamberit // Farze e vaxhib synnetit**
Mystehab hem edebit // Mos ju ndaj se t'jesh gjithmon
Peygamber'in yolu takip et // Farzlardan, vaciplerden, sünnetlerden
Müstahaplardan ve edepten // Hiçbir zaman kopma.
- 12 **Me qekto gjo(n) shefaatin // Kush ja boni taatin**
E fitoj selametin // Gjet xhennetin përgjithmon
Bunlarla şefaati // İtaati yapana
Selametî kazandı // Cenneti buldu kazandı.
- 16 **Mos e puno gjynahin // E bje m'gazap Allahin**
İdhnon Resulullahin // Kahir i Zotit osht gjithmon.
Günahı işleme // Allah'ın gazabına uğrama
Resûlünü üzme // Allah'ın azabı çok şiddetlidir.
- 20 **Njëqind e pesdhijet herë // Tenbih ka bo n'Kur'an**
Frigu Perëndis përher // Uzdaj m'to mba gjithmon.
Yüz elli defa // Kur'an'da tembihte bulundu
Her zaman Allah'tan korkacaksın // Ümit sadece O'ndadır
- 24 **Mulla Dervish kije mend // Mos tet'mashtron kurni send**
Kjo dynja vjen e shkon rend // Ahireti osht gjithmon.
Molla Derviş sakın unutma // Hiçbir şey seni kandırmasın
Bu dünya fânidir // Ahiret ise edebiyettir.

نصیحتی آخری

چیلہ سونک ای دی بختون توت
 موس قکوز قوندک میا ما تلغ سوت
 خلقت ایشته نیقصور و ای نی نهمی
 پوزوست سج و ای مکتور نه قیامی
 آنکه مریش و هتت ادی زوتک ای
 نات ادت جالشت موسر آنک نقای
 با خصوص نفاقیت ایقادان توت
 صوتی امر قوی صوتی امر قوش مومبوتون
 بون توکل او طیور زوتت تندیموز
 صوتی ابون خصمی ندره پوز کون

و بیله

2b/

Nasîhati uhrâ

3 **Çile synin, ej deli mexhnun, ti vet,**
Mos kqyr kondin me pa ma t'lig se vet!
Gözlerini aç, ey deli mecnun, sen bir sor,
Kendinden daha kötöleri bulmak için arama yapma!

Hallkit i sheh ni kusur, veti nimi
Porosit të çveti me kqyr nuk jemi
Halkta bir kusuru gördüğünde, bin kişiye sor,
Biz başkaların hataları bulmak için değiliz.

6 **Aj qi mer vesh vehten, e di Zotin aj,**
Nat e dit çallshit me mos ranë n'faj
Kendini bilen, Allah'ı bilmiştir,
Gece gündüz çaba sarf eder, günaha düşmesin diye.

9 **Ba-husus nafakët i ka da Zotin aj**
S'un ja mer kujt, s'un ta mer kush, me u mbyton
Şüphesiz Allah rızkını dağıtmış,
Yorma kendini, kimseden alamazsın, kimse de alamaz senden.

Bon tevekkyl, lutju Zotit, të ndihmon,
S'un ta bon hasmi 52 ni zerre 53 por gjithmon
Tevekkülde bulun ve Allah'a çok dua et, hep yardım edecektir,
Düşman 52 yapmaz, 53 her zamandır.

دِيكِهِ وَنِيَانِ اَمِشْتِ فِي هَالِهٖ شَهْ مَسُوهُ
 كِتْ شَقَا هُو بِيْتِ بُوْرِ عَمَلِي وَبِيْنِ مَسُوهُ
 دِيكِهِ اَلِيغَا نَلِيغِكْ اَقَا جَزِي
 مَبُوْرِكْ نَفْسِكْ سَا سَتَقَا مَبُوْرِتْ بُوْنِ غَنِي
 نَقُو سِنْدِ نَفْسِكْ بُوْنِ صُلْحِ اسْتِنْفَاتِ
 يَاتِ دُوْرِ تَابِرْ اَسْشِ اَنُوْ يَاتِ پِرْتِ
 اَنِ لَهْ فِتْ مَوْسَدَايِ پِرْ هَرِ مَدْرِكْ
 شَرِكْ اَقَا دِيكِهِ مَا تَمَاذِ نِيَا رِي اِيَقَا
 پِرْ سَكُوْنِي تَاهِنْ لَمُوْرِتْ سَتِ پِرْتِ
 پِرْ بِيَا رِي مَسُوْ اَنِي شَهْ سَكُوْشِ نِيْرْتِ
 اِيَهْ شُوْ كِتْ قَلْ اَوْ كَرِ بِلْ سَمَاعِلِ رَجْ
 دَا شَهْ دِي نِيَا اَوْ بُوْنِ پِرْ كُنْ اِحْتِيَا جْ

3a/

Dije dynjan, osht zevale, shih me sy,
Gjithshka hupet por ameli vjen me ty
Gözlerini açık tut, bil ki dünyanın sonu zevaldır,
Her şey yok olur amellerin dışında.

3 **Dije e liga të ligën e ka xheza**
Mbyte nefsin sa s'të ka mbyt bon gaza
Kötü ilimden cezalandırılacaksın
Gazaba uğramadan nefsini öldür.

6 **Nuk osht o send nefsi qi bon sulh e s'të nget,**
Ja ti do ta presish ato ja të pret
Nefs seni dinlemez ve ihtilafa yönlendirir,
Ya sen onu kesersin ya o seni.

Edhe luftën mos e daj përher me dreq,
Sherrin e ka, dije, ma t'madh njeri i keq
Şeytanla olan savaşımdan vazgeçme,
Bil ki, en büyük şer insandan gelir.

9 **Për s'gjoni tehin limo vet, s'të pret**
Po bjeri m'sy, ani shih se qysh të pret
Kılıcı bellediğinde dikkat et
İnanmıyorsan dene ve bak nasıl keser.

12 **İki shoqit keq, o gjerpën s'ka ilaç**
Dashte dynja, u bone por qen ihtijaç
Kötü arkadaştan uzaklaş, o yılandır ilacı yoktur,
Dünyayı istedin, her şeye muhtaç oldun.

و یا لاکه یا اهد دنیا کتحتون
 شری کتونه چلی سون سستون
 زون ممان تفت ناس لوب حسا
 بایه متدن پارانی کوش اجواب
 مباسی فدنیاسون ممکن موس از
 کاشته قویه پرا زوتت بز ما ز
 دی ز بانیت اتقا حاضر مرین دیوون
 بیاشفته ننیاس یونی پله هک ایبون
 امرینه زوتت آنه روهه اپرت
 شتاندیمی میطیه ز نجمنه ایکت
 و یا لاکه یا اهد دنیا کتحتون
 و یخی ایمان زوتت و رمان ایبون
 فرم

3.b/

Djali e gjoja o dynja qi t'huton,

Sherri qektyne çili syt se t'shiton

Adamı en çok şaşkına uğratan dünyadır,

Bunların şerrinden dikkatli ol seni yoldan şaşırtır.

3 **Zoti me Madhnit t'vet nes lyp hesap**

Baje menden para Tij qysh ep xhevap.

Yüce Allah'ın karşısında hesaba çekildiğinde

Dikkatli ol nasıl hesap vereceksin.

6 **Mbasi m'dynja s'u kon memqyn mos me ardh,**

Qashtu kije para Zotit për me ardh

Dünyaya gelmemek mümkün olmadığı gibi,

Allah'ın karşısına çıkmak kesindir.

Dij zebanit ato hazër rrin divon

Bjeshkët e dynjas jyni-pluhën i bon

Bil ki Zeban meleği ordadır ve hep hazır kalır

Dünyanın ormanlarını toz yapabilir O.

9 **Emrin e Zotit aty ruve e pret**

Shtatdhejmi mej'tapuz n'xhehennem i qet

Allah ismini koru ve bekle

Yetmiş bin “topuz” cehenneme atarsın.

12 **Djali e gjoja u dijt çare s'i bon**

Dini imani robit derman i bon

İnsana her şey çare kılınmaz

Dinî ve iman ona derman eder.

زَبْرَهُ أَمِيرًا لِيُفَانِقَ قَفْرًا شَتَّ ۝
 زُرِّيُوجَتَّتِكَ مَدْنِيَا مُوسَى شَتَّ ۝
 بِرِي كُنَاهِتْ فَعَزَّ قَلَايَ مَبُونِ زُرِّي ۝
 قَوْنَدِرُهُ جَهَنَّمِ زُرِّي وَرَهْتِ أَسْ نَفْرِي ۝
 مَا يَلْتِي مَوْنَدِي ۝ نَجْمِ نَجْمِ ۝ وَلَهْنُ تَرُوشِ ۝
 يَزُورُ سَوْغَتِي شَيْهَةً سَكَّهُشْ ۝ وَلَهْنُ نَبْرُوشِ ۝
 قَهْرِكَ اَزْوَوتِ اَبَانِ فَوْقَدَلِ ۝ وَجُودِ ۝
 اَمْرِي نَهْ ۝ نِي جَالِ شَتِّ اَبِيَا مَهْ ۝ وَجُودِ ۝
 اَيْكَلِهِ لَهْ رِضَانَهُ ۝ نَدْرُوتِ ۝ نِي يِيَهْ ۝ فَيُوقِ ۝
 زَهْرَتِ نَوُ فَيَقْتِ نَفْ ۝ نَابُوقِ ۝ رَفِيوقِ ۝
 هَكْتِ هَرَهْ ۝ جَالِ شَتِّ مَسَارِقِ ۝ يُونَا ۝ مَرِي ۝
 اِنْدِي مَكُونِ ۝ زُرِّي ۝ كَرِي ۝ مَسْدَرِي ۝

4a/

Zerre e mir a e liga nuk greshit

Ruju xhennetin me dynja mos e shit

Hep iyi çalış, kötülükten hayır gelmez,
Cenneti dünya uğruna kaybetme!

3

Prej gjynahit for kallaj me bo durim

Kundra xhehennemti z' durphet as ni grim

Günahlara düşme, sabret,
Cehenneme karşı sabrı zordur.

6

Ma'j'leti mundim n'xhehnem vlon trush,

Porsi vegshi shihe se qysh vlon n'prush

Az sabırla cehennem ateşinden uzaktır,
Yoksa bak ateşte nasıl yangın içinde kalır.

Kahir e Zotit e ba(n) nuk del vuxhud,

Emrin e Tij çallshit e bjere mevvhud

Allah'ın kahrı vücudunu kapmasın,
Bunun için onun adını durmadan dile getir.

9

Aj qi le rizan e Tënzot dije fik,

Zoti tevfikin neve na boft refik

Allah'ın rızasını kaybederek, kendini rezil edersin,
Allah bize hidayetini nasip etsin

12

Gjithere çallshit me t'ardh puna drejt,

I ndimon robit Kerimi me t'drejt.

İşler yerine gittiğinde insan şaşar (Allah'ı hatırlamaz),
Kerim olan Yaratanımız bize hep yardıma koşar.

رُوبِ اَوْشْتِ مَا قُوْرُ مَبُو حَقَافِ تُوْتِ زُتُوْنِ

اَيُّ اَدْنِيْسَه قُوْتِكَا لِك يَا قُوْرُ مَبُو تُوْتِ

مَارُوْرُوْ وِيشِي يَا چَا سَرَه غَرِيْبِ

رَحْمَتِك تُوْنْد زُوْتِ مَا نَبُوْنِيَا قَرِيْبِ

مَنْضُوْمَه دَر نَصِيْحَتِ اَخْرَجِي

خَبَرِ دَارِ بُوْنِ اَيُّ غَا فِرَه قِيَا مَت قَا مَقُوْبِ تَيْسِكِ

مَلِكِ عَمِيْرِ اِيَهِنِ حَا صِلَه مِيَا مَبْرِي جَنَّتِ لِكَا اُوَسِ

اَنُوْنِ رُوْنِيَا يَه مَتَا جَفْتَا ه پَه جَفْتِ وَنْدِ سَبُوْهَتِ بِلَا

صُوْرِ اَقَا مَدُوْرَه مَنْدُوْ مَشَقَا ه مِيَا مَبْرِي جَنَّتِ لِكَا اُوَسِ

سَدِ اَيْتِ سِرْمِ رُوْرُوْتِ اَرِي ه شَرُوْهَه اَصْلَا سِ اَزْدِيَا

كَقُوْ اَوْشْتِ پَرِ مَنْدِ كَا رِي ه مِيَا مَبْرِي جَنَّتِ لِكَا اُوَسِ

اَنُوْ اَوْشْتِ لَيْسِ نَبُوْتِمَا نَتِه مَجْتِ نَدِرِ هِيَه قَا لُوْرِي

مَنْضُوْمَه

4b/

Robi osht me`mur me bo çkaf thot Zotyn
Aj e di se ko ngjallën ja ko mbyton
Kul Allah`m emirlerine uymak zorundadır,
O bilir kime ömür versin ve kime vermesin.

3 **Mulla Dervishi pa çare garib,**
Rahmetin Tond Zotin Madh bonja karib
Molla Derviş çaresiz bir garibandır,
Allah rahmetini ona yakın eylesin.

5 **MANZUME – DER NASIHAT-I UHRA**
Haberdar bonu ej gafil // Kijamet ka me koptisën
MANZÛME-DER NASIHAT-I UHRA
Ey gafil haberdar ol // Kıyamete yakalanacaksın

9 **Me qet ymbër e bon hasil // Me ja mbri xhennet`ul-me`vas**
E ton dynjaja me ta c`ka // Po cëkti vend s`i bohet pag

13 **Sot e ka m`dor mend kush ka // Me ja mbri xhennet`ul-me`vas.**
Bu ömürle kazanan olursan // Cennete ulaşırsın
Ve tüm dünyayı içinde olanlarla beraber // Bu yerin değerini ölçmez
Bugün akli olan çözümü bulmuş // Cennete ulaşırsa

17 **Sarajet sërm dyrzit ari // Shtrue atllas edhe diba**
Qe ku osht përmend qari // Me ja mbri xhennet`ul-me`vas.
Sarayları altın ve gümüşle kaplarsan // Yerleri ve duvarları altınla
döşersen
Kâr nerde anıldıysa // Cennete ulaşırsın

Aty osht lisi ni motmat // Me gjeth ndër hije kallurij
Orda çam ağacı çoktan duruyor // Yaprakları gölge etmiş her yeri

متورجی پامشرا و موش بلوت نیا هجی جنت الماواس
 مبی حوری اذہ غلمان تکت نه وقت اربین دیوان
 او فانیانی ای کفا ایمان انا مبری جنت الماواس
 نملک امشت دیکه ی کفون آتہ امشت کت جفا کتہ
 اصلاعت بون زنون قاتون میامبری جنت الماواس
 نیازی اشتریت اجارته کیف زکوة سبهم نماز نفه قال
 اهنس تنزوت دیکه قادال میامبری جنت الماواس
 هوش بون درم تحان اسپن گناھت فوقایق بر دین
 یوجاھلی سقا ساقین میامبری جنت الماواس
 بونہ جفا بونہ بون توبہ در اکت زون ما سیوا ایدین
 یوجا لشت سور مکت توبہ میامبری جنت الماواس
 نقت عمیر بونہ شوم فای وچہ اللہت فوقا اوزدی

5a/

Me tyrli pemësh o mbush plot // Ni bahce e xhennet`ul-me`vas.

Bahçesi türlü-türlü ağaçlarla doldu // Cennetin bahçesinde

4

Me mij hyri edhe gilman // T`gjith turkit i rrin divan

O fatbardh aj qi ka iman // E ja mbri xhennet`ul-me`vas.

Hurilerle ve Gilmanlarla // İslam'a sadık kalan

Yüzü gülecek imanı olan // Cennete girecek olan

8

Ni myk osht dije përgjithmon // Aty osht gjithckaf qi t`don

Itaat bon Zotyn ka thon // Me ja mbri xhennet`ul-me`vas.

İlim her zaman mülktür // Ne istiyorsan ondadır

Allah'ın yolu, ilim ta kendisidir // Cennete girecek olan

12

Njeri i shtrejt e cartaqajf // Zeqat s`ep hem namaz nuk fal

Udhës Tënzot dije ka dal // Me ja mbri xhennet`ul-me`vas.

Keyfe hayatını adanmış olan // Zekât vermez namaz kılmaz

Allah yolundan çıkmıştır // Cennete girecek olan

16

Kush e bon dert të han e t`pin // Gjynahit nuk i ik për din

Po xhahili s`e ka sajgin // Me ja mbri xhennet`ul-me`vas.

Derdi olan yesin, içsin // Din için günahattan kaçmaz

Ama cahilde saygı kalmaz // Cennete girecek olan

20

Bone ckaf bone bon tevbe // Dreqit ruju mas ju ujdin

Po callshit sot me qet tevbe // Me ja mbri xhennet`ul-me`vas

Ne yaptysan yaptın tövbe et // Şeytandan dikkat et ona uyma

Bu tövbeyle yolun açık // Cennete girmek için

24

Në kët ymbor bone shum faj // Vec Allahit nuk ka uzdaj.

Bu hayatta çok günahın var // Bir tek Allah'ta ümidin kalsın

مَتَا سَأَلَتْ مَرْحَمَتَ بَدْرٍ آتَى مِيَامْبَرِي جَنَّةَ الْمَأْوَسِ
 مَرَّ عِبْرَتِ شَرِّكَ دِيكَ يَارِ دِيَّتْ نَصِيحَتِ دَا قَه مِيَاوَتِ مَادِ يَتِ
 حَلِي سَوْتِ نَقَشُورُورِ دِيَّتْ مِيَامْبَرِي جَنَّةَ الْمَأْوَسِ
 تَمَانِينِ زَوْتِ اَنِيمِ حَقِيْقَا كِه دُرُوكِ آتَى اَبُوْنَ تَوْفِيْقِ
 كِنَاهِتِ فَوْرَتِ دَهْتِ مِي اَبُو مِيَامْبَرِي جَنَّةَ الْمَأْوَسِ
 مَلَاوَنِ مَرُوشِيَّتِ يَارِ دِي تَهْمِي كَرَمِ اَوْتِ يَارِ دِي كِيْتَقُوْمِي
 مَخْدَمَتِ نَمَادِي نَوْفَهْمُوِي مِيَامْبَرِي جَنَّةَ الْمَأْوَسِ

نصیحتِ اُخْرِي

مَدَدِ قَا كِه تَبُو شَتِ وَوَيْتِمِ حَلَالِ قَا سَقَانَا بُوْر وَوَيْتِمِ
 سِبَا اَقْطِيَا سَبُوْر فَوَيْتِمِ اَذِ مَوْسَمَانِيْتِ فَرِيَادِ
 حَلَالِ مَقُوْنِ نِقَا فَشُوْرَه سُوْاَلِ بُوْهَشِ قُوَا مَوْرَه
 بِي عَالَمِ بُوْنِ قَسُوْرُوْرَه بِبُوْجَاهِلِي قُوْ كُوْ اِرْشَادِ

قَوْنِ

5b/

M'ne sallt merhamet boft Aj // Me ja mbri xhennet`ul-me`vas

O bize merhamet etsin // Cennete girmek için

4

Merr ibret shoqi diq pa dit // Nasihat deka mjaft me dit

Cili syt në këto dy dit // Me ja mbri xhennet`ul-me`vas

Bir şey bilmeden bu dünyadan gidenlerden ibret al // Nasihati her zaman dinlemelisin

Bu günlerde gözlerini hep açık tut // Cennete girebilmek için

8

T`Madhin Zot e dim tahkik // Qi robin Aj e bon tevfik

Gjynahit fort duhen me j`ik // Me ja mbri xhennet`ul-me`vas

Allah'ın Yüceliğini hepimiz biliriz bu haktır // Kula bir tek o Tefvik verir

Günahtan hep kaçmalısın // Cennet girebilmek için

12

Mulla Dervish ti ja rab thuj // Qeremi Yt jar i gjithkujt

Me hizmet tem e di nuk muj // Me ja mbri xhennet`ul-me`vas

Molla Derviş, Rabbini çağır // Onun Keremi her kese yârdır

Benim hizmetim bilirim yetmez // Cennet girebilmek için

15

NASIHATI UHRA

19

Medet kaqe teposht vojtëm // Hallall ke s`ke na porvojtëm

Si baktija s`e bom kujtim // Edhe mos me na thirr ferjad?

Ne yazık bu durama geldiğimize // Biz çok acı çektik

Hayvanlar gibi bir şey hatırlamadık // Şimdi bize nasıl feryat demesinler?

Hallall me kon ni kafshore // Sual bohesh ku e more

23

Ti alim bonu ksodore // Po xhahili ku gjo irshad?

Bir parça lokma bile helal olsun // Sual olursun nereden aldın

Sen âlim bu yoldan ol // Ama cahil nereden irşad olacak?

قوره هوب اوزن ائی کیری . اهوب مباسینه قو کتری
 مجلس نالت قکوز قونری . الهوب ساین سیه استاد
 نهر قویته هی اشقرت . سند سون قوش قیات
 کیش بون کاشته اهیقوت . دوی سون پنده اس اولاد
 کتاب قونستره نیش . نه فایده انه متراد مره
 زنون قوز دوعند مبروه . قوش امونت تبوی ازان
 یا حوج قایاد باغ تری . تهر عرض اوی تهر من نیری
 مسوما شرو مشون فاطری . ساوست زونتی اقا ایراد
 کناهی نغاز قوهت مشین . دوتا قچا این صراط کورین
 میازی ائی بنقلشت که ایری . جزان اهیاق مکث از غاد
 دیه ائی ظالمی و اکتب . کناهی نه قومه نکانی
 قنی پیقی تیبو دایه . پیر استغفار بنه ازان

6a/

Kur e hup udhën aj qi pri // E hup mbas tina ky qetri

4

Në mexhlis nalt kqyr ku t`rri // E lyp sajgin se je ustad

Yolun başındaki olan kaybederse // Ondan sonra gelen de kaybeder

Mecliste yukarda oturduğumda // Üstat olduğun için mı saygı istersin?

Niher kujtoju hej i shkret // Send s`e boni kush kët jet

8

Qysh e bon qashtu e hjek vet // Dobi s`bon prind e as evlad

Her zaman bilmelisin // Bu dünyayı kimse yapmadı

Nasıl yaptıysa O yine yıkar // Ne anne-baba ne evlattan o günde çözüm gelmez

Qitapi kur s`t`hi n`tru // Ne fajde edhe me t`ra ndru

12

Zotyn kur z`do n`mend me t`pru // Kush a muj thot t`boj azad?

Kitap kafana girmezse // Dayak yersen de ne fayda

Allah seni islah etmezse // Kimse seni azat etmez.

Ja hoxh ke ja tabak terzi // Niher ërz lyp t`vyn njerzi

15

Mos u mashtro me thon fatzi // Se osht zotni e ka irad.

Ya hocan olsun ya tabak veya terzi // İnsanlarda ünün olsun

Sakın kanma ki bahtsızız demeye // Saygılıdır ve irşadı var

Gynahi ngarkohet m`shpi // Do ta kcejni Sirat qyprin

19

Mjери aj jangllëshit qi i prin // Xhezan e hjek me gjith argad.

Günahı yük gibi sırtında taşırsın // Sırat köprüsünü geçtiğinde

Yazık olan başındakine // Cezasını onlarla beraber çeker

Dije ej zalim i veti // Gjynahi n`kto e n`gjeti

23

Ka ni pik-pik t`u bo deti // Bjer istigfar bonu azad.

Bil ey kendinin zalimi // Günahları yapmışsın

Damlaya damlaya göl olmuş // İstiğfar çek ve azat ol!

وَجُوعٌ قَوْمٌ بَعْدَهُمْ نَمِنُوا بِشِمَانٍ مُحَمَّدٌ أَمَّتْ أَوْشَتْ زُهْرٌ
 كِه بَرْدِخِي نَوْفُ اَبُونِكَ ۰ قَالَتْ اِنَّهُ مَقْمُونٌ جَلَدٌ
 زَوْتِ دُوَهْتِ مِيْدَرِ اَشْتِكِ ۰ اِنْ حَمَّتْ مِيَا دِ اَشْتِكِ
 حَقِي هُوِي مَقْمُونٌ قَاشْتِكِ ۰ رُوِيُو سَهْوِيْتِ اَبْدُ اَبَا
 مَلْدَرِ رُوِيُو شِ چَمَالُوِي اِنْفَا ۰ فِكُوَرِ اُوِيْدِيَسِ بِرِ اَهْتِ
 دِيَه كِتِ قَوْمِشِ بُوْنِ هَا ۰ بَرِ نَدِيَا تَبُوْفِ اِمْدَانِ

نصیحت اخیری

اَقُلْ تَرَابُ اَخِرُ تَرَابٍ ۰ نِدْرُ مِيْتِ كِنَاهْتِ بِاِحْسَابِ
 مَا نِيْتِ قُوهِ كِه شِ اَبْجَوَانِ ۰ قَايِنَا نَه دِيْتِ شِرِ يَا غَفُوْرُ
 هِيْجِ مَسْدِ اَقَارُوِي كِه تُوْتِ ۰ بُوْنَا اِيْرَانِ سَرْمَايَه پِلُوْتِ
 وَاللّٰهُ اُوْمُوْنْدُوُوهِ قُوْتِ ۰ نَمِيْرَامِ شَايِ قِيْمِيَه دُوُوُوْرُ
 دِرُو شَمِكِ بُوْقَا نَمِيْرَانِ ۰ مِيْبُو نَوْعِظِ پُوْرِ اَمِيْرَانِ

بر آخرت

6b/

Ruxhu kur bon nimend pishman // Muhammed ymmetit osht dhon

4 **Qi për dahi nuk e punon // Falet edhe me kon xhelat**

Pişmanlık gerçekten bir dönüştür // Muhammed'in ümmetine verilmiştir
Yine sözünde dur // Cellat olsan bile affedilirsin

Zotit duhet me j(u) drashtën // E rahmetin me ja dashtën

8 **Haki huj me kon kashtën // Ruju se hupet ebed-abad.**

Allah'tan korkmalısın // Rahmetini aramalısın

Kendi hakkının dışında başka bir şey isteme // Dikkat et yoksa ebediyen
kaybolursun.

12 **Mulla Dervish cka lyp n`gjeti // Kqyr ujdisu për veti**

Dije gjithkush i bon veti // Perëndija të boft imdad.

Molla Derviş ne ekersen biçersin? // Bak ve kendini düşün

Bil ki herkes ne yaptıysa kendine yapmıştır // Allah sana imdadıyla gelir

NASIHATI UHRA

Ev-vel turab ahir turab // Ndërmjet gjynahet pa hesap

17 **M`at jet ku e qysh ep xhevap // Kej nat e dit thirr ja Gafurr.**

Evvel turab ahir turab // Ortada hesapsız günahlar

O dünyada ki herkes cevabını verecek // Gece gündüz ya Gafur diyecek.

Hic mend a ka robi qi thot: // Bona irat sermaje plot.

21 **Vallahi u mundove kot // N`e mbram shej kije dy gur**

Kul hiç düşünür mü dediğinde: // Bize irat sermaye yap

Vallahi boş yorulmuşsun // Dün gece iki taşı tuttuğunda.

Dryshkin po ka zembra robıt // Me`j bo ni va`z por e mbërzit

Kulun kalbi paslanmıştır // Kalbine bir vaaz vermişsin

بِرْ أَخْرَجَتْ سِي مَوْعِبَتْ هَكَوْشْدُو نَلُوْجِ مَيْكِيَتْ دُو غُوْرُ
دُنْيَانِ الْوَيْ قُوْتِيْنِ مَيْمِ هَكَوْمِي سَمَرِ كُوْشِ بُوْمِي فِيمِ
نَاسِ غُرُوْبِيَهْ وَيْ دِيَالِي تَيْمِ نُوْقُدْلِ عِلَاجِ الْاَقْبُوْرُ
شُدُوْشِ تِيَانِ بَارَقِيْنِهْ اَنْفِيْتِ شَاهِلُوْ كُوْرُوْ هَتْ مَدِيْتِ
شُدِكِ تِيُوْنِيَانِ اَنَ اَدِيْتِ عَمْرِي سَهِيْبِهْ بُوْنِ مَرُوْرُ
عَمْرِي رُوْبِي كِيَا اَقَا هَ مَا خَرَجْتِيْنِ سُوْدِ بَرِ بَقَا
حَافِلِي اَزِي شَهْ پُوْرُ سَقَا هَ نَمْبَرَامُ قَصَابِيْتِ مَشِ لَقُوْرُ
جَهَنْمِيْكَ اِنْكَ اَزِ سَبُوْنِ خَيْرِ عَمَلِكِ بَرِ سِيَابُوْنِ
نَفْسِيْ جِقَافِيْ لُوْپِ كِيْتِ يَابُوْ كُوْرُوْ شَهْ زَامْبَرِ اِيْ غُوْرُ
الْقَارِعَهْ قَانُوْنِ زُوْتُوْنِ مِيَاْفِ اُوْمَقُوْنِ بَرِ مَشُوْتِكِ
نَكَالْمِ اَشُوْهْمِ بُوْرُ بِيُوْنِ لُوْتِيْتِ مَكَاْفِ بَرِ دِيْنِ سَفُوْرُ
اَهْدُرِ دِيْ اِيْمَانِ مَنْدِيْ مَفُوْغِيْ نَفْسِيْ مَشِيْرُ كُوْشْدُوْ نَمُوْغِيْ

7a/

Për ahiret si m`u gobit // Qysh do n`lloc mej qit do gur?

4 **Dynjan e lyp ku t`jen me tim // Gjumi s`e mer qysh boj fitim**

Ahret için nasıl şaşarsın // Çamura taş attığın gibi?

Dünyayı kalabalık olduğunda istersin // Nasıl kazansın diye gözüne uyku girmez

Nës gruja vej djali jetim // Nuk del ilac il-la kubur.

Eşi vefat eder oğlu yetim kalır // Mezarın dışında çare bulunmaz.

8 **Shëndosh t`jen barkin e ngit // Shahllëk qeto duhet me dit**

Shyqrin ti bonja nat`e dit // Ymri si hije bon murur.

Sağlık yerinde olsun karnı doysun // Bilsin ki krallık budur

Gece günsüz şükreyle // Ömür geçer gider.

12 **Ymrin robi kimja e ka // Me e harxhitën sot për beka**

Ömür değerli bir şeydir // Beka için harcayacak olsan

Ha fli e rri shih porsi ka // N`e mbram kasapit mish likur.

Dana gibi oturup yiyip bakma boş boşuna // Akşam yolculuğun kasaptadır.

16 **Xhehennemin inqar s`e bon // Hjar amelin perde s`ja bon**

Nefsi ckaf lyp gjith ja bon // Qet rob shihe zembra tij gur.

Cehennemi inkâr edemezsin // Sahih amele engel olamazsın

Nefis sana her şey yaptırabilir // Kalbini taş a çevirir.

20 **El-kari`ah ka thon Zotyn // Mjaft o me kon për me t`mbytn**

Ngjallem e shohim byz-bytn // Lotet gjak derdhen si gurr.

Allah el-Kariâ demiştir // Seni öldürmek için yeterdir

Dirilip her şeyi büsbütün gördüğümüzde // Kanlı gözyaşları taş gibi düşer.

24 **Ah derd i madh me ndej m`guy // Nefsi me thirr qysh do t`muj**

Ah bu büyük dert beni bir duysa // Nefis çağarsa nasıl yapabilirim

بِرِنَانِ ابَابِ خُتْدِ سَيْبِ قَوْمِي يَا رِي رَسُولِ بِيُونِ ظَلُورِ
 رَشَتْ اُمِّي بِهَرِ اُمِّي يَا رِي لَوِي اُمِّي
 جَهْمَكِ مَوْسَمِ الشُّوِي مَمِي نَاغِكِ پَسَابُونِ قُصُونِ
 قِتْ مَلَرِ دَرِ رُوشِ مَوْسَمِ يَا رِي سَانِ وَاوِشْتِ نَفَايِ
 بِرِي كَاتِنَه حَوْرِي اَلَايِ قَرَشِي اَوِيْنِ اَغْرُونِ مَنُورِ

اللهم

كَرُ سَمَائِي تَقُوْتِ يَا مِي كُنَاهَا زَرْوِي اَدِيمِ يَا مِي
 مُحَمَّدِ اُمِّي يَا مِي مَنَارِ حَمَّتِ نَبِيُونِ اَللّٰهُ
 جَوَاهِرِ عَمْرِي بِيُونِ نَاشِقُوْرِهِ نُوْهِ دُنْيَايَه نَامَشْتَرُوِي
 عَمَلِ سَقُوْمِ نَاسِ مَدَانِ قُوْتُوْهِ مَنَارِ حَمَّتِ نَبِيُونِ اَللّٰهُ
 اِعْمَلْ فِشْ اَنُوْقَدِيْتِ اَمُوِيْتِي نَفْسِ سَاوَرِيْتَا
 نِقُوْرِيْتِمِ بِلَا قَمِي بِرِيْتَا اَيْتِ بِيُونِ مَرْحَمَتِ اَللّٰهُ

البيغ

7b/

Për nan e bab n`mend s`i bje kuj // Teri Resuli bon zuhur.
Anne baba kimsenin aklına gelmez // Resulün teri zuhur eder.

4 **Thrret ym-meti por ym-meti // Ja rab-bi lypi ym-meti**
Xhehennemin mos ma lsho Ti // Me mi djegën pse bon kusur.
Ya ümmet, ümmet çağırıyor // Ya Rab, ümmet senden ister
Cehennemini bize verme // Kusurlarım yüzünden yanarım.

8 **Kët Mulla Dervish mos e daj // Ja rab-bi sado osht n`faj**
Prej qatyne hyrit allaj // Karshi u vin i gzojn me nur.
Bu Molla Dervişi ayırma // Ne kadar suçu olsa da
Bu hurilerdendir // Bize nurlarıyla mutlu etsinler.

I L A H I

13 **Qetor s`kemi të tut jemi // Gjynahqar rob e dim jemi**
Muhammed ymmetit jemi // M`ne rahmet Ti bon Allah
Başka olanımız yok sizindir // Biz günahkâr olduğumuzu biliriz
Muhammed'in ümmetindeyiz // Bize merhamet eyle Allah'ım

17 **Xhevahir ymri bosh na shkoj // Neve synjaja na mashtroj**
Amel s`kom nes me dek ku shkoj // M`ne rahmet Ti bon Allah
Mülk peşinde ömür boşuna gitti // Dünya bizi aldattı
Amelin yok, öldüğümde acaba yerim nerede olacak // Bize merhamet
eyle Allah'ım

21 **I vogël kesh e nuk dita // M`muji nefsi si u rrita**
Në kujtim plakemi prita // Apet bon merhamet Allah.
Küçüktüm bilmezdim // Büyünce nefis üstüme çıktı
Büyümeye bekledim // Bize merhamet eyle Allah'ım.

الفِرْوَابُ يَوْمَ اِذْ نَاجَاوَهُ اِزْوَابُ سِيَوْمِ مَبِيهِ نِيكَارُ
حَقِّ اَمْنِ اَقِيَةِ عَقَاوَهُ مِثَالِ فَايْتِ تِيَا اللّٰهُ
تِيَا رِبِ قَالَتْ اِيْمَانِكُ مَكْتِ سَادِرِي دُرْمَانِكُ
حَوَالِ شَرِّ شَيْطَانِكُ نَالَا اِزْغُووْتِ يَا اللّٰهُ
مَدَدُ اَمْنِي نَا حَرْوَهْتِ لَزَهْ وُورِي نَا اَفْشُوَهْتِ
يَا اِبَاهِي يَا بِي نَا بِي هَتْ تَجْتِ بُوْنَهْ يَا اللّٰهُ
مَادِرُ وِيَشِ لَطْفِكُ تُوْنَهْ اَقَا اِزْوَابِي كَرِي هُوْرُوْنِدِ
كُنَاهْتِ بِيَا شِقْ اِذْهْ مَا وُودِ تِفَالِحِي يَا كَرِيْمِ اللّٰهُ

تتمت
السلامة
مباح
السلامة
السلامة

8a/

I lig rob jom edhe nacar // I zoti s`jom me bo ni qar

4 **Hak emrin e kije Gafar // Mi fal fajet Ti ja Allah**

Hem âciz hem çaresizdir insan // Bir şeyi yapmaya gücüm yok
İsmin Haktır ey Gaffar // Günahlarımı bağışla ya Allah.

Ti ja Rab-bi falna imanin // Me gjith sa derdi dermanin

8 **Havale sherri shejtanin // Na largo vet Ti ja Allah**

Ya Allah bize iman bağışla // Dertlerimize derman kıl
Şeytanın şerri sana havale // Sen bizden uzak tut.

Medet emrin na harrohet // Edhe vorri na rrafshohet

12 **Ja bahce ja bunar bohet // TI xhennet bone ja Allah.**

Eyvah ismimiz unutulur // Mezarımız de yerle bir olur
Ya bahçe ya kuyu olur // Sen onu Cennet yap ya Allah.

Mulla Dervishi luftin tond // E ka uzdaj qeter korkond

16 **Gjynahet bjeshk edhe ma rond // Ri falmi ja kerim Allah**

Molla Derviş senin lütfunu // Ümidini ona bağlamış
Günahlarımızı ve hatalarımızı // Sen bize bağışla ya kerim Allah.

T e m m e t

KAYNAKÇA

ABAZI-EGRO, Genciana, “Letërsia Shqipe Me Alfabet Arab Dhe Historiku i Fjalës Bejtexhi”, *Trashëgimia Kulturore Me Alfabet Arab Në Ballkan*, ed. Ramiz Zekaj, 87-90, Tiran: AIËTC, 2010.

ABDIÛ, Xhemile, KADIÛ, Spartak, “Osmanlı Döneminde Türk Edebiyatının Arnavut Edebiyatına Etkisi”, *International Journal of Language Academy*, 1/3, Bahar 2015), 1-7.

AÇIKEL, Yusuf, “Nefsini Bilen Rabbini Bilir’ Hadis Mi, Kelam-i Kibar mı?”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 5 (1998), 173-200.

AHMEDİ, İsmail, *Hafız Ali Korça - Jeta dhe Vepra*, Üsküp: Logos-A, 1999.

———, “Korça, Hâfız Ali (1873-1956)”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 26/197. Ankara: TDV Yayınları, 2002.

AHMETİ, Bajrush, *Perandoria Osmane, Përhapja E Islamit Në Trojet Shqiptare Dhe Në Viset Fqinje*, Prishtine, 1997.

AJETİ, İdriz, *Pamje Historike e Ligjërimet Shqip të Gjakovës në Fillim të Shek. XIX*, Prishtine: Rilindje, 1960.

AJETİ, İbrahim, *Qerbelaja Një Vështrim Historik*, Tetovë: Fondacioni Gnosa, 2018.

Akademia Shqiptare e Shkencave, *Historia e Popullit Shqiptarë*, Tiran: Toena, 2002.

AKGÜN, Ömer Faruk, “Hoca Tahsin (1811-1881)”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 18/198-206. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.

AKSOY, Hasan, “Mevlid”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 29/482-484. Ankara: TDV Yayınları, 1998.

AKSOY, Ömer, *Boşnak Alhamiyado Edebiyatı, Dini-Tasavvufi Türk Halk Edebiyatının Boşnak Edebiyatındaki Yansımaları*, Ankara: Bengü, 2018.

ALBAYRAK, Kadir, *Bogomilizm ve Bosna Kilisesi*, Adana: Bakî Kitabevi, 2004.

ALİÇİÇ, Ahmed S., “Hersek’te İslam’ın Yayılması”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, çev. Hatice Oruç, 2/46, (2006), 247-252.

ALİJA, Ermira, *Letersia Shqipe Si Metafizike Dhe Transhendence: Histori Mendimi E Përprjekje Për Interpretim Në Letërsinë Shqiptare Të Traditës*, Tiran: Naimi

Yayınları, 2018.

ALPAN, Necip P., *Arnavut Alfabeti Nasıl Doğdu, (100-Vjetori i Abecesë Shqipe)*, Ankara: Eskiçim Kitabevi Yayınevi, 1979.

———, *Bugünkü Arnavutluk*, Ankara: Um Yayınları, 1975.

———, *Prizren Birliğı ve Arnavutlar*, Ankara: Çağdaş Basımevi, 1978.

el-ÂMİRÎ, Ahmed el-Ğizzi, *el-Ceddu'l-Hasîs fî Beyâni Mâ Leyse bi Hadîs*, Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1418.

ANAMALÎ, Skënder, PRİFTÎ, Kristaq, *Historia e Popullit Shqiptar*, C.1, Tiran: Toena, 2002.

ARAI, Masami, *Jön Türk Dönemi Türk Milliyetçiliğı*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1994.

ARSLAN, Ali, “Arnavutça Eğitime Geçiş ve Buna Karşı İslâmî Yönetimin Tavrı”, *Balkanlar'da İslam Medeniyeti II. Milletlerarası Sempozyumu Tebliğleri*, İstanbul: İslam Tarihi Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi (IRCICA), (2006), 55-69.

ARSLAN, Sevim, “Memî Cân Saruhânî'nin (ö.1008/ 1599-1600) Lübbü'l-Usûl fî Ma'rifeti't-Tarîki'l-Vüsûl Adlı Eserinde Şeriat-Tarikat-Hakikat Kavramları”, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 8/2, (2021), 68-92.

ARUÇI, Muhammed, “Balkanlarda Mevlid Geleneğı”, *İstanbul Müftülüğü Dergisi*, 1, (2007), 68-72.

———, “Naim Fraşiri (1846-1900)”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 13/195-197. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.

———, “Najdeni, Said (1864-1903)”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32/320. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.

ATEŞ, Süleyman, “Zikir”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 15/1-4, (1967). 235-244.

ATTÂR, Ferîdüddin, *Tezkiretü'l - Evliya*, İstanbul: Semerkand, 2013.

AZAMAT, Nihat, “Kâdiriyye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 24/131-136. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.

———, “Melâmet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 29/24-25. Ankara: TDV Yayınları, 2004.

———, “Muhammed Nûrû'l-Arabî (1813-1888)”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 30/557-560. Ankara: TDV Yayınları, 2020.

BAKIRCI, Nedim, vd., “Tekke ve Zaviyelerin Balkanlardaki Rolü Ve Önemi”, *TÜRÜK - Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*, 1/1, (2013), 145-160.

BALA, Vehbi vd., *Historia e Letërsisë Shqiptare, Që Nga Fillimet Deri Te Lufta Antifashiste Nacionalçlirimtare*, Tiran: Akademia e Shkencave e RPS të Shqipërisë Instituti i Gjuhësisë dhe i Letërsisë, 1983.

BALCI, Mustafa, vd, “Arnavut Edebiyatı Tarihi”, *Balkanlar El Kitabı*, C.3, Ankara: KaraM & Vadi Yayınları, 2007.

BARDAKCI, Mehmet Necmettin, “Sufilerin Zikir Yöntemlerinin Âdâb-Erkân Bağlamında Tasavvuf Kültürüne Katkıları”, *İnsan Bilimleri Araştırmaları*, 9/17, (2007), 15-38.

BARTL, Peter, *Milli Bağımsızlık Hareketleri Esnâsında Arnavutluk Müslümanları (1978-1912)*, 1. b., İstanbul: Bedir Yayınları, 1998.

———, *Milli Bağımsızlık Hareketleri Esnâsında Arnavutluk Müslümanları (1978-1912)*, İstanbul: Bedir yayınları, 1998.

BASHA, Ali Musa, *İslami Nê Shqipëri Gjatë Shekujve*, Tiran: Biblioteka Islame, 2000.

Bedri, İpek Mebusu Mahmud, “Arnavutlara Açık Mektup”, *Yeni Tanin*, (1907), blm. No.489-20.

BEG, Sehi, *Heşt Bihışt*, ed. Haluk İpekten, 1. b., Ankara: T.C. Kültür Ve Turizm Bakanlığı, 2017.

BEGA, Sadik, “Hafız Ali Korça - Pasqyrë Atdhetarzime Për Brezin e Ri”, *Kultura Islame*, 7/3-4 (1941), 15-32.

BELEGU, Xhafer, *Lidhja e Prizrenit Dhe Veprimet e Sajë, 1878 – 1881*, Tiran: Shtëpia Botuesi Kristo Luarasi, 1939.

BELLO, Hasan, “Kontributi i Klerit Mysliman Shqiptarë Nê Hartimin E Alfabetëve Dhe Të Abetareve Të Gjuhës Shqipe”, *Kontributi i Prijësve Myslimanë Nê Formësimin e Vetëdijes Dhe Identitetit Kombëtar*, Tiran: Bashkësia Fetare Islame e Republikës së Maqedonisë së Veriut, Komuniteti Mysliman i Shqipërisë, Bashkësia Islame e Kosovës., 2013.

BEXHETË, Vehbi, *Rexhep Voka dhe Vepra e Tij 1847-1917*, Tetovë: Çabej Kitabevi, 2001.

BËDELEUX, Robert, JEFFRIËS, Ian, *The Balkans (A Post-Communist History)*,

New York: Routledge Yayınları, 2007.

BİLGE, Mustafa L., “Arnavutlar”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 3/383-390. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.

BİLGİN, Azmî, *Ümmi Sinan Divanı (İnceleme-Metin)*, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı, 2000.

BİLİBASHİ, Sindi, *Rexhep Voka'nın Hayati Ve Eserleri*, Edirne: Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020.

BİTRAKU, Apostol, *İlo Qafëzezi, Një Thesar Ende I Pazbuluar I Kulturës*, Tiran: Infoarkiva Nt, 2015.

BOLAY, Süleyman Hayri, *Felsefe Doktrinleri ve Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Nobel Akademik Yayıncılık, 2013.

BOURCART, Jacques, *Shqipëria Dhe Shqiptarët*, Tiran: Dituria, 2004.

BOZBORA, Nuray, “Arnavut Milliyetçiliğinin Gelişimi”, *Balkanlar El Kitabı*, 1. Cilt, Ankara: KaraM & Vadi Yayınları, 2006.

———, *Osmanlı Yönetiminde Arnavutluk ve Arnavut Ulusçuluğu'nun Gelişimi*, İstanbul: Boyut Kitapları, 1997.

BOZKURT, Gülnihal, *Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1989.

BRAHAJ, Sokol, *Arnavutluk'ta Demokratikleşme Süreci ve Avrupa Birliği'nin Yapıcı Etkileri*, İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2009.

BROWN, L. Carl, *İmparatorluk Mirası Balkanlarda ve Ortadoğu'da Osmanlı Damgası*, 2. b., İstanbul: İletişim Yayınları, 2000.

BUDA, Aleks, *Shkrime Historike*, 4. b., Tiran: 8 Nëntori, 2000.

CASTELLAN, Georges, *Balkanların Tarihi*, İstanbul: Milliyet Yayıncılık, 1992.

CEBECİOĞLU, Ethem, *Tasavvuf Terimleri Ve Deyimleri Sözlüğü*, 2. B., Ankara: Otto Yayınları, 2021.

CELÂLEDDİN-İ RÛMÎ, Mevlânâ, *Mesnevî-İ Ma'nevî*, 2 Cilt, 1. B., İstanbul: T.C. Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2015.

CHEJNE, Anwar G., *Muslim Spain: Its History and Culture*, Minnesota: University of Minnesota Press, 1974.

el-CÎLÎ, Abdülkerim, *İnsân-ı Kâmil*, 4. b., İstanbul: İz Yayıncılık, 2015.

- COLES, Paul, *Avrupa'da Osmanlı Tesirleri*, İstanbul: Ötüken Yayınevi, 1975.
- COŞAN, Esad, *Makalat-I Hacı Bektaş-ı Veli*, İstanbul: Server Yayınları, 2019.
- CUNBUR, Müjgan, "Ahmed Bey (?-1557)", *Türk Dünyası Edebiyatçıları Ansiklopedisi*, 1. Cilt, Ankara: AKM Yayınları, 2002.
- ÇABEJ, Eqrem, *Gjon Buzuku Dhe Gjuha E Tij*, Tiran: Studime Gjuhësore, 1977.
- ÇAĞIRCI, Mustafa, "Hakikat", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 15/177-178. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- ÇAĞLAYAN, Bünyamin, "Klasik Türk Şiiri Etkisinde Gelişen Arnavut Edebiyatı: Beyteci Edebiyatı", 2. *Uluslararası Dil ve Edebiyat Konferansı*, ed. Adem Balaban vd, (2013), 92-101.
- ÇAKIR, Mehmet Sâkî, "Alvarlı Muhammed Lutfi Divan'ında Şeriat-Tarikat-Marfiyet-Hakikat Kavramları", *Uluslararası Hâce Muhammed Lutfi (Alvarlı Efe) Sempozyumu*, Kolektiv, Erzurum: Zafer Ofset, 2013.
- ÇAVUŞOĞLU, Mehmed, "Dukaginzâde Yahyâ Bey", *İslâm Ansiklopedisi*. 13/549-550. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1986.
- ÇELEBÎ, Âşık, *Meşâ'irü's-Şu'arâ*, ed. Filiz Kılıç, Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2018.
- ÇELEBÎ, Süleyman, *Mevlid - Vesilet-Ûn Necat*, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1990.
- ÇELİK, Bilgin, *İttihatçılar ve Arnavutlar*, İstanbul: Buke Kitapları, 2004.
- ÇETİN, Altan, vd. "Bosna'nın Osmanlı İdaresine Geçişinde Bogomillîğin Etkisi", *İzmir: Tarih Okulu*, 9, (2011), 19-35.
- ÇETİN, Nurullah, *Şiir Çözümleme Yöntemi*, 12. B., Ankara: Öncü Kitap, 2014.
- DAHRÎ, Fahri, *Vatani Flet*, Tiran: Koha Yayınları, 2000.
- DEMİRRAJ, Shaban, *Gjuha Shqipe Dhe Historia E Saj*, Akademia E Shkencave Të Republikës Së Shqipërisë., Tiran: Onufri, 2013.
- DEMİRRAJ, Shaban, Prifti, Kristaq, *Kongresi I Manastirit*, 1. B., Tiran: "Mësonjëtorja", 2004.
- DEVELLİOĞLU, Ferit, *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Ankara: Aydın Kitapevi, 1996.
- Diyanet İslam Ansiklopedisi, "Melâmiyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 29/25-29 . Ankara: TDV Yayınları, 2004.

DİBRA, Zenepe, “Kontributi i Disa Autorëve Shkodranë Në Përkthimet Në Gjuhën Shqipe”, *Bashkia Shkodër Biblioteka “Marin Barleti”*, Genia, 8 (2019), 203-210.

DİZDARË, İslam, “Historiku Dhe Tradita e Mevludit Tek Shqiptarët”, *Mevludi Tek Shqiptarët, Përmbledhje Kumtesash Nga Sesioni Shkencorë*, Prishtine: Dituria İslame, 2010.

DİZDARË, İslam vd., *Hafiz Ali Ulqinaku - Jeta Dhe Veprat*, Üsküp: Logos-A, 2005.

DİZDARË, İslam vd., *Në Kujtim Të Brezave*, İşkodra: Rozafat, 1997.

DİZDARË, Tahir N., *Fjalor i Orientalizmeve në Gjuhën Shqipe*, Tiran, 2004.

DOĞRUL, Ömer Rıza, *İslâm Tarihinde İlk Melâmet*, İstanbul: İnkilab Yayınları, 1950.

DRAGOJLOVIÇ, Dragoljub, *Bogomilstvo Na Balkanu i u Maloj Aziji i Bogomilski Rodonačelnici*, Belgrad: Ballkanolloški Institut Srpske Akademie i Nauka i Umetnosti, 1974.

DUKA, Ferit, “XV.-XVIII. Yüzyıllarda Arnavut Nüfusunun İslamlaşması Sürecinin Gidişatı Üzerine Gözlemler”, *OTAM Ankara: Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi*, 2, (1991), 63-71.

RÛMÎ, Ebu'l Hayr, *Saltıknâme*, 2. b., İstanbul: UKİD, 2013.

EĞRİ, Osman, “Alevî-Bektâşî Gelenekte Allah, Peygamber ve Ehl-i Beyt Sevgisi”, *İslâmî İlimler Dergisi*, 1 (2006), 213-239.

ELSİE, Robert, *Albanian Literature in the Moslem Tradition XVIII-XIX Century - Albanian Writing in Arabic Shariya*, New York: Oriens, 1992.

———, *Historia e Letërsisë Shqiptare*, 1. b., Tiran: Dugagjini, 1987.

———, *The Albanian Bektashi: History and Culture of a Dervish Order in the Balkans*, London, 2019.

———, “The Corrents Of Moslem And Bektash Writing In Albania”, *The Albanian Catholic Institute University Of San Francisco*, 15 (1994), 172-177.

EMRE, M. Efdal, *Niyâz-î Mısrî Dîvanı ve Şerhi*, 3. b., İstanbul: Gelenek Yayıncılık, 2014.

ERAYDIN, Selçuk, *Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Kalem Yayınları, 2006.

———, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, 11. b., İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakıf Yayınları, 2014.

ERDEM, Sargon, “Aljamia”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 2/465-466. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.

ERİM, Nihat, *Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri Cilt: I (Osmanlı İmparatorluğu Andlaşmaları)*, Ankara: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1953.

ERKAYA, Mahmud Esad, “Hâlidîyye Tasavvuf Geleneğinde Mürid - Mürşid İlişkileri”, *e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi*, 9/2, (2017), 839-861.

———, *Kur'an Kaynaklı Tasavvuf Kavramları*, 1. b., Ankara: Otto Yayınları, 2017.

FERAJ, Hysamedin, *Skicë e Mendimit Politik Shqiptarë*, Tiran: Koha Yayınları, 1998.

FIĞLALI, Ethem Ruhi, *Türkiye'de Alevilik Bektaşilik*, İzmir: İzmir İlahiyat Vakfı Yayınları, 2021.

FRASHËRË, Alfred Vd., *Frashëri Në Historinë E Shqipërisë*, 2. B., Tiran: Print-AL, 2014.

FRASHËRË, Kristo, *Shpallja E Pavarësisë Së Shqipërisë: 28 Nëntor 1912*, Tiran: Akademia E Shkencave E Shqipërisë, 2008.

———, *Sulejman Naibi Dhe Vendi Që Ai Zë Në Letërsinë Shqipe Të Shekullit XVIII*, Tiran: Perla, 2012.

GEORGEON, François, *Sultan Abdülhamid*, 2. B., İstanbul: İletişim Yayınları, 2012.

GJËNARË, Jorgji Vd., *Dialektologjia*, Tiran: SHBLU, 2000.

GÖKBULUT, Süleyman, “İlim Tasniflerinde Tasavvufun Yeri”, *Tasavvuf İlmi ve Akademik Araştırma Dergisi*, 8/19, (2007), 245-264.

GÖKTAŞ, Vahit, vd., *Allah'la Varolmanın Yolu: Zikir*, 2. b., Ankara: İlahiyat, 2014.

———, “Tasavvuf Bilgisi: Allah'ı Allah'la Bilmek İlimine Giriş”, *Kelâm Araştırmaları Dergisi*, 14/1 (2016), 177-202.

GÖLPINARLI, Abdülbaki, *Melâmîlik ve Melâmîler*, İstanbul: Kapı Yayınları, 2022.

- , *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik*, İstanbul: İnkılab Yayınları, 2006.
- , *Vilayetname - Menakıb-ı Hünkâr Hacı Bektaş'ı Veli*, İstanbul: İnkılab Yayınları, 1990.
- GÜLDÜTUNA, H. Dilek, “Niyâzî-i Mısrî’de Ledün İlmi ve Tahsili”, *Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 8/1 (2021), 187-207.
- GÜNDÜZ İrfan, “Tasavvufî Bir Terim Olarak Râbita”, *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, 8/19, (2007), 23-53.
- HALİTOVİQ, Hamza, “Ehl-i Bejti Në Krijimtarinë E Sufinjve Ballkanas”, Tetovë: Fondacioni Gnosa, 2017.
- HAMİTİ, Abdullah, *Nezim Frakulla dhe Divani i Tij Shqip*, 1. b., Üsküp: Logos-A, 2008.
- HAMİTİ, Abdullah, REXHEPI, Abdullah, *Poezi Shqipe Me Alfabet Arab*, Tiran: Akademia e Shkencave e Shqipërisë, 2022.
- , “Tematika e Misticizmit İslam në Poezinë e Bejtexhinjevë”, *Studime Orientale 2*, ed.Fetih Mehdiu vd., 53-65. Priştine: Shoqata e Orientalistëve të Kosovës, 2002.
- HAMİTİ, Sabri, *Historia e Letërsisë Shqiptare*, Priştine: Akademia e Shkencave dhe e Arteve të Kosovës, 1989.
- , *Poetika Shqipe : Bioletra; Tematologjia; Albanizma*, 1. b., Tiran: Shtëpia Botoese “55”, 2010.
- HAMP, Eric P., *Studime Krahasuese Për Shqipen*, Priştine: ASHAK, 2007.
- HANDZIÇ, Mehmed, *İslamizacija Bosne i Hercegovine*, Saraybosna: İslamska Dionička Stamparija, 1940.
- HASAN, Hamdi, “Doğan, Abdülhâkim Hikmet (1881-1955)”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 9/ 486-487. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- HASLUCK, Federick William, *Anadolu ve Balkanlar'da Bektaşilik*, İstanbul: Ant Yayınları, 1995.
- HIRA, Ayhan, “Ebu'l-Hasan el-Harakânî'nin Tasavvuf Anlayışında Fenâ Kavramı”, *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1/1, (2014), 169-185.
- HODZIÇ, İsmajil, *Bogomilizm ve Bosna - Hersek Bogomilleri*, Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2007.
- HONDOZİ, Jahja, *Sheh Hilmi Maliqi Dhe Divani i Tij Shqip*, 1. b., Tiran: Logos-

A, 2014.

HÜCVİRÎ, Ali b. Osman Cüllabi, *Keşfu'l Mahcûb (Hakikat Bilgisi)*, çev. Süleyman Uludağ, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2018.

HYSA, Mahmud, *Alamiada Shqiptare*, 1. b., Üsküp: Logos-A, 1997.

———, *Alamiada Shqiptare I, Studime Letërare*, Üsküp: Logos-A, 2000.

———, *Hyrje në Letërsinë Shqiptare, Dëshmitë, Humanizmi Shqiptarë, Neoklerikalizmi Shqiptarë dhe Alamiada Shqiptare*, Priştine, 2000.

———, *Said Najdeni-Hoxhë Voka, veprimtar i Lëvizjes dhe Rilindjes Kombëtare*, Michigan: Harper Woods: Albanian Islamic Center, 1992.

———, *Shtjellime Letrare*, 1. b., Tetovë: Aza-SEsoft, 1996.

ILIKAN, Faruk, “Debre Kongresi”, *Simurg Dergisi*, 1, (Ekim 1999), 200-248.

IZUTSU, Toshihiko, *A comparative study of the key philosophical concepts in sufism and taoizm, Ibn Arebi and Lao Tzu, Chuang Tzu*, Pakistan: Suhail Academy Lahore, 2005.

İBRAHİMİ, Nexhat, *Dimensioni İslam dhe Kombëtar i Lidhjes së Prizrenit më 1878*, 2. b., Üsküp: Logos-A, 2013.

———, *İslami në Ballkan para shekullit XV*, Prizren: Zëri İslam, 2000.

İDİZ, Ferzende, *İmâm Süyûtî'nin Tasavvuf Risâleleri*, İstanbul: Nizamiye Akademi Yayınları, 2017.

———, “Nefsini Bilen Rabbini Bilir” Sözü Bağlamında İnsan ve Arayışı”, 2. *Uluslararası Ahmed-İ Hânî Sempozyumu “İslam Düşüncesinde İnsan”*, Ağrı: Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Yayınları, 2018.

———, “Tasavvufun İslam Medeniyetine Katkıları”, *Akademiar Dergisi*, 4-5 (2018), 37-63.

İMAMOVIÇ, Mustafa, *Historija Bošnjaka*, Sarajevo: Preporod, 1998.

İMAMUDDİN, S.M., *Muslim Spain*, 1. b., Holanda: Leiden E.J. Brill, 1981.

İNALCIK, Halil, “Arnavutluk'ta Osmanlı Hâkimiyetinin Yerleşmesi ve İskender Bey İsyanının Menşei”, *Fâtih ve İstanbul 2*, (1953), 152-175.

———, “İskender Bey”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 22/561-563. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.

İSMAİLİ, Elez, “Mevludî Nê Trevën e Pollogut - Dikur Dhe Sot”, *Mevludî Tek Shqiptarët, Përmbledhje Kumtesash Nga Sesionet Shkencorë (Prishtinë, 22 Prill 2009)*,

Priştine: Dituria Islame, 2010.

İSMAİLİ, Rexhep, *Tekste Të Vjetra*, Dugagjin-Pejë, 2000.

“İttihad-ı Osmanî Arnavud Maarif Mahfili’ - Yeni Tasvir-i Efkâr”, (22.02.1325), blm. No: 276.

İZETİ Metin, “Arnavut Bektaşilerinde Kerbelâ ve Matem Anlayışı”, *Çeşitli Yönleriyle Kerbela*, ed. Alim Yıldız, C.2, 401-414. Sivas: T.C. Başbakanlık Tanıtma Fonu Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2010.

———, “Balkan Tekkelerinde Yunus Emre”, *Uluslararası Yunus Emre Sempozyumu Bildirileri*, ed. Hacı Bayram Beşer, 85-97. İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültürel ve Sosyal İşler Daire Başkanlığı Kültür Müdürlüğü Yayınları, 2010.

———, “Balkanlarda İslam’ın Yapıcı ve Evrensel Paradigması ve Osmanlı Döneminden Günümüze İrfan Ocakları: Tekkeler ve Tarikatlar”, *Balkanlar’da İslam Miladı Dolmayan Umut*, ed. Muhamemd Savaş Kafkasyalı, 2. Cilt Türkistan’dan Balkanlar’a, 187-237. Ankara: TİKA Yayınları, 2016.

———, *Balkanlar’da Tasavvuf*, İstanbul: İnsan Yayınları, 2013.

———, “Naim Bey Fraşeri’nin Bektaşiliği ve Düşüncesi”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 52, (2009), 59-70.

———, “Pasqyrimi i vlerave sufite-bektashiane në poezinë e Naimit”, në “Përmbledhje punimesh të Fakulteti i Shkencave Islame – Shkup”, 1 (2002), 79-92.

İYİYOL, Fatih, “Alevî-Bektaşî geleneğinde düvâzlar-düvâzimamlar”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6/27 (2013), 228-250.

JAHHAJI, Meral, “Arnavut Kültür ve Edebiyatında Mevlid Yazma Geleneği”, C. 4, S. 2 (2015), 61-84.

———, “Osmanlı Yazısı ile Yazılan Arnavut Edebiyatının Dinî Karakteri”, *Avrasya Etüdlere Balkanlar Özel Sayısı - TİKA*, 2/50, (2016), 389 – 404.

JELAVİCH, Barbara, *Balkan Tarihi: XVIII. ve XIX. Yüzyılı*, 2 cilt, İstanbul: Küre Yayınları, 2006.

———, vd., *The Establishment Of The Balkan National States, 1804-1920*, Washington: University of Washington Press, 1986.

KALEŠI, Hasan, “Albanska Alamiado Knjizevnost”, *Sarajevo*, 16 (1970), 35-57.

———, *Legjendat Shqiptare Per Sari Saltikun*, Priştine: Përparimi, 1967.

———, “Mevludi Kod Arbanasa”, *Zbornik Filozofskog Fakulteta*, Belgrad, 4

(1959), 349-358.

———, *Mevludi Te Shqiptarët*, Üsküp: Logos-A, 1996.

———, “Prilog Poznavanja Arbanaske Knjizevnosti is Vremena Preporoda”, *Godisnjak: Balkanoloskog Instituta u Sarajevu*, 1, (1956), 121-133.

———, “Türklerin Balkanlar’a Girişi ve İslamlaştırma”, *Tarih Enstitüsü Dergisi*, çev. Kemal Beydilli, 10-11 (1979). 181-198.

KARA, Mustafa, *Dervişin Hayatı Sûfinin Kelâmı Hal Tercümeleri Tarikatlar İstilahlar*, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2020.

———, “Fenâ”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 12/333-335. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.

———, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2013.

KARAGÖZ, İsmail vd., *Dini Kavramlar Sözlüğü*, 2. b., Ankara: Diyanet İşler Başkanlığı Yayınları, 2005.

KARAKOÇ, Ercan, vd., “İkinci Meşrutiyet Döneminde Arnavutların Eğitim Çalışmalarında Önemli Bir Aşama: Elbasan Maarif Kongresi”, *Belleten*, 82, (2018), 675-699.

KARATAY Osman, vd., Bilgehan A. GÖKDAĞ, *Balkanlar El Kitabı*, Ankara: Vadi yayınları, 2007.

el-KÂRÎ, Alî *el-Mevzûâtu 'l-Kübrâ*, Beyrut: Dâru'l-Emâne, 1391.

KARPAT, Kemal H., *Çağdaş Türk Edebiyatında Sosyal Konular*, İstanbul: Varlık Yayınevi, 1962.

KARTAL, Abdullah, “Tasavvufun Bir İlim Olarak İnşâ Süreci: Şer’î ve Metafizik Bir İlim Olarak Tasavvuf”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 24/2 (2015), 149-175.

———, “Tasavvufun İslam Düşüncesindeki Yeri ve Önemi”, *Bursa’da Düünden Bugüne Tasavvuf Kültürü - 2*, Bursa: Bursa Kültür, Sanat ve Türizim Vakfı Yayınları, (2003), 57-76.

KÂŞÂNÎ, Abdürrezzak, *Tasavvuf Sözlüğü*, çev. Ekrem Demirli, 2. b.. İstanbul: İz Yayıncılık, 2015.

KAYA, Bayram Ali, “Taşlıcalı Yahyâ”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 40/156-157. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.

KAYAOKAY, İlyaz, *Klasik Türk Şiirinde Nefs*, Elazığ: T.C. Fırat Üniversitesi,

Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017.

KILIÇ, Filiz, *Şair ve Eser Üzerine Değerlendirmeler*, 1. b., İstanbul: Akçağ Yayınları, 1998.

KİEL, Machiel, “Aljamiado”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. Ek-1/83-84. Ankara: TDV Yayınları, 2020.

———, “Sarı Saltuk ve Erkan Bektaşilik Üzerinde Notlar”, *Türk Dünyası Araştırmalar Dergisi*, 2/9, (1980), 25-36.

KONUK, Ahmed Avni, *Fususul - Hikem Tercüme ve Şerhi I*, 7. b., İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakıf Yayınları, 2020.

KONUR, Himmet, “Mesnevî’de Mürîd-Mürşid İlişkisi”, *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, 6/14, (2005), 149-158.

KRASNIQI, Memli, *Shoqëria Biblike Britanike Për Të Huajt Dhe Bektashizmi (1814-1897)*, Tiran: İnstituti Albanologjik, 2013.

KRASNIQI, Milazim, *E Kujt Ęshtë Kjo Kulturë*, Ęsküp: Logos-A, 2015.

———, *Letërsia Dhe Besimet Fetare*, Ęsküp: Logos-A, 2010.

KRASNIQI, Nehat, “Gjurmë të Zanafillës së Letërsisë Shqipe Alamiado”, *Edukata Islame*, 17, (2003), 75-87.

———, “Mevludet Në Letërsinë Shqiptare Me Alfabet Arab”, Prishtine: Dituria Islame, 1991.

———, “Tahir Efendi Boshnjaku - Djakova (1770-1850)”, *Edukata Islame*, 88, (2009). 39-44.

———, “Vasijetnameja e Mulla Dervish Pejës”, *Studime Orientale 2*, ed.Fetih Mehdiu vd., 13-52. Prishtine: Shoqata e Orientalistëve të Kosovës, 2002.

———, *Zhvillimi i Kulturës Shqiptare Me Ndikime Orientale Prej Shekullit XVIII Deri Në Fillimet e Rilindjes Kombëtare*, 1. b., Prishtine: İnstituti Albanologjik, 2013.

EL-KUŞEYRİ, Abdülkerim, *er-Risâle fi't-Tasavvuf (Kuşeyrî Risâlesi)*, 11. b., İstanbul: Dergâh Yayınları, 2012.

KÜBRÂ, Necmeddîn, *Tasavvufta On Esas*, 2. b., İstanbul: İnsan Yayınları, 2018.

KÜLÇE, Süleyman, *Osmanlı Tarihinde Arnavutluk*, İzmir: İzmir Yayınları, 1940.

———, *Osmanlı Tarihinde Arnavutluk*, İzmir: Ticaret Basımevi, 1944.

LALA, Avni, *Arnavutluk'taki Bektâşî İnanç ve Ritüellerinin Sosyolojik Analizi*, Bursa: Bursa Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2015.

- LANDAU, Jacob, *Politics of Pan-Islam*, London: Oxford University Press, 1990.
- LULI Faik, vd., *Mevludet Në Gjuhën Shqipe*, İşkodra: Camaj-Pipa, 2002.
- MÂCİT, Muhsin, “Münâcât”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 31/562-564. Ankara: TDV Yayınları, 2020.
- MADEN, Fahri, “Arnavutluk’ta Bektaşilik ve Arnavutluk’un Bağımsızlığına Giden Süreçte Bektaşiler”, *Avrasya Etüdler - 44*, 2, (2013), 136-171.
- , “Arnavutluk’un Bağımsızlık Süreci (1877-1913)”, *Ankara-TİKA*, 1/39, (Haziran, 2011), 155-196.
- MASSİGNON, Louis, *Doğuş Devrinde İslâm Tasavvufu*, 1. b., Ataç Yayınları, 2020.
- MEHDİU, Fetih, *Mevludi - Lindja e Pejgamberit a.s.*, Priştine: Kosova İslam Birliği, 1992.
- MEMİŐİ, İsa, “Balkanlardaki Osmanlı İdaresi Süresince Arnavut Yazı Dili”, *Dede Korkut Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmalar Dergisi*, 5/9 (2016), 63-70.
- MENEKŞE Metin, “Berlin Konferansı Sonrasında Osmanlı- İngiliz İlişkilerinde: ‘Kıbrıs Meselesi’ (1878-1923)”, *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, 12/6, (2013), 309 – 325.
- MENGİ Mine, “Mesîhî”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 29/321-313. Ankara: TDV Yayınları, 2004.
- , *Mesîhî Divanı*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 2014.
- MERMER, Humeyra, *Ahmet Müsellem Efendi Dîvânı’nda Dinî-Tasavvufî Muhteva*, Ankara: T.C. Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2014.
- MORİNA, İrfan, *Rumeli Şairi Priştineli Mesîhi*, Priştine: Bay Yayınları, 2004.
- MUSAJ, Fatmire, “‘Organizimi İnstitucional i Bektashizmit në Shqipëri në vitet 1920-1939’”, *Feja, Kultura dhe Tradita İslame Ndër Shqiptarët*, Priştine: Kosova İslam Birliği, 1992.
- MUSLU, Ramazan, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf (XVIII. yüzyıl)*, İstanbul: İnsan Yayınları, 2003.
- MUSTAFA, Numan, “Ehl-i Bejtî Në Tetovën E Shekullit XIX: Poezi Mbi Dymbëdhjetë Imamët Në Divanin E Remzîut”, *Mejdani*, 4/13 (2022), 71-72.
- MUSTAFİ, Muhammed, “Albanian Literature Written in the Arabic Alphabet”,

Science Publishing Group, 2/1, (2017), 5-8.

MYDERRİZİ, Osman, *Hasan Zyko Kamberi*, Tiran: Arkivi i Institutit të Gjuhësisë, 1955.

———, “Letërsia Shqipe Me Alfabetin Arab”, *Buletin i Shkencave Shoqërore*, 1. b., Prishtine, 1955.

———, “Tekstet e Vjetra Shqip me Alfabet Arab”, *Konferenca e Parë e Studimeve Albanologjike*, Tiran, 1965.

MYZYRË, Hysni, *Shkollat E Para Kombëtare Shqipe: 1887-Korrik 1908*, Tiran: Shtëpia Botuese “8 Nëntori”, 1978.

NAJDENË, Said, *Abetare e Gjuhesë Shqip: Nde Të Folë Gegënisht*, Sofya: Mbrothësia, 1900.

———, *Fe-Rrëfenjësja e Myslimanëve*, Sofya: Mbrothësia, 1900.

NATHALIA, Nathalia, *Arnavut Milliyetçiliğinin Kökenleri Avrupa'da Çoğunluğun Müslüman Bir Ulusun Doğuşu*, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2013.

NAZİF, Süleyman, “Osmanlılık 1 – Arnavudlar”, *Yeni Tasvir-i Efkâr*, C. No.96, S. 1 (1909).

———, “Osmanlılık 1 – Arnavudlar”, *Yeni Tasvir-i Efkâr*, t.y., blm. No. 96.

NİYAZİ-İ MISRİ EL-MALATİ Muhammed, *Mevaidu'l-İrfan ve Avaidu'l-İhsan (İrfan Sofraları)*, Malatya: İnönü Üniversitesi Niyâzî-i Mısırî Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayını, 2014.

NUREDİNİ, Mensur, “Balkanlarda İslamiyet'in Yayılmasında Tekke, Zaviye ve Ziyaretgâhların Önemi”, *Balkanlar'da İslam Miladı Dolmayan Umut*, 2. Cilt, ed. Muhammet Savaş Kafkaslı. 155-186. Ankara: TİKA Yayınları, 2016.

OBA, Ali Engin, *Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu*, Ankara: İmge Kitabevi, 1995.

OBOLENSKY, Dimitri, *The Bogomils: A Study in Balkan Neo-Manichaeism*, Cambridge: Cambridge University Press, 1948.

OCAK, Ahmet Yaşar, *Alevi ve Bektâşi İnançlarının İslam Öncesi Temelleri*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1992.

OCAK Ahmet Yaşar, vd., “Zaviye”, *İslâm Ansiklopedisi*. 13/468-476. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı, 2004.

OLGUN, Said, *Arnavut Milliyetçiliğinin Gelişiminde Mektepler 1878-1912*, Ankara: Gece Kitaplığı, 2016.

OMBASHI, Rahim, “Interpretation Without Scientific Violence of a Poem About 3 Century Teferiçi in Belça”, *3rd International Conference On Humanities “Socio-Economic Dimensions of Peace Building”*, 1, (2014), 212-220.

OSMANI, Midjit, “Arnavut Alamiyado Edebiyatında Tasavvufi Muhteva”, *3. Uluslararası Öğrenciler Sosyal Bilimler Kongresi Bildiriler Kitabı - I*, ed. Dursun Özyürek vd., 43-64. İstanbul: İlmî Etüdler Derneği (İLEM), 2017.

OSMANI, Shefik vd. *Abetaret Shqipe Dhe Trajektorja E Tyre Historiko-Pedagogjike*, İşkodra: Idromeno, 2000.

———, *Alhamiada Shqiptare: Shtirrja e Literaturës Alamiadiste Në Të Gjitha Territoret Shqipfolës*, 1. b., Tiran: Univers, t.y.

OSMANI, Tomor, Simon PEPA, *Udha e Shkronjave Shqipe: Histori e Alfabetit*, Tiran: Shtepia Botuese “Idromeno”, 1999.

ÖGKE Ahmet, “Tasavvuf Düşüncesinde Şeriat, Tarikat, Hakikat, Marifet Kavramları ve Marmarâvi’de ‘Dört Kapı-Kırk Makam’ Anlayışının İzleri”, *Hacı Bektaş-ı Veli Araştırma Dergisi*, 18, (Haziran, 2001), 63-74.

ÖNGÖREN, Reşat, “Ehl-i Sünnet’te Tasavvufun Yeri”, *Tarihte ve Günümüzde Ehl-i Sünnet*, 1. b., İstanbul: Ensar Neşriyat, 2006.

———, “Şeyh”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39/50-52. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.

———, “Tarikat”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 40/95-105. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.

———, “Zikir”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 44/409-412. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.

ÖZ, Gülağ, *Özkaynaklarından Alevilik-Bektaşilik Araştırmaları*, İstanbul: Can yayınları, 1999.

ÖZ, Mustafa, “Kerbelâ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 25/271-272. Ankara: TDV Yayınları, 2022.

ÖZKIRIMLI, Atilla, “Dukakinzâde Ahmet”, *Türk Edebiyatı Ansiklopedisi*, C.4., İzmir: Cem Yayınevi, 1982.

ÖZKÖSE Kadir, “Ahmed-i Yesevi’ye Göre Seyr-u Sülûk Eğitiminde Mürşid-i Kâmilin Fonksiyonu”, *VI. Uluslararası Şeyh Şaban-ı Velî Sempozyumu (Yesevilik)*, ed. Ü. Cengiz Çuhadar vd., 556-566. Kastamonu: Kastamonu Üniversitesi Matbaası, 2018.

ÖZLER, Mevlüt, “Tevhid”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 41/18-20. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.

ÖZTÜRK, Nuran, *Muhibbî (Kânûnî) Divânı'nda Din ve Tasavvuf*, Adana: Karahan Kitapevi, 2016.

PAÇARİZİ, Rrahman, *Gjuha Shqipe*, Priştine: Thesis Kosova, 2008.

PAŞA, Tahsin, *Yıldız Hatıraları*, İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1990.

Përmbledhje Kumtesash Nga Sesionit Shkencor “Mevludi Tek Shqiptaret”, Priştine: Dituria Islame, 2010.

PİPA, Arshi, *Albanian Literature: Social Perspectives*, Mühnik: Dr. Rudolf Trofenik, 1978.

PİRAKU, Muhamed, “Gjurmë të Veprimtarisë Letrare Shqipe Me Alfabet Arab në Kosovë”, *Dituria 1-2*, (1978), 99-126.

———, “Faik Efendi”, *Gjurmime albanologjike, Seria Filologjike*, 10/13 (1980), 207-221.

———, “Hafiz İmer Shemsiu”, *Gjurmime Albanologjike*, 10/12 (1980), 205-219.

POPOVIÇ, Aleksandre, *Balkanlar'da İslam*, İstanbul: İnsan Yayınları, 1995.

PROVENÇAL, Levi, vd, “Aljamia”, *Encyclopedia of İslam*, 2. Cilt. New York: New Edition, 1960. [https://referenceworks.brillonline.com/entries/encyclopaedia-of-islam-2/aljamia-](https://referenceworks.brillonline.com/entries/encyclopaedia-of-islam-2/aljamia-SIM_0548?s.num=0&s.rows=20&s.f.s2_parent=s.f.book.encyclopaedia-of-islam-2&s.q=Aljamia)

[SIM_0548?s.num=0&s.rows=20&s.f.s2_parent=s.f.book.encyclopaedia-of-islam-2&s.q=Aljamia](https://referenceworks.brillonline.com/entries/encyclopaedia-of-islam-2/aljamia-SIM_0548?s.num=0&s.rows=20&s.f.s2_parent=s.f.book.encyclopaedia-of-islam-2&s.q=Aljamia) (Erişim, 25.08.2022).

QAZİMİ, Qazim, *Jeta Dhe Vepra Letrare e Muhamed Çamit*, 2. b., Priştine, 2002.

QOSJA, Rexhep, *Naim Frashëri Vepra 1*, Tiran: Toena, 2007.

———, *Naim Frashëri Vepra 2*, Tiran: Toena, 2007.

———, *Naim Frashëri Vepra 6*, Tiran: Toena, 2007.

RESSULİ, Namik, Ernesto KOLİQİ, Karl GURAKUQİ, *Shkrimtarët Shqiptarë: Histori e letërsisë Shqipe (1462-1878): nga Buzuku tek Arbëreshët e Greqisë*, 1. b., Tiran: Pakti, 2007.

REXHEPI, Baba, *Miticizmi İslam Dhe Bektashizmi*, 2. b., Urtësia Bektashiane, 2006.

RİZVIÇ, Muhsin, “Novi Prilozi Proučavanju Naše Alhamijado Literature”, *Fluminensia*, 2/1-2 (1990), 137-144.

- RROTA, Justin, *Gjuha e Shkrueme Ose Vërejtje Gramatikore*, İşkodra: Botime Françeskane, 2006.
- RUSË, Skënder, *Poezia e Bejtexhinjve*, 1. b., Tiran: Uegen, 2010.
- SALİH, Eyüp, *Makedonya'daki Tarikatlar Silsileleri Maneviyat Büyüklerinin Hayatları ve Hizmetleri*, Ohrid, 2010. <http://balturk.org.tr/?p=554>, (Erişim tarihi: 15.05.2022).
- SALİHU, Hajdar, *Poezia e Bejtexhinjve*, 1. b., Priştine: Rilindja, 1987.
- SAMİ, Şemseddin, “Arbanya”, *Kâmûsü'l-Âlâm*, İstanbul: Mihran Matbaası, C. 1. (1306 H), 3201-3202.
- , *Kamusu'l - Alam*, İstanbul: Mirhan Matbaası, 1311.
- SCATTOLİN, Giuseppe, “İslam Tasavvufunda Allah Sevgisi”, *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, çev. Ali Galip Gezgin, 2/5, (2001), 233-252.
- SCHMITT, Oliver Jens, *Skënderbeu*, Tiran: Fjala, 2014.
- SEFERCİOĞLU, Nejat, “Dukakinzade Ahmed Bey”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 9/549-550. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- SELÇUK, Havva, “Tapu Tahrir ve Maliyeden Müdevver Defterlere Göre Rumeli’de İhtidâ Hareketleri (1432-1482)”, *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12, (2002), 89-90.
- SELVİ, Dilaver, *Tasavvuf Metodu Olarak Râbita*, İstanbul: Semerkand, 2016.
- SEVİM, Seyfullah, *İslam Düşüncesinde Marifet-i İbn-i Arabi*, İstanbul: İnsan Yayınları, 1997.
- SHEHU, Shejh Muhammed, *Shejh Shefqeti dhe Teqeja e Madhe*, Gjakovë, 1998.
- SHKODRA Zija, *Esnafet Shqiptare - Shekujt XV-XX*, Tiran: Akademia e Shkencave e R.P. të Shqipërisë, 1973.
- SHPUZA, Gazmend, “Hasan Tahsini Rilindas i Shquar dhe Shkencëtar i Madhë”, *Buletini Shkencor*, S. 1 (1987).
- SHUTERIQI, Dhimitër S. vd., *Historia e Letërsisë Shqipe*, Tiran: Folklori Shqiptarë Letërsia e Vjetër Shqipe, 1959.
- , *Tekstet Shqipe Dhe Shkrimi i Shqipes Në Vitet 879-1800*, Tiran: Akademia e Shkencave - Instituti i Gjuhësisë dhe i Letërsisë, 2005.
- SİNANİ, Shaban, “Historishkrimi Letrar dhe Disa Dukuri Ndërkulturore”, *Historia e Letërsisë Shqipe: Materialet e Konferencës Shkencore*, Tiran, 2010.

- , *Prurje Kulturore Orientale*, Tetovë: Albas, 2007.
- SKENDİ, Satvro, *The Albanian National Aëakening (1878-1912)*, Princeton Legacy Library-Princeton University, 2016.
- SOMEL, Selçuk Akşin, “Arnavut Milliyetçiliği, Bâb-ı Âli ve İstanbul Ekümenik Patrikhanesi”, *Tarih ve Milliyetçilik: I. Ulusal Tarih Kongresi : Bildiriler / 30 Nisan-2 Mayıs 1997*, 327-340. Mersin: Mersin Üniversitesi, 1997.
- STEİNKE, Klaus, *Historia e Letërsisë Shqiptare Që Nga Fillimet Deri Te Lufta Antifashiste Nacionalçlirimtare*, 1. b., Leibniz: Südost-Forschungen, t.y.
- SÜHREVERDİ, Şihabüddin, *Gerçek Tasavvuf: Avarifü'l-Mearif*, çev. Dilaver Selvi, İstanbul: Semerkand, 2004.
- ŞAHİNOĞLU, M. Nazif, “İslam’da Tasavvufun Yeri ve Önemi”, *II. Uluslararası İslam Düşüncesi Konferansı*, 159-169. İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültürel ve Sosyal İşler Daire Başkanlığı Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, 1997.
- ŞENTÜRK, Hüdai, *Osmanlı Devleti’nde Bulgar Meselesi (1850-1875)*, Ankara: TTK, 1992.
- ŞIVGIN, Hale, “Arnavutlarda Milli Bilincin Gelişme Sürecinde Yaşanan Siyasi Olaylar”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, 147, (Aralık, 2003), 131-152.
- TÂHİR, EFENDİ Bursalı Mehmed, *Osmanlı Müellifleri*, İstanbul: Meral Yayınevi, 1338.
- TANPINAR, Ahmet Hamdi, *Edebiyat Üzerine Makaleler*, İstanbul: Dergâh Yayınları, 1997.
- TEK, Abdurrezzak, *Hazret-i Mevlâna Celaleddin-i Rumi ve Mesnevi-i Şerif*, Bursa: Bursa Akademi, 2014.
- , *Tarih Süreçte Tasavvuf ve Tarikatlar*, Bursa: Bursa Akademi, 2016.
- TOSUN, Necdet, “Râbita”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 34/378-379. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- et-TUSİ, Ebu Nasr Serrac, Ebu Nasr Serrac et-Tusi, *el-Luma’ İslam Tasavvufu*, der. Hasan Kâmil Yılmaz İstanbul: Erkam Yayınları, 2016.
- TÜRCAN Talip, “Şeriat”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 38/571-574. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- TÜRER Osman, “Ahmed Ziyaüddin Gümüşhanevî’nin Şeriat, Tarikat ve Tasavvuf Anlayışı”, *I. Uluslararası Ahmed Ziyaüddin Gümüşhanevî Sempozyum*

Bildirileri, ed. İhsan Günaydın vd., 601-613. İstanbul: Seha Neşriyat, 1992.

TÜRKER, Ali Sacit, *II. Abdülhamid Dönemi Osmanlı Devleti'nin Arnavutluk Siyaseti*, Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1996.

ULUDAĞ, Süleyman, “Abdülkâdir-i Geylanî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1/234-239. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.

———, “Bâtın İlmî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 5/188-189. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.

———, “Halvet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 15/386-387. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.

———, “Halvetiyye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 15/393-395. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.

———, “Ma‘rifet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 28/54-56. İstanbul: TDV Yayınları, 2003.

———, “Muhammed”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 30/446-448. Ankara: TDV Yayınları, 2020.

———, “Mürid”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32/47-49. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.

———, “Nefis”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32/526-529. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.

———, “Riyâzet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 35/143-144. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.

———, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Kabalcı Yayınları, 2012.

———, *Tasavvufun Dili*, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2016.

URAJ, Adrian, *Arnavutluk'ta Rifâilik ve Şeyh Ahmed İşkodrevî*, Bursa: Bursa Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016.

UZUN, Mustafa İsmet, “Tevhid”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 41/24-26. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.

VASSAF, Osmanzâde Hüseyin, *Sefîne-I Evliya*, İstanbul: Kitabevi yayınları, 2015.

VOKË TETOVA, Rexhep, *A-Beja Shqip*, 2. b., Tetovë: Kalkandelen Müftülüğü Yayınları, 1910.

YAHYA, Abbas, *Makedonya'da Dini Musiki Geleneği*, 1. b., İstanbul: Dört Mevsim Kitap, 2019.

YAKOVA, Şeyh Âdem Nûri, *Principe e Rregulla te Dervishizmit, (Erkânnâme-i Rifâiyye)*, Yakova, 2000.

YAKUT, Kemal, “Arnavutluk Bağımsızlık Hareketinde Alfabe Ve Eğitim Tartışmaları”, *Balkanlarda İslam Medeniyeti II. Milletlerarası Sempozyumu Tebliğleri*, 29-53. İstanbul: İslam Tarihi Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi (IRCICA), 2006.

YAZICI Tahsin, “Ahyâr”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 2/194-195. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.

YESEVÎ, Ahmed-i, *Divân-ı Hikmet Seçmeler*, 2. b., Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1991.

YILDIRIM, Yusuf, “Osman Şems Efendi'nin Şiirlerinde Dinî ve Tasavvufî Muhteva”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 18/1, (2014), 37-64.

YILMAZ, Engin, “Osmanlı Devleti Arnavutçayı Yasakladı Mı?”, *International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turic*, 7/9, (2014), 1-11.

YİĞİT, Yücel, “Milliyetçilik Çağında Prizren İttihat Cemiyeti”, *Turkish Studies*, 4/8 (2009), 2462-2491.

YPI, Abdyl, *Kongresi i Dibrës dhe Hafiz Ali Korça*, Tiran, 1918.

YÜCER, Hür Mahmut, “Sa'diyye”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 35/410-413. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.

YÖRÜKAN, Yusuf Ziya, *Anadolu'da Aleviler ve Tahtacılar*, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2015.

ZAMPUTİ, Ignjac, *Relacione Mbi Gjendjen e Shqipërisë Veriore Dhe Të Mesme Në Shekullin XVII(1610-1634)*, 1. b., Tiran, 1963.

ZEKAJ, Ramiz, *Zhvillimi i Kulturës Islame te Shqiptarët Gjatë Shekullit XX*, Tiran: AIITC, 1997.

ÖZGEÇMİŞ

Adı – Soyadı : Midjit OSMANİ			
Doğum Tarihi ve Yeri: /			
Yabancı Diller: Arnavutça (anadil), İngilizce, Almanca, Makedonca.			
Eğitim Durumu:	Başlama Yılı:	Bitirme Yılı:	Kurumun Adı
Lise	2002	2006	İsa Bey Medresesi – Üsküp Kuzey Makedonya
Lisans	2006	2010	İlahiyat Fakültesi – Üsküp Kuzey Makedonya
Yüksek Lisans	2011	2014	Bursa Uludağ Üniversitesi / Felsefe ve Din Bilimleri / Din Psikolojisi
Doktora	2014		Bursa Uludağ Üniversitesi Temel İslam Bilimleri Tasavvuf
Makale ve Yayınlar:	Makaleler: <ul style="list-style-type: none"> • Balkan Araştırmaları Dergisi Cilt: 5, Sayı: 1 / 2014 ss. 17-47 • Balkan Araştırmaları Dergisi Cilt: 6, Sayı: 2 / 2015 ss. 67-108 • 3. Uluslararası Öğrenciler Sosyal Bilimler Kongresi Bildiriler Kitabı – I / 02-03 Aralık 2017, İstanbul Kitap Bölümü: <ul style="list-style-type: none"> • Balkanlar'da Mevlevilik - Sempozyum Tebliğleri, UİKD, 2018, İstanbul		

Paneler:	☐ “Balkanlar’da Mevlevîlik Paneli” - Uluslararası Kalkınma ve İşbirliği Derneği (UKİD) / 25 Aralık 2017 / İstanbul ☐ “Balkanlar'da İslam Medeniyetin Yayılmasındaki Tasavvufun Rölü” – BESADER / 17 Mart 2017 / Ankara ☐ “Balkanlar’da Tasavvuf Panelini” – BAMER / 24 Mart 2017 / Bursa ☐ “Roli dhe Ndikimi i Kartës së Medinës Në Formimin e Kulturës Së Bashkëjetesës” (Medine Vesikası’nın Farklı Kültürlerin Beraber Yaşamalarına Katkısı ve Etkisi) – 2 Aralık 2018 / Üsküp.		
Sempozyumlar:	☐ 3. Uluslararası Öğrenciler Sosyal Bilimler Kongresi Sempozyumu, 02-03 Aralık 2017, İstanbul ☐ “XIII. Yüzyıldan Günümüze Kadar Balkanlar’daki İrfan Mirası”, “Buhara’dan Konya’ya İrfan Mirası ve XIII. YY. Medeniyet Merkezi Konya Uluslararası Sempozyumu”, 15-17 Kasım 2018 / Konya. ☐ “Balkanlarda Tasavvuf Etkisi” – Münih Arnavut Gençlik Forumu – 25.02.2020 / Münih / Almanya		
Çalıştığı Kurum:	Başlama Tarihi: 28. Ağustos 2020	Mevki: İmam, Mual-lim, Vâiz.	Kurumun Adı: Verein der Albanischen İslamischen Gemeinschaft Salmsach / Salmsach Arnavut İslam Birliği Camisi / Thurgau /İsviçre
İletişim e-posta:			
	Adı Soyadı: Midjit Osmani Tarihi: İmza:		